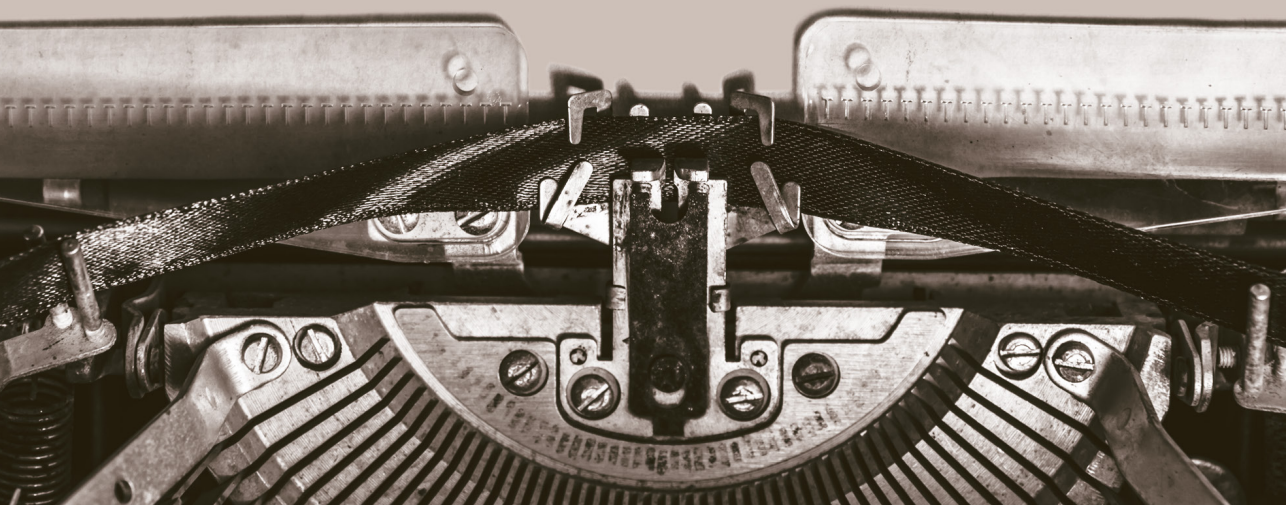

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi

10/2024

VALMIERAS NOVADA PAŠVALDĪBAS IESTĀDE VALMIERAS MUZEJS
LATVIJAS UNIVERSITĀTES HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi X

Starpdisciplināri pētījumi vēsturē

The Scholarly Readings
of Young Historians X

LU Akadēmiskais apgāds
2025

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi X = the Scholarly Readings of Young Historians X. Zinātniskā redaktore Ginta Ieva Bikše. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2025. 238 lpp.

Izdevumā “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi X” publicēto 18 rakstu pamatā ir 2024. gada 28. un 29. novembrī Latvijas Universitātes (LU) Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūta un Valmieras muzeja sadarbībā ar Vītauta Dižā Universitāti Kauņā, Lietuvas Vēstures institūtu un Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūtu organizētajā konferencē Valmieras muzejā nolasītie referāti. Krājuma sagatavošanu un izdošanu finansē Valsts pētījumu programmas projekts “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi” (projekta Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003), LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūts un Valmieras muzejs.

Visi raksti ir anonīmi recenzēti. Recenzenti: nozares speciālisti no LU Humanitāro zinātņu fakultātes (LU HZF), Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultātes, Juridiskās fakultātes un Literatūras, folkloras un mākslas institūta, Latvijas Kara muzeja, Latvijas Mākslas akadēmijas, Latvijas Nacionālā arhīva, Latvijas Nacionālās bibliotēkas, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja, Latvijas Okupācijas muzeja, Lietuvas Vēstures institūta, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja, Tartu Universitātes un citi neatkarīgie eksperti.

Krājuma sastādītāji: **Ginta Ieva Bikše, Alberts Rokpelnis.**

Zinātniskā redkolēģija: *PhD Kristīne Beķere*, LU HZF Latvijas vēstures institūts; *Mg. art. Iveta Berga-Muižniece*, LU HZF Latvijas vēstures institūts; *PhD Ginta Ieva Bikše*, LU HZF Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenka*, LU HZF Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Rūdolfs Brūzis*, LU HZF Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Anita Čerpinska*, Latvijas Nacionālais arhīvs; *Dr. hist. Eva Eihmane*, LU HZF Latvijas vēstures institūts; *PhD Mati Laur*, University of Tartu; *Mg. hist., PhD cand. Mārcis Kalniņš*, LU HZF Vēstures un arheoloģijas nodaļa; *PhD Laurynas Kurila*, Lithuanian Institute of History; *Dr. hist. Uldis Neiburgs*, LU HZF Latvijas vēstures institūts; *PhD Rasa Račiūnaitė-Paužolienė*, Vytautas Magnus University; *Mg. hist., PhD cand. Alberts Rokpelnis*, Valmieras muzejs; *Mg. hist. Liene Rokpelne*, Valmieras muzejs; *Dr. hist. Guido Straube*, LU HZF Latvijas vēstures institūts.

Literārās redaktores: Andra Damberga (angļu valoda),

Ruta Puriņa (latviešu valoda)

Maketētāja Ineta Priga

Vāka dizainu veidojusi Baiba Lazdiņa

© Latvijas Universitāte, 2025

© Rakstu autori, 2025

© Valmieras muzejs, 2025

© LU HZF Latvijas vēstures institūts, 2025

<https://doi.org/10.22364/jvzl.10>

ISBN 978-9934-36-415-0

ISBN 978-9934-36-416-7 (PDF)

SATURS / CONTENTS

Priekšvārds	9
Preface	13

Edvards Seliška

First Steps of Infantians in Foreign Policy – Example of Plater Family (1677–1700)	17
Inflantiešu pirmie soļi ārpolitikā – Plāteru dzimtas piemērs (1677–1700)	26

Kristiāna Beļska

Relations Between Latvia and the Soviet Russia, 1920–1922	28
Latvijas un Padomju Krievijas attiecības 1920.–1922. gadā	37

Nadīna Rode

Coverage of Boxer Rebellion in China by Newspaper “Dienas Lapa” in 1900	38
Bokseru sacelšanās Ķīnā atspoguļojums avīzē “Dienas Lapa” 1900. gadā	47

Rachid Touaoula

Challenges Faced by the Governor-General of Indochina Jules Brévié (1936–1939)	49
Indoķīnas ģenerālgubernatora Žila Brevjē (<i>Jules Brévié</i>) izaicinājumi (1936–1939)	59

Gabrielius Sužiedėlis

Ideological Reflection of the Republican Faction of the Spanish Civil War in Periodicals of Left-Wing Political Parties of the Republic of Lithuania from 1936 to 1939	61
Republikāņu puses Spānijas pilsoņu karā ideoloģisks atspoguļojums Lietuvas Republikas kreiso politisko partiju periodiskajos izdevumos no 1936. līdz 1939. gadam	72

Irma Žqsytiene

Winter Carnival in Samogitia (Lithuania) in Late Soviet Era	74
Ziemas karnevāls Žemaitijā (Lietuvā) padomju perioda noslēgumā ..	85

Lembi Anepaio

Midwives in Dorpat (Yuryev) University (1802–1918)	87
Vecmātes Tērbatas (Jurjevas) Universitātē (1802–1918)	97

Enija Zaķe

Bronzas laikmeta dzīvesvietu ainavas attīstība Lubāna līdzenumā (1800.–500. g. p. m. ē.)	98
Development of Bronze Age Settlement Landscape in the Lubāna Plain (1800–500 BC)	110

Sofija Gasjuļa

Dažas rusifikācijas politikas iezīmes Latvijas teritorijas vēlē dzelzs laikmeta un agrīna viduslaiku perioda arheoloģisko pieminekļu pētniecībā un interpretācijā 19. gadsimtā	112
Impact of Russification Policy Features on Research and Interpretation of Late Iron Age and Early Middle Age Archaeological Sites in Territory of Latvia in the 19 th Century	123

Helēna Emerberga

Valsts un pašvaldību darbinieku centrālās savienības darbība valsts darbinieku interešu aizstāvībā (1926–1934)	125
Activities of Central Union of State and Municipal Employees in Defence of Interests of Civil Employees (1926–1934)	134

Samanta Fiļimonova

Prokuratūras institūcijas stāvoklis Latvijā (1918–1940): viedokļi, problēmas un risinājumi	136
The State of the Prosecutor's Office in Latvia (1918–1940): Opinions, Problems and Solutions	145

Ilana Pārstrauta

Latvijas Universitātes Mākslas muzeja fenomens	147
Phenomenon of the Art Museum of the University of Latvia	158

Katrīna Šeikina

Aleksandras Ilgažas darbība Latvijas mākslas vēsturē 20. gs. 30. un 40. gados	160
Work of Aleksandra Ilgaža in Latvian Art History in the 1930s and 1940s	172

Laima Grišule

Vispārējā izglītība Rēzeknes apriņķī (1944–1949)	174
General Education in Rēzekne District (1944–1949)	183

Daniela Rihtere

Latvijas armijas karagūstekņu nopratināšanas protokoli kā vēstures avots: Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnes (1919–1921) piemērs	185
Interrogation Protocols of Latvian Army Prisoners of War as a Historical Source: the Case of the Vidzeme–Latgale POW Camp (1919–1921)	193

Kaspars Licītis

Aizsargu organizācijas likvidācija 1940. gadā: praktiskie aspekti . . .	195
Liquidation of Latvia's Aizsargi Organisation in 1940: Practical Aspects	204

Haralds Bruņinieks

Jāzepa Friča nacionālo partizānu grupas cīņas metodes (1947)	206
Fighting Methods of the National Partisan Group of Jāzepe Fričs (1947)	218

Madara Pakalnīte

Fotogrāfija vēstures naratīvā: Viesītes pilsētas piemērs 20. gs.

50. gados 220

Photography in the Narrative of History: Example of the Town of

Viesīte in the 1950s 231

Pielikums 232

PRIEKŠVārds

2024. gada 28. un 29. novembrī Valmieras muzejā norisinājās jau desmitie “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi”. Tajos 10 sesijās 34 dalībnieki no Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Francijas atmiņas institūcijām, augstākās izglītības, pētniecības un valsts iestādēm prezentēja savu pētījumu rezultātus. Tēmu lokā dominēja dažādi 20. gadsimta Baltijas jūras reģiona, Eiropas un Āzijas vēstures aspekti, taču netrūka arī aizvēsturei, viduslaikiem un jaunajiem laikiem veltītu tematu. Starptautiskās konferences pirmajā dienā ikviens interesents varēja klausīties 11 ziņojumus angļu valodā, bet otrajā – 23 latviešu valodā. Jubilejas gadā, atskatoties uz konferences norisi un statistikas datiem, tās organizatori un līdzšinējie dalībnieki novērtēja iespēju prezentēt savus pētījumus un stiprināt prasmes izstrādāt pirmās zinātniskās publikācijas. Desmit gadu laikā vairāki bijušie konferences dalībnieki ieguvuši doktora grādu, un “Jauno vēsturnieku zinātniskos lasījumus” viņi raksturo kā vērtīgu un atbalstošu platformu karjeras veidošanai zinātnē.

Krājumā iekļauts iepriekšējiem gadiem līdzvērtīgs rakstu skaits, lai gan sākotnēji iesniegto manuskriptu apjoms ievērojami pārsniedza citu gadu rezultatīvos rādītājus. Kopumā vairāk nekā 40 Igaunijas, Latvijas un Lietuvas dažādu nozaru profesionāļiem iesaistoties anonīmā recenzēšanā un pašizliedzīgi sniedzot būtiskus ieteikumus pētījumu kvalitātes stiprināšanai, ikvienam interesentam pieejamas 18 jauno pētnieku publikācijas. Ņemot vērā konferencē prezentētās tēmas, vairākums autoru pievēršas dažādiem 20. gadsimta vēstures jautājumiem.

Mg. hist. Edvards Seliška pievērsies Plāteru dzimtas darbības pirmsākumiem Žečpospolitas dienestā ārpolitikas jomā. Izmantojot Latvijas, Lietuvas un Polijas arhīvu materiālus, autors konstatē, ka nozīmīga loma Plāteru rīcībā bija pārliecībai, ka Žečpospolitai jāatgūst visa Livonijas teritorija. Plāteru spēja uzturēt veiksmīgas patronu-klientu attiecības veicināja dzimtas turpmāku sekmīgu darbību ārpolitikā.

Mg. hist. Kristiāna Beļska pēta Latvijas un Padomju Krievijas attiecības laika posmā no 1920. līdz 1922. gadam. Ņemot vērā kaimiņvalsts politiskās intereses, autore norāda uz dažādiem sarežģījumiem un regulārām krīzēm

abu valstu savstarpējās attiecībās. Turklāt Padomju Krievija izmantoja arī citu reģiona valstu savstarpējās domstarpības, lai stiprinātu savu ietekmi.

Mg. hist. Nadīna Rode analizē Ķīnā notikušās Bokseru sacelšanās atspoguļojumu avīzes “Dienas Lapa” 1900. gadā iznākušajos numuros. Publikāciju vidū konstatēta gan no ārvalstu telegrāfu aģentūrām un laikrakstiem izgūta informācija, gan oriģināls vietējo autoru saturs. Autore argumentē, ka analizētais piemērs ļauj konstatēt latviešu preses spēju regulāri informēt sabiedrību par aktuālajām norisēm pasaulē, kā arī auditorijas interesi par starptautiskajām ziņām.

PhD Rašids Tuaula (*Rachid Touaoula*) izvērtē Indoķīnas ģenerālgubernatora Žila Brevjē (*Jules Brévié*) darbību laika posmā no 1936. līdz 1939. gadam. Izmantojot Francijas arhīvu materiālus, autors konstatē ģenerālgubernatora centienus uzlabot zemnieku ekonomisko stāvokli, kā arī iekšējo drošību Indoķīnā. Kā galveno drošības draudu reģionā Ž. Brevjē saskatīja Japānas impēriju.

Mg. hist. Gabriēļus Sužiedēlis (*Gabrielius Sužiedėlis*) aplūko republikāņu ideoloģisko atspoguļojumu Lietuvas Republikas kreiso politisko partiju periodiskajos izdevumos Spānijas pilsoņu kara (1936–1939) laikā. Analizējot publicēto informāciju, autors piemēro Seimora Mārtina Lipseta (*Seymour Martin Lipset*) un Staina Rokana (*Stein Rokkan*) šķelšanās teoriju. Konstatēts, ka Lietuvas partijas ideoloģiskajos aspektos bija salīdzinoši piesardzīgas un relatīvi mērenas.

Klaipēdas Universitātes doktorantes Irmas Žāsītienes (*Irma Žqsytienė*) interešu centrā ir Treknās otrdienas karnevāls Žemaitijā (Lietuvā) padomju okupācijas beigu posmā. Veicot intervijas un analizējot fotogrāfijas, autore secina, ka, arī ņemot vērā padomju ideoloģisko ietekmi, karnevāla elementi saskanēja ar Eiropas praksi. Vietējie iedzīvotāji turpinātības nolūkā tradīciju spēja piemērot ideoloģiskajām prasībām.

Tallinas Universitātes doktorantes Lembi Anepaio (*Lembi Anepaio*) uzmanības lokā ir vecmāšu apmācības Tērbatas Universitātē no 1802. līdz 1918. gadam. Autore uzsver šīs profesijas popularitāti sieviešu vidū, paplašinot priekšstatus par sieviešu nodarbinātību 19. gadsimtā. Apmācībās piedalījušās sievietes ne tikai no Baltijas provincēm, bet arī citiem reģioniem Krievijas impērijā.

Mg. hist. Enija Zaķe iepazīstina ar dzīvesvietu ainavas attīstību Lubāna līdzenumā bronzas laikmetā. Autore norāda uz to dažādo apdzīvotības ilgumu, ko ietekmēja klimatiskie apstākļi un cilvēku iespējas nodrošināt iztiku ar medību, zvejas un lopkopības palīdzību. Nav gūtas pārlicinošas liecības zemkopības attīstībai Lubāna līdzenumā attiecīgajā laika posmā.

LU maģistrante Sofija Gasjuļa sniedz ieskatu rusifikācijas politikas iezīmēs vēlā dzelzs laikmeta un agrīno viduslaiku arheoloģisko pieminekļu pētniecībā 19. gadsimtā. No 19. gs. 70. gadiem konstatēta pareizticības

lomas pārspilēšana reģionā, raksturojot attiecīgā laika posma arheoloģiskos pieminekļus. Turklāt rusifikācijas politika apgrūtināja vācbaltiešu un krievu arheologu sadarbības iespējas.

LU doktorante Helēna Emerberga raksturo Valsts un pašvaldību darbinieku centrālās savienības (VPDCS) centienus aizstāvēt valsts darbinieku intereses laika posmā no 1926. līdz 1934. gadam. Autore pievēršas finansiālajiem un sociālajiem jautājumiem, konkrētiem atalgojumiem un pensijām. Kā veiksmīgākā novērtēta VPDCS darbība Pensiju likuma izstrādē.

Mg. hist. Samanta Fiļimonova vērtē Latvijas prokuratūras institūcijas attīstību un izaicinājumus starpkaru posmā. Ņemot vērā tās iekārtas pārņemšanu no Krievijas impērijas tiesībām un normatīvo aktu nepilnīgumu, autore prokuratūras institūcijas darbību raksturo kā stagnējošu. Negatīvi novērtēta arī tās tiešā pakļautība tieslietu ministram un attiecīgi neatkarības trūkums.

LU maģistrante Ilana Pārstraute pēta LU Mākslas muzeja darbību laika posmā no tā izveides 1937. gadā līdz reorganizācijas noslēgumam 1955. gadā. Autore norāda uz muzeja unikālo statusu un darbības principiem kā studentiem pieejamai platformai. Tā kolekcija ar retiem un vērtīgiem priekšmetiem nonāca Latvijas PSR Valsts tēlotājas mākslas muzejā, palīdzot šo krājumu saglabāt.

Bc. art. Katrīnas Šeikinas interešu centrā ir mākslas vēsturnieces Aleksandras Ilgažas darbība 20. gs. 30. un 40. gados. A. Ilgaža pievērsusies mākslas vēstures materiālu sistematizēšanai un bijusi iesaistīta Valsts Mākslas akadēmijas studiju procesos. Autore konstatē, ka A. Ilgaža nav veikusi būtiskus jaunatklājumus, taču viņas apkopotā informācija un materiāli bijuši noderīgi arī citiem augstskolas pedagogiem.

Daugavpils Universitātes maģistrante Laima Grišule aplūko vispārējās izglītības sovietizāciju Rēzeknes apriņķī laika posmā no 1944. līdz 1949. gadam. Otrā pasaules kara noslēgumā aplūkotajām skolām trūka resursu, tāpēc nebija vienkārši īstenot pat padomju varai nozīmīgo ideoloģisko audzināšanu. Autore konstatē arī skolēnu pretestību ideoloģiskajām prasībām.

LU maģistrante Daniela Rihtere raksturo Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē (1919–1921) nonākušo Sarkanās armijas dezertieru nopratināšanas protokolus. Pētījuma uzmanības lokā ir tajos ietvertā informācija par dezertēšanas iemesliem, kuri sniedz daudzšķautņainu ainu un kuri parasti bija grūtie sadzīves apstākļi un vēlme atgriezties mājās. Vienlaicīgi autore uzsver arī izmantotās avotu grupas padziļinātākas analīzes nepieciešamību, ņemot vērā pratināšanas apstākļus.

Mg. sc. comm. Kaspara Liciša uzmanības lokā ir Latvijas Aizsargu organizācijas likvidācija 1940. gadā pēc padomju okupācijas, konkrēti – šaujamieroču nodošanas aspekts. Ieroču nodošanas akcija okupācijas varai

bija nozīmīga, lai mazinātu bruņotas pretošanās iespējas. Autors novērtē, ka kopumā atbrūošana noritēja operatīvi, izvairoties no būtiskiem incidentiem.

Mg. hist. Haralds Bruņinieks vērtē Jāzepa Friča latviešu-lietuviešu apvienotās nacionālo partizānu grupas cīņas metodes. Rakstā secināts, ka, izmantojot Otrā pasaules kara laikā gūto pieredzi, attiecīgā nacionālo partizānu grupa spēja veiksmīgi identificēt Valsts drošības ministrijas iesūtītos spiegos un īstenot bruņotu pretdarbību padomju varai. Saskaņā ar autora vērtējumu grupas atstātais brīdinājums Valsts drošības ministrijai bija novatorisks cīņas metožu elements, kas psiholoģiski ietekmēja okupācijas varu.

Bc. hist. Madara Pakalnīte, izmantojot 20. gs. 50. gados Viesītē uzņemtu fotogrāfiju, analizē intervijās iegūtas vietējo iedzīvotāju atmiņas un asociācijas, kuras veicinājusi attiecīgā fotogrāfija. Lai arī nav izdevies intervēt fotogrāfijā dokumentētā notikuma aculieciniekus, attēls raisījis respondentos atmiņas par citiem pasākumiem un norisēm attiecīgajā laikmetā. Tādējādi pētījumā gūts plašāks konteksts un jauni fakti par Staļina valdīšanas posma izpausmēm Viesītē.

Krājums nonāk pie lasītājiem, pateicoties ļoti daudzu personu darbam. Izsakām visdziļāko pateicību visiem recenzentiem par nesavtīgu ieguldījumu krājuma tapšanā. Konferences jubilejas gadā ļoti nozīmīga loma konferences un rakstu krājuma kontinuitātes nodrošināšanā un zinātniskās kvalitātes stiprināšanā ir Valsts pētījumu programmas projektam “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi” (projekta Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003) un tā dalībniekiem. Ļoti augstu novērtējam Elitas Egles daudzu gadu garumā sniegto palīdzību rakstu krājumu tehniskajā sakārtošanā. Tāpat krājuma redkolēģija ir pateicīga LU Akadēmiskajam apgādam par sniegto atbalstu rakstu publicēšanā. Jaunais izdevums pieejams ikvienam interesentam gan drukātā, gan elektroniskā formā brīvpieejā LU repozitorijā.

Ginta Ieva Bikše

PhD, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūts

PREFACE

On 28 and 29 November 2024, the tenth Scholarly Readings of Young Historians took place at the Valmiera Museum. In 10 sessions, 34 participants from Estonian, Latvian, Lithuanian and French memory institutions, higher education, research and government institutions presented the results of their research. While various aspects of the 20th-century history of the Baltic Sea region, Europe, and Asia were dominant, there was no lack of topics dedicated to prehistory, the Middle Ages, and modern times. On the first day of the international conference, attendees could listen to 11 presentations in English, and on the second day, 23 presentations in Latvian. During the anniversary year, the organizers and past participants reflected on the conference's progress and statistical data, appreciating the opportunity to present their research and enhance their skills in developing their first scientific publications. Over the past ten years, several former conference participants have earned doctoral degrees, describing Scholarly Readings of Young Historians as a valuable and supportive platform for advancing their careers in academia.

The collection of articles includes a similar number of publications as in previous years, although the volume of initially submitted manuscripts significantly exceeded that of other years. Over 40 professionals from various fields in Estonia, Latvia, and Lithuania participated in the anonymous peer review process, generously offering valuable recommendations to enhance the quality of research. As a result, 18 publications by young researchers are now available to the readers. Considering the topics presented at the conference, most authors address various issues of 20th-century history.

Mg. hist. Edvards Seliška focuses on the beginnings of the activities of the Plater family in the service of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the field of foreign policy. Using materials from Latvian, Lithuanian and Polish archives, the author establishes that a significant role in the actions of the Platers was played by the belief that the Polish-Lithuanian Commonwealth should regain the entire territory of Livonia. The Platers' ability to maintain successful patron-client relationships contributed to the family's continued successful foreign policy activities.

Mg. hist. Kristiāna Beļska examines the relations between Latvia and Soviet Russia from 1920 to 1922. Considering the political interests of Soviet Russia, the author highlights various complications and recurring crises in the relations between the two countries. Additionally, Soviet Russia exploited the mutual disagreements among other countries in the region to strengthen its influence.

Mg. hist. Nadīna Rode analyses the coverage of the Boxer Rebellion in China in the issues of the newspaper *Dienas Lapa* published in 1900. The publications contained information extracted from foreign telegraph agencies and newspapers, as well as original content by local authors. The author argues that the analysed example, on the one hand, demonstrates the ability of Latvian press to consistently inform the public about global developments, whilst on the other hand showing the audience's interest in international news.

PhD Rachid Touaoula evaluates the activities of Jules Brévié, Governor-General of Indochina between 1936 and 1939. Using materials from French archives, the author identifies the Governor-General's efforts to improve the economic situation of the peasantry, as well as internal security in Indochina. Brévié saw the Japanese Empire as the main security threat in the region.

Mg. hist. Gabrieliuss Sužiedėlis studies the ideological representation of the Republicans in the periodicals of left-wing political parties of the Republic of Lithuania during the Spanish Civil War (1936–1939). In analysing the published information, the author applies the cleavage theory of Seymour Martin Lipset and Stein Rokkan. He concludes that Lithuanian parties were comparatively cautious and relatively moderate in ideological aspects.

Irma Žasytienė, a doctoral student at the Klaipėda University, has focused on the Shrove Tuesday carnival in Samogitia (Lithuania) during the final years of the Soviet occupation. Through interviews and analysis of photographs, the author concludes that, while considering the influence of Soviet ideology, the elements of the carnival aligned with European practices. Locals were able to adapt the tradition to ideological demands in order to ensure its continuity.

Lembi Anepaio, a doctoral student at the Tallinn University, examines the midwifery training at the Dorpat University from 1802 to 1918. The author emphasizes the popularity of this profession among women, expanding perceptions of women's employment in the 19th century. Women from the Baltic provinces, as well as from other regions of the Russian Empire participated in the training.

Mg. hist. Enija Zaķe presents the development of settlement landscapes in the Lubāna Plain during the Bronze Age. The author points out the varying duration of settlement, which was influenced by climatic conditions and the people's ability to sustain themselves through hunting, fishing, and

animal husbandry. There is no compelling evidence of agricultural development in the Lubāna Plain during the relevant period.

UL master's student Sofija Gasjuļa offers an insight into the characteristics of the Russification policy in the 19th-century research of archaeological monuments from the late Iron Age and early Middle Ages. Starting in the 1870s, there was an exaggeration of the role of Orthodoxy in the region, which was reflected in the characterization of archaeological monuments. Additionally, the Russification policy hindered collaboration between Baltic German and Russian archaeologists.

UL doctoral student Helēna Emerberga characterises the efforts of the Central Union of State and Municipal Employees (CUSME) to defend the interests of state employees from 1926 to 1934. The author focuses on financial and social issues, specifically – wages and pensions. The activities of CUSME in developing the pension laws were viewed as the most successful initiatives.

Mg. hist. Samanta Filimonova assesses the development and challenges of the Latvian Prosecutor's Office during the interwar period. Considering the influence of the Russian Empire's legal system and the incomplete nature of regulatory acts, the author designates the development of the Prosecutor's Office as stagnant. Its direct subordination to the Minister of Justice, and consequently – its lack of independence, has also been critically assessed.

UL master's student Ilana Pārstraute examines the activities of the Art Museum of the UL from its establishment in 1937 to the completion of its reorganization in 1955. The author highlights the museum's unique status and operational principles, indicating that it was a platform accessible to students. Its collection of rare and valuable objects was transferred to the State Museum of Fine Arts of the Latvian SSR, helping to preserve it.

At the centre of *Bc. art.* Katrīna Šeikina's study is the work of art historian Aleksandra Ilgaža in the 1930s and 1940s. Ilgaža focused on systematizing art history materials and was involved in the study processes at the State Academy of Art. The author noted that Ilgaža did not make any major new discoveries, but the information and materials she gathered were valuable to other university professors.

Laima Grišule, a master's student at the Daugavpils University, evaluates the Sovietisation of general education in Rēzekne District between 1944 and 1949. At the end of World War II, the schools in question were lacking resources, which made it difficult to implement ideological education, a crucial aspect for the Soviet regime. The author also notes students' resistance to ideological subjugation.

UL master's student Daniela Rihtere has explored the interrogation protocols of Red Army deserters who ended up in the Vidzeme–Latgale

prisoner-of-war camp (1919–1921). The focus of the study is on the information these sources provide regarding the reasons for desertion, which present a multifaceted picture, with difficult living conditions and the desire to return home being among the most common factors. At the same time, the author emphasizes the need for a more thorough analysis of the source group used, considering the circumstances of the interrogation.

At the centre of *Mg. sc. comm.* Kaspars Līcītis' research is the dissolution of Latvia's *Aizsargi* Organisation in 1940 following Soviet occupation, with a particular focus on its disarmament. The campaign to disarm the organization was crucial for the occupation authorities in reducing the potential for armed resistance. The author found that overall the disarmament proceeded expeditiously, avoiding significant incidents.

Mg. hist. Haralds Bruņinieks evaluates the fighting methods of Jāzeps Fričs' Latvian-Lithuanian joint national partisan group. The author concludes that, using the experience gained during World War II, the relevant national partisan group was able to successfully identify spies sent by the Ministry of State Security and carry out armed counterattacks against Soviet institutions. According to the author, the warning left by the group for the Ministry of State Security was an innovative fighting method that psychologically impacted the occupying power.

Bc. hist. Madara Pakalnīte, using a photograph taken in Viesīte in the 1950s, analyses the memories and associations of local residents, which were prompted by the photograph and gathered through interviews. Although it was not possible to interview eyewitnesses to the event depicted in the photograph, the image prompted respondents to recall other events and developments from that era. Thus, the study offers a broader context and new insights into the manifestations of Stalin's rule in Viesīte.

The collection of articles reaches readers through the efforts of many individuals. We extend our deepest gratitude to all the reviewers for their dedicated contribution to the creation of this collection. In the anniversary year of the conference, the State Research Programme project "Navigating the Latvian History of the 20th–21st Century: Social Morphogenesis, Legacy and Challenges" (project No. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003) and its participants play a crucial role in ensuring the continuity of the conference, the compilation of its papers, and the enhancement of their scientific quality. We greatly appreciate Elita Egle's long-standing assistance in technical organization of the article collection. The editorial board is also grateful to the University of Latvia Press for the support provided in publishing the articles. The new edition is freely available to the readers both in print and electronic form through the open-access repository of the University of Latvia.

PhD Ginta Ieva Bikše

Institute of Latvian History, Faculty of Humanities, University of Latvia

FIRST STEPS OF INFLANTIANS IN FOREIGN POLICY – EXAMPLE OF PLATER FAMILY (1677–1700)

EDVARDS SELIŠKA

Mg. hist., lecturer at the Faculty of Humanities, University of Latvia

E-mail: edwards.seliska@lu.lv

ABSTRACT

The article examines the early activities of one of the best-known Inflantian families, the Platers, in the field of foreign policy of Polish-Lithuanian Commonwealth (*Reczpospolita*). Based on the archive materials and the published sources, it is possible to trace the path of Platers and other Inflantians to becoming a part of the Polish-Lithuanian administration. An essential aspect was the patron-client relationship. Platers, manoeuvring among the ruler John III Sobieski and the families of magnates (Pacs, Radziwiłłs and Sapiehas), participated both in the formation of a foreign policy friendly to Prussia and in strengthening the European anti-Ottoman coalition in 1680s. Platers, like other Inflantians, believed that Livonian territories lost to Sweden in 1629 should be regained. They saw ancient Livonia (The Duchy of Courland and Inflantia, today – Vidzeme) as a politically united area that should be part of the Commonwealth. These views often determined the motivations of Platers' actions.

Keywords: Jan Andzej Henryk Plater, Jan Teofil Plater, Mikolaj Kazimierz Pac, Jan III Sobieski, Inflantia.

INTRODUCTION

The activity of the Inflantian (Latgale) *szlachta* (nobility) in the political and specifically – foreign policy field is a little-studied issue. Especially it concerns early steps of Inflantians from the foundation of Inflantia voivodeship (1677) until the beginning of the Great Northern War (1700–1721), that opened new period in Polish-Lithuanian and thus Inflantian history. Platers are chosen for the study, as in the period of 1677–1700 they dominated

among other Inflantian families, it was manifested by holding the position of Dynaburg (Daugavpils) *starosta* (elder) and representation at state legislature – *Sejm* (UI 1994, 181; Fiscal Court of Lithuania, 1673, VL (5), 140, 637–638; Wasilewski 1981a, 653–654). Previous Inflantian leaders, Tyzenhauzs (Tiesenhausens) and Korffs, lost their influence, but nobles such as Borchs, Hylzens commenced activities in the foreign policy later in the 18th century. The dominance of Platers was challenged briefly only in the mid-18th century by Borchs (Seliška 2021, 66, 69). The aim of the article is, through the activities of Platers, to characterise the Inflantian stance and activity in the main foreign policy questions of the last three decades of the 17th century of Polish-Lithuanian Commonwealth (*Rzeczypospolita*). This period almost entirely correlates with the rule of John III (Jan III Sobieski, 1629–1696; on throne 1674–1696). The paramount issues of this period were the wars against Ottoman Empire for the primacy in Eastern Europe; choice between alliance with France and Sweden or with Habsburg Empire. The article traces the role of Platers in the aforementioned events.

This analysis is innovatory, as it contributes to understanding the unstudied topic of factors behind beginnings of foreign policy positions and actions of Platers. Their leading position, also in shaping foreign policy positions locally, influenced all Inflantian *szlachta*. This stance was characterised by willingness to regain the control of Commonwealth over all Livonia and possibly Courland (LNA-LVVA, 712–1–70, 181; LMAVB, F-198–35, 2–2v), as they saw themselves as part of wider “Livonian heritage”; keeping close alliance with politically most influential families of Lithuania, thus, sharing their foreign policy views.

In Latvian history, Inflantians represent a specific group – the descendants of the Livonian nobility, who kept loyalty to the Polish-Lithuanian state rather than to Sweden or later – Russia, and brought the expertise of the Baltic matters into the Commonwealth. Their activity, in contrast to Courland or Swedish (later – Russian) Livonia (Livland, Vidzeme) Baltic German nobility’s role, is almost entirely unexplored by researchers.

In the literature so far, the topic was most fundamentally explored by the Polish specialist of the 17th century Tadeusz Wasilewski, the individual biographies of the Platers (Wasilewski 1981a, 653–654; Wasilewski 1981b, 657–659; Wasilewski 1981c, 685–686) and in Latvia – by Edvards Seliška (Seliška 2021; Seliška 2024). In the last decades, this subject was slightly touched upon by Polish historian Konrad Bobiatyński in the context of Commonwealth’s political fractional fights (Bobiatyński 2007; Bobiatyński 2008; Bobiatyński 2014; Bobiatyński 2015), as well as Lithuanian historian Gintautas Sliesoriunas (Sliesoriunas 2000; Sliesoriunas 2003), and Belarusian

historian Dźmitrij Wićko (Wićko 2014) in the context of Lithuanian civil war of 1700.

The source base for the research is the Daugavpils (Dynaburg) court books (Fund 712) of the Latvian National Archives of the Latvian State History Archive (LNA-LVVA), which record all legal, political and economic documents of Inflantia, including the decisions of provincial *szlachta* meetings (*sejmiks*) and *sejmiks*' instructions to the envoys to the state legislature – *Sejm*. Documents of this type, along with the correspondence of the Inflantians with the most influential *szlachta* families (magnates) of the country, can be found in the Main Archive of Ancient Acts of Poland (AGAD) in Warsaw, especially in the Radziwiłł collection, in the Wróblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences (LMAVB) in Vilnius and in the State History Archive of Lithuania (LVIA), especially in Fund 1276. Chronological framework of the article is from the establishment of Inflantian voivodship in 1677, when the Inflantians began to integrate into the political life of the country, until the beginning of the Great Northern War (1700–1721), which changed the geopolitics of the region, as well as affecting the foreign policy position of the Inflantians as a result of the Russian factor. Plater family has been selected as the research object, as it became the most influential in Inflantia, being active in the field of foreign policy, too.

SOCIO-POLITICAL EVOLUTION OF INFLANTIANS DURING SECOND HALF OF 17TH CENTURY

Livonian Germans (Borchs, Hilzens, Korffs, Platers, Tiesenhausens) integrated into political life of the Commonwealth through military service, thus winning recognition of monarchs and stabilizing their social status (Rachuba 1997, 237–246). The Inflantians learned the Polish-Lithuanian political rules: political struggle between *szlachta* and the monarchs, as well as the patron-client relationship, when the socially lower *szlachta* politically supported magnates in exchange for career incentives. Another cornerstone of the Inflantians' career was the management of the crown estates (*starostwa*). It linked them to monarchs, who were often magnates themselves with their own clientele. Inflantians had real estates in Courland, thus, making them experts on the political realities of duchy. I.e., in 1680s and 1690s, Jan Andrzej Henryk Plater (Jan Andrzej Henryk Plater / Johann Andreas Heinrich Plater; 1626–1696) and Otto Fryderyk Felkersamb (d. 1705) represented Jan III in the *sejmik* (Landtag) of Piltene (Dybaś 2004, 136, 223; *Sejm* commission on Piltene, 1685, VL (5), 719–720). This facilitated the involvement of Inflantians in foreign policy.

Before Platers, the Tyzenhauz brothers – Andzej (d. 1673) and Jerzy (d. 1679) were the leading dignitaries in Inflantia. The Tyzenhauzs sidelined the Korffs (compare: AGAD, AT, VI, sygn. F-236, 1 and Ibidem, sygn. F-115, 1), and based their career on John II Casimir Vasa (Jan II Kazimierz Waza; 1609–1672; reigned 1648–1668) and on Jan III taking the pro-French foreign policy stance (Radziwiłł 1980, 290, 422; Kersten 1988, 253, 254, 360, 520, 534). They represented Inflantian legally non-binding non-recognition of 1660 peace of Oliva (*pokój oliwski*), as it was concluded without their consent to give up rights in favour of Sweden to most of Livonia (AGAD, AT, sygn. G-820, 2; LMAVB, F-198–9, 3). Legally and politically, Inflantia was part of the Grand Duchy of Lithuania, and Inflantians emphasized it (LMAVB, F 9–6, 111). Until the 1660s. The dominating family was Radziwiłłs and their leader was Calvinist, Bogusław Radziwiłł (1620–1669; Biržai line). The Tyzenhauzs were his clients. Radziwiłłs were followed by B. Radziwiłł's enemies – the Pacs in 1670s, and the Sapiehas – in 1680–1690s. Although the Tyzenhauzs, criticized the 1677 decision on the creation of the voivodeship, (LVIA, SA, 21–1–46, 240; Regulation on Inflantia, 1598, VL (2), 1474)¹, they supported the pro-France/Sweden policy against Brandenburg-Prussia of Jan III (endorsed by the Pacs). That was an exception for Lithuanian *szlachta* (Matwijewski 1985, 48–51, 68–69).

J. A. H. Plater also started the career under John II Casimir in wars against Sweden and Russia in 1660s (Chrapowicki 1988, 399; Wasilewski 1981b, 657). In 1668 and 1669, together with his brother Fabian Plater (Fabian Plater, 1628–1709), he was among the envoys of the Lithuanian army to the *Sejm* (Wasilewski 1981a, 653–654).

Inflantian transition from a military to civil career, and conversion from Protestantism to Catholicism, was part of integration into the state administration. J. A. H. Plater continued his career by supporting the commander of the Lithuanian army, grand hetman (since 1667), Michał Kazimierz Pac (1624–1682) (Bobiatyński 2014, 45). J. A. H. Plater was a supporter, same as the Pacs, of the monarch Michael I (Michał Korybut Wiśniowiecki; 1640–1673; reigned 1669–1673). J. A. H. Plater's stance enabled him to buy the Daugavpils *starostwo* from M. K. Pac (Wasilewski 1981b, 658) and to surpass the Tyzenhauzs, who had a history of conflict with the Pacs (AGAD, AR, V, sygn. 16710, 88, 102). J. A. H. Plater and his son Jan Andrzej (d. 1735) converted to Catholicism only in 1694, earning the public condemnation of the Lutheran *starosta* of Rēzekne (Rzeżyca) Mikołaj Korff (d. 1709), who assessed Platers as purely career driven (Sarnecki 1958, 186, 288).

A client's career was determined on the prominence level of his patrons. The Radziwiłł Biržai male line ended with B. Radziwiłł, and thus his

clients, i.e., Tyzenhauzs (both childless), and Protestantism lost influence in Commonwealth. The conversion of Platers to Catholicism was a consequence of a successful choice of patron.

PLATERS IN 1670S: SUPPORTERS OF PACS' ANTI-SWEDISH STANCES

In 1670s, John III was an ally of France and Sweden against the Habsburgs and the Brandenburg. Alliance with protestant Sweden was unpopular among *szlachta* as it was Baltic region archrival who just two decades earlier threatened the even existence of the Commonwealth. As a client of the Pacs, J. A. H. Plater was in opposition to John III. In 1670s, the Platers, who still were Lutherans, had conflicts with the Jesuits (LVIA, 1276–2–97 (a), 25–26, 42) and the commission of inquiry into these conflicts was formed (LVIA, 1276–2–97 (c), 59–59v.; *Sejm* commission on churches in Infantia, 1683, VL (5) 1738, 637–638). However, this did not affect the good relations of Platers with John III, who held J. A. H. Plater in high regard. The monarch even had an intention of appointing J. A. H. Plater to the influential post of Vilnius *starosta* (Niezubitowski 1998, 365). It is possible that the ruler tried to lure Platers away from the Sapiehas, successors of the Pacs in leading the opposition (Bobiatyński 2015a, 187).

In 1678, Swedish troops from Swedish Livonia, with the informal consent of John III, crossed into Lithuania to fight against Brandenburg. J. A. H. Plater received the order of M. K. Pac, Brandenburg supporter, to observe and report on Swedish and Brandenburg forces. Plater's information helped Pac to defeat Swedes (BCza, rkp. 1351, 169–171; LVIA, 1276–2–96 (c), 14v; LVIA, 1276–2–97 (b), 49–49v; Maron 1984, 179–180). J. A. H. Plater himself was considered an agent of Brandenburg's interests (AGAD, AR V, sygn. 11823, 1–2; Wasilewski 1981b, 657–658). Interestingly, in 1660s, the Tyzenhauzs as the clients of Radziwiłł, were sympathetic to Brandenburg (AGAD, AR, V, sygn. 16710, 90).

The perspectives of M. K. Pac and John III differed. The ruler was ready to give Daugavpils to Russia in exchange for its help against the Ottomans. Meanwhile, the anti-John III opposition led by the Pacs wanted, with Infantian assistance, to attack Sweden to regain all Livonia (Wójcik 1994, 128, 262; Bobiatyński 2008, 377–379; Bobiatyński 2007, 324–329). For Infantians, as for most of *szlachta*, Sweden was an enemy, not an ally (LVIA, 1276–2–96 (b), 25). Eventually John III reluctantly chose alliance with Habsburgs. Anti-French/Swedish foreign policy stance of the Platers and Infantians in general correlated with Pacs position and the aim to establish pre-1629 borders in Baltic region.

JAN TEOFIL PLATER – ENVOY AT HABSBURG COURT AND ANTI-OTTOMAN COALITION 1679–1683

The Commonwealth of 1670–1680s was isolated in foreign policy, it lost Ukrainian territories to Ottomans, France's allies, and monarch's plans to subjugate Brandenburg failed. Ottoman expansion was an opportunity to improve relations with Vienna and return to the circle of great powers. Into this anti-French position fits also activities of Jan Andrzej's younger brother Jan Teofil. From 1679 to 1683, during the period of Ottoman Empire's aggression in Central Europe, he served at the Habsburg court as a diplomatic representative of the Lithuanian vice chancellor and one of most influential Lithuanian magnates Michał Kazimierz Radziwiłł (Michał Kazimierz Radziwiłł, 1635–1680; from the family's non-protestant branch). J. T. Plater had diplomatic experience from Rome and Transylvania (BN, SD XVIII.3.2769 adl). He worked to create Commonwealth's alliance with Vienna against Ottomans, and tried to counter French influences in Habsburg court. J. T. Plater played important role as the informant of Polish-Lithuanian side. Still, his success depended on M. K. Radziwiłł's ability (or the lack thereof) to use this information (AGAD, AR V, sygn. 11825, 5–6, 13; BCza, rkp. 1376, 462–463, 467–469; Wasilewski 1981c, 685). The Habsburgs later accepted Commonwealth's alliance due to direct Ottoman threat.

In 1690s, the Sapiehas dominated Lithuanian politics. At that time, Inflantians and particularly the Platers were considered close allies of the Sapiehas, also supporting their pro-Habsburg stance (Wićko 2014, 49; LVIA, 1276–2–96 (a), 70, 83; Sliesoriūnas 2000, 212). Until late 1690s, the majority of Lithuanian nobility supported the pro-Habsburg position of the Sapiehas to continue the war against the Ottomans, contrary to peace plans of John III (Każmierczyk 1990, 28).

When the Saxon King Augustus II Wettin (1670–1733; the ruler of Commonwealth 1697–1706, 1709–1733) became the head of Rzeczpospolita in 1697, the Sapiehas quickly shifted from anti-Wettin position and supported the plans Augustus II to retake all of Livonia from the Swedes (Sliesoriūnas 2003, 234). It could have been sympathetic to the Inflantians (Seliška 2021, 52). The 1696 *sejmik*'s instruction to the *Sejm* is full of praises venerating J. P. Sapieha (AGAD, ZMN, sygn. 1220, 256–257, 259).

CONCLUSIONS

One of the factors in foreign policy orientation of Inflantians, since the domination of Tyzenhauzs, was to recover the territory lost to Sweden with a view to regaining their "Livonian heritage". The Platers, by successfully

choosing the influential Pacs as their patrons, eliminated the Tyzenhauzs, who were Calvinist Radziwiłł line clients, as leading Infantian family. Thus, the Platers were engaged in anti-Swedish policy of the Pacs and proved their usefulness as clients in the Baltic region. Nevertheless, John III, pro-French/Swedish policy leader, highly regarded the Platers and tried to get them on his side. Possibly he was assessing them as career-driven (in line with M. Korff's allegation against the Platers in the conversation regarding the context of Catholicism). Due to their links with Courland, they were engaged as the ruler's envoys to duchy and Piltene. To serve the magnates and advance their foreign policy positions (Sapiehas, Radziwiłłs) was one of the main patterns of conduct characteristic to Platers. Jan Teofil Plater's example, when he served as a diplomat in Vienna during 1680s showed his skills, but also the limits of his success – he depended on his patron's readiness to use the information provided.

In general, foreign policy stances of the Platers in 1677–1700 were not challenged, as they always matched the patrons' position, and this helped the Platers to continue building successful careers later in the 18th century.

ABBREVIATIONS

AGAD – Archiwum Główne Akt dawnych

AR, V – AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dział V

AT, VI – Archiwum Tyzenhauzów, dział VI

ZMN – Zbiór Muzeum Narodowego

Bcza – Biblioteka Czartoryskich

TN – Teki Naruszewicza

BN – Biblioteka Narodowa

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

LMAVB – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

SA – Senujų Archivos

VL – Volumina Legum

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

ARCHIVE MATERIALS

AGAD:

A. Tyzenhauz's letter to B. Radziwiłł, 19.10.1668. AGAD, AR, V, sygn. 16710.

Infantian sejmik's instruction, 28.03.1661. AGAD, AT, sygn. G–820.

Infantian sejmik's instruction, 30.03.1696. AGAD, ZMN, sygn. 1220.

J. A. H. Plater letter, 26.10.1685. AGAD, AR, V, sygn. 11823.

J. T. Plater letter to Radziwiłł, 22.02.1680. AGAD, AR, V, sygn. 11825.

M. Korff letter to W. Tyzenhauz, 30.01.1655. AGAD, AT, VI, sygn. F-115.

M. Korff letter to A. Tyzenhauz, 28.04.1671. AGAD, AT, VI, sygn. F-236.

BCza:

Letters to John Sobieski and his secretary Adam Sarnowski, 1659–1690. BCza, rkp. 1376.

Letters to Michał Pac, 1659–1693. BCza, rkp. 1351.

BN:

Głos Panski Łamiący Cedry Przy Starowiecznych Tramach [...] odgłos Prętkiej Śmierci [...] Ferdinanda De Broel Platera Starościca Inflantskiego, 24.03.1734. BN SD XVIII.3.2769 adl.

LMAVB:

Infantia sejmik instruction for Sejm of 1662. LMAVB, F-198 – 9.

Mowa na stojące alternate WXL, sejmik inflancki roku 1729. In: *Silva rerum* Jan Ludwik Plater. LMAVB, F 9 – 6.

Seim instruction for an envoy to Russia Jan Wilhelm Plater, 1718. LMAVB, F-198 – 35.

LNA-LVVA:

Infantia sejmik's instruction for Sejm of 1718. LNA-LVVA, 712–1–70.

LVIA:

K. Sapieha's letter to J. A. H. Plater 16.02.1698. LVIA, 1276–2–96 (a).

M. K. Pac's letter to J. A. H. Plater, 14.09.1677. LVIA, 1276–2–96 (b).

M. K. Pac's letter to J. A. H. Plater, 01.10.1678. LVIA, 1276–2–96 (c).

Protest of Jerzy Tyzenhauz submitted at Vilnius county court book, 08.06.1677. LVIA, SA, 21–1–46.

M. K. Pac's letter to J. A. H. Plater, 26.03.1678. LVIA, 1276–2–97 (a).

Rapport to J. A. H. Plater, 01.11.1678. LVIA, 1276–2–97 (b).

Rapport of the Commission of Seim on J. A. H. Plater and jesuit dispute, 17.01.1680. LVIA, 1276–2–97 (c)

LITERATURE

Bobiatyński, K., 2007. Michał Kazimierz Pac a polityka bałtycka Jana III Sobieskiego. Nagielski, M. (ed.). *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej obojga narodów ze Szwecją w XVII wieku, Fasciuli Historici*, Tom 8. Warszawa: DiG, 311–335.

Bobiatyński, K., 2008. *Michał Kazimierz Pac, wojewoda wileński, hetman Wielki Litewski. Działalność polityczno-militarna*. Warszawa: Neiriton.

Bobiatyński, K., 2014. W drodze pod Chocim. Litewskie przygotowania do wojny przeciwko Turkom w 1673 roku. Górzański, S., Nagielski M. (eds.). *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII w.)*. Warszawa: IH PAN, 27–48.

Bobiatyński, K., 2015. Rola wojska w życiu publicznym w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie tzw. Hegemonii Pacowskiej (1666–1682). Bobiatyński, K., Gliwa, A., Kroll, P., Nagielski, M. (eds.). *Spółeczeństwo staropolskie*. Tom IV. Warszawa: DiG, 167–187.

Chrapowicki, J. A., 1988. *Diariusz*. Cz. II: lata 1665–1669. Rachuba, A., Wasilewski, T. (eds.). Warszawa: PAX.

Dybaś, B., 2004. *Na obrzeżach Rzeczypospolitej: Sejmik piltyński w latach 1617–1717 (z dziejów instytucji stanowej)*. Toruń: UMK.

Fiscal court of Lithuania, 1673. VL (5), 1738. Warszawa.

Każmierczyk, A., 1990. Sejm grodzieński, 31 grudnia 1692 – 11 lutego 1693. *Studia Historyczne*, 33 (1), 21–36.

Kersten, A., 1988. *Hieronim Radziejowski: studium władzy i opozycji*. Warszawa: PIW.

- Maroń, J., 1984. Michał Kazimierz Pac a Jan III Sobieski. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 726 (47), 175–182.
- Matwijewski, K., 1985. *Sejm grodzieński, 1678–1679*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Niezubitowski, S., 1998. *Dziennik 1695–1700*. Poznań: UAM.
- Rachuba, A., 1997. Armia Wielkiego Księstwa Litewskiego jako czynnik unifikacji narodowej i kulturowej. *Przegląd Historyczny*, 88 (2), 237–246.
- Radziwiłł, A. S., 1980. *Pamiętnik o dziejach w Polsce. Tom 3: 1647–1656*. Przyboś, A., Żelewski, R. (eds.). Warszawa: PiW.
- Regulation on Infantia, 1598. VL (2), 1733. Warszawa.
- Sarnecki, K., 1958. *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. 1691–1696*. Woliński, J. (ed.). Wrocław: Ossolineum.
- Sejm commission on churches in Infantia, 1683. VL (5), 1738. Warszawa.
- Sejm commission on Piltene, 1685. VL (5), 1738. Warszawa.
- Seliška, E., 2021. Infantijas (Latgales) muižnieki Žečpospolitais politiskajosnotikumos (1677–1764). Romanovska, A. (red.). *Vācieši Latgales teritorijā 16. gs. – 20. gs. sākumā: vēsture un receptija*. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 43–81.
- Seliška, E., 2024. Pētījums par Infantijas muižnieku Juzefu Ježiju Hilzenu un Infantijas vēstures pētniecības perspektīvas / study of Józef Jerzy Hylzen, an infantian nobleman, and perspectives for the research of infantian history Łukasz Wróbel. Józef Jerzy Hylzen. *Studium kariery magnackiej w XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2022. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (121), 174–186.
- Sliesoriunas, G., 2000. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697 m.* Vilnius: LII.
- Sliesoriunas, G., 2003. Walka stronnictw w przededniu i podczas wojny domowej na Litwie XVII/XVIII wieku. Urwanowicz, J., Dubas-Urwanowicz, E., Guzowski, P. (eds.). *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie, 231–242.
- Urzednicy inflanccy (UI), 1994. XVI–XVIII wieku. Spisy. Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Tom IX. Gąsiorowski, A., Mikulski, K., Rachuba, A. (eds.). Kórnik: Biblioteka Kórnicka
- Wasilewski, T., 1981a. Fabian Plater (1628–1709). *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, Tom 26, 653–654.
- Wasilewski, T., 1981b. Jan Andrzej Henryk Plater (1626–1696). *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, Tom 26, 657–659.
- Wasilewski, T., 1981c. Teofil Jan Plater (1627–1697). *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, Tom 26, 685–686.
- Wićko, D., 2014. Kampania przedSejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim. *Zapiski Historyczne*, 79 (2), 29–53.
- Wójcik, Z., 1994. Jan Sobieski, 1629–1696. Warszawa: PiW.

REFERENCES

- ¹ J. Tyzenhauz expressed the interests of his patrons, Radziwiłłs: all six deputies representing Infantia in *Sejm* (two from Poland, Lithuania and Infantia) should be elected *in absentia* and not from those present. It gave an option to the candidate who failed these elections to be elected in another *sejmik*, using Infantia as backup. In reality, the rule to be present was rarely observed.

INFLANTIEŠU PIRMIE SOĻI ĀRPOLITIKĀ – PLĀTERU DZIMTAS PIEMĒRS (1677–1700)

EDVARDS SELIŠKA

Mg. hist., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes lektors

E-pasts: edvards.seliska@lu.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā, balstoties gan uz arhīvu, gan publicētajiem avotiem, aplūkota pazīstamās inflantiešu dzimtas – Plāteru – darbības pirmsākumi Žečpospolitas dienestā ārpolitikas jomā. Lai iekļautos valsts pārvaldē, būtiskas bija patrona-klienta attiecības. Plāteri, manevrējot starp valdnieku Janu III Sobeski un magnātu dzimtām (*Paci, Radziviļi un Sapiehas*), līdzdarbojās gan Prūsijai draudzīgas ārpolitikas veidošanā, gan Eiropas antiosmaņu koalīcijas stiprināšanā 17. gs. 70.–80. gados. Plāteru tāpat kā citu inflantiešu pārliecība bija, ka Žečpospolitai jāatgūst teritorijas, kas 1629. gadā bija zaudētas Zviedrijai, un ka Vidzeme, Kurzemes hercogiste un Inflantija ir viens kopums, kam jābūt Polijas-Lietuvas sastāvā. Šie uzskati noteica Plāteru rīcību.

Atslēgvārdi: Jans Andžejs Henriks Plāters, Jans Teofilis Plāters, Mikolajs Kazimirs Pacs, Jans III Sobeskis, Inflantija.

KOPSAVILKUMS

Raksts veltīts Plāteru dzimtas darbībai 17. gs. beigās ārpolitikas jomā. Plāteri bija viena no livoniešu dzimtām, kura saglabāja lojalitāti Polijas-Lietuvas valstij (Žečpospolitai). Tēma ir maz pētīta, un galvenais informācijas avots ir Latvijas, Lietuvas un Polijas vēstures arhīvi. Inflantijas (mūsdienu Latgale) muižnieki (šļahta) bija jaunpienācēji Žečpospolitas politiskajā dzīvē. Viņi ātri apguva valsts funkcionēšanas principu: patrona-klienta attiecības. Tās bija sociālu un finansiālu pakalpojumu apmaiņa starp sociāli zemāko un sociāli elitāro šļahtu (magnātiem). Inflantiešu karjeras ceļš bieži aizsākās militārajā dienestā. 17. gs. vidū, būdami protestanti, viņi bija saistīti ar Radziviļu magnātu dzimtas Biržu līniju un saglabāja apziņu, ka ir livoniešu pēcteči. Tādēļ tie uztvēra Kurzemi, Vidzemi un Inflantiju kā vienotu politiski-kulturālu veselumu, kuram jābūt Žečpospolitas pakļautībā, atkarojot Vidzemi zviedriem. Plāteri kā lokālo apstākļu zinātāji tika iesaistīti misijās Kurzēmē un Piltenē. Viņi 17. gs. beigās aizvietoja Tīzenhauzenus kā provinces ievērojamākā dzimta. Jans Andžejs Henriks Plāters (1626–1696) bija tipisks piemērs manevrēšanai starp magnātiem. Viņš bija 17. gs. 60.–70. gadu Lietuvas varenākās dzimtas – Pacu – klients un

opozīcijā valdnieka Jana III Sobeska profranciskai/prozviedriskai ārpolitikai. Inflantietis sniedza palīdzību Paciem un Prūsijai karā pret Zviedriju, kuru uzskatīja par ienaidnieku. Taču Jans III respektēja J. A. H. Plāteru, pat neraugoties uz viņa konfliktiem ar Romas Katoļu baznīcu. 1696. gadā Sobeskis bija gatavs izvirzīt J. A. H. Plāteru ietekmīgajam Viļņas vojevodas amatam, lai pārvilinātu inflantieti savā politiskajā nometnē.

1679.–1683. gadā J. A. H. Plātera brālis Jans Teofils (1627–1697) bija iesaistīts anti-osmaņu savienības veidošanā, Hābsburgu galmā pārstāvēdams Lietuvas vicekancleru Mihalu Kazimiru Radzivilu (1625–1680) un pretdarbojoties franču mēģinājumiem bloķēt antiosmaņu koalīciju.

Plāteru uzskatus ārpolitikā ietekmēja pārliecība, ka Žečpospolitai jāatgūst visa Livonija. Taču Plāteri bija gatavi pielāgot savus ārpolitiskos uzskatus iekšpolitiskajam spēku samēram.

RELATIONS BETWEEN LATVIA AND THE SOVIET RUSSIA, 1920–1922

KRISTIĀNA BEĻSKA

Mg. hist., historian, Latvian War Museum

E-mail: visnakova.kristiana@gmail.com

ABSTRACT

On 18 November 1918, Latvian Provisional Government set itself the goal to establish Latvia as an independent and democratic country. Soviet Russia, since December 1922 – the Soviet Union was a country based on radically different principles from the rest of Europe. Latvia, like other countries, had to build relations with it, which became one of the most complicated tasks in Latvian foreign policy. The aim of this article is to outline the main tendencies in Latvian-Soviet relations (1920–1922) after ratification of Latvian-Soviet peace treaty in September 1920, the Baltic dimension and Latvian politics towards Soviet Russia.

Keywords: Latvian-Soviet relations, Latvian foreign policy, Soviet foreign policy, inter-war period.

INTRODUCTION

Latvia's main tasks in the 1920s were to maintain its independence and security, to cooperate with the countries of the region (The idea of a Baltic Union, cooperation in the broader sense of the Baltic Sea region, which would include Poland and Finland), and to have mutually beneficial relations with the USSR and Germany. Latvian-Soviet relations occupied an important place in Latvian foreign policy. Latvia wanted to establish favourable economic relations with the Soviet Russia, while simultaneously forging contacts with the Western countries. It was important for Latvia to implement the terms of the Latvian-Soviet peace treaty of 11 August 1920. The question of the implementation of the peace treaty became one of the paramount problems in Latvian-Soviet relations. It affected

bilateral relations and engendered crises between the two countries, impacted the situation of Latvian citizens in the USSR, the situation on the border, etc.

Latvia and other countries in the region had to build relations with a territorially large, as well as politically and militarily dangerous neighbour, hence, research on this topic is essential and yields a better understanding of Latvian foreign policy towards its neighbours and the Soviet Russia's interests in Latvia and the region. It is closely linked to the issue of the Baltic collective security in the interwar period. Both in a broader and regional context, the issue of Latvian-Soviet relations is worthy of scholarly attention.

The aim of the study is to analyse Latvian-Soviet relations in 1920–1922, focusing on bilateral relations and their international context after the signing and ratification of the peace treaty. The tasks of the study are, firstly, to describe the main Latvian-Soviet relations in this period and the conditions under which they developed, secondly, to analyse the international dimension of Latvian-Soviet relations with an emphasis on regional security issues and, thirdly, to explore the Latvian policy towards Soviet Russia.

In the context of historiography, the monograph by Aivars Stranga on the Latvian-Soviet Peace Treaty of 11 August 1920 should be highlighted. In addition to detailed examination of the Latvian-Soviet armistice and peace negotiations, the monograph provides an insight into various aspects of Latvian-Soviet relations until 1925. The focus is on the relations between the two countries during the Soviet-Polish peace treaty in 1921, Latvia-Soviet relations in 1922 in the light of international events, the Treaty of Non-Aggression negotiations and Latvia-Soviet trade relations are discussed separately. In contrast, the 1920s and Latvia's relations with the USSR in the 1920s have been relatively less studied and often constitute parts of monographs or collective works (Andersons 1984; Stranga 2010; Stranga 1993). In his research, historian Andrejs Gusačenko focuses on the activities of Russian anti-Bolshevik movement in Latvia (Gusačenko 2022; Gusačenko 2020; Gusačenko 2019). In these studies, the author also touches upon the issue of Latvian-Soviet relations. There are several source publications which address different aspects of Latvian-Soviet relations in the 1920s–1930s (Jēkabsons 2003). A recent work by Polish historian is dedicated to the Latvian-Russian (Soviet) border issue (Materiski 2022), which is one of the key aspects of the relations between the two countries. However, this is the view from the outside with significant disadvantages, hence, it is particularly important for Latvian historians to research and answer these questions. Estonian historian Magnus Ilmjärv studied the topics related to the formation of foreign policy of Baltic states during interwar period (Ilmjärv 2004).

The current research is based on the materials of the Latvian State Historical Archive of the Latvian National Archives (Description 2 of the Eastern Division of the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs, Fund No. 2574), and the materials of Latvian press.

THE BEGINNING OF RELATIONS

By October 1920, diplomatic relations between Latvia and Soviet Russia were fully established. On 20 September, Jānis Vesmanis became Latvian envoy to Russia, while Yakov Ganetsky took the position of the first Russian plenipotentiary representative in Latvia). In July–August 1920, Y. Ganetsky was involved in currency speculation in Riga, but Latvia accepted him quite promptly in order to commence building the relations with Russia as soon as possible. At the same time, the armistice negotiations between Poland and Soviet Russia started on 21 September, therefore Russia also did not want any problems in its relations with Latvia, which might negatively impact its chances in the negotiations with Poland (Stranga 2020, 139).

The first incident, which launched a series of crises in Latvian-Soviet relations, was connected with the activities of Russian emigres in Latvia, and with Soviet Russia's partially unfounded accusations that Latvia was facilitating the recruitment of soldiers into the "Russian Army" led by the leader of the White movement Pyotr Wrangel in Crimea.

The Latvian-Soviet peace treaty forbade Latvia to recruit soldiers for the armies hostile to the Bolsheviks on its territory. Since Summer 1920 the Soviet Union was informed about the recruitment of soldiers into the Wrangel army on the territory of Latvia, however, the diplomatic protest was expressed only in Autumn 1920. This caused the first crisis in Latvian-Soviet relations after the ratification of the peace treaty. Latvian Ministry of Foreign Affairs kept a calm tone in its communication, emphasising that Latvia was a "bridge" between the West and Soviet Russia, not part of a defensive alliance.

The real situation and the state of Latvian-Soviet relations was not as good as the representatives of the two countries tried to portray them in public. Shortly after the ratification of the peace treaty in Soviet Russia, Voldemārs Grīnbergs, Latvian official representative in South Russia and the Caucasus, was arrested in Yekaterinodar (Krasnodar) and subsequently shot. He was not accredited by the Soviet government, but he was acting as a consul, defending the interests of Latvian citizens and optants in the region, and his Latvian citizenship could not be questioned. This was a violation of Article 20 of the peace treaty. Five more Latvian citizens were shot in Petrograd (LNA-LVVA, 2574–2–17, 69). Latvia never received any

response from Soviet Russia about this incident, and it was only the beginning – the Soviet Russia continued to violate Article 20 of the treaty on a regular basis. Soviet Russia used the same “delaying” tactics with Latvia, as it had practiced during the peace negotiations, which showed that Soviet Russia was not interested in establishing normal relations.

Another escalation of relations began in May–June 1921 and continued throughout the summer. In May, two Soviet employees, Latvian citizens, were arrested for hostile agitation and espionage in favour of Soviet Russia (LNA-LVVA, 2574–2–21, 64). In June, Y. Ganetsky threatened to break off diplomatic relations. He blamed Latvia for planning to end diplomatic relations with the Soviet Russia, which was not true (LNA-LVVA, 2574–2–21, 80–84). Z. A. Meierovics, the Minister of Foreign Affairs of Latvia, mainly focused on the non-fulfilment of the terms of the peace treaty. Incidents concerning the return of Latvian refugees, arrests of Latvian citizens in Soviet Russia and the evacuation of Latvian property were highlighted. However, it was clear that the Soviet Russia was not going to fulfil these conditions, hence, Z. A. Meierovics’ counter-arguments in June 1921 were not taken seriously.

INTERNATIONAL DIMENSION: SOVIET RUSSIA AND BALTIC COUNTRIES

By 1920, the period of the “romantic revolution” was mostly over, and the Bolsheviks had to think realistically about what to do with the power they had gained. In Soviet foreign policy, cold calculation was combined with the utopian idea of a world revolution. (Nezhinsky 2004, 86–88). The Third Congress of the Comintern, held from 22 June to 12 July 1921, aimed at developing a strategy for a world revolution over a longer period. From this time on, the idea of peaceful cooperation with countries of all regimes began to dominate Soviet foreign policy, while remaining “under the siege of capitalism”.

During this period, Latvia tried to achieve cooperation between the countries of the region. The idea of the Baltic Union in 1919–1925 was to create a regional organisation of cooperation between states, based mainly on diplomatic cooperation, realised through conferences. The main obstacles to Baltic cooperation were a similar economic structure, disagreements between Poland and Lithuania over the Vilnius issue, and constant Soviet diplomatic pressure. Latvia was well aware that the idea of the Baltic Union was highly desirable and credible only in the public consciousness (Valdības Vēstnesis, 1921). Often, the idea of the Baltic Union was reduced to economic relations (Valdības Vēstnesis, 1921). Some Baltic diplomats and

politicians ignored the hostile attitude of Soviet Russia towards any form of Baltic cooperation.

From 18 November 1920 to 18 November 1921, the Latvian Ministry of Foreign Affairs, in addition to such tasks as the *de iure* recognition of Latvia and the signing of the Latvia–Soviet peace treaty, also emphasised the need to realize the Baltic cooperation project. When Latvia joined the League of Nations, the Ministry of Foreign Affairs declared that only with this step “were also acquired all the rights and duties which a sovereign state can enjoy and claim” (Salnājs 1921). Russia observed the foreign policy of Latvia and the Baltic states as a whole, and tried to find a way to get involved in Baltic politics. After the Baltic conference in the summer of 1921, Soviet Russia proposed to organise a joint Russian-Baltic economic conference. Latvia, Estonia, Lithuania and Finland responded to this proposal. This conference was held for the first time on 24–31 October 1921, establishing a permanent economic office in Riga, without achieving any specific results (Albats 1921).

The next step taken by Soviet Russia was to invite Latvia, Estonia, Lithuania, Finland and Poland to the Disarmament Conference in Moscow in December 1922, which can also be seen as an attempt by Russia not only to play a role in shaping the foreign policy of the Baltic states, but also to weaken them significantly. The Soviets demanded a fourfold reduction of the armies of the invited countries. As a response, Baltic countries demanded that non-aggression treaties be concluded first. This was not in the interests of the Soviet Russia, hence, the conference ended without results. Despite declarative statements about the need for Baltic cooperation and the Soviet threat, the Baltic politicians were still under the “influence” of victory and the newly gained independence. Their inability to find common ground only worsened the situation of the Baltic states and actually improved Soviet Russia’s chances in the region. For example, Estonian press expressed very naive view that Moscow had to prove at the conference that “it really wanted to give up its imperialist policy” (Valdības Vēstnesis, 1922). The Latvian government saw Latvia’s role as a “mediator” between countries (Valdības Vēstnesis, 1923).

In 1923–1925, the chances of the Baltic union were diminishing. During Baltic political conferences, the main topic of discussions was the relations with the USSR, West and also potential membership of different international organisations. By the mid-1920s, not only political circles but also the society were concerned about the future of such union. Poland’s arrogant attitude towards “small states” was also a source of growing concern. Relations with the USSR, on the other hand, were seen as broadly normal and favourable, which did not quite correspond to the objective reality (Aizsargs, 1924). The Soviet press spread the view that the union of

the Baltic states, whatever form it took, was in the interests of France and Great Britain with a view to weaken the USSR at the expense of the Baltic states: “These countries will do well, if they maintain and develop political and economic relations with the USSR individually” (Latvijas Kareivis, 1925).

LATVIAN VIEW ON SOVIET RUSSIA (USSR)

Despite the Soviet Russia’s aggressive attitude towards Latvia, the government and the Foreign ministry continued to cherish hopes for a favourable relations with it, especially in economics. These hopes remained alive despite reports from Moscow, who stressed the importance of the Comintern and its tendency to influence the internal politics of other countries, including Latvia (LNA-LVVA, 2574–2–165, 21–30).

It is possible that in public the representatives of the Foreign ministry and government spoke gently about the USSR and the relations with it in order to avoid another scandal with representatives of the Soviet authorities, who often used any minor objection for their own benefit, thus exerting diplomatic pressure on Latvia. This is well illustrated by an example from the later period of Latvian-Soviet relations. In 1923, a careful choice of words and expressions of the Latvian envoy to Russia, Kārlis Ozols, was very well demonstrated in an interview. Ozols urged a softer attitude towards the fact that the USSR did not always (actually, never) respect the various aspects of the generally objective and adequate demands of the Latvian side. He justified this by the fact that both Latvia and the USSR for a long time had been embroiled in historical events. In the context of economic relations between the two countries, Ozols also drew attention not only to the mistakes of the USSR, but also to Latvian aberrations (Valdības Vēstnesis, 1923). Four years later, Ozols wrote in a confidential report to Foreign Minister Fēlikss Cielēns that “it is difficult to imagine really good and cordial relations with the Soviet Russia”. In his opinion, the Soviet plans were to start a world revolution and to destroy any anti-communist centres of the world, which was not possible. Ozols believed that the most effective method against Bolshevism was a positive attitude towards the USSR (LNA-LVVA, 1301–1–65, 18–19). Ozols’ statements characterised not only his own opinion, but also the overall position of Latvia.

The need for a policy of peace towards the USSR was constantly emphasised. While Latvia was ready to manoeuvre in its relations with the USSR, it was slightly annoyed by the failure of its neighbours to reach an agreement. On the one hand, Latvian politicians believed that “The Communist tactics are more familiar to Latvia than they think” (Latvijas Kareivis, 1925) while on the other hand, there was always a constant desire to confirm

that the Baltic states did not want to unite with a view to form any hostile alliance against the USSR: “Latvia does everything not only to make relations with Russia normal, but also to promote economic relations” (Latvijas Kareivis, 1925).

CONCLUSIONS

One of the main aspects of the attitude exhibited by the USSR towards Latvia, i.e., attempts to preclude any form of united cooperation between the countries of the region, was already clearly visible during the War of Independence, especially during the liberation of Latgale. The Bolsheviks’ main aim was to reduce the expansion of Polish influence. Latvia was accused of planning a joint operation against Russia, and there were also quite visible and loud voices in Latvian politics advocating for a peaceful solution of the Latgale territorial issue. All this showed that, despite the obvious aggression of Soviet Russia against Latvia, a large number of local politicians at the turn of 1919 and 1920 still believed that it was possible to establish relations with this country on the basis of peaceful politics. Such illusions persisted after the War of Independence – Latvia sometimes mistakenly reduced all its national interests to economic cooperation with Soviet Russia/USSR. It would probably be correct state that Latvian political circles did not realise that the USSR was quite different from Latvia and other European countries.

Despite any domestic political circumstances, Soviet foreign policy did not correlate with the real interests of society and the state; more precisely, it correlated with the ideological and practical interests of the Bolsheviks. The goal of Soviet foreign policy in the region remained unchanged: to prevent the union of the Baltic states, especially with the participation of Poland. This was a concern for the USSR throughout the interwar period. Periods of “friendship” regularly appeared in the USSR’s relations with the region, but only at times when the USSR did not feel the need to become particularly involved in local affairs.

The failure of the Baltic Union was largely the result of the free will of the Baltic states themselves. This means that the USSR could have pursued any kind of policy in the Baltics – first of all, it was the Baltic disagreements that made impossible to create any union. Moreover, at a time when the USSR was preoccupied with the *de iure* recognition of its own state, the normalisation of relations with the West, it did not even take into account any proposals from either Poland or the Baltic states, but instead just kept promising what those countries wanted to hear. In the case of Latvia, these promises included the fulfilment of the terms of the peace

treaty and the conclusion of an economic agreement. Meanwhile, it must be kept in mind that it was important for the USSR to prevent any regional cooperation. If a functioning Baltic Union or some kind of alliance involving the Baltic states, Finland and Poland were to emerge, it would be much more difficult for the USSR to exert political pressure on these countries, thus risking its own interests in the region.

ABBREVIATIONS

LNA-LVVA – Latvian National Archives Latvian State Historical Archive

USSR – the Union of Soviet Socialist Republics

BIBLIOGRAPHY

UNPUBLISHED SOURCES

- A. Meierovics' reply to J. Gaņeckis' note, 25 July 1921. LNA-LVVA, 2574–2–21.
- Note from the Soviet Plenipotentiary Representative J. Ganetsky to the Latvian Foreign Minister Z. A. Meierovics, 14 May 1921. LNA-LVVA, 2574–2–21.
- Note from the Soviet Plenipotentiary Representative J. Ganiecki, to the Latvian Foreign Minister, Z. A. Meierovics, 11 June 1921. LNA-LVVA, 2574–2–2.
- Report of A. Birznieks, Plenipotentiary for Latvia in Russia, 3 July 1923. LNA-LVVA, 2574–2–165.
- Report of the Latvian envoy to the USSR K. Ozols to the Minister of Foreign Affairs F. Cielēns, November 1927. LNA-LVVA, 1301–1–65.
- Report of the Plenipotentiary Minister of Latvia in Russia to the People's Commissar for Foreign Affairs G. Chicherin, 1 November 1920. LNA-LVVA, 2574–2–17.

PUBLISHED SOURCES

- Jēkabsons, Ē., 2003. Latvijas diplomāta liecība par stāvokli uz Latvijas un Padomju Krievijas robežas Maskavā 1922. gada beigās. *Latvijas Arhīvi*, 1.

PRESS

- Albats, H., 1921. Ārlietu ministrijas darbība no 1920. gada 18. novembra līdz 1921. gada 18. novembrim II. *Valdības Vēstnesis*, 261, 17.11.1921.
- Baltijas valstu starptautiskais stāvoklis. *Aizsargs*, 2, 01.02.1924.
- Igaunijas sūtņa Berlinē Dr. Menninga domas par Baltijas valstu savienību. *Valdības Vēstnesis*, 208, 15.09.1921.
- Igaunņu prese par Maskavas konferenci. *Valdības Vēstnesis*, 274, 05.12.1922.
- Jaunās valdības deklarācija. *Valdības Vēstnesis*, 21, 27.01.1923.
- Latvijas un Krievijas attiecības. *Valdības Vēstnesis*, 194, 05.09.1923.
- Lielinieki baida paši sevi. *Latvijas Kareivis*, 153, 14.07.1925.
- Lielinieku bailes no Baltijas valstu savienības. *Latvijas Kareivis*, 204, 11.09.1925.
- Mūsu ārlietministrs Anglijā. *Latvijas Kareivis*, 157, 18.07.1925.
- Poļi par tuvināšanos Baltijas valstīm. *Latvijas Kareivis*, 43, 22.02.1925.

Rīgas sarunas. *Valdības Vēstnesis*, 153, 13.07.1921., 1.

Salnājs, V., 1921. Ārlietu ministrijas darbība no 1920. gada 18. novembra līdz 1921. gada 18. novembrim I. *Valdības Vēstnesis*, 261, 17.11.1921.

LITERATURE

Andersons, E., 1984. *Latvijas vēsture, 1920–1940. Ārpolitika II*. Stokholma: Daugava.

Gusačenko, A., 2019. Pretboļševiku izpausmes Latvijā 1927. g.: Vitālija Aderkasa gadījums. *Latvijas Arhīvi*, 1/2, 153–179.

Gusačenko, A., 2020. Cerības uz revanšu. Krievu pretboļševiku kustības sākums Latvijas Republikā 1920. g. *Domuzīme*, 2.

Gusačenko, A., 2022. The vision of foreign intervention in the USSR as planned by Russian military émigrés at the end of 1920s: the Baltic context. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, Speciālizlaidums*, 57–78.

Ilmjärv, M., 2004. *Silent Submission: Formation of Foreign Policy of Estonia, Latvia and Lithuania: Period from Mid-1920s to Annexation in 1940*. Stockholm: Almqvist and Wiksell.

Jēkabsons, Ē., 2012. *Uzbrukums Padomju Savienības diplomātiskajiem kurjeriem pie Ikšķiles 1926. gada 5. februārī*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Materski, W., 2022. *Pamięć ziem historycznych. Łotewsko-sowiecki/rosyjski spór terytorialny 1917–2007 [2020]*. Warszawa.

Nezhinskij, L., 2004. *V interesah naroda ili vopreki im? Sovetskaja mezhdunarodnaja politika v 1917–1933 godah*. Moskva: Nauka.

Stranga, A., 1993. Krievijas un Latvijas saimnieciskās attiecības 1920.–1927. gadā. *Latvijas Vēsture*, 1, 14–22.

Stranga, A., 2010. Vertikālā orientācija Latvijas ārpolitikā: 1919.–1920. *Latvijas Vēsture: jaunie un jaunākie laiki*, 1.

Stranga, A., 2020. *Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas un Padomju Krievijas (PSRS) attiecības 1919.–1925. gadā*. Otrais papildinātais izdevums, Rīga: Mansards.

LATVIJAS UN PADOMJU KRIEVIJAS ATTIECĪBAS 1920.–1922. GADĀ

KRISTIĀNA BEĻSKA

Mg. hist., vēsturniece, Latvijas Kara muzejs

E-pasts: visnakova.kristiana@gmail.com

ANOTĀCIJA

Latvijas Pagaidu valdība 1918. gada 18. novembrī dibināja neatkarīgu un demokrātisku Latvijas Republiku. Viena no Latvijas robežvalstīm bija Padomju Krievija, kopš 1922. gada decembra Padomju Savienība, kas izveidojās revolūcijas, pilsoņu kara un represiju rezultātā, kļūstot par ideoloģizētu un totalitāru valsti. Līdz ar to attiecību veidošana ar Padomju Krieviju kļuva par vienu no sarežģītākajiem uzdevumiem Latvijas ārējai politikai. Šī raksta mērķis ir akcentēt galvenās tendences Latvijas un Padomju Krievijas divpusējās attiecībās 1920.–1922. gadā, Baltijas reģiona kontekstu un Latvijas attieksmi pret Padomju Krieviju.

Atslēgvārdi: Latvijas un Padomju Krievijas attiecības, Latvijas ārējā politika, padomju ārējā politika, starpkaru periods.

KOPSAVILKUMS

Kopumā Latvijas un Padomju Krievijas attiecības 1920.–1922. gadā var raksturot kā nepārtrauktu križu sēriju. To galvenās tendences iezīmējās jau miera sarunu un miera līguma parakstīšanas laikā. Galvenās problēmas Latvijas un Padomju Krievijas attiecībās šajā laika posmā bija, pirmkārt, padomju puses miera līguma nosacījumu nepildīšana, otrkārt, Padomju Krievijas neieinteresētība normālu attiecību dibināšanā un uzturēšanā, treškārt, Latvijas nepamatotas cerības, ka attiecības normalizēsies. Padomju pārstāvji regulāri draudēja ar diplomātisko attiecību pārtraukšanu, Latvijas pilsoņi bieži vien nepamatoti tika aizturēti un rezultātā ieslodzīti Padomju Krievijas cietumos, kā arī, neskatoties uz solījumiem, ekonomiskie sakari neattīstījās tā, kā to vēlējās Latvija.

Latvijas interesēs bija reģionālas alianses izveidošana, kas garantētu ne tikai ekonomisku attīstību un politisku vienotību, bet arī drošību. Tomēr reģiona valstu savstarpējās domstarpības neļāva nonākt līdz sadarbībai ar konkrētiem rezultātiem. Padomju Krievija izmantoja šīs nesaskaņas savās interesēs. Tas parādījās gan bilaterālajās attiecībās, gan Atbrūņošanas konferencē un arī pēc tam. Galvenā Padomju Krievijas metode bija attiecību veidošana ar katru valsti izolēti, tādā veidā manipulējot ar valstu savstarpējām pretrunām un nepieļaujot to izlīgšanu.

COVERAGE OF BOXER REBELLION IN CHINA BY NEWSPAPER “DIENAS LAPA” IN 1900

NADĪNA RODE

Mg. hist.

E-mail: nadina.rode@gmail.com

ABSTRACT

The current paper offers a review of the ways how the daily newspaper “Dienas Lapa” covered the current events of its time in foreign countries, based on the example of the Boxer Rebellion in China in 1900. The author also seeks to determine the possible degree of awareness of the newspaper’s reader about events in China. The published information is studied in terms of regularity, scope, type of information, its sources, authors and accuracy. It was concluded that “Dienas Lapa” regularly published information on Boxer Rebellion in 1900. In addition, the newspaper offered general information about China. The newspaper sourced the information from foreign newspapers, telegraph agencies, as well as few local authors. The regularity with which the information about China has been published shows the ability of the Latvian press to cover most current world developments and society’s interest in them.

Keywords: China, Boxer Rebellion, press, “Dienas Lapa”.

INTRODUCTION

Today, people can access a vast amount of information and the most up-to-date news with a few clicks or swipes. In the 19th century, the public would turn to the daily newspapers for the most current information. At the time, there were multiple newspapers and journals published in Latvian, among these – two daily newspapers. The information published in a daily newspaper provides an insight into the society’s interests at the time, the kind of information offered to it, as well as its sources.

The aim of the research is to examine how the daily newspaper “Dienas Lapa” covers current events in foreign countries, based on the example of

the Boxer Rebellion in China in 1900¹, as well as to determine the possible degree of awareness of the newspaper's reader about the events in China. To meet the goal, an analysis of the regularity, scope, type of information, sources, authors and accuracy of the publications was carried out. This research provides an overview of information available to a "Dienas Lapa" reader about the events in China and contributes to the study of one of two daily newspapers in Latvian language in the beginning of the 20th century, which has mostly been studied in Latvian historiography from the perspective of its ideological stance.

1. BOXER REBELLION

Boxer Rebellion or the Boxer Uprising was a rebellion of mostly rural people in China in 1899–1901 against foreigners, their influence and everything associated with or introduced by them, including Christianity, and foreigner-built infrastructure objects such as railways (Hsu 2006, 119). The aim of the boxers was to rid China of foreigners and their influence; they also attacked the Chinese who had converted to Christianity (Silbey 2012, 31). The name "boxers" is used in the English language (and at present in Latvian), in Chinese these groups were called *yìhéquán* – "righteous and harmonious fists" – initially several, uncoordinated groups (Hsu 2006, 118), after forming more coordinated groups – *yìhétuán* "Righteous and Harmonious Group" or "Militia United in Righteousness" (Silbey 2012, 27). Since the members of the groups practiced certain martial arts and calisthenics, they were associated with boxers. The newspaper "Dienas Lapa" used both names – "fists" and "boxers" (The latter appeared towards the second half of 1900) (Dienas Lapa, 10.04.1900, 4; Dienas Lapa, 20.06.1900, 1–2; Dienas Lapa, 08.09.1900, 3–4). To defend their citizens living in China and defuse the uprising, the military forces of altogether eight countries – Russia, Great Britain, Germany, USA, Japan, Italy, Austria-Hungary were deployed to China.

2. DAILY NEWSPAPER "DIENAS LAPA"

"Dienas Lapa" (Engl. "The Daily Page") was one of two daily newspapers published every day except Sundays and holidays in Latvian in 1890s (Zelče 2015, 163): a progressive, democratic news outlet for its time (Ārons 1922, 20) delivering the most current information in the shortest time. Its target audience was city residents: educated factory workers, young people interested in Western culture, politics, social issues etc. (Zelče 2015, 163). The editors of the newspaper were Pēteris Zālīte (1864–1939) (Egle *et al.*

1977, 103) who oversaw all the periodicals issued by the publisher Arnolds Plātešs (Grigulis, Treijs 1992, 108) and Grigorijs Pašītis (1836–1908) who was directly involved in editing the newspaper. The editor of foreign news was Kārlis Balodis (1864–1931) (Egle *et al.* 1977, 103).

In Latvian historiography, “Dienas Lapa” has mostly been studied as the main outlet for ideas of the “New Current” (*Jaunā strāva*) (Butulis 1984; Butulis 2000, 474–492; Zelče 2015, 162–165 etc.) – a Latvian 1890s intellectuals’ movement that defended democratic and socialist ideas². However, in terms of the subscriber count, circulation and other statistical data, the information published in scientific literature regarding “Dienas Lapa” is scarce, therefore it is hard to ascertain how popular exactly the newspaper was among Latvians. Historian Vita Zelče concluded that “Dienas Lapa” was one of the two most popular newspapers in Riga (Zelče 1994, 36). The conclusion is based on a publication in the other major daily newspaper in Latvian at the time – “Baltijas Vēstnesis” in 1890 (Rūjienietis 1890, 1–2). Even though the data available may not permit to draw a conclusion regarding the knowledge of the wider Latvian public about the Boxer Rebellion, given how often China and Boxer Rebellion was mentioned in “Dienas Lapa” in 1900, one can argue that at least the regular reader of the newspaper was informed about the events in China.

3. COVERAGE OF THE BOXER REBELLION BY THE DAILY NEWSPAPER “DIENAS LAPA” IN 1900

The research **statistically** encompassed altogether 295 issues of the daily newspaper “Dienas Lapa”³, 229 issues containing articles on China were published; over 500 articles⁴ contained information about the Boxer Rebellion, 63 articles were dedicated to various topics on China not related to Boxer Rebellion. From the end of May to the end of the year, there was at least one article on China published in every issue.

“Dienas Lapa” mostly **sourced** the information from other newspapers and journals – Russian, British, German, US, French, among others (e.g., “Pravitel’svennyj Vestnik”, “Moskovskie Vedomosti”, “Times”, “Daily Chronicle”, “Morning Post”, “Hamburger Nachrichten”, “Kölnische Zeitung”, “Revue des Deux Mondes”, etc.). It also received messages from Russian Telegraph Agency and foreign telegraph agencies (mostly – Reuters). Foreign newspapers that “Dienas Lapa” obtained the information from reference Chinese officials in China (e.g., Dienas Lapa, 28.06.1900, 6; Dienas Lapa, 19.07.1900, 1), foreign diplomats located in China (e.g., Dienas Lapa, 07.06.1900, 6; Dienas Lapa, 09.08.1900, 6), Chinese diplomats located outside China (e.g., Dienas Lapa, 15.10.1900, 4),

foreign military personnel in China (e.g., Dienas Lapa, 17.07.1900, 6; Dienas Lapa, 20.07.1900, 4), travelers and foreigners living in China (e.g., Lanskis 1900, 4) as their sources. Russian newspapers also source their information from diplomats and eyewitnesses (e.g., Dienas Lapa, 13.08.1900, 4; Jancheveckij 1900, 1–2; Pokotilov 1900, 1–2), military personnel (e.g., Dienas Lapa, 01.08.1900, 4; Dienas Lapa, 03.09.1900, 4) etc.

In terms of **placement within the newspaper issues**, most of the information regarding Boxer Rebellion and China altogether can be found in three places: the column "Foreign Chronicle", "Special Telegrams of "Dienas Lapa"" and "Telegrams". Starting from 23 June, a subsection called "China's Unrest" was published in the column "Foreign Chronicle". Usually, news in this column were a compilation of information from other newspapers and telegrams or special telegrams (The latest information that was published in the newspaper at the very last moment) from the previous day or days. Telegrams were published with a reference to a telegraph agency (in most cases – the "Russian Telegraph Agency") and the information was usually about the previous or sometimes – the current day. Some general information on China can be found in columns "Science and Life" (e.g., Dienas Lapa, 23.07.1900, 4; Vinters 1900, 3–4), "Domestic News" (e.g., Dienas Lapa, 23.08.1900, 2–3; Dienas Lapa, 22.10.1900, 2), "Miscellaneous" (e.g., Dienas Lapa, 19.10.1900, 3; Dienas Lapa, 22.09.1900, 3), "Newspaper Review" (e.g., Dienas Lapa, 24.10.1900, 4; Dienas Lapa, 05.11.1900, 4). In some cases, the information about China was published on the front page of the issue⁵.

Since at the time it was not mandatory for the authors of the articles to sign their work, information about the **authors** of most of the texts that mention China is limited. Some authors signed their articles using their initials or surname⁶, but mostly the articles were not signed at all⁷. It is, however, known that a Latvian officer Aleksandrs Vinters (1866–1918) authored at least eleven articles published in "Dienas Lapa" in 1900 on various topics regarding China. Diary entries of a Russian diplomat Dmitrij Pokotilov (1865–1908) written during the siege of International Legations⁸, as well as letters of an eyewitness – a correspondent named "a son of Baltics" in the article – Dmitrij Jancheveckij (1873–1934), who wrote from a hospital in Tianjin (Jancheveckij 1900, 1–2) were published with the names of the authors. It can be proposed that the daily information about China published in the column "Foreign Chronicle" was put together by the editor of the foreign news – K. Balodis.

The published information could be **divided in two categories**. Firstly, coverage of the current events – military operations, casualties etc. during the summer months of 1900. After end of the Siege of International Legations in Beijing in August – peace talks, conditions of the peace agreement, activities

of foreign armies in China etc. Most of the articles in this category source the information from telegrams and other (mostly foreign) newspapers.

Secondly, publication of general information about China – culture, traditions, religion, army, natural resources, population, port cities, the life in China etc. The authors of these articles sometimes argue that general information about China is important because of the significance attributed to the Boxer Rebellion⁹. Many of these articles can be considered original texts, containing no reference that they have been republished from other newspapers. A. Vinters has contributed several articles that introduce readers to China from different perspectives. For example, he describes the key Chinese port cities, many of which are mentioned in the news in 1900 (Vinters 1900, 1–2)¹⁰.

Since the participants of the Boxer Uprising targeted foreigners in China, it is not surprising that the information in press was mostly presented in an “us-they” juxtaposition and a strong distrust was expressed towards the information from Chinese sources¹¹. An article even called the telegrams received from the governor of Shandong province “fairytale” (Dienas Lapa, 13.07.1900, 4). In the articles containing general information about China, the authors often portrayed China as inferior to the Western countries, whilst the Chinese people – as barbarians¹². Nonetheless, the authors also addressed the inability of the foreign countries to work together as a united whole both during the different military operations and the peace talks. In at least one case, an author condemns the treatment of Chinese by the foreign military forces, stating that it discredited the perception of the Western countries as civilized (Dienas Lapa, 30.12.1900, 6).

It proved challenging to assess **accuracy** of every aspect and situation, given the vast amount of information, however, it can be observed that authors often compared different sources in the articles and were cautious of unofficial information, as well as the information coming from Chinese sources. It must be noted that during the summer months of 1900, the information coming from the Beijing was scarce due to the damage done to the telegraph infrastructure (Hsu 2006, 121; Dienas Lapa, 14.06.1900, 6).

There are cases when initially published information later turned out to be untrue and the newspaper, mostly after receiving additional information, corrected it. Most notable were the news on the fate of the foreign ambassadors and foreigners in Beijing: on 19 July, the front-page title read “Beijing’s Blood Night” (Dienas Lapa, 19.07.1900, 1), reporting that all the foreigners in Beijing had been killed. In the next issue, the aforementioned information was called lies (Dienas Lapa, 20.07.1900, 4). Furthermore, on 8 August in the column “Foreign Chronicles” a separate paragraph “What can be gathered from China’s telegrams?” was published, regarding the veracity of information coming out of China (Dienas Lapa, 08.08.1900, 4). Therefore, it could be concluded that, to some extent, the accuracy of information

was important to the editors and authors of the "Dienas Lapa" articles. Given the circumstances in and around Beijing, publishers tried to publish the most accurate information available, in line with their point of view as one of the involved parties in the matter.

CONCLUSIONS

The research into the coverage of the Boxer Rebellion in China by the daily newspaper "Dienas Lapa" in 1900 revealed that, starting from the end of May until the end of the year, the newspaper had published at least one article or piece of news about China a day. Considering that, as well as the fact that "Dienas Lapa" was one of two daily newspapers in Latvian language, mostly popular in cities, the author argues that a regular and thorough reader of "Dienas Lapa" was well informed about the events unfolding in China in 1900.

The information about current events was mostly sourced from Russian and foreign newspapers and telegraph agencies. In addition, a considerable number of articles containing general information about China was published. Although, further research into the authors of these articles is necessary, it can be concluded that many articles containing general information about China did not contain an indication that the article has been republished from another source, therefore it can be considered an original text. Regarding the accuracy of the information, one can argue that the accuracy was important for the creators of the newspaper, since the lack of official information was often mentioned, and authors of the articles tried to analyse which sources were trustworthy, and which – not. Considering the involvement of foreign countries and their armies, including Russian Empire, the distrust towards the Chinese information sources is not surprising.

This research suggests that the Boxer Rebellion served also as a reason to publish more general information about China, therefore the reader could have gained additional general knowledge about China. Furthermore, this example shows that the Latvian readers had access to the information that was up to the standards of countries considered modern and highly developed at the time.

BIBLIOGRAPHY

SOURCES

Ārzemju hronika. *Dienas Lapa*, 28.03./10.04.1900., 4.

Briesmu stāsti iz Ķīnas vēstures. *Dienas Lapa*, 24.11./7.12.1900., 2–3.

- Dienas Lapas Speciāltelegrammas. *Dienas Lapa*, 01./14.06.1900., 6.
- Dienas Lapas Speciāltelegrammas. *Dienas Lapa*, 04./17.07.1900., 6.
- Dienas Lapas Speciāltelegrammas. *Dienas Lapa*, 18./30.12.1900., 6.
- Jancheveckij, D., 1900. Tālajos austrumos (Vēstule iz Ķīnas). *Dienas Lapa*, 13./26.09.1900., 1–2.
- K. B., 1900. Ķīnas kultūra. *Dienas Lapa*, 07./20.06.1900., 1–2.
- Kara gājiens uz Pekinu. *Dienas Lapa*, 28.07./10.08.1900., 1.
- Kā Ķīnā ēd un dzer. *Dienas Lapa*, 06./19.10.1900., 3.
- Ķīnas jukas. *Dienas Lapa*, 30.06./13.07.1900., 4–5.
- Ķīnas jukas. *Dienas Lapa*, 07./20.07.1900., 4.
- Ķīnas jukas. *Dienas Lapa*, 19.07./01.08.1900., 4.
- Ķīnas jukas. *Dienas Lapa*, 26.07./08.08.1900., 4.
- Ķīnas jukas. *Dienas Lapa*, 31.07./13.08.1900., 4.
- Ķīnas jukas. *Dienas Lapa*, 21.08./03.09.1900., 4.
- Ķīnas jukas. *Dienas Lapa*, 26.08./08.09.1900., 3–4.
- Ķīnas jukas. *Dienas Lapa*, 02./15.10.1900., 4.
- Ķīnas kultūra. *Dienas Lapa*, 07./20.06.1900., 1–2.
- Ķīnas ogļu bagātība. *Dienas Lapa*, 23.10./05.11.1900., 4.
- Ķīniešu kāzas I. *Dienas Lapa*, 10./23.07.1900., 4.
- Ķīniešu teātra apstākļi. *Dienas Lapa*, 09./22.09.1900., 3.
- Ķīnietis kā redaktors. *Dienas Lapa*, 23.09./10.10.1900., 3.
- Lanskis, M., 1900. Ķīniete ģimenē un sabiedrībā. *Dienas Lapa*, 07./20.10.1900., 4.
- Pekina ieņemta. *Dienas Lapa*, 05./18.08.1900., 1.
- Pekinas asins nakts. *Dienas Lapa*, 06./19.07.1900., 1.
- Pokotilov, D., 1900. Aplenkto liksta Pekinā. *Dienas Lapa*, 9./22.11.1900., 1–2.
- Rūjienietis, L., 1890. Par laikrakstu lasīšanu. *Baltijas Vēstnesis*, 10./22.12.1890., 1–2.
- Telegrammas. *Dienas Lapa*, 26.05./07.06.1900., 6.
- Telegrammas. *Dienas Lapa*, 15./28.06.1900., 6.
- Telegrammas. *Dienas Lapa*, 27.07./09.08.1900., 6.
- Valdības paziņojums Ķīnas būšanās. *Dienas Lapa*, 09./22.10.1900., 2.
- Vinters, A., 1900. Amūras upe un Ķīnas robežas I. *Dienas Lapa*, 07./20.08.1900., 3–4.
- Vinters, A., 1900. Ķīnas ostas pilsētas. *Dienas Lapa*, 07./20.04.1900., 1–2.
- Vinters, A., 1900. Tagadējā Ķīna. *Dienas Lapa*, 16./29.06.1900., 4.
- Zelts Mandžūrijā. *Dienas Lapa*, 10./23.08.1900., 2–3.
- Zīmējoties uz “vaļēju durvju” politiku Ķīnā. *Dienas Lapa*, 14./24.10.1900., 4.

LITERATURE

- Ārons, M., 1922. Latviešu laikrakstniecība. Latv. Preses 100-g. Jubilejas Izstādes Komisija, (eds.). *Latvju preses 100. gadi. Izstāde Rīgas pilsētas mākslas muzejā no 26. februāra līdz 12. martam*. Rīga: Sab. “Latvijas Sargs”, 1–49.
- Butulis, I., 1984. *Rolj «Novogo tehniiia» v propagande marksistskikh idej v Latvii (1893–1897 gg.)*. Dissertation: Medical Institut of Riga.
- Butulis, I., 2000. Jaunā strāva. Bērziņš, J. (red.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 474–492.

- Egle, K., Lūkina, V., Brempele, Ā., Jauģiets, V., 1977. *Latviešu periodika*. 1. sēj.: 1768–1919. Rīga: Zinātne.
- Grigulis, A., Treijs, R., 1992. *Latviešu žurnālistikas vēsture no pirmsākumiem līdz Pirmajam pasaules karam*. Rīga: Zvaigzne.
- Hsu, I. C. Y., 2006. Late Ch'ing foreign relations, 1866–1905. Twitchett, D., Fairbank, J. (eds.). *The Cambridge History of China. Volume II. Late Ch'ing, 1800–1911. Part 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 115–129.
- Silbey, D., 2012. *The Boxer Rebellion and the Great Game in China*. New York: Hill and Wang.
- Šiliņš, J., 2024. Jaunā strāva. *Nacionālā enciklopēdija*. Available: <https://enciklopedija.lv/skirklis/22237-Jaun%C4%81-str%C4%81va> (accessed 17.12.2024).
- Zelče, V., 1994. 19. gadsimta latviešu preses pētniecība. Rezultāti un dažas izpētes problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 27–39.
- Zelče, V., 2015. Rainis. Jaunā strāva un "Dienas Lapa". Daukste-Silasproģe, I., Grīnuma, G., Hausmanis, V. (red.). *Rainim 150. Un rīts būs jāpieņem, lai kāds tas nāks*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 159–168.

REFERENCES

- ¹ The year 1900 was chosen due to most important events of the Boxer Rebellion unfolding in this year.
- ² After the change of the editor of the newspaper in 1895 and during the period this research focuses, "Dienas Lapa" had become more moderate on spreading socialist ideas. See: Šiliņš, J., 2024. Jaunā strāva. *Nacionālā enciklopēdija*. Available: <https://enciklopedija.lv/skirklis/22237-Jaun%C4%81-str%C4%81va>.
- ³ Old style (Julian calendar) and new style (Gregorian calendar) were in use at the time. Newspaper issues reviewed during the research cover the year 1900 according to the new style (Gregorian calendar): 21.12.1899–19.12.1900 to keep track of the events in a more convenient manner, since Gregorian calendar was used in Western countries. When citing articles from "Dienas Lapa" in the text, the date is indicated according to Gregorian calendar, whereas in bibliography both dates are cited.
- ⁴ "Article" in this research also comprises "Telegrams" and "Special Telegrams" published in the newspaper.
- ⁵ Kara gājiens uz Pekinu. *Dienas Lapa*, 28.07./10.08.1900, 1. Pekina ieņemta. *Dienas Lapa*, 05./18.08.1900, 1 etc.
- ⁶ For example, W. F., 1900. Ķīnas tautas nācija. *Dienas Lapa*, 01./13.07.1900, 1. H.S.-r., 1900. Cik liels ir Ķīnas iedzīvotāju skaits. *Dienas Lapa*, 17./30.07.1900, 1. Vinters, A., 1900. Eiropieši Ķīnas galvas pilsētā I. *Dienas Lapa*, 13./26.07.1900, 1–3 etc.
- ⁷ For example, Ķīnas slepenās biedrības. *Dienas Lapa*, 19.06./02.07.1900., 2. Dievbijība un nežēlība Ķīnā. *Dienas Lapa*, 07./20.08.1900, 1–2 etc.
- ⁸ Altogether in 15 issues of "Dienas Lapa" (No. 254–256, 259–261, 264–266, 269–271, 277, 281–282) fragments of the diary written by a Russian Empire diplomat in China D. Pokotilov were published. These fragments were republished from the "Government Gazette" (*Pravitel'stvennyj Vestnik*).
- ⁹ Some authors, e.g. A. Vinters argue that it could be beginning of a worldwide war. See: Vinters, A., 1900. Tagadējā Ķīna. *Dienas Lapa*, 16./29.06.1900, 4.
- ¹⁰ For other articles of A. Vinters see Tagadējā Ķīna. *Dienas Lapa*, 16./29.06.1900, 4; Eiropieši Ķīnas galvaspilsētā. *Dienas Lapa*, 13./27.07.1900, 1–3; Amūras upe un Ķīnas

robežas. *Dienas Lapa*, 07./20.08.1900, 3–4. Each of the newspaper articles listed has several parts. It must be noted that A. Vinters had not visited China at the time, but had been close to its borders while traveling in Siberia, which he admits in the introduction of his first article in “Dienas Lapa” on 29.06.1900.

¹¹ A publication in the subsection “Miscellaneous” titled “A Chinese as Editor” from 06.10.1900 reports a case where the “New York Herold” has contracted an editor of Chinese origin to publish the news from China in Chinese for the Chinese American public and the editor is said to have written untrue information. See Ķīnietis kā redaktors. *Dienas Lapa*, 23.09./10.10.1900, 3.

¹² For example: K. B., 1900. Ķīnas kultūra. *Dienas Lapa*, 07./20.06.1900, 1–2. Briesmu stāsti iz Ķīnas vēstures. *Dienas Lapa*, 24.11./7.12.1900, 2–3.

BOKSERU SACELŠANĀS ĶĪNĀ ATSPUGUĻOJUMS AVĪZĒ "DIENAS LAPA" 1900. GADĀ

NADĪNA RODE

Mg. hist.

E-pasts: nadina.rode@gmail.com

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir konstatēt, kā laikraksts "Dienas Lapa" atspoguļo informāciju par notikumiem ārvalstīs, konkrēti – Bokseru sacelšanos Ķīnā 1900. gadā, kā arī konstatēt laikraksta lasītāja iespējamo informētības pakāpi par notikumiem Ķīnā. Pētījumā raksturota regularitāte, ar kādu informācija tiek publicēta, tās apjoms, informācijas veidi, tās avoti un tekstu autoru jautājums, kā arī informācijas precizitāte. Iegūstot informāciju no telegrāfa aģentūrām un ārvalstu laikrakstiem, ko papildināja oriģināli vietējo autoru teksti, "Dienas Lapa" 1900. gadā regulāri atspoguļoja norises Ķīnā, kā arī publicēja vispārīgu informāciju par Ķīnu. Regularitāte, ar kādu informācija par Ķīnu tiek publicēta, liecina par latviešu preses spēju atspoguļot aktuālākās pasaules norises un sabiedrības interesi par tām.

Atslēgvārdi: Ķīna, Bokseru sacelšanās, prese, "Dienas Lapa".

KOPSAVILKUMS

Latviešu dienas laikraksts "Dienas Lapa", sākot no 1900. gada maija beigām līdz gada beigām, regulāri atspoguļoja informāciju par Bokseru sacelšanos un ar to saistītām norisēm Ķīnā, publicējot vismaz vienu rakstu dienā. Lasītāji galvenokārt tika informēti par jaunākajiem notikumiem Ķīnā. Papildus aktuālo notikumu atspoguļojumam laikrakstā publicēta vispārēja informācija par Ķīnu, tās kultūru, tradīcijām, pilsētām utt.

Informāciju par aktuālajiem notikumiem laikraksts ieguva no citiem krievu un ārzemju laikrakstiem, kā arī no telegrāfa aģentūrām. Tika konstatētas arī vairākas publikācijas, kas uzskatāmas par oriģināltekstiem un "Dienas Lapā" publicētas bez norādes par pārpublicēšanu no cita avota. Visbiežāk publikācijas par Ķīnu ir pieejamas sadaļā "Ārzemju hronika". Vispārīga informācija par Ķīnu lielākoties atrodama laikraksta slejās "Zinātne un dzīve" un "Sikumi". Grūtības sagādāja autora noteikšana lielākajai daļai šādu tekstu, jo nebija prasības autoriem parakstīt savas publikācijas. Veids, kā pieejamā informācija laikrakstā atspoguļota, pēc iespējas cenšoties izvērtēt avotus, liecina par to, ka tās izdevējiem bija svarīga informācijas kvalitāte.

Lai arī, balstoties uz pētījumā iegūto informāciju, nav iespējams izdarīt pamatotus secinājumus par visas latviešu sabiedrības informētības pakāpi par norisēm Ķīnā, tomēr sabiedrības interese par notikumiem pasaulē, jo īpaši Rīgā, kuras iedzīvotāji bija galvenā “Dienas Lapa” mērķauditorija, bija. “Dienas Lapa” bija viens no diviem latviešu dienas laikrakstiem, kas regulāri publicēja ziņas par ārvalstu aktualitātēm, un 1900. gadā viens no svarīgākajiem un atspoguļotākajiem notikumiem bija Bokseru sacelšanās Ķīnā. Publicētās informācijas regularitāte un apjoms liecina, ka sabiedrībai bija interese par norisēm Ķīnā, visticamāk, ārvalstu, tostarp Krievijas impērijas un tās armijas, iesaistes dēļ, kā arī norāda uz paša laikraksta spējām plaši un ātri atspoguļot jaunāko informāciju, kā to dara dienas laikraksti Rietumvalstīs. Tāpat pētījums ļauj secināt, ka Bokseru sacelšanās bija iemesls, lai laikrakstā publicētu papildu informāciju par Ķīnu.

CHALLENGES FACED BY THE GOVERNOR-GENERAL OF INDOCHINA JULES BRÉVIÉ (1936–1939)

RACHID TOUAOULA

PhD in Law, Aix-Marseille University

E-mail: rachid.touaoula@univ-amu.fr

ABSTRACT

By exploring French archives during the occupation of Indochina and analysing Brévié's mandate. The author focuses on his policies in Indochina (1936–1939). The actions of Jules Brévié led to the implementation of an economic policy aspiring toward improvement of the living conditions of the peasantry through land reform. Moreover, Brévié had to find a solution concerning security issues provoked by the nationalists joined by communists in resistance to French oppression. Meanwhile, Brévié had to focus on the main threat – that of the Japanese Empire. However, his propositions were rejected French central government, which dismissed him in 1939.

Keywords: Jules Brévié, colonial policy, Indochina, French colonization, French colonial law.

INTRODUCTION

Jules Brévié, a prominent figure in French colonial administration, played a significant role in shaping colonial policies in the 1930s (Delavignette 1999). He was also known for “his often-enlightened action embodies both the voluntarism and ambiguities of a corps that sought to simultaneously modernize, humanize, and maintain colonial domination” (Ramognino 2010, 93–94). Born on 12 March 1880, in Bagnères-de-Luchon, Jules Brévié entered the Colonial School in 1901. As a commander, he would discover the megaliths of Tondidarou near Niafunké in 1904 (Raimbault *et al.* 1991, 39). In 1907, while administering the circles of Bougoni and Niafouré, he was called to the directorate of political affairs of the colony, where he would serve for a decade (Ramognino 2010, 93–94). Furthermore, he

held many positions in French Administration in African colonies until being appointed to Indochina in June 1936 by the Popular Front to prepare the autonomy of Indochina (Franchini 2011, 205).

The French Conquest of Indochina officially started in 1858, and the construction of the Federation of Indochina was achieved within 45 years, between 1862 and 1907. This territory consisted of five regions that gave birth to three countries in 1954 after the French defeat in the first Indochina War¹.

In Indochina, Jules Brévié faced economic issues and significant security problems in the context of Japanese Empire expansionism. Accused of failing to ensure military preparation for Japanese aggression, he was dismissed in 1939 (Franchini 2011, 217).

By exploring French archives during the occupation of Indochina and analysing Brévié's mandate, the author of this paper focuses on his policies in Indochina between 1936 and 1939 for two reasons. Firstly, even in France, historians mostly focused on the period after Brévié's dismissal to analyse the Japanese invasion. Secondly, Brévié's legacy shows the rise of neo-colonialism. Jules Brévié seemed to attempt to resolve, albeit with limited success, the economic and social problems in Indochina (I), he also had to contend with security issues (II) that would shake the general government until the Japanese invasion of 1945.

ECONOMIC AND SOCIAL POLICY UNDER JULES BRÉVIÉ'S GOVERNANCE IN FRENCH INDOCHINA

In June 1936, Jules Brévié arrived in a country gripped by a prolonged crisis in production structures, demographics, and resources. "The depression created the material conditions for a moral secession between the ruling elites and the popular masses, especially as it coincided and combined with the structural crisis of the peasant economy". Brévié's colonial administration would have no choice but to attempt to address the issue of underdevelopment through a policy of "conservative reform" of existing structures (Brocheux 2001, 267). Thus, it is pertinent to analyse the economic policy of Jules Brévié's administration considering a social context that demanded reforms.

ANALYSIS OF ECONOMIC POLICY IN INDOCHINA UNDER JULES BRÉVIÉ'S ADMINISTRATION

Aware of the extreme poverty prevailing in the Indochinese provinces, the French government feared the emergence of a new general protest

movement. Faced with the Great Depression and its consequences, Jules Brévié was then tasked with implementing a new policy which, according to Léon Blum's terms, should aim "to extract from the colonial fact the maximum of social justice and human possibilities" (Bouvier 2010, 241). Brévié, due to his previous career in French West Africa and his political connections, was considered a true "reformer", but he would soon encounter the consequences of the economic crisis that had greatly intensified the misery of rural populations, leading to overpopulation and famines in many regions of French Indochina. From April 1937, Brévié undertook the implementation of a major hydraulic program aimed at enabling the irrigation of approximately 130 000 hectares of land. He also worked to establish a policy of agricultural equipment assistance to no longer export but rather promote the development of crops intended to meet the needs of local populations (Ramognino 2010, 100). However, the experience would be marked by many ambiguities and uncertainties. Indeed, the colonial choices of the central government nevertheless opposed the dynamics of renovating colonial relations that were then in vogue, and simply sought to shift debates through the modernization of socio-economic structures and the restoration of agrarian relations through the implementation of an emergency economic policy, particularly in hydraulics for land irrigation (Bernard 1937). Already in 1930, a hydraulic program was developed and would be reviewed and revised between 1936 and 1937 under Jules Brévié's administration. A total of approximately 42 million piastres were invested in major hydraulic works that enabled the development of more than 380 000 hectares of land (Roquebain 1939).

The figures may seem surprising, but it should be noted that this strategy was a relative failure, since "The absence of a true consistent agrarian and agronomic policy and concrete new industrialization of the country only allowed maintaining peasant consumption at its existing precarious level, avoiding famine, but not lifting the rural masses out of the undernourishment and general underdevelopment into which they were slowly sinking" (Brocheux 2001, 270). Faced with this ambitious "peasant strategy", (Brocheux 1976, 232–233) Jules Brévié would explain in 1938: "I have tried to outline the main principles of the land policy that I proposed to promote in this country. It is inspired by the idea of improving, above all, the fate of the peasant masses who are the most numerous and the most destitute. In both moral and material orders, all other concerns, all other needs must give way to these, and I would appreciate it if the imperious demands, the excessive ultimatums of those who are much better provided for than our peasants, would subside in Indochina" (Marseille 2005, 638).

Another idea required significant resources to mobilize rural populations and even organize their migrations by creating "colonization villages"

(Brévié 1938). These villages aimed to alleviate congestion in the country's delta areas, where overpopulation was one of the main factors of crisis and thus an obstacle to the economic development of the Indochinese Union. Political reforms, while improving the fate and living standards of the populations, were meant to "consolidate the attachment of the colonized and relegate political issues to the background" (Ramognino 2010, 102). However, dialoguing with social and political movements was another task of paramount importance that Brévié had to face.

SOCIAL CONTEXT OF THE LATE 1930S IN FRENCH INDOCHINA: REFORMIST ENTERPRISE OF GOVERNOR-GENERAL BRÉVIÉ

Genuine political and social protest movements coexisted with the economic crisis that the territories of French Indochina had been experiencing since the early 1930s. Although the Popular Front's accession to power, initially carrying the idea of gradual decolonization, was a source of hope for Indochinese national movements, it appears that despite attempts and some notable developments, it was ultimately a "neo-colonialist" policy that would be implemented. From a political and social standpoint, the action carried out by Jules Brévié in Indochina proves to be quite symbolic of the limitations due to the contradictions in the reformist desires of the colonial administration as supported and directed by the Popular Front. Reform had to intervene, with the aim of precisely relegating true political questions to the background, and it should be observed here that although a certain number of measures were taken in the late 1930s, the debate regarding the prospect of "gradual decolonization" (Brocheux 2001, 270), would remain closed and political refusal steadfast.

Nevertheless, some social developments remain synonymous with certain progress. For instance, the promulgation of a Labour Code in Indochina (Boucheret 2001, 29–55), limiting the duration of effective work to 10 hours per day, then reduced to 9 hours per day from 1 January 1938, also regulating the condition of underground workers and prohibiting night work for minors under 18 years of age. These were indeed real developments; however, this information must be perceived as nuanced, since it appears that employers and trade organizations managed to obtain certain "flexibility" regarding these regulations, and it should also be considered that labour regulations were, by essence, only to apply to declared workers, yet very few workers were declared at the time. It is curious to observe that while Jules Brévié promulgated the Indochinese Labour Code, he firmly opposed

the idea of creating trade union freedom in Indochina, even though such freedom was already in place in French West Africa under his governance (Ramognino 2010, 102). Besides, Brévié, in his quest to contain the population's misery, developed and enabled the evolution of existing social works that had been underutilized until then. Meanwhile, Jules Brévié's intervention in French Indochina during a three-year stay has a mixed record that calls for a detailed enquiry. It must also be considered in the face of the imminence of the Second World War and the threat posed by Japan's conquering ambitions.

JULES BRÉVIÉ'S MILITARY CABINET FACING THE SECURITY CHALLENGE

Along with the economic and social crisis troubling the colony, Jules Brévié had to confront numerous security problems. Indeed, while World War II had not yet broken out on the old continent, the expansionist ambitions of Emperor Hirohito's Empire were already being felt in Southeast Asia. Moreover, the social protest, which Brévié had hoped to silence through major economic reforms, far from weakening, gradually transformed into a political movement supported by various communist and nationalist movements existing in Indochina, notably – the Viet Minh founded in 1930. While this latter issue should presumably be a subject of internal security, it fell, like the former, under the Governor-General's military cabinet, as evidenced by certain archives (ANOM-INDO-CGI, 209). Thus, it was Jules Brévié's military cabinet that would have to work to face, on the one hand, the coalition of nationalist and communist movements hostile to French imperialism, and on the other hand, to consider solutions to best defend the colony from a Japanese invasion that already seemed inevitable.

BRÉVIÉ'S ACTION TESTED BY INTERNAL THREATS

From the early 1930s, the general government encountered the rise of nationalism in Indochina, a resistance that partly stemmed from French spirit itself. Indeed, the colonizer having "brought education to the natives", now had to deal with its consequences. An evidence is the case of nationalist Nguyen Trong Bang who armed himself with this French spirit by declaring: "It is you who taught us about Revolution. You killed your King Louis XVI who had committed betrayal, I am doing the same" (CM, 1206).

Thus, upon taking office, Brévié already came up against a situation he could not really contain. Indeed, he had hoped to strengthen the colonized people's attachment to the Empire through his social and economic reforms, "but the political and social agitation from summer 1936 to summer 1937, by forcing him to position himself as the leader and defender of the colonial system, would show the limits of this voluntarism" (Ramognino 2010, 102). Then a movement, initially social in nature, was driven by an Indochinese Congress, itself born from the *La Lutte* group. This group would very quickly, through newspapers, pamphlets, and other means provoke a wave of protest that led to the establishment of 600 action committees. In parallel, the Indochinese Communist Party proposed a "selective alliance with the democratic bourgeoisie," offering "to other political formations the constitution of a democratic front." Thus, the scale of the Congress movement and the agitation caused by various Stalinist and Trotskyist groups allied with nationalists worried the colony, the authorities, and even the Popular Front government, as this apparent social movement seemed to gradually mutate into a nationalist movement (Franchini 2011, 205).

Therefore, Brévié had to engage in "a resolute policy of repression of the social and nationalist movement: arrest of leaders, multiplication of trials" (Ramognino 2010, 102). Following this logic, "The Congress was banned, action committees dissolved, and personalities like Ta Thu Thau, Nguyen An Ninh, Nguyen Van Tao, arrested". This marked the end of illusions in the revolutionary and nationalist camp. Thus, the communists began to divide, and the rupture appeared when the "orthodox communists [...] launched a newspaper, *L'Avant-Garde*, and dissolved clandestine organizations, peasant associations, red unions, or Youth Corps." Evidently, the Viet Minh seemed to want to dissociate itself from the "Trotskyists, advocates of agitation and enemies of any compromise." At the time, the Viet Minh was characterised by a "nationalism with deep patriotic roots still veiled by the revolutionary internationalist mask of the hour, but which Nguyen the Patriot, absent from the thirties, would know how to bring to light when the opportunity came" (Franchini 2011, 206). Indeed, while Brévié may have managed to stifle nationalist agitation, the national sentiment had not withered, as evidenced by the strong return of anti-French propaganda during the entry into war against Japan, which itself gradually deconstructed the myth of white man's invincibility. Thus, additional credits would be allocated to the general government to more effectively monitor elements deemed suspicious (ANOM-INDO-CGI, 209).

However, although substantial, the internal threat was not the predominant worry of Governor-General Brévié. Indeed, in Southeast Asia, it was the Japanese Empire – invading all territories bordering it – that seriously concerned Jules Brévié, who increasingly expected a French defeat.

BRÉVIÉ'S ACTION TESTED BY EXTERNAL THREATS

Beyond the internal threat, Brévié inherited the general government in an extremely difficult context, namely, that of an imminent Japanese invasion of Indochina. Faced with the threat, Jules Brévié did not limit himself to an executive role; he would consider different hypotheses to envision in case of conflict with Japan, submit these various measures to the metropole, while justifying those he would prefer to adopt. Thus, he would note the necessity of extending the Governor-General's powers to effectively respond to the challenges ahead.

The necessity of extending the Governor-General's powers

Faced with Japan's expansionist threat, Jules Brévié became aware of the need for the general government to prepare for possible armed conflict. However, he encountered a legal void regarding the powers devolved to the Governor-General in matters of defence. This emerges from his note to the Minister of Colonies: "No text currently stipulates that the head of the Colony will have, in wartime, general powers different from those he holds in peacetime." Thus, to fill this gap, Jules Brévié would request an "extension of the Governor-General's powers," allowing him to take all necessary measures to prepare the defence of Indochinese territory. In this context, he would ask the Minister of Colonies for a draft decree legally validating his proposal, while admitting that "this text would of course only be submitted for the Head of State's signature if circumstances required it and by virtue of the full powers that would likely be granted to the government in wartime." Moreover, anticipating a possible disruption of communication between Indochina and the metropole, Jules Brévié proposed that the Governor-General be allowed to "take measures that, in the normal exercise of his functions, fall under the authority of the Government or Parliament," to best respond to the necessities of defence and administration (ANOM-INDO-CGI, 778).

However, despite the apparent utility of his proposals, Jules Brévié's appeals were not favourably treated by the metropole, as evidenced by the negative response addressed to him by Georges Mandel on 15 June 1939 (ANOM-INDO-CGI, 778, 639).

The "scorched earth" method, applied to the administrative framework

As the Japanese threat became more pronounced, Jules Brévié seemed to anticipate a French defeat and the invasion of Indochina by the Imperial Japanese Army – like Lieutenant-Colonel Bertaux three months later. Thus, he would consider two possible reactions (ANOM-INDO-CGI, 938).

Indeed, the first idea would be to leave the French administration in place under Japanese occupation, with the aim of maintaining a link with the indigenous populations. Meanwhile, such a procedure would expose French officials to the arbitrary moves of the Japanese army. Thus, Brévié rather favoured the second idea and therefore the withdrawal of French officials to prevent their possible imprisonment, thereby depriving France of potential soldiers in the case of a probable reconquest of its colony. Moreover, the advantage of removing an already established administration was to “create difficulties for the enemy by leaving behind a country as disorganized as possible,” following the Chinese method. Yet here again Brévié would see his proposal rejected (ANOM-INDO-CGI, 778, 2769).

On 23 August 1939, Brévié was dismissed from his functions, and Minister of Colonies Georges Mandel appointed General Catroux in his place, Brévié being “judged too formalistic and soft” (Franchini 2011, 217). However, it would be unfair to attribute the French failure in Indochina to him, considering the report: *Defence of Indochina, Increase in Military Power of French Indochina During the Years 1937, 1938, 1939*. Indeed, in this report, Lieutenant-Colonel Bertaux notes in 1937 a military weakness at all levels in the domain of defence in Indochina, both materially due to the obsolescence of armament and vehicles, as well as in terms of infrastructure. However, in 1939, the year of Brévié’s departure from the general government, Bertaux notes a very clear improvement in the situation, a development which, according to Bertaux, is essentially due to Brévié’s action during this period: “All this has been possible thanks to the effort provided by Indochina itself, under the impetus of Governor-General Brévié”. Finally, it would not be acceptable to blame Jules Brévié for the upcoming Japanese invasion of Indochina, since Bertaux himself recognizes that Japanese victory was predictable, inevitable, as the metropole was not fully committed to the defence of Indochinese territory (ANOM-INDO-CGI, 938).

CONCLUSIONS

Ultimately, Jules Brévié took office as Governor-General of Indochina as a man of conviction, faithful to his socialist tradition. It was evidenced by his highly voluntarist policy in the economic domain, which aimed to improve the living conditions of the peasantry through land reform. Regarding the reform, Jules Brévié extended it to the social field through labour regulations, which nevertheless were not fully implemented, thus demonstrating the limits of Brévié’s governance. Moreover, despite his voluntarism, Brévié was not a stubborn idealist; he showed pragmatism when it came to resolving the internal security issue caused by nationalists.

Furthermore, he also knew how to envision the best solutions to face the programmed invasion of Indochina by the Japanese. Hence, even if his governance was not perfect, at least on the military level he knew how to brilliantly remobilize Indochinese forces. Nevertheless, his action bears witness to the birth and gradual development of neo-colonialism, which is still denounced today in former French colonies and even in French overseas territories, as evidenced by the recent events in New Caledonia².

BIBLIOGRAPHY

SOURCES

Archives (Archives Nationales d'Outer-Mer)

- Note 639, ministre des colonies à m. Le gouverneur général de l'Indochine, 15 juin 1939. ANOM, INDO, GGI, cabinet militaire, 778.
- Note 2769/apa, du gouverneur général au ministre des colonies, 20.05.1939. ANOM, INDO, GGI, cabinet militaire, 778.
- Note de service n°1158 2/srm, du commandant supérieur des troupes, du 25 août 1939. ANOM, INDO, GGI, cabinet militaire, 209.
- Note du gouverneur général au directeur des Affaires politiques, note du 23 mai 1939. ANOM, INDO, GGI, cabinet militaire, 778.
- Rapport du lieutenant-colonel Bertaux sur la défense de l'Indochine, 08 août 1939. ANOM, INDO, GGI, cabinet militaire, 938.

Report

- CM 1206, rapport de la commission criminelle 1930–1931: complots contre la sûreté de l'état.

LITERATURE

- Bernard, P., 1937. *Nouveaux aspects du problème économique indochinois*. Paris: Sorlot.
- Boucheret, M., 2001. Le pouvoir colonial et la question de la main d'œuvre en Indochine dans les années vingt. *Revue d'histoire critique*, 85, 29–55.
- Bouvier, J., 2010. *L'impérialisme à la française: 1914–1960*. Paris: La découverte.
- Brocheux, P., 2001. *Indochine la colonisation ambiguë: 1858–1954*. Paris: La découverte.
- Brévié, J., 1938. Le déblocement des régions surpeuplées d'Indochine. *Société Belge d'études et d'expansion*, Dec.
- Brévié, J., 1936. *Trois études de M. le gouverneur général Brévié*. Dakar: Imprimerie du gouvernement général de l'AOF.
- Brocheux, P., 1976. Crise économique et société en Indochine française. *Revue française d'histoire d'outre-mer*, 63 (232–233), 655–667.
- Delavignette, R., 1999. *Les vrais chefs de l'Empire*. Paris: Gallimard.
- Franchini, P., 2011. *Les guerres d'Indochine: de la conquête française à 1949*. Paris: Tallandier.
- Raimbault, M., Sanogo, K., 1991. *Recherches archéologiques au Mali*. Paris: Karthala.
- Roquebain, C., 1939. *L'évolution économique de l'Indochine française*. Paris: Hartman.
- Marseille, J., 2005. *Empire colonial et capitalisme français*. Paris: Albin Michel.

REFERENCES

¹ Cambodia, Laos, Vietnam.

² A crisis in the New Caledonia started in May 2024 after a proposed electoral reform that would expand voting rights to include more non-indigenous residents. According to Kanak independence leaders, this change would have made any decolonization in the future almost impossible.

INDOĶĪNAS ĢENERĀLGUBERNATORA ŽILA BREVJĒ (*JULES BRÉVIÉ*) IZAICINĀJUMI (1936–1939)

RAŠIDS TUAULA

PhD tiesību zinātnē, Eksas-Marseļas Universitātē

E-pasts: rachid.touaoula@univ-amu.fr

ANOTĀCIJA

Pētot Francijas arhīvu materiālus par Indoķīnas okupācijas laiku un analizējot Brevjē pilnvaras, raksta mērķis ir koncentrēties uz viņa politiku Indoķīnā (1936–1939). Viņa rīcība noveda pie ekonomiskās politikas īstenošanas, kuras mērķis bija ar zemes reformas palīdzību uzlabot zemnieku dzīves apstākļus. Turklāt Brevjē bija jārod risinājums drošības jautājumiem, ko izraisīja nacionālisti, kuriem pievienojās komunisti, pretojoties Francijas īstenošanai apspiešanai. Tomēr Brevjē bija jākoncentrējas uz galveno draudu – Japānas impēriju. Viņa priekšlikumi tika noraidīti, un Francijas centrālā valdība viņu atlaida 1939. gadā.

Atslēgvārdi: Žils Brevjē, koloniālā politika, Indoķīna, franču kolonizācija, Francijas koloniālās tiesības.

KOPSAVILKUMS

Žils Brevjē bija tehniķis, kuru pazina, pateicoties viņa efektivitātei un zināšanām par Francijas pārvaldi koloniālajā laikmetā. Izpētot Francijas arhīva dokumentus par Indoķīnas okupāciju un analizējot viņa pilnvaras, šī raksta mērķis ir pievērsties Žila Brevjē politikai Franču Indoķīnā.

Viņa rīcības rezultātā tika īstenota ekonomiskā politika, kuras mērķis bija uzlabot zemnieku dzīves apstākļus ar zemes reformas palīdzību. Pasaules ekonomiskās krīzes ietekme joprojām bija jūtama – lauku iedzīvotāju vidū pieauga nabadzība un daudzos reģionos bija bads.

Turklāt Brevjē bija jāatrod veids, kā ierobežot Francijas kolonijā valdošās domstarpības. Nebūdams akls ideālists, viņš spēja demonstrēt pragmatismu, kad runa bija par iekšējo drošību, ko apdraudēja nacionālistu kustība un komunisti, kuri pretojās Francijas varai. Brevjē valdības īstenošanās represijas bija ievērojamas un pielika punktu visām revolucionārajām ilūzijām. Turklāt viņam bija jākoncentrējas uz galvenajiem draudiem – Japānas impēriju.

Saskaņā ar Brevjē uzskatiem tikai ģenerālgubernatora pilnvaru nostiprināšana, īpaši militārā līmenī, varēja ļaut reaģēt uz Japānas draudiem.

Saskaroties ar Francijas valdības pretestību un paredzot Japānas uzvaru pār Francijas spēkiem, viņš ierosināja kopā ar visu Francijas administrāciju evakuēties no valsts. Tomēr Francijas centrālā valdība noraidīja arī šo priekšlikumu, atlaižot Brevjē un viņa vietā amatam izvēloties ģenerāli Žoržu Katrū.

Brevjē pilnvaru laiks liecināja par attiecīgā laikmeta kontekstu – ierēdņi centās saglabāt Francijas koloniālās intereses, lai gan centrālās valsts neveiksmes un politiskā nestabilitāte nepārtraukti atspoguļoja valsts nepilnības.

IDEOLOGICAL REFLECTION OF THE REPUBLICAN FACTION OF THE SPANISH CIVIL WAR IN PERIODICALS OF LEFT-WING POLITICAL PARTIES OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA FROM 1936 TO 1939

GABRIELIUS SUŽIEDĖLIS

Master in history, director, Kaunas City Museum

E-mail: gabrielius.su@yahoo.com

ABSTRACT

The Spanish Civil War was a key conflict of the 20th century, marked by international nature and ideological diversity. This article examines how Lithuanian periodicals of left-wing parties reflected these ideological aspects from 1936 to 1939. Using S. M. Lipset and S. Rokkan's Cleavage theory, the research reveals the diversity of Spanish political groups and the cautious stance of Lithuania's parties, whose publications were occasionally more radical in comparison but nevertheless showed limited support for Spanish Anarchism or revolutionary ideals.

Keywords: the Republican faction, the Spanish Civil War, periodicals of the First Republic of Lithuania, political groups, ideological cleavages.

INTRODUCTION

Spanish Civil War in one or another way involved many countries, including Lithuania. Its newspapers extensively covered the war and, given conflict's ideological nature, political groups in Lithuania responded accordingly through their periodicals. At the time, Lithuania was governed by President Antanas Smetona's authoritarian regime. Opposition newspapers faced censorship on internal issues but could discuss international matters relatively freely and were the only ones to openly support the Spanish Republicans.

THE SPANISH AND LITHUANIAN POLITICAL GROUPS

Despite Spain's long history of statehood, regional divisions led to complex relations with the central government. The Basques sought full independence, while the Catalans, also supporting regionalism and anarcho-syndicalism, were more moderate. Anarchists, the most radical Republican faction, strongly opposed central government's oppression. The two main governing parties of the Republican Spain, the Republican Left and Socialists, granted autonomy to the Basques in 1936, though likely for military aid (Jackson 1987, 10–19, 23, 28, 72–73, 165–166; Jones 1984, 85–88, 92–93; Fusi 1984, 192–199; Payne 2012, 9, 99, 217, 219; Bolloten 2015, 668). Spanish Communists advocated regional liberation but viewed these regions as part of the revolutionary process. After the May Days in Barcelona in 1937, Communists repressed Anarchists, calling Catalan autonomy flawed (Bolloten 2015, 680–681; Payne 2012, 156, 219, 225). Lithuanian parties held a pragmatic neutral stance. Similarly to governing Republican groups, in 1926 Lithuanian Popular Peasants' Union and Social Democrats supported national minorities for coalition purposes (Tamošaitis 2014, 89; Blažytė-Baužienė 2014a, 453; Tamošaitis, Svarauskas 2014, 83–84; Astramskas, Gaigalaitė 1992, 65, 70). Meanwhile, Lithuanian Communists championed minority rights to destabilise the Nationalist Union's regime (Daulius 1937, 196–202; Švilpa 2007, 42–48, 122; Laurinavičius 2014, 465–466).

Most groups in the Spanish Republican faction were secular, though to varying degrees. Anarchists were the most radically anti-Catholic, attacking churches and religious communities. Left Republicans and Socialists shared this view but sought urgent separation of Church and State through legal means, tacitly supporting or ignoring anti-Catholic violence. Catalans, while limiting Anarchist violence, expropriated Church property and banned Holy Mass (Jackson 1987, 58–61, 289–291; Payne 2012, 13–15, 20, 116–117, 128; Sánchez 1987, 37, 61; Jones 1984, 90). Meanwhile Basques, deeply Catholic despite their separatist pro-Republican stance, preserved religious freedom and kept churches open (Fusi 1984, 184–186, 192, 198; Sánchez 1987, 74–75; Payne 2012, 116, 219). Communists, adopting a middle position, rejected Church influence but, since 1935, seeking Comintern's new cautious strategy of popular fronts, encouraged ending attacks to prepare for later Church-State separation (Preston 1994, 267; Payne 2012, 53; Bolloten 2015, 232–233). Lithuanian Communists shared this viewpoint, even seeking unity with Catholics against Fascism (Daulius 1937, 37–39, 48, 123–128). Lithuanian Peasants' Union and Social Democrats, also during their governance, supported secular policies similar to Left Republicans and Socialists, although more moderately (Svarauskas 2014, 280–287; Blažytė-Baužienė 2018, 162; Tamošaitis, Svarauskas 2014, 82).

Anarchists proposed radical socioeconomic policies, advocating for collectivisation and empowering trade unions to establish a classless society. Whilst Socialists were more cautious and called for gradual nationalisation, they aligned closely with Anarchist principles. Communists used harsh rhetoric on collectivisation and nationalisation but were more moderate in practice, seeking support from the middle class. Left Republicans, directly representing the same class, tolerated collaboration with the radical left while balancing it with stability (Preston 1994, 75, 163, 254–255, 267–269; Jackson 1987, 206–207; Bolloten 2015, 23–24, 232–333; Payne 2012, 13–20, 38, 48, 52–58, 97–101, 173–174, 217–222). In Catalonia, dominated by Left Republicans and Anarchists, collectivisation was implemented on a large scale, although protecting large landowners, meanwhile, the Basque region avoided mass nationalisation of major industries and banks (Fusi 1984, 182–184, 190; Jones 1984, 90, 101, 110; Payne 2012, 98–99, 219; Jackson 1987, 379). In Lithuania, Social Democrats initially advocated revolution, but later softened their stance favouring legal methods (Blažytė-Baužienė 2014b, 461–462; Astramskas, Gaigalaitė 1992, 63, 67; Laurinavičius, Svarauskas 2014, 449). Lithuanian Communists' positions resembled those of their Spanish counterparts (Daulius 1937, 38–40, 133–134, 175–176; Švilpa 2007, 51). The Peasants' Union also had strong agenda of social justice, but at the same time a weakness of targeting all groups, including large farmers (Tamošaitis 2014, 89–90, 92; Blažytė-Baužienė 2014a, 453).

Choosing between democracy and revolution, Anarchists and Socialists favoured the latter, rejecting parliamentary democracy, advocating violence to seize power and eliminate opponents, playing key roles in the 1936 revolution. The Republican Left adopted the term “revolution” for their reforms but remained cautious, collaborating with radical partners emphasising control over revolutionary processes. Communists partially used this stance to gain power through a nominally democratic government, a façade for the West, and also for this reason repressed Anarchists and anti-Stalinist Communists (Bolloten 2015, 22–26, 126, 232–233; Payne 2012, 8–21, 30–32, 47–53, 61–62, 80–102, 109, 150–151, 169–176, 221; Preston 1994, 267, 272; Preston 1984, 6–7; Graham 1992, 975–980; Jackson 1987, 17–18, 206). Catalan autonomists allowed revolution but limited it, resulting in less violence than in Madrid. In crass contrast, Basques rejected revolution, whilst also remaining sceptical of democracy (Fusi 1984, 183, 197–198; Jones 1984, 109–110; Payne 2012, 98, 109, 219). In Lithuania, Communists, despite the new tactics of the Comintern, remained the primary proponents of revolution, naming the popular fronts as another type of this process (Daulius 1937, 21–26, 38–45; Švilpa 2007, 51, 62). Peasants' Union and Social Democrats, particularly in the presence of autocratic regime, supported democracy, though the Social Democrats' commitment

was clearer (Tamošaitis 2014, 89, 91; Blažytė-Baužienė 2014a, 453; Blažytė-Baužienė 2014b, 461–462; Tamošaitis, Svirauskas, 2014, 76–77; Astramskas, Gaigalaitė 1992, 61).

LITHUANIAN PERIODICALS

The newspaper of the Lithuanian Popular Peasants' Union, *Lietuvos žinios*, was one of the oldest and most popular in the country. It supported the Republicans, though at times with a degree of caution. Upon examining its content, the ethnic cleavage, as with other Lithuanian newspapers, was not a major focus. While the struggles of Catalans and Basques for independence were supported, this was often framed as means to aid Republicans against Nationalists (S. D., 1939, 1; *Lietuvos žinios*, 09.02.1937, 9; 27.02.1937, 4; 11.03.1937, 4; 29.04.1937, 1). The periodical was critical of the Church, but mixed this with other issues, stating it served the capitalists and opposed democracy. Similar criticism was also expressed by Lithuanian Communists and Social Democrats, but *Lietuvos žinios* also sought to analyse the reasons of such condition, as seen in article of prominent opposition politician Petras Leonas, and spoke of Church reform, not its restriction or abolition (Leonas 1937, 5; Wrza 1936, 3; Šimkus 1936, 5; Gallegos Rokaful 1937a, 3; Gallegos Rokaful 1937b, 3–4; Riebeling 1937, 5; *Lietuvos žinios*, 01.08.1936, 1; 26.10.1936, 3; 05.03.1937, 5; 23.02.1938, 10). Active discussions of social issues again often intertwined with religious themes, but overall, *Lietuvos žinios*, representing workers' interests, advocated social reforms, although not to an extent proposed by the Spanish Anarchists or Socialists (Wrza 1936, 3–4; Gallegos Rokaful 1937a, 3; Leonas 1937, 5; J. M. 1937, 3; S. D. 1937, 3; *Lietuvos žinios*, 18.05.1937, 5). Regarding systemic cleavage, from the onset of the conflict, the periodical strongly supported democracy, as seen in a reprinted interview with President Manuel Azaña. However, *Lietuvos žinios* ultimately recognised the low probability of democracy even on the Republican side and also sharply criticised revolutionary processes, particularly in Barcelona, suggesting that the newspaper was more anti-revolutionary than pro-democratic (Chamberlain 1936, 3; Wrza 1936, 3; *Lietuvos žinios*, 01.08.1936, 1; 05.08.1936, 1; 23.02.1937, 1; 05.05.1937, 2; 27.07.1938, 4).

Comparing *Lietuvos žinios* to the Peasants' Union, the newspaper more boldly expressed democratic ideas and advocated support for separatist regions than the party did for national minority autonomy. Regarding Spanish factions, the newspaper's stance, as indicated by the Lithuanian Communist and right-wing press, was most similar to cautious Communists, except for their more radical socio-economic ideas and stronger unitarism.

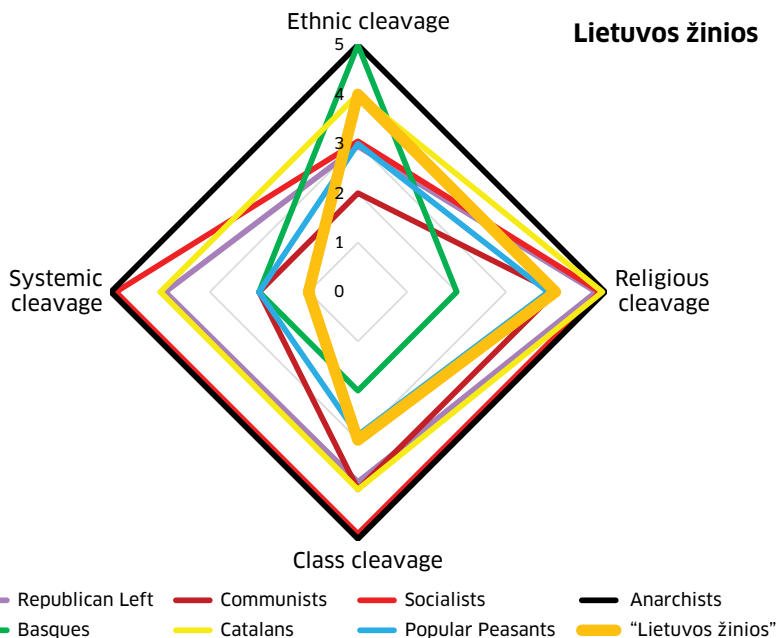

Figure 2. Comparison of positions of the *Lietuvos žinios*, the Lithuanian Popular Peasants' Union and political groups of the Republican faction

2. attēls. "Lietuvos žinios", Lietuvas Tautas zemnieku savienības un republikāņu politisko grupu nostādņu salīdzinājums

Some similarities can also be found with the Republican Left, although their positions were more aligned with the Peasants' Union. Naturally, the most distant group were the Anarchists, primarily due to their revolutionary and socio-economic ideas (Fig. 2).

The Social Democratic press was also less active in its coverage of separatist regions, with Catalonia receiving more attention, notably due to reprinted memoirs by Andrius Bulota, a political radical who had joined Republican troops in the region. Despite Bulota's sentimentality, the press also critiqued the region for its anarchist tendencies, which it saw as hindering both the social movement and the Republic's interests (Bulota 1939, 281; Orūnas 1939, 65–66). The Social Democratic press again mixed the religious and socioeconomic criticism, expressing it moderately radically. The latter was discussed more extensively, emphasising workers' plight, land reform and criticism of landowners, capitalists and passive Western democracies (Rivera 1936, 16; Girbinis 1939, 22–25; Orūnas 1939, 65–66). The Social Democratic press was critical of the parliamentary regime as a solution, but in some instances it supported democratic ideals, affirming the Republic is fighting for them. However, the revolutionary model was supported most prominently, even more than Communist popular fronts (Smēliūnas 1939, 278–279; Rivera 1936, 16–17; Girbinis 1939, 22–25; Orūnas 1939, 65–66).

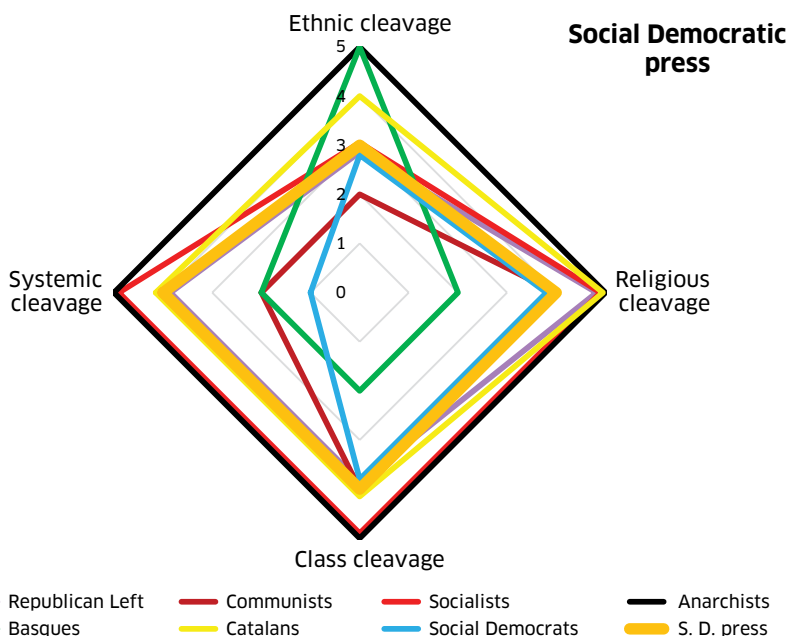

Figure 3. Comparison of positions of the Social Democratic press, the Social Democratic Party of Lithuania and political groups of the Republican faction

3. attēls. Sociāldemokrātiskās preses, Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas un republikāņu politisko grupu nostādņu salīdzinājums

The last aspect highlights a difference of the press from the Social Democratic party, which was more pro-democratic. This unusual support for revolution was also characteristic of the Left Republicans, whose position is most similar to the Social Democratic press, except for former's more intense criticism of the Church. Significant similarities can also be found with the Spanish Communists, though they were more moderate concerning revolution and separatism, bringing them closer to the Social Democratic Party. Meanwhile, the Socialists held more radical revolutionary and socio-economic views. Unsurprisingly, the groups most distant from the Social Democratic press were the conservative Basques and radical Anarchists (Fig. 3).

In the Lithuanian Communist press, autonomous regions were occasionally mentioned, particularly Catalonia, emphasising that the region is not seeking to separate from Spain. Following the events of 1937 in Barcelona, the press presented significant criticism of anti-Stalinist Communists, whom they labelled Trotskyists, although this was not accompanied by scepticism regarding separatism, as was the case with the Spanish Communists (Užkalnis 1936, 605–611; Silvan 1936, 42–43; Tiesa, 1938, 2). The press was critical of the Church but also criticised right-wing press reports about attacks on Catholics, claiming the faithful support the Republic and that after the war, Republicans will guarantee religious freedom, albeit at

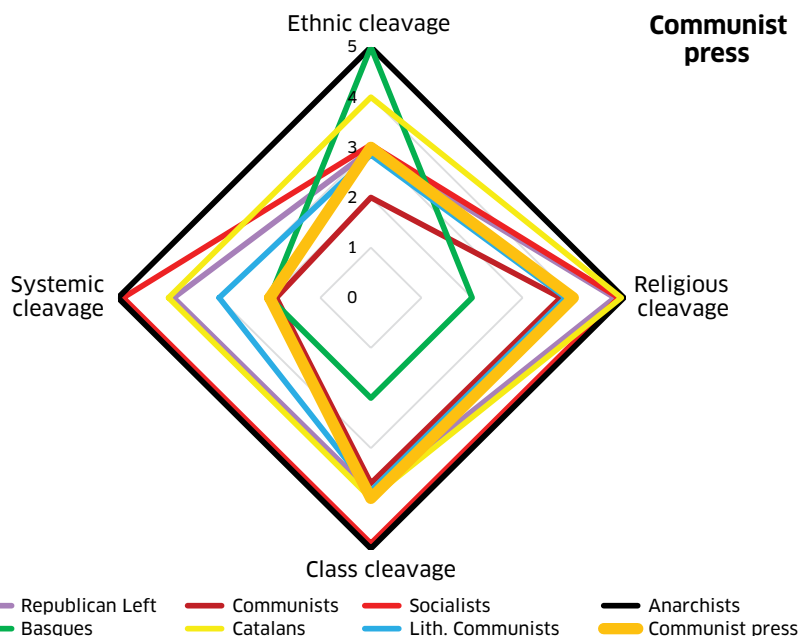

Figure 4. Comparison of positions of the Communist press, the Communist Party of Lithuania and political groups of the Republican faction

4. attēls. Komunistiskās preses, Lietuvas Komunistiskās partijas un republikāņu politisko grupu nostādņu salīdzinājums

the expense of the Church's political and economic power (Paleckis 1938, 154; Užkalnis 1936, 605–611; Tiesa, 1937a, 4). In line with the tactics of popular fronts, the Lithuanian Communist press frequently discussed socio-economic reforms, though with caution. It supported land reform but criticised anti-Stalinist Communists' demands for its implementation on small farms. This group was also condemned for opposing the middle class, which went against the strategy of Communist popular fronts (Užkalnis 1936, 605–611; Tiesa, 1937b, 4; 1937c, 2; 1939, 4). The same collision with anti-Stalinists prevailed while actively discussing revolution. When the Communist press reacted to ideas in the Social Democratic press about the international bourgeoisie as the cause of defeat, it argued the solution was popular fronts, which were never joined by other members of the Second International (Tiesa, 1936a, 2; 1936b, 2; Tiesa, 1939, 4).

Comparing the Lithuanian Communist press with its party, the only difference can be seen in the systemic cleavage – the party was more favourable to revolutionary ideas and, unlike the press, distanced itself from the general position of the Comintern. When comparing the press with Spanish groups, the Communists were naturally the closest, except for their more rigid unitarism. Once again, the most distant groups were the Basques and Anarchists (Fig. 4).

CONCLUSIONS

The research identified a wide range of Republican groups, with Anarchists and Basques as the most distant examples. In this context, Lithuanian parties appeared more moderate and were not comparable to the Anarchists or even the Socialists. Lithuanian publications occasionally expressed more radical ideas than their respective parties, except for the Communist press, which more closely adhered to the Comintern's official stance. This underscores the influence of news flow on press ideology, although Lithuanian publications were less radical than Spanish groups, and showed less support for Anarchism or revolutionary ideas. *Lietuvos žinios* reflected the position of less radical Communists and focused on a mixed critique of the Church and capitalism. The Social Democratic press aligned more closely with the Left Republicans, while Communist press naturally mirrored the stance of its namesakes. The press of both parties mostly discussed systemic and class-related issues. The research offers a new perspective on the comparison of Spanish and Lithuanian political groups, highlighting the varied responses of Lithuanian publications to this ideological landscape.

BIBLIOGRAPHY

SOURCES

- Anarchistai Barselonoj kelia riaušes. *Lietuvos žinios*, 05.05.1937, 2.
- Ar pasaulis leis išžudyti baskų tautą. *Lietuvos žinios*, 29.04.1937, 1.
- Bulota, A., 1939. Priešas pradeda ofenzyvą. *Mintis*, 7, 281.
- Chamberlain, A., 1936. Apie Ispaniją ir demokratiją. *Lietuvos žinios*, 26.10.1936, 3.
- Gallegos Rokaful, J. M., 1937a. Teologijos profesorius apie pilietinį Ispanijos karą. *Lietuvos žinios*, 10.02.1937, 3.
- Gallegos Rokaful, J. M., 1937b. Teologijos profesorius apie pilietinį Ispanijos karą. *Lietuvos žinios*, 11.02.1937, 3–4.
- Girbinis, A., 1939. Ispanija. *Mintis*, 1, 22–25.
- Ispanijos katalikai už demokratiją. *Tiesa*, 1937a, 5, 4.
- Ispanijos kunigai sudarė savo vyriausybę. *Lietuvos žinios*, 01.08.1936, 1.
- Ispanijos kunigai sudarė... *Lietuvos žinios*, 01.08.1936, 1.
- Ispanijos sukilimas dokumentuose. *Lietuvos žinios*, 27.07.1938, 4.
- Ispanijos trockistai padeda fašistams. *Tiesa*, 1936b, 6, 2.
- Ispanų tragedijos galas. *Tiesa*, 1939, 7, 4.
- J. M., 1937. Išilgai ispanų Respubliką. *Lietuvos žinios*, 25.02.1937, 3.
- Ką davė valstiečiams Ispanijos liaudies fronto viriausybė. *Tiesa*, 1937c, 5, 2.
- Ką sako darbininkai apie spaudos reikalus. *Lietuvos žinios*, 18.05.1937, 5.
- Katalikai ir Ispanija. *Lietuvos žinios*, 26.10.1936, 3.

- Katalonijos vadų uztikrinimas. *Lietuvos žinios*, 09.02.1937, 9.
- Katalūnija. *Lietuvos žinios*, 27.02.1937, 4.
- Kodėl vyskupai remia generolą Franką. *Lietuvos žinios*, 05.03.1937.
- Kova prieš trockizmą. *Tiesa*, 1938, 7, 2.
- Leonas, P., 1937. Ispanijos pilietinio karo priežastys. *Lietuvos žinios*, 27.04.1937, 5.
- Orūnas, 1939. Ispanų tragedijos galas. *Mintis*, 2, 65–66;
- Padėtis Ispanijoje. *Lietuvos žinios*, 05.08.1936, 1.
- Paleckis, J., 1938. Ar tikrai prieš vėją nepapūsi? *Mūsų jaunimas*, 11, 154.
- Popiežiaus atstovas atvyks į Barseloną. *Lietuvos žinios*, 23.02.1938, 10.
- Remkim didvirišką Ispanijos liaudį. *Tiesa*, 1936a, 5, 2.
- Riebeling, A., 1937. Ką aš mačiau Ispanijoje? *Lietuvos žinios*, 08.10.1937, 5.
- Rivera, J., 1936. Ispanijos darbininkų judėjimas. *Darbo Visuomenė*, 1, 16–17.
- S. D., 1937. Generolas Frankas „de jure“ Ispanijos valdovas. *Lietuvos žinios*, 02.03.1937, 3.
- S. D., 1939. Prancūzija turėsianti apmokėti Katalonijos pralaimėjimą. *Lietuvos žinios*, 28.01.1939, 1.
- Silvan, A., 1936. Vokietija ir Katalonija. *Kultūra*, 1, 42–43.
- Šimkus, J., 1936. Ispanija. *Lietuvos žinios*, 07.11.1936, 5.
- Smėliūnas, A., 1939. Lietuviai savanoriai Ispanijoje. *Mintis*, 7, 278–279.
- Sukilėliai šaudo katalikų kunigus. *Lietuvos žinios*, 11.03.1937, 4.
- Trockis apie Ispanijos karą. *Lietuvos žinios*, 23.02.1937, 1.
- Trockistus išvijo iš Ispanijos viriausybės. *Tiesa*, 1937b, 1, 4.
- Užkalnis, P., 1936. Ispanijos liaudies kova prieš kruvinąją fašizmą. *Priekalas*, 10, 605–611.
- Wrza, K., 1936. Pasikalbėjimas su Ispanijos respublikos prezidentu. *Lietuvos žinios*, 11.08.1936, 3–4.

LITERATURE

- Astramskas, A., Gaigalienė, A., 1992. Lietuvos socialdemokratų partijos opozicija tautininkams. *Lietuvos istorijos metraštis*. Vilnius: Mokslas, 61–76.
- Blažytė-Baužienė, D., 2014. Socialdemokratai. *Lietuvos istorija X tomas I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 460–463.
- Blažytė-Baužienė, D., 2014. Valstiečių liaudininkų partija. *Lietuvos istorija X tomas I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 450–454.
- Blažytė-Baužienė, D., 2018. Liaudininkai Seimų laikotarpiu (1920–1927): keletas istoriografijos dilemų. *Parlamento studijos*, 25, 140–169.
- Bolloten, B., 2015. *The Spanish Civil War: Revolution and Counterrevolution*. Chapel Hill and London: University of North Carolina Press.
- Daulius, J., 1937. *Komunizmas Lietuvoje*. Kaunas: Šviesa.
- Fusi, J. P., 1984. The Basque question 1931–7. Preston, P. (ed.). *Revolution and War in Spain 1931–1939*. London; New York: Routledge, 182–201.
- Graham, H., 1992. Review: Spain and Europe: the View from the Periphery. *The Historical Journal*, 35 (4), 969–983.
- Jackson, G., 1987. *Spanish Republic and the Civil War, 1931–1939*. Princeton: Princeton University Press.
- Jones, N., 1984. Regionalism and revolution in Catalonia. Preston, P. (ed.). *Revolution and War in Spain 1931–1939*. London; New York: Routledge, 85–112.

- Laurinavičius, Č., 2014. Komunistai. *Lietuvos istorija X tomas I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 465–466.
- Laurinavičius, Č., Svarauskas, A., 2014. Lietuvos krikščionių demokratų partija. *Lietuvos istorija X tomas I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 437–450.
- Lipset, S. M., Rokkan, S., 1967. Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction. Lipset, S. M., Rokkan, S. (eds.). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press, 1–64.
- Payne, S. G., 2012. *The Spanish Civil War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Preston, P., 1984. War of words: the Spanish Civil War and the historians. Preston, P. (ed.). *Revolution and War in Spain 1931–1939*. London; New York: Routledge, 1–13.
- Preston, P., 1994. *Coming of the Spanish Civil War: Reform, Reaction and Revolution in the Second Republic*. London; New York: Routledge.
- Sánchez, J. M., 1987. *The Spanish Civil War as Religious Tragedy*. Notre Dame: Notre Dame University Press.
- Švilpa, J., 2007. Kominternas ir komunistinis pagrindis Lietuvoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje (organizaciniai veiklos aspektai). Doctoral thesis. Vytautas Magnus University.
- Tamošaitis, M., 2014. *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940: valstiečiai liaudininkai autoritarizmo laikotarpiu*. Vilnius: MELC.
- Tamošaitis, M., Svarauskas A., 2014. *Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos. Valdžios ir opozicijos santykiai Lietuvoje 1926–1940 m.* Vilnius: Gimtasis žodis.

REPUBLIKĀŅU PUSES SPĀNIJAS PILSONŪ KARĀ IDEOLOĢISKS ATSPUGUĻOJUMS LIETUVAS REPUBLIKAS KREISO POLITISKO PARTIJU PERIODISKAJOS IZDEVUMOS NO 1936. LĪDZ 1939. GADAM

GABRIELŪS SUŽIEDĒLIS

Mg. hist., Kauņas pilsētas muzeja direktors

E-pasts: gabrielius.su@yahoo.com

ANOTĀCIJA

Spānijas pilsonu karš bija nozīmīgs 20. gadsimta konflikts ar starptautisku raksturu un ideoloģisku daudzveidību. Šajā rakstā aplūkots, kā Lietuvas Republikas kreiso partiju laikraksti atspoguļoja konflikta ideoloģiskos aspektus laika posmā no 1936. līdz 1939. gadam. Izmantojot S. M. Lipseta un S. Rokana šķelšanās teoriju, pētījums atklāj Spānijas politisko grupu daudzveidību un Lietuvas partiju piesardzīgo nostāju. To publikācijas dažkārt bija radikālas, taču izrādīja vien ierobežotu atbalstu spāņu anarhismam vai revolucionārajiem ideāliem.

Atslēgvārdi: republikāņi, Spānijas pilsonu karš, Lietuvas Republikas laikraksti, politiskās grupas, ideoloģiskās šķelšanās.

KOPSAVILKUMS

Spānijas pilsonu karš, viens no nozīmīgākajiem 20. gadsimta militārajiem konfliktiem, var tikt uzskatīts par koncentrētu tālaika politisko ideju kopu sadursmi. Republikāņi, tāpat kā viņu pretinieki, bija ideoloģiski daudzveidīgi un saņēma starptautisku atbalstu un kritiku, tostarp no Lietuvas. Raksta mērķis ir izpētīt, kā republikāņiem labvēlīgo Lietuvas politisko partiju periodiskie izdevumi atspoguļoja konflikta ideoloģiskos aspektus laika posmā no 1936. līdz 1939. gadam.

Veicot analīzi, vispirms apskatītas republikāņu politisko grupu nostādnēs, kā arī Lietuvas partiju – Lietuvas Tautas zemnieku savienības, Sociāldemokrātiskās partijas un Komunistiskās partijas – nostājas. Papildus tradicionālajām vēstures izpētes metodēm izmantota S. M. Lipseta un S. Rokana šķelšanās teorija, kas pielāgota pētījumam.

Pētījums atklāja dažādus republikāņu politiskos uzskatus, kā arī Lietuvas partiju relatīvo mērenību. Raksts atspoguļo, kā atsevišķi Lietuvas periodiskie

izdevumi atkarībā no politiskās piederības, reaģējot uz ārējiem apstākļiem, savus uzskatus vai nu radikalizēja, vai padarīja mērenākus. Tas arī izceļ preses ideoloģisko saskaņošanu ar konkrētām republikāņu politiskajām grupām un nozīmīgākās politiskās šķelšanās.

WINTER CARNIVAL IN SAMOGITIA (LITHUANIA) IN LATE SOVIET ERA

IRMA ŽĄSYTIENĖ

PhD student, Klaipeda University

E-mail: irma.etnologija@gmail.com

ABSTRACT

This article is dedicated to analysis of the Shrove Tuesday carnival in Samogitia (Lithuania) during the late 20th century, at the end of the Soviet era, when Lithuanian traditions were suppressed. The aim is to show how this tradition continued, how it was presented to society and authorities, what restrictions were imposed, and the impact it had. By linking the carnival in Samogitia with the structure and themes of the European winter carnival, the author explores how elements of the carnival changed due to political, economic, and other circumstances. The study reveals the adaptation of cultural practices in response to changing historical conditions.

Keywords: Shrove Tuesday, carnival, tradition, masks, ethnic culture.

INTRODUCTION

During the late Soviet period, the spirit of patriotism in Lithuania grew, and various folklore movements influenced the resurrection of traditions. The revival of the Shrove Tuesday – the winter festival and carnival – tradition in Samogitia (Žemaitija), Lithuania was also prominent, despite being conducted with the regime's ideological influences. The tradition of Shrove Tuesday (pre-Lenten carnival) was resolutely preserved in Samogitia in the first half of the 20th century, and a large part of the ethnographic information from the interwar period comes from this region. After the war, Shrove Tuesday was one of the most community-oriented traditions. The Soviets heavily interfered with calendar holidays, but the events were based on local traditions. The aim of the current article is to identify the structure, themes, and key elements of change, as well as the adaptation

to new social circumstances in the Shrove Tuesday carnival of Samogitia in the late 20th century.

The current paper draws upon material gathered during ethnographic research conducted in 2019–2020 and 2024. Seventy informants from Samogitia have been interviewed, semi-structured interviews, in-depth conversations allowed for in-depth research, not superficial statistical. Approximately 40% of the respondents provided data on Shrove Tuesday (or Winter Festivals) in the late Soviet era. The research employs descriptive, content analysis, historiographical, overview, interpretative, visual, and structuralist methods. A total of 248 photographs from the late Soviet era have been collected, and twenty articles describing the Shrove Tuesday celebrations from the late 1960s to the 1980s analysed.

All respondents were informed about the audio or video recordings made during the interview, about their anonymized data. All interviews were conducted with voluntary participation. All interviews were organized only with the consent of the respondents. No personal data is disclosed in the study, their locality and identification are coded.

Based on James Clifford Geertz's method of cultural interpretation, the author of this paper analyses the photographs of the respondents to reveal the structure, characters, and themes. Therefore, this work is based on the structure of the European carnival, as described by British historian Peter Burke.

The revival of the carnival's popularity in the second half of the 20th century across Europe can be seen as a cultural codification (Godet 2020, 6–15). The concept of carnival will not be considered from a linguistic perspective. Instead, the aim is to recognize which characteristics of the carnival as a concept are found in Samogitia, following the idea that it is a “universal category, somehow integrated into the human psyche and culture” (Crichlow, Armstrong 2010, 399–414). Structure of this celebration “shows commonalities with the customs of many Western European nations at a certain macro level” (Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015, 150, 238). Shrove Tuesday carnival is like “world turned upside down”, “inverted world”, “the second life of people” (Bachtin 1984, 11), “upside-down inversion” (Niekrenz 2014, 643), “world upside down” (Testa 2017, 89). To see those universal categories, local studies are necessary, as they reveal common patterns, while also highlighting individual, unique cultural differences.

MASS PARTICIPATION AND UNIVERSAL MERRYMAKING

P. Burke identifies the essential conditions for carnival: mass participation and universal merrymaking. He defines three key structural fragments of the European carnival: the procession, competitions, and the spectacle. At

all three structural levels, he recognizes three main themes: food, sexuality, and violence. Therefore, a carnival must include abundant eating, drinking, dancing and singing people, masks, splashing, throwing, and expression of aggression (destruction) (Burke 1978, 1994 reprint, 182–186).

This discussion of the Shrove Tuesday carnival in Samogitia takes place with a focus on the late Soviet period – approximately the 1960s–1980s. The chosen region of Samogitia is notable because the masqueraders share common features, not only linguistically, but also in terms of character traits and other well-known stereotypes in Lithuania. All informants note that Shrove Tuesday was celebrated on Tuesday, seven weeks before Easter. In the late Soviet period, Winter Festivals or Winter Farewell (it is the similar to Shrove Tuesday / *Užgavėnės*) celebrations were held on the weekend before or after Shrove Tuesday Day. One periodical even mentions a Spring Festival. It is important to note that the masqueraders themselves would go from house to house on the actual Shrove Tuesday.

When talking about mass participation and universal merrymaking, we imagine it as a large crowd of people collectively celebrating in one place. Soviet culture, in general, oriented towards mass culture. The phenomenon of mass participation and the large crowds at Winter celebrations organized during the late Soviet period described by some informants as a nostalgic occurrence, although they understood that these were government-supervised events, subject to certain rules: “[...] *there were always ‘party members’ coming from the district. Those who were supposed to make sure that I didn’t say something I shouldn’t or whatever.*” (V. S., born 1943, Plateliai) (Fig. 1).

Until Lithuania regained independence, various cultural organizations, departments, and councils were established in Lithuania, which were tasked with “creating so-called solemn civil rites in accordance with the prescribed ideology, in order to divert people from church rituals...” (Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015, 193–194). Methodological advice and instructions were published in periodicals intended for cultural workers, and events were strictly controlled and monitored. Sometimes, even local newspapers would print instructions on how Winter Festivals should or should not be celebrated.

Typically, during the late Soviet era, mass Shrove Tuesday events, often referred to as Winter Celebrations or Farewell to Winter Celebrations, organized, as informants indicated, by collective farms, local districts, and cultural centres. Celebrations usually started with a procession through the town centre to the celebration site, followed by sports competitions and games, and concluded with lighting of the bonfire. However, by the late Soviet period, most informants claimed that the burning of Morė (a figure of a woman stuffed with straw or rags, which is burned on a bonfire) either did not occur or they did not remember it.

Figure 1. Mass participation in Plateliai (Plunge district), about 1974. Personal archives of Virginija Strakšytė, Plateliai, Plungė district

1. attēls. Masveida dalība Plateļos (Pluņģes rajons) ap 1974. gadu. Virģinijas Strakģites personģgais arģivs, Plateļi, Pluņģes rajons

Elsewhere, no public events were organized, or informants did not recall any, but in some villages, locals had to seek permission from the collective farm leaders to hold a costumed procession. For example, in Grūšlaukė (Kretinga district), people tried to avoid drawing attention from the authorities, so they either did not organize public events or tried to bypass official oversight. The organization of public events and initiatives depended on the leniency of the collective farm chairmen and their attitude towards traditions.

FORMS OF THE SHROVE TUESDAY CARNIVAL

Procession – one of the essential elements of the carnival, in which various characters appear (Burke 1978, reprint 1994, 184). The costumed processions would correspond to the procession element, taking place during the visits to households by small groups of costumed participants. Processions in publicly organized Winter celebrations were especially important, with many people participating: the participants in masks and the gathered spectators. Possibly, the large number of participants was constituted by groups from different institutions, which would prepare in advance, following government instructions. The procession would stretch across the town squares and centres. A large crowd of spectators would gather to watch the procession participants (Fig. 2).

Figure 2. Procession in Grūšlaukē, 1978. Personal archives of Burba family, Grūšlaukē, Kretinga district

2. attēls. Gājiens Grūšlaukē, 1978. gads. Burbas ģimenes personīgais arhīvs, Grūšlauke, Kretingas rajons

Competition in Shrove Tuesday carnival events in Samogitia during the late Soviet period was particularly pronounced. The goal was to reconstruct Shrove Tuesday into a Winter Celebration, which had a completely different purpose. Therefore, such events included not only staged performances or dialogues by event hosts about folk achievements, but also sports competitions: ski races, sled-pulling or downhill races, fishing contests, horse races, and the selection of the most beautiful masks. On 8 April 1976, the newspaper *Švyturys* (No. 41) described a Spring celebration held in Kretinga, during which teams appeared in the procession and were judged: “Here was *Pergalė* (Victory), and one of the most beautiful carnival masks, ‘Children of Peace’. The Earth spins, with a white dove perched on its pole, waving a red flag, and the bright voices sing about their painted sun, playing “Poppy Seed””. Often, the performances, which had little to do with traditional Shrove Tuesday customs, reflected the current political climate. Preparing for such competitive performances involved a great deal of effort not only in costumes and details but also in transportation: one could see horses pulling sleds or carts, agricultural machinery, and even self-made vehicles. There were also traditional elements such as the battles between

Lašininis (The Fat One) and *Kanapinis* (The Thin One), tug-of-war contests, fights with bags stuffed with straw, wrestling in barrels, races on multi-person skis, and more.

The third essential element of the carnival is the **performance**. It resembles a type of farce in which it is difficult to draw a line between formal playacting and informal play (Burke 1978, reprint 1994, 185). According to all the informants, the carnival participants, who would visit households on the actual day of Shrove Tuesday, would simply agree on which characters to portray but had no script or rehearsals. The distinctiveness of the character alone would set the tone for the performance, in which they would enact short skits or dialogues, interpreting them in different houses. Careful preparation was done in advance when public events were held. The event organizers would write scripts, gather information about the tradition from literature and humorous stories, and often copy from other texts, making sure to insert lines praising the Communist Party (V. S., born 1943, Plateliai). Public events were monitored to ensure that ideas about a free nation, identity, and so on, were not discussed: Criticism of the Soviet system's legitimacy was not allowed, especially regarding national issues like promoting Lithuanian independence or expressing anti-Russian views. Public expression or organizing around such ideas was banned and punished (Putnaitė 2020, 23–24).

However, in some cases, during the Winter Celebrations occurred indirect attempts to mock local authorities through humour, between the lines. People at the time skilfully navigated these requirements, inserting elements from older traditions (Fig. 3).

During the late Soviet period, street performances featured characters from literary works (Palangos Juzė (sometimes with his wife, Domicelė), Don Quixote and Sancho Panza, Eglė, the Queen of Serpents, the Roosters who grind flour and carry grain to the mill and grind flour, Vingiq Jonis, Raseiniai Magdė, the Musketeers), representatives of various professions (Shoemaker, Midwife, Merchant, Insurance, Agent, Plumber, Cadets, who fight for freedom, Nurse, General (Leader), Priest, Shepherd), fairy-tale characters (Snow White (sometimes with the seven dwarfs), the Fox (sometimes carrying a chicken in a basket), Little Red Riding Hood, the Dwarf, the Princess, Cinderella, Santa Claus (or Grandfather Frost, Senelis Šaltis), characters from different ethnic backgrounds (Indians, Mexicans), by social status (The Wise Man, the Herald, Caller, Drunkard, Thief, Noblemen, Serfs), from cartoons (The Wolf and the Bunny from the animated film "Well, Just You Wait!" (*Na, palauk!*)), characters from the social environment (The Dandy (fashionable woman), Hippies), characters from nature (Penguins, Spring, the Pig, Birds and Animals). While earlier characters were still present, many new ones were introduced, with improvised performances blending with the old traditions.

Figure 3. Performance in Aleksandra Winter Carnival, 1989. Aleksandra Library archive, Plunge district

3. attēls. Performance Aleksandras Ziemas karnevālā 1989. gadā.
Aleksandras bibliotēkas arhīvs, Plūņģes rajons

Figure 4. In the middle – hippies, Grūšlaukē, 1975. Personal archives of Burba family, Grūšlaukē, Kretinga district

4. attēls. Vidū hipiji Grūšlaukē 1975. gadā. Burbas ģimenes personīgais arhīvs, Grūšlauke, Kretingas rajons

Some characters were chosen to reflect the current events of the time, but they were subtly presented as favourable to the regime, even though in real life their mission was quite different. In Grūšlaukė, the portrayal of hippies mirrored the imagery and style of the hippie subculture as one form of protest at the time. Photographs from the 1970s show the process of meaning-making and the transformation of Winter Carnivals in Samogitia. By the late 20th century, there was an effort to restore the original customs and practices, despite ideological constraints (Fig. 4).

SHROVE TUESDAY CARNIVAL THEMES

Food and Drinks. There is no doubt about the importance of ceremonial meals, abundant and greasy eating before Shrove Tuesday, especially during the carnival itself (Vaicekauskas 2005, 163–171; Blockytė 2015, 36–40), traditionally included in ritualistic practices (Laurinkienė 2012, 15–30). There was an abundance of food and drink consumption during Shrove Tuesday. Every house visited by the masked figures offered food and drink in exchange for their visit. The research found that the guests were treated to pancakes and kvass (Fig. 5).

Figure 5. Food and drinks in Kurtuvenai Winter Carnival, 1989

5. attēls. Ēdieni un dzērieni Kurtuvēnu Ziemas karnevālā, 1989. gads

Respondents mentioned that in some households' hosts prepared full meals for the masked figures: cabbage, zeppelins (dumplings), potatoes with a thick sauce, meat, and *spirgyne* (a mixture of ground hemp and flax seeds served with potatoes or other dishes). Interviewees particularly emphasized the importance of alcoholic beverages. Homemade vodka was commonly given to the masked figures. However, photographs around the 1980s show that vodka produced state-owned distillery had also been offered. Masked figures were often given sparkling wine, liqueurs, and "coloured" strong drinks, too. When students began participating in the carnival, instead of alcohol, they started to ask for money. At the end of the carnival, the collected food and drink were placed on the final celebratory table. Public events, as noted by the informants, involved baking pancakes, additionally, traders participated, selling hot food (shashliks, peas), drinks (beer), and sweets (bagels), among others.

Sexuality, reproduction. The carnival, according to P. Burke, is defined as a time of intensified sexual activity, folklore, and calendar-based celebrations (Burke 1978, 1994 reprint, 186–187). The elements of eroticism are abundant in Shrove Tuesday. Various marriage divination games and rituals begin on Christmas Eve and end at Shrove Tuesday (Balys 1978, reprinted 2013, 92). All these divination practices focus on the desire to marry, find a partner, or have children. Informants pointed out that masked figures who visited houses often wished not only for a good harvest but also for grandchildren and children. A "doctor" character even offered medicines to improve potency (L. J., born 1965, Grūšlaukē). The importance of eroticism is also reflected in the masks worn by the carnival participants (large noses, associated with phallic symbols (Burke 1978, 1994 reprint, 187), and the exaggerated depiction of female body parts (breasts, hips). The carnival emphasizes the lower parts of the body – earth (belly, reproductive organs, buttocks) (Vidugirytė 2012, 120). There is a significant presence of obscene humour in the tradition of the masked figures. Due to the themes of eroticism and sexuality, the participation of children in Shrove Tuesday was discouraged.

Destruction. P. Burke, in discussing destruction in the carnival, also mentions aggression. Destruction involves "turning the world upside down": oppositions (carnival – Lent, carnival – everyday life), expressed through masquerade, chaos, revelry, and criticism of authorities and rules (Burke 1978, 1994 reprint, 187–191). Respondents saw Shrove Tuesday as a celebration where the goal was to have fun, make as much noise as possible, throw snowballs, roll in the snow, and thus "banish winter". Destruction was evident during contests and competitions, especially in the struggle between *Lašininis* (The Fat One) and *Kanāpinis* (The Thin One), where other participants joined in, fighting with bags of straw. Interviewees noted that

the masked figures often chose characters from their close environment (a drunkard, a foreigner, a shoemaker, a soldier, beggars) to experience being someone they were not. This was understood as a critique of vices, authorities, or other social groups. Men dressed as female characters, and women dressed as male characters. A significant moment of destruction was played out in pranks on those who did not allow the masked figures into their homes. Pranks became more elaborate: some people killed geese, stuffed chimneys with rags, or nailed new galoshes to doorsteps (B. M., born 1963, Grūšlauké). Often, windows were smeared with lipstick or soot, and doors were blocked with trash bins or brooms.

CONCLUSIONS

The research found that during the late Soviet period, the Shrove Tuesday celebrations in Samogitia (known as Winter Festivals) aligned with the structure of the European carnival, maintaining all essential elements, although adapted to the constraints dictated by the Soviet era. Despite efforts to eliminate spiritual and calendar-based holidays, Shrove Tuesday remained a contested tradition. While officially renamed the Winter Festival or Winter Farewell Festival for public celebrations, locals still referred to it as Shrove Tuesday in private.

The research also shows that the characters in Shrove Tuesday celebrations began to include figures from literature, fairy tales, various professions, social classes, and animated films, reflecting Soviet-era cultural regulations. These changes were intended to distance the event from its spiritual roots, yet participants cleverly incorporated contemporary themes.

Had Shrove Tuesday been completely banned, its continuation today might have been uncertain. Although not equated with religious holidays, masked figures were still permitted, with restrictions on public celebrations. Despite ideological constraints, some traditional characters and folklore elements persisted, often reinterpreted to fit the era's rules.

These conditions allowed Shrove Tuesday to survive, even as it was reshaped into a new cultural form. This study contributes to a broader understanding of Shrove Tuesday traditions in Samogitia, analysing songs, Soviet-era periodicals, and local research. It offers a deeper insight into how the tradition endured and evolved, shedding light on the “universals” and transformations of the celebration across time.

BIBLIOGRAPHY

- Bachtin, M., 1984. *Rabelais and His World*. Trans. by Helene Iswolsky. Bloomington: Indiana University Press, 11.
- Balys, J., 2013. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 92, 87.
- Burke, P., 1978, reprinted 1994. *Popular Culture in Early Modern Europe*. Cambridge: Great Britain University Press, 182–186, 184, 185, 186–187, 187–191.
- Blockytė, K., 2015. *Lietuvinių kalendorinės šventės Mažojoje Lietuvoje: tradicijų tęstinumas ir jų kaita*. Doctoral dissertation. Vytauto Didžiojo universitetas, 36–40.
- Crichlow, M. A., Armstrong, P., 2010. INTRODUCTION: Carnival Praxis, Carnavalesque Strategies and Atlantic Interstices. *Social Identities*, 16 (4), 399–414.
- Geertz, C., 2005. *Kultūrų interpretacija*. Compiled by Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 29.
- Godet, A., 2020. Behind the Masks, the Politics of Carnival, Introduction. *Journal of Festive Studies*, Fall, Vol. 2, 6, 15.
- Laurinavičiūtė-Petrošienė, L., 2015. *Žanro virsmas: Žemaitijos Užgavėnių dainos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 150, 193–194, 238, 239.
- Laurinkienė, N., 2012. Kas toji Užgavėnių Morė? *Liaudies kultūra*, 15–30.
- Niekrenz, Y., 2014. The Elementary Forms of Carnival: Collective Effervescence in Germany's Rhineland. *The Canadian Journal of Sociology*, 39 (4), 643.
- Putinaitė, N., 2020. *Sovietinės elgesio strategijos: kiek jose prisitaikymo ir ką reiškė priešintis?*, 23–24. Available: https://www.paneveziomuziejus.lt/files/krasto_istorija/Putinaite_sovietines_elgesio_2020.pdf (accessed 02.11.2024)
- Testa, A., 2017. 'Fertility' and the Carnival 1: Symbolic Effectiveness, Emic Beliefs, and the Re-enchantment of Europe, 89. Available: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0015587X.2016.1236488> (accessed 02.11.2024).
- Vaicekauskas, A., 2002. Karnavalas Lietuvoje. *Darbai ir dienos*, 263–267.
- Vaicekauskas, A., 2005. *Lietuvių žiemos šventės: bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab. – XX a. pr.* Monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 163–171.
- Vidugirytė, I., 2012. *Juoko kultūra*. Studijų knyga. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 120.

ZIEMAS KARNEVĀLS ŽEMAITIJĀ (LIETUVĀ) PADOMJU PERIODA NOSLĒGUMĀ

IRMA ŽĀSĪTIENE

Doktorantūras studente, Klaipēdas Universitāte

E-pasts: *irma.etnologija@gmail.com*

ANOTĀCIJA

Rakstā analizēts Treknās otrdienas karnevāls Žemaitijā (Lietuvā) 20. gadsimta beigās, konkrētāk – padomju perioda noslēgumā, kad lietuviešu tradīcijas tika apspiestas. Mērķis ir atspoguļot, kā šī tradīcija turpinājās, kā tā tika pasniegta sabiedrībai un varas iestādēm, kādi ierobežojumi tika noteikti un kāda bija tradīcijas ietekme. Kontekstā ar ziemas karnevālu struktūru un tematiku Eiropā rakstā tiek pētīts, kā karnevāla elementi mainījās politisko, ekonomisko un citu apstākļu ietekmē. Pētījums atklāj kultūras prakšu pielāgošanos, reaģējot uz mainīgajiem vēsturiskajiem apstākļiem.

Atslēgvārdi: Treknā otrdiena, karnevāls, tradīcija, maskas, etniskā kultūra.

KOPSAVILKUMS

Rakstā aplūkotas Lietuvā pastāvošo tradīciju ilgtermiņa pārmaiņas, kuras veicinājusi modernizācija, politika, kā arī sabiedrības normas un vērtības. Padomju periodā lietuviešu tradīcijas bieži tika apspiestas vai pārveidotas, iekļaujot ideoloģisku saturu, bet reliģiskie aspekti tika noraidīti. Tomēr patriotisma un dažādu folkloras kustību pieaugums Lietuvas teritorijā vēlīnā padomju laikā veicināja atsevišķu tradīciju, tostarp Treknās otrdienas tradīcijas, atdzimšanu.

Treknā otrdiena, nozīmīga uz kopienu orientēta tradīcija Žemaitijā, spēcīgi saglabājās 20. gadsimta pirmajā pusē. Neskatoties uz kalendāro brīvdienu ierobežojumiem padomju periodā, vietējās paražas kopienās turpināja pastāvēt. Pētījuma mērķis ir analizēt, kā Treknās otrdienas tradīcija saglabājās izmaiņu rezultātā un kā tā tika pasniegta varas iestādēm, kā arī, kāda bija ideoloģisko ierobežojumu ietekme uz tās struktūru.

Pētījumā izmantots etnogrāfiskais materiāls, kas iegūts intervijās ar 70 informantiem, un analizētas vairāk nekā 240 fotogrāfijas no Žemaitijas. Izmantota vairāku metožu kombinācija, tostarp aprakstošā metode, satura analīze, historiogrāfiska, interpretējoša un strukturālisma pieeja, lai saprastu, kā karnevāls mainījās tālaika politiskajā klimātā.

Pētījuma rezultāti atklāj, ka, neskatoties uz padomju ideoloģisko ietekmi, Treknās otrdienas karnevāla elementi Žemaitijā saskanēja ar Eiropas karnevālu struktūru. Nosaukums “Ziemas festivāls” publiskajā telpā aizstāja “Trekno otrdienu”, bet pati tradīcija dalībniekiem palika plaši atpazīstama kā Treknā otrdiena. Karnevāla varoņi un tēmas attīstījās, iekļaujot tajos elementus no literatūras, pasakām, profesijām un animācijas filmām, kā to prasīja tālaika ideoloģiskie norādījumi.

Pētījumā secināts, ka šie pielāgojumi ļāva izdzīvot un pat attīstīties Treknās otrdienas tradīcijai, neskatoties uz garīgo un reliģisko elementu apspiešanu padomju režīmā. Tas parāda, ka vietējie iedzīvotāji prasmīgi orientējās ideoloģiskos ierobežojumos, transformētajā karnevālā iekļaujot senāku tradīciju elementus. Šis pētījums veicina plašāku izpratni par Trekno otrdienu Žemaitijā vēlinā padomju periodā un sniedz ieskatu, kāpēc tradīcija turpinās līdz mūsdienām. Tas arī paver iespēju turpmākām diskusijām par Treknās otrdienas karnevāla universālajām iezīmēm un tā transformāciju laika gaitā.

MIDWIVES IN DORPAT (YURYEV) UNIVERSITY (1802–1918)

LEMBI ANEPAIO

Mg. hist., Tallinn University, School of Humanities, Doctoral student

E-mail: anepaio@tlu.ee

ABSTRACT

Women were not officially accepted as students in the University of Tartu (Dorpat) until 1915. However, there were certain occupations that were either reserved for women, or women could also obtain the qualification after taking obligatory examinations to be able to work in the field. One of these occupations was midwifery, which was reserved only for women. The author explores the requirements for becoming a midwife in Baltic Provinces in the Russian Empire and introduces women who filled these posts and became midwives throughout the 19th century. It widens the understanding of working among married and unmarried women.

Keywords: Baltic Germans, gender history, midwifery, University of Tartu.

INTRODUCTION

University of Tartu (aka Dorpat or Yuryev) did not accept women as official students until World War I, 1915 (Tamul 1999, 112). During a few years, after the 1905 revolution in the Russian Empire, women could also attend lectures in the university of Dorpat as the so-called free listeners, without equal rights to male students – they were not permitted to pass the examinations and acquire a degree in the end.

Even though women were not accepted as students, there were certain occupations that were either reserved for women, or women could also obtain a qualification, and during the 19th century they were obliged to take examinations to be able to work in the field. It also meant that women had to follow through courses, not just take examinations as in the beginning.

The occupations that required successfully passed university examinations included midwives, governesses and dentists. From 1888, women could also become assistant pharmacists and pharmacists (Leppik 2006b, 34–52).

This article is based on the research and findings in the framework of the project “Women at the University of Tartu before 1919” (KUM-TA31), which is funded by the Estonian Ministry of Culture. The aim of the project was to establish how many women took different courses and examinations to obtain a certification for a certain job, who were these women and what was their social background. This article concentrates on midwives, who were the earliest and the most numerous group among women acquiring university certifications before 1919. The author considers their social background, expanding the concept of female employment sphere during the 19th century regarding women, who mostly belonged to the urban craftsmen’s class. The study suggests that more married women had an occupation outside home than previously thought.

Prosopographical data analysis based on data sets created during the project was used in compiling the paper. Data and conclusions are based on the collection of Imperial University of Tartu, Fund 402, Imperial University of Tartu Students’ Personal files kept in the National Archives of Estonia. Even though the aspiring midwives during the years in question, 1802–1918, were not officially students, their folders were stored together with the official students’ folders. All the folders have not been preserved. On the basis of the official university’s statistics, compiled in 1902, in celebration of hundred years from (re)opening the university, 1373 midwives had graduated by 1901 (Statisticheskie tablicy, 1902, 15–19). One of the project’s aims is to check the official statistics against the personal files. Since the women who did not pass their examination, also had a personal file, there is an opportunity to shed light on them, as well as explore the reasons why they did not pass the examinations. So far, 438 women have been categorized and studied more thoroughly. They mostly belong to the register number two, which is compiled of older sources, starting from 1802. Therefore, representation in the data is inclined towards the women, who aspired to become midwives in the first half of the 19th century. Conclusions are derived from the database built up on the personal data found in the documents of women. Since this is an ongoing project and register number one, which mostly contains the data from the end of the 19th century and the early 20th century up to 1918 will be added, the results and conclusions provided in this paper are preliminary. The database of midwives is not public during the ongoing project, but will be accessible later with other databases created during the project No. KUM-TA31 through University of Tartu Library data repository.

Natalya Mitsyuk, Natalya Pushkareva, and Veronika Ostapenko have studied midwifery in Russian province Smolensk (Mitsyuk, Pushkareva,

Ostapenko 2017, 359–373), Anna Kuxhausen has written about the beginning of state's interest in regulating midwifery in her book *From the Womb to the Body Politic. Raising the Nation in Enlightenment Russia* (Kuxhausen 2013).

Development of education for midwives in the territory of today's Estonia is studied by Viktor Kalnin in the 1960s (Kalnin 1968, 46–53) and Väino Sirk in the 1980s (Sirk 1983, 33–36, 81, 82, 130–133, 225, 229) as a part of all vocational education's development. Lea Leppik has mentioned midwives as one of many people, who belonged to the university of Dorpat but were not students (Leppik 2011). Viktor Kalnin has written several times about Johann Friedrich Deutsch, who established the first Birthing Clinic (Kalnin 1996). Inna Jürjo has described the local midwives during the Middle Ages and early modern times (Põltsam-Jürjo 2018; Põltsam 1999; Põltsam 1998). Midwives in Tallinn have been studied, among other professions, also by Heino Gustavson (Gustavson 1969).

Only Jürjo and Leppik have written about midwives as people, in other writings they have been part of a background for medical professors in the university.

BEGINNING OF OFFICIAL MIDWIFERY EDUCATION IN DORPAT

Several European states, Russian Empire being one of the first, started to attend to the education of midwives as a growing population was needed to provide soldiers and peasants. During the 18th century and the 19th century, a lot of children were born but many did not survive infancy, let alone reach adulthood. Empress Catherine the Second was the first to acknowledge the problem and decreed the creation of District midwife position in her 1775 regulation for the governorates. It was an official job intended solely for women. District midwives were few and scarce in numbers, and had to oversee the work of local midwives. They had to learn the job on their own and then prove their worthiness to the state medical collegium (Leppik 2011, 154).

There were some smaller and short-lived courses and establishments in the Livonian and Estonian Governorate, which tried to educate and teach midwives for towns.

In Dorpat, the training of peasant women as midwives was discontinued, due to a language problem between the Estonian-speaking peasant women and the German-speaking district doctor and district midwife. In the period from 1810 to 1813, 12 women received a certificate of completion of midwifery courses, whilst another 20 certainly had attended

the courses. In addition to the language, peasant women regarded these courses with suspicion, even though they were paid for by local manors or Knighthoods. The main way people living in the villages could have more midwives still remained by women learning from locals like themselves (Sirk 1983, 34).

In University of Dorpat, reopened in 1802, it was initially found that obstetrics is an unimportant subject, which initially was taught as a minor part of surgery, and later assigned to be taught by a veterinary professor. As midwifery was seen as strictly women's business, concerning only women, and midwives were therefore solely female, it was hard to find learned men, who had studied medicine in the university and would also be willing to teach women.

Christian Friedrich von Deutsch, a German national, was needed to change this way of thinking. He worked as a professor of emergency obstetrics in Germany. In Dorpat, he became a full professor of children's and women's diseases, and later also the rector of Dorpat University for a short period of time. He established a maternity clinic in Dorpat in 1806 (DBL 1970, 166). As this kind of establishment was unknown and strange in the eyes of locals, pregnant women (especially lower-class women usually treated in clinics) were reluctant to come to the small clinic.

The school of midwives created by Deutsch operated by the same university maternity clinic. The graduates of 4 April 1812, were Elisabeth Meisner, Johanna Brennicke, Carolina Wieghorst and Anna Downenick. None of them were locals from Dorpat, they came from other towns and even another province. Downenick was the graduate with the best results and therefore soon became a midwife at the university clinic (Kalnin 1996, 30–33).

ANALYSIS OF MIDWIVES' PERSONAL FOLDERS

Source folders do not contain equal amount of information about the aspiring midwives, some are very scarce, others contain more personal details and brief life stories told by women themselves. Almost all have the hand-written free-form applications, where women turned to the faculty of the medicine to ask for permission for taking the examination to become a midwife. Earlier applications from the first quarter of the 19th century include short life stories or some sentences of substantiation, why the woman wanted to become a midwife and where she had learned her practical skills. If the woman was allowed to take the examination, there usually was a summary of the results. Most folders also included a printed diploma. Before diplomas, signed midwives' oaths were the indicators that women had passed the examinations.

The oaths themselves can be very telling. Heino Gustavson has marked that in 1739, Estonian midwives in Dorpat were forbidden to assist citizen women (who were mainly Germans) (Gustavson 1969, 134). Yet the midwife's oath (*Hebammen-Eid*) of 1832 does not contain such rule. Midwives were obliged to always give help to all, whether rich or poor, regardless of how long the delivery may take (RA-EAA, 402–2–15108).

Deciding by the names, confession and status as a *Bürger*, marked on the diplomas, most of the midwives who took the examinations, were local Baltic Germans, Evangelic Lutherans and 186 out of 438 categorized more thoroughly were marked as *Bürgers*, meaning citizens in German (Anepaio, Laidla 2024, Table of Midwives). Based on descriptions of births, the aspiring midwives were supposed to deliver, Baltic German midwives helped to birth Estonian and Russian children, as well. Ethnicity was not indicated separately, but it can be broadly assumed by the name, taking into account that more established Estonians used German names as well, and the Estonians of Orthodox faith used Russian Orthodox names. Therefore, it seems that providing aid to women with lower status was not prohibited, as Estonians were invariably considered lower than Germans.

Women belonged to the same stratum as either their father or their husband (*Provinzialrecht*, § 225–231, 235), it was less common to move between strata and very common to marry someone from the same stratum. Most of the midwives were daughters and wives of craftsmen: shoemakers, tailors, building masters or painters, or a master potter, several merchants, several hatmakers or hat company owner, a cigar maker, at least two goldsmiths, maker of very delicate lace, several locksmiths. Some were also town citizens, while others were not.

Besides *Bürgers*, there were the women whose estate was not so distinctly marked but who nevertheless belonged to the tax-paying stratum. Everyone apart from the upper nobility and some upper-class clerks had to pay taxes, with an additional exception of the Jews but they had their own restrictions. Becoming a midwife also meant being freed from common taxing (Leppik 2006a, 51, 60, 62–63), it was written on every diploma until the end of the 19th century that the local court had freed the recipient from taxes. There are also examples of official letters, stating that a diploma could not be issued before the tax question was settled (RA-EAA, 402–1–8768). Issuing a diploma also cost money, hence, some women just had a letter confirming that they had all the requirements for the position and practicing as a midwife (RA-EAA, 402–1–8768).

Among women, so far there have been two women of the nobility. Marie von Loudon (née Pigene), a baroness by marriage, was born in Paris in 1840. By 1878, she was married to a local nobleman and wanted to become a midwife (RA-EAA, 402–2–14379). Maria Alexandra Kerbedz (née Dzydzul), born

in 1833 in Livland but deciding to use her paternal name, Išidor Dzydzul (RA-EAA, 402-2-11924), did not belong to the local Baltic-German nobility. On the other hand, in 1890s, there were three women who were the daughters of labourers (RA-EAA, 402-2-20585; RA-EAA, 402-2-6598; RA-EAA, 402-2-20456). All in all, the long list revealed that the background of midwives was variegated, – this proved to be a practical profession and a certificate for people with versatile life experience.

Sources so far have been deficient in the matter of earliest diplomas, yet, since a female dentist's diploma from 1814 has been found (RA-EAA, 402-2-23142), which is originally designed and printed to be a midwife's diploma and has been altered to add the needed information and corrections, it can be assumed that midwives had diplomas already from the beginning.

The aspiring midwives had to include a free-form application in which they requested admission to the examinations from the representatives of the Faculty of Medicine (See, for example, RA-EAA, 402-2-15973). Furthermore, a certificate had to be obtained from the local police officer, confirming the date of her arrival from one city to another, and that it was the person she claimed to be, – it had to be submitted to the university when moving from one city to another (See, for example, RA-EAA, 402-2-9417).

Initially, women also had to provide a certificate proving that their husband agreed with his wife's profession as a midwife. According to the Baltic Provincial Law, which concerned most aspiring midwives coming from nearby towns, a woman had to obtain her husband's consent in order to work (*Provinzialrecht*, § 4194). This draws attention to the fact that many women were married, when they became midwives.

Out of 438 midwives examined, 332 were married, 54 were single, 11 were widows, two were divorced and the family status of 39 women is unclear (Laidla, Anepaio 2024, the Table of Midwives). The number of widows could be higher, since some files, especially the older ones, are incomplete. Widows aspired to become midwives, as it provided a suitable means of livelihood for women who had not inherited a sufficient livelihood. It also proves to be continuation of the traditions from the middle ages and early modern times in territories of Estonia, when midwives had to be married (Põltsam-Jürjo 2018, 22-23, 31).

This indicates that it was mostly seen as a profession for married women who presumably had the experience of childbirth themselves, whilst not exclusively so. The first presumably single woman Charlotte Elisabeth Kapp applied to take the examinations in 1833 (it is unclear whether she passed or not) (RA-EAA, 402-2-11623). In 1858, however, there were three single women passing the examination, meaning it was no longer an extraordinary occurrence (RA-EAA, 402-2-12190; RA-EAA, 402-2-16994; RA-EAA, 402-2-17245).

LANGUAGE, ETHNICITY AND RELIGION

The language of instruction was German until 1893, when the language of teaching became Russian in the whole university (Hiio 2007, 154–155).

Due to language and socio-economic reasons, it was mostly Baltic German women who trained as midwives at the University of Dorpat clinic, since German was their mother tongue. Over time, Estonian, Russian and Jewish women were added, because learning in Russian was more available, and also pushed some Baltic German women out.

Since many of the courses were supervised by midwives who had graduated earlier, these midwives were *de facto* the first female lecturers at the University of Dorpat (Leppik 2011, 155).

As stated, most Jewish women started to study for the midwife's diploma when the language of teaching changed to Russian. However, the earliest Jewish female student recorded so far completed her examination in 1840s. A new question arose with Jewish women becoming certified midwives. Midwife's oath, besides the promises to help every birthing woman, had been heavily filled with references to Evangelical Lutheran god and being a pious Evangelical Lutheran, especially during the first half of the 19th century. As a Jew, one could not sign this, since it would have been against the basic rules of their religion to praise another god. Marianne Lewensohn, née Kann, had signed her oath on 9 June 1845. Her oath abounded in hand-written corrections to make it compatible with her religion (RA-EAA, 402–2–14724).

Sometime during the 1870s, midwife's oaths became more general, no longer including vivid examples of Evangelical Lutheranism. Jewish women did, however, receive their own version of the oath, which was more minimalist (RA-EAA, 402–2–16097).

Religion impacted the acquisition of the profession in more aspects than in terms of Christians and non-Christians. As noted before, during the period under study, the university's teaching language was German, and mostly Baltic German women took their courses and examinations there, and majority of Baltic Germans were Lutherans. However, there were some occasional Catholics as well, in fact, one of the earliest midwives – Elisabeth Meisner, née Albrecht, whose oath and other documents besides diploma have been preserved from 1812, was Catholic (RA-EAA, 402–2–16325). Besides, the number of Orthodox women sitting for the examinations grew in time as Russian women from inner governorates of the Empire came to Dorpat. From then on, religion was marked on the diploma and was left out of the oath. Other social background components became obsolete (RA-EAA, 402–1–8768; RA-EAA, 402–1–8999).

QUALIFICATIONS

Examinations and requirements became stricter. Before the 1850s, women had often accomplished their practical learning with some local doctor, and then came to Dorpat to take the examination. Later in the century, the women had to acquire midwife courses that lasted for several months and had to deliver at least 3 babies successfully (RA-EAA, 402–2–10021). Depending on their performance, they could become regular midwives or privileged midwives. An examination could require the use of the so-called “phantom” or not. The “phantom” was the closest thing to a life-size model-doll with a woman’s anatomy (Kalnin 1996, 32–33).

There was a change in the ranking of midwives in the beginning of 20th century, as they were then classified as First Class and Second Class (Koppel 1904, 7).

Midwifery courses in the University of Dorpat usually spanned several months. Serving and practicing by a midwife or a doctor could take three months, but also a few years, being quite individualist in approach, as well as influenced by personal life and socio-economic opportunities. However, official courses by the university birthing clinic usually took four to five months. It may be assumed that systematically taught theory may take less time than exclusively practice-based training.

CONCLUSION

To conclude, before women were allowed as official students to University of Dorpat (Yuryev), there were several professions that opened the university doors to females, requiring them to take examinations. The earliest and most popular of these was the profession of a midwife. Teaching midwives at the university was set up by Johann Friedrich Deutsch, who was the establisher of Birthing Clinic and responsible for teaching obstetrics at the University of Dorpat. Even though the exact number of women, who received the diploma of midwife, is not known and might remain so due to sources lost, nevertheless, the patterns among women can still be observed. Based on the data from Fund 402 of Imperial University of Tartu, mostly from register two, but to a small extent also register one, the current study offers a clear evidence that midwifery was a popular profession among women, especially married Baltic German women but later – the increasing number of Jewish, Russian and Estonian women, including unmarried women. Although there were a few noble women among them, they mostly were not nobles and did not belong to the stratum of peasants, as their fathers and husbands held very different jobs and might or might not belong

to the town citizenry. Craftsmen were the most frequent employment, yet the long list of professions reveals that the background of midwives varied. It proved to be a practical profession and a certificate for people with versatile life experience and social standing, highlighting that as early as during the 19th century a lot of women (also Baltic German ones) worked outside home, if they did not belong to the upper classes. It must also be noted that not only local women, meaning women from the Livonian and Estonian Governorates came to Dorpat with a view to become midwives, – other governorates and regions of the Empire were also represented by the aspiring professionals, more so after the university's teaching language became Russian.

ACKNOWLEDGMENT

This work was supported by the Estonian Ministry of Culture grant (No. KUM-TA31) within the project “Women at the University of Tartu before 1919” implemented at the University of Tartu.

SOURCES

Fund 402 Imperial University of Tartu.

Table of Midwives, 2024. Excel Table of Midwives, based on Fund 402. Anepaio, L. Laidla, J.

BIBLIOGRAPHY

- Eesti arstiteaduse ajaloost*, 1996. Kalnin, V. (ed.). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- DBL = Deutschbaltisches Biographisches Lexikon 1710–1960. 1970. Köln; Wien: Böhlau Verlag. Available: <https://bbld.de/0000000004181647> (accessed 27.09.2024).
- Gustavson, H., 1969. *Meditšiinist vanas Tallinnas*. Tallinn.
- Hiio, T., 2007. Õppetöö korraldus. Hiio, T., Piirimäe, H. (ed.). *Universitas Tartuens 1632–2007*. Tartu, 154–155.
- Kalnin, V., 1968. Sünnitusabi rajaja Tartus. *Edasi*, Apr. 17.
- Kalnin, V., 1968. Meditsiinline keskharidus Eestis. *Nõukogude Eesti Tervishoid*. 1, 46–53.
- Koppel, H., 1904. *Ämmaemandate küsimus. Lapse kunstlikult toitmine*. Jurjev: Postimees.
- Kuxhausen, A., 2013. *From the womb to the body politic: raising the nation in enlightenment Russia*. Madison Wisconsin: the University of Wisconsin Press.
- Leppik, L., 2006a. *Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus*. Doctoral thesis. Tartu.
- Leppik, L., 2006b. Naiste haridusvõimalustest Vene impeeriumis enne 1905. aastat. *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXXV, 34–52.
- Leppik, L., 2011. *Kalefaktoriipojast professoriks: Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918*. Tartu: Kleio.
- Mitsyuk, N. A., Pushkareva, N. L., Ostapenko, V. M., 2017. The emergence of professional obstetric aid in Smolensk province in the 19th – early 20th century. *History of Medicine*, 4 (4), 359–373. DOI: 10.17720/2409-5834.v4.4.2017.06f.

- Provinzialrecht der Ostsee-Gouvernements*. T. 3: *Liv-, Est- und Curländisches Privatrecht: nach der Ausgabe von 1864 und der Fortsetzung von 1890*. Ausg. von H. von Broecker.
- Põltsam, I., 1998. Naine keskaja Liivimaa linnas [Woman in a Livonian Township in the Middle Ages]. *Ajalooline Ajakiri. The Estonian Historical Journal*, 1, 23–32.
- Põltsam, I., 1999. Nunnadest, posijatest, kaupmeheleskedest ning teistest õppinud ja õpetatud naistest keskaja Liivimaal. *Vita academica, vita feminea*. Tartu, 21–45.
- Põltsam-Jürjo, I., 2018. "... sest ämmaemandad pole linna heaks vähem vajalikud kui kaplan ...". Ämmaemandatest Eestis keskajal ja varauusaja algul ["... because midwives are no less necessary for the good of the city than the chaplain ...". On Midwives in Estonia in the Middle Ages and the Outset of the Early Modern Period]. *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, 4, 19–32.
- Sirk, V., 1983. *Kutseharidus Eestis 19. sajandi algusest 1917. aastani*. Tallinn: Valgus.
- Statisticheskije tablicy i lichnye spiski po Imperatorskomu Jur'evskomu, byvshemu Derptskomu, universitetu (1802–1901): prilozhenie k istoricheskomu ocherku E. V. Petuhova: "Imperatorskij Jur'evskij, byvshij Derptskij, universitet za sto let ego sushhestvovaniya", 1902. Jur'ev.
- Tamul, S., 1999. Naisüliõpilased Tartu Ülikoolis 1905–1918. *Vita Academica, vita feminea*. Tartu, 93–126.

VECMĀTES TĒRBATAS (JURJEVAS) UNIVERSITĀTĒ (1802–1918)

LEMBI ANEPAIO

Mg. hist., Tallinas Universitāte, Humanitāro zinātņu skola, doktorantūras studente

E-pasts: anepaio@tlu.ee

ANOTĀCIJA

Sievietes Tartu (Jurjevas) Universitātē oficiāli tika uzņemtas tikai 1915. gadā. Tomēr bija noteiktas profesijas, kuras bija paredzētas tikai sievietēm vai arī kurās sievietes varēja strādāt pēc obligāto eksāmenu nokārtošanas. Viena no šādām profesijām bija vecmāte, kas bija paredzēta tikai sievietēm. Rakstā tiek pētītas, kādas bija prasības, lai kļūtu par vecmāti Krievijas impērijas Baltijas provincēs, un atspoguļotas sievietes, kas tās izpildīja un kļuva par vecmātēm 19. gadsimtā. Pētījums paplašina izpratni par precētu un neprecētu sieviešu darbu.

Atslēgvārdi: vācbaltieši, dzimtes vēsture, vecmātes, Tartu Universitāte.

KOPSAVILKUMS

Līdz 1915. gadam Tartu Universitātē sievietes netika oficiāli uzņemtas. Tomēr bija noteiktas profesijas, kas tika uzskatītas par piemērotām arī vai tikai sievietēm. Vecmāšu profesija bija rezervēta tikai sievietēm. Sievietēm bija jāapgūst teorija par vecmātes profesiju, mācoties pie praktizējoša ārsta vai vecmātes vai apmeklējot oficiālos vecmāšu kursus Tartu. Lai strādātu nozarē, bija jākāro obligātie eksāmeni. Raksts lielā mērā balstās uz datu kopu, kas apkopota projekta “Sievietes Tartu Universitātē pirms 1919. gada” veiktā pētījuma laikā.

Tartu (Tērbatas) Universitātē oficiāli vecmātes sāka apmācīt 1806. gadā, kad Tērbatā ieradās neatliekamās dzemdniecības profesors Kristians Frīdrihs fon Doičs no Vācijas. Viņš kļuva par pilntiesīgu bērnu un sieviešu slimību profesoru un 1806. gadā Tērbatā nodibināja dzemdību kliniku un vecmāšu skolu.

Avotu zudumu vai bojājumu dēļ nav iespējams precīzi konstatēt vecmāšu skaitu, kas mācījušās un absolvējušās Tartu (Tērbatas) Universitāti. Aplūkojot līdz šim izskatītās 438 vecmāšu personu lietas (projekts nav beidzies, un tie ir provizoriskie rezultāti), lielākā daļa vecmāšu bija precējušās ar amatniekiem un tirgotājiem, taču bija arī dažas sievietes no muižniecības aprindām. Kopumā pētījums paplašina zināšanas par precētu, galvenokārt vācbaltiešu, bet arī igauņu, krievu un ebreju sieviešu nodarbošanos 19. gadsimtā.

BRONZAS LAIKMETA DZĪVESVIETU AINAVAS ATTĪSTĪBA LUBĀNA LĪDZENUMĀ (1800.–500. G. P. M. Ē.)

ENIJA ZAĶE

Mg. hist.

E-pasts: enija.zake@lu.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā pētīta Lubāna līdzenuma dzīvesvietu ainavas attīstība bronzas laikmetā, balstoties uz 15 dzīvesvietu arheoloģisko materiālu. Raksta mērķis ir izpētīt ainavas veidošanās apstākļus, apskatot faktoros, kas noteica dzīvesvietu ierīkošanas izvēli bronzas laikmetā. Izmantojot datu analīzes un statistikas metodes, identificēti vides un antropogēnie faktori, kas ietekmējuši ainavas izveidi. Iegūtie rezultāti norāda, ka klimatiskie apstākļi, piekļuve izejmateriāliem un iztikas nodrošināšanas iespējas noteica dzīvesvietu izvēli, ko apliecina to lokalizācija un iegūtais senlietu, keramikas lausku, kaulu un koksnies materiāls.

Atslēgvārdi: Lubāna līdzenums, bronzas laikmets, dzīvesvietu ainava.

IEVADS

Ainavu arheoloģija ir arheoloģiskās pētniecības joma, kas ietver vairākas pieejas arheoloģiskajam materiālam – tās raksturo kopīga cilvēka telpiskās dimensijas analīze, izmantojot materiālo kultūru. Pētījumi aplūko, kā cilvēki pārveidojuši konkrētas vietas izskatu un piešķīruši tai nozīmi ar kultūras praksēm (Parcero-Oubiña et al. 2020, 6421–6422). Ainavas definīcija ietver gan cilvēka un dabas mijiedarbību, gan konkrētās teritorijas un telpas raksturīgās iezīmes (Melluma 2011, 13–14). Ainavas izmantošanu arheoloģijā izprot trīs veidos: 1) ainavu saprot kā kontekstu, lai interpretētu un izprastu arheoloģisko materiālu, piemēram, analizējot apmetņu izkārtojumu; 2) ainavu uzskata par pētījuma objektu, ņemot vērā,

ka mūsdienās redzamās ainavas bieži vien ir arheoloģisku vietu kopums; 3) ainavu apskata kā mērķi, lai rekonstruētu senās ainavas konkrētā vēstures posmā (Parcero-Oubiņa et al. 2020, 6422). Pētījumi ainavu arheoloģijā analizē apdzīvotās telpas pārmaiņas un attīstības procesus, apskatot cilvēka ietekmi uz šo dinamiku. Aplūkoti tiek pieņemtie telpiskās attīstības lēmumi, to determinējošie faktori un ietekme uz ainavas transformāciju ilgtermiņā, kā arī cilvēka ietekme uz vidi un tās uztvere (Newman 2017, 2).

Rakstā pētīta bronzas laikmeta dzīvesvietu ainava Lubāna līdzenumā, kurš atrodas Latvijas teritorijas A daļā. Tā reljefu veido nelieli paaugstinājumi un ieplakas (Markots 1995, 159–161). Līdzenuma centrālajā daļā atrodas Lubāna mitrājs ar pārpurvotām un mitrām plāvām. Tā centrā situēts Lubāna ezers, kurš neolītā un bronzas laikmetā bija viens no apdzīvotākajiem mikroreģioniem Latvijas teritorijā.

Lubāna mitrāja ainava pētīta vēlā leduslaikmeta un pēcleiduslaikmeta ģeoarheoloģiskajā kontekstā (Loze et al. 2011). Plašāki pētījumi ir par akmens un bronzas laikmeta materiālajām liecībām, mazāk pievēršoties ainavai, kas veidojusies bronzas laikmetā cilvēka darbības un vides izmaiņu ietekmē. Dzīvesvietu ainavas attīstība un tās veidošanās kritēriji joprojām nav pilnībā izprasti, tāpēc tās izpēte ļaus identificēt, kā klimats, iztikas stratēģijas, resursu pieejamība un izmantošana noteikusi ainavas izveidi.

Raksta mērķis ir izpētīt ainavas veidošanās apstākļus, apskatot faktorus, kas noteica dzīvesvietu ierīkošanas izvēli bronzas laikmetā. Pētījumā izmantotas datu analīzes un statistikas metodes, lai apkopotu un analizētu arheoloģisko materiālu, kā arī noteiktu vides un cilvēka darbības faktorus, kas ietekmējuši ainavas izveidi.

DZĪVESVIETU RAKSTUROJUMS

Asnes I apmetne atrodas Asnupītes kreisajā krastā. Tā aizņēmusi pāris desmitu metru platu joslu gar upītes krastu. Konstatēts 0,45 m kultūrslānis, zem kura 1,2 m dziļumā atklāti mālu nogulumi. Kopumā izpētīti 78 m², iegūtas 92 senlietas un 1737 keramikas lauskas. Apmetne apdzīvota vēlajā neolītā (Loze 1979, 26–27; 1964, 2) no agrā bronzas līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

Einu apmetne situēta Abainas vecupes krastā. Konstatēts 0,7 m kultūrslānis. Kopumā izpētīti 60 m², iegūtas 340 senlietas un 2463 keramikas lauskas. Radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) analīzes datējums: 2564.–2499. g. p. m. ē. Apmetne apdzīvota vēlajā neolītā (Loze 2008, 132–134; 1996–1967, 7) no agrā bronzas līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

Īdeņu apmetne atrodas 800–1000 m uz Z no Īdeņu paugura. Konstatēts 0,4–0,5 m kultūrslānis. Kopumā izpētīti 174 m², iegūtas 16 senlietas un 237 keramikas lauskas. Apmetne apdzīvota no vidējā neolīta (Loze 1974, 1–3) līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

Jašubovas apmetne atrodas Maltas vecupes kreisajā krastā. Tās teritorija ir 5500 m². Konstatēts 0,3–0,4 m kultūrslānis, 0,8 m dziļumā atrodams sarkanīgs māls. Kopumā izpētīti 100 m², iegūtas 17 senlietas un 103 keramikas lauskas. Apmetne apdzīvota neolītā (Loze 1968, 1–4) no agrā bronzas līdz agrajam dzelzs laikmetam.

Smaudžu apmetne atrodas pie Zvidzes upītes ietekas. Konstatēts 0,2 m kultūrslānis. Kopumā izpētīti 40 m², iegūtas 9 senlietas un 127 keramikas lauskas. Apmetne apdzīvota vidējā neolītā (Loze 1973, 1–2) no vēlā bronzas līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

Lagažas apmetne situēta Posma un Lagažas upītes satekas vietā. Tās teritorija ir 1500 m². Konstatēts 0,15–0,25 m kultūrslānis. Kopumā izpētīti 377 m², iegūtas 464 senlietas un 17 677 keramikas lauskas. Radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) datējums: 2338.–1829. g. p. m. ē., 2205.–1776. g. p. m. ē. Apmetne apdzīvota vēlajā neolītā (Loze 2021, 121–122) no agrā bronzas līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

Aboras I apmetne atrodas Aboras upītes labajā krastā. Tās platība ir 5000 m². Centrālajā daļā tās kultūrslānis ir 0,6 m, nogāzē sasniedz 1 m. Pamatzemi veido pelēcīgs smilšmāls. Kopumā izpētīti 1363 m², iegūts 4000 senlietu un 18 000 keramikas lausku. Radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) datējums: 3370.–2025. g. p. m. ē. Apmetne apdzīvota no vidējā neolīta (Legzdīņa et al. 2022, 11–12; Loze 2021, 112) līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

Ičas I apmetne situēta Ičas upītes kreisajā krastā. Tās teritorija ir 2300 m². Konstatēts 0,6 m kultūrslānis, kas veidojies smilšmālā. Kopumā izpētīti 603 m², iegūts 1600 senlietu un 11 600 keramikas lausku. Radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) datējums: 3341.–2480. g. p. m. ē. Apmetne apdzīvota no vidējā neolīta (Loze 2021, 115–116) līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

Kvāpānu II apmetne atrodas Rēzeknes vecupes labajā krastā. Tā aizņem vairākus tūkstošus kvadrātmetru. Kultūrslānis veidojies smilšmālā, sasniedzot 0,6 m. Kopumā izpētīti 2069 m², iegūta 841 senlieta un 11 256 keramikas lauskas. Radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) datējums: 4350.–3800. g. p. m. ē. Apmetne apdzīvota vēlajā mezolītā un vēlajā neolītā (Loze 2021, 121; 1974, 1–3; 2015, 237) no agrā bronzas līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

Kvāpānu III apmetne atrodas netālu no Kvāpānu II apmetnes. Tā aizņem vairākus tūkstošus kvadrātmetru. Apmetnes kultūrslānis ir 0,2–0,4 m. Kopumā izpētīti 76 m², iegūtas 11 senlietas un 176 keramikas lauskas (Loze 1974, 5–6; 1976, 2–3). Apmetne apdzīvota no vēlā bronzas līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

Malmutas upes grīvas apmetne atrodas Malmutas upes labajā krastā. Kultūrslānis ir 0,65 m. Kopumā izpētīti 4 m², iegūtas 195 senlietas un 9238 keramikas lauskas. Apmetne apdzīvota vēlajā neolītā (Loze 1972, 1–12; 2015, 194–195) no agrā bronzas līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

Sūļagala apmetne atrodas Sūļkas upītes kreisajā krastā. Tās kultūrslānis ir 0,4–0,7 m, māls konstatēts 1,55 m dziļumā. Kopumā izpētīti 225 m², iegūtas 105 senlietas un 182 keramikas lauskas. Radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) datējums: 9239.–8730. g. p. m. ē. Apmetne apdzīvota agrajā mezolītā, neolītā (Loze 2015, 25–28; 1980, 1–12) no agrā bronzas līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

Zvejsalu apmetne atrodas Maltas vecupes labajā krastā. Tās teritorija ir 13 800 m². Kultūrslānis ir 0,8 m. Kopumā izpētīti 287 m², iegūtas 122 senlietas un 4815 keramikas lauskas. Radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) datējums: 3770.–3630. g. p. m. ē., 1740.–1500. g. p. m. ē. Apmetne apdzīvota mezolītā, agrajā un vidējā neolītā (Loze 2015, 129; 2021, 143) no agrā bronzas līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

Brikuļu pilskalns atrodas uz paaugstinājuma Īdeņu paugura DR galā. Pilskalna kultūrslānis sasniedza 0,9 m. Izpētīta visa pilskalna teritorija (3410 m²), iegūtas 1092 senlietas un 33 000 keramikas lausku. Radioaktīvā oglekļa (¹⁴C) datējums: 9. gs. p. m. – 2. gs. m. ē., 8.–11. gs. (Vasks 1994, 4, 34, 55–56).

Lisiņa pilskalns atrodas Lisiņas upes kreisajā krastā. Pilskalns ir 10 m augsts, ieapaļas formas lēzens kalniņš. Savrupatradumos iegūtā keramika un akmens kāts cauruma cirvis norāda uz tā apdzīvotību no vēlā bronzas (Brastiņš 1928, 151; Vasks 1994, 79) līdz vēlajam dzelzs laikmetam.

KLIMATS

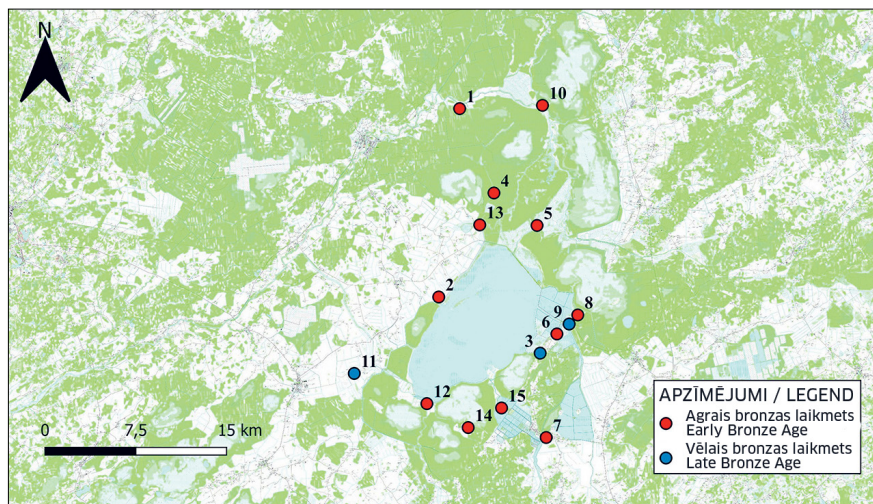
Bronzas laikmetā subboreālo klimatu nomainīja vēsāks un mitrāks subatlantiskais klimats. Sausas vasaras, augsta nokrišņu intensitāte rudenī un palielināts ūdens daudzums pavasarī izraisīja ūdens līmeņa svārstības. Lubāna ezerā ūdens līmenis paaugstinājās par 1–2 m, sasniedzot 95 m v. j. l. (Rieksts 1974, 9–11), kā rezultātā samazinājās apdzīvotības blīvums. Vidējā neolītā bija apdzīvotas 27 apmetnes, bet agrajā bronzas laikmetā apmēram 11 apmetnes (Loze 2015, 23; Vasks 2024, 7). Vēlajā bronzas laikmetā, kad ūdens līmenis ezerā sasniedza 95 m v. j. l. (Eberhards 2015), apdzīvotas 15 dzīvesvietas. Apmetnes bronzas laikmetā ierīkotas vietās, kuras nav zemākas par 95 m v. j. l. (topokarte, 1. tab., sk. 1. att.).

1. tabula. Dzīvesvietu uzskaitījums (Zaķe 2024). A – akmens laikmets, B1 – agrais bronzas laikmets, B2 – vēlais bronzas laikmets, D1 – senākais dzelzs laikmets, D2 – agrais dzelzs laikmets, D3 – vidējais dzelzs laikmets, D4 – vēlais dzelzs laikmets

Table 1. List of settlements (Zaķe 2024). A – Stone Age, B1 – Early Bronze Age, B2 – Late Bronze Age, D1 – Earliest Iron Age, D2 – Early Iron Age, D3 – Middle Iron Age, D4 – Late Iron Age

Nr. p. k.	Nosaukums	Augstums virs jūras līmeņa	Koordināta	Izrakumi	Vietas platība	Datējums	
						Aptuvenā hronoloģija	¹⁴ C
1.	Aboras I apmetne	95 m	56°55'32.3"N 26°51'31.2"E	Loze: 1964–1965, 1970–1971, 2008, Legzdiņa, Plankājs: 2021, Haferberga, Čakare: 2023, Haferberga: 2024	5000 m ²	A, B1, B2, D1–D4	(3370.– 2025. gads p. m. ē.)
2.	Asnes I apmetne	95 m	56°46'56.4"N 26°48'15.7"E	Loze: 1963–1964	5000 m ²	A, B1, B2, D1–D4	–
3.	Brikuļu pilskalns	107,5 m	56°44'27.4"N 26°56'08.9"E	Loze, Vasks: 1973, Vasks: 1974, 1977–1979	3410 m ²	B2, D1, D2, D3, D4	(9. gs. p. m. ē.– 2. gs. m. ē. 7/8.–11. gs.)
4.	Eiņu apmetne	95 m	56°51'33.0"N 26°52'57.3"E	Loze: 1966–1967	2000 m ²	A, B1, B2, D1–D4	(2564.– 2499. gads p. m. ē.)
5.	Ičas I apmetne	95 m	56°49'26.8"N 26°59'46.5"E	Šturms: 1938–1939, Zagorskis: 1964, Loze: 1988–1989	2300 m ²	A, B1, B2, D1–D4	(3341.– 2480. gads p. m. ē.)
6.	Īdeņu apmetne	95 m	56°45'22.5"N 26°57'46.2"E	Loze: 1974	(?)	A, B1, B2, D1–D4	–

Nr. p. k.	Nosaukums	Augstums virs jūras līmeņa	Koordināta	Izrakumi	Vietas platība	Datējums	
						Aptuvenā hronoloģija	¹⁴ C
7.	Jašubovas apmetne	95 m	~ 56°41'03.8"N 26°55'14.2"E	Loze: 1968	5500 m ²	A, B1, B2, D1, D2	–
8.	Kvāpānu II apmetne	95 m	~ 56°45'47.6"N 26°58'58.2"E	Loze: 1974, 1976–1979	5000 m ²	A, B1, B2, D1–D4	(4350.–3800. gads p. m. ē.)
9.	Kvāpānu III apmetne	95 m	~ 56°45'43.6"N 26°58'34.7"E	Loze: 1974, 1976	Vairāki tūkstoši m ²	B2, D1–D4	–
10.	Lagažas apmetne	95 m	56°55'39.1"N 26°56'48.7"E	Loze: 1965–1966, 1968	1500 m ²	A, B1, B2, D1–D4	(2338.–1829. gads p. m. ē.) (2205.–1776. gads p. m. ē.)
11.	Lisiņas pilskalns	105 m	56°43'13.0"N 26°40'38.0"E	–	8000 m ²	B2, D1–D4	–
12.	Malmutas upes grīvas apmetne	95 m	~ 56°42'37.9"N 26°47'02.5"E	Loze: 1963–1964, 1967, 1969, 1971	1000 m ²	A, B1, B2, D1–D4	–
13.	Smaudžu apmetne	95 m	56°50'10.8"N 26°51'38.9"E	Loze: 1973	(?)	A, B2, D1–D4	–
14.	Sūļagala apmetne	95 m	56°41'21.7"N 26°49'12.6"E	Loze: 1979–1980	18 000 m ²	A, B1, B2, D1–D4	(9239.–8730. gads p. m. ē.)
15.	Zvejsalu apmetne	95 m	56°42'07.3"N 26°53'00.8"E	Loze: 1963–1964, 1968–1969	13 800 m ²	A, B1, B2, D1–D4	(3770.–3630. gads p. m. ē.) (1740.–1500. gads p. m. ē.)

1. attēls. Dzīvesvietas Lubāna līdzenumā bronzas laikmetā (Zaķe 2024)

1 – Aboras I apmetne, 2 – Asnes I apmetne, 3 – Brikuļu pilskalns, 4 – Eiņu apmetne, 5 – Ičas I apmetne, 6 – Īdeņu apmetne, 7 – Jašubovas apmetne, 8 – Kvāpānu II apmetne, 9 – Kvāpānu III apmetne, 10 – Lagažas apmetne, 11 – Lisiņas pilskalns, 12 – Malmutas upes grīvas apmetne, 13 – Smaudžu apmetne, 14 – Sūļagala apmetne, 15 – Zvejīsalu apmetne

Figure 1. Settlements in the Lubāna Plain during the Bronze Age (Zaķe 2024)

1 – Abora I settlement, 2 – Asne I settlement, 3 – Brikuļi hillfort, 4 – Eiņi settlement, 5 – Iča I settlement, 6 – Īdeņi settlement, 7 – Jašubova settlement, 8 – Kvāpāni II settlement, 9 – Kvāpāni III settlement, 10 – Lagaža settlement, 11 – Lisiņš hillfort, 12 – The mouth of the Malmuta River settlement, 13 – Smaudži settlement, 14 – Sūļagals settlement, 15 – Zvejīsalu settlement

RESURSI, TO PIEEJAMĪBA UN IZMANTOŠANA

Lubāna līdzenumā pastāvēja neolītā iedibinātie maiņas sakaru ceļi. Dzīvesvietas ierīkotas Lubāna ezera krastos vai upju ielejās. Ierīkot apmetni pie Aiviekstes ūdensceļa bija svarīgi, jo tā ieplūda Daugavā. Bronzu un tā apstrādes prasmes ieguva sakaru ceļā. Pie Aiviekstes upes ietekām atradās piecas apmetnes (sk. 1. att.), t. sk. Lagaža, kurā par bronzas apstrādi liecina tiģeļu fragmenti (Vasks 2024, 48, 72; 1994, 64). Iespējams, iedzīvotāji, kas izveidoja dzīvesvietas pie lielākajām upēm vai to sateces vietās, kontrolēja maiņas plūsmas ar citām teritorijām, tādējādi kontrolējot apkārtnes teritorijas un iegūstot ietekmi pār preču plūsmām, piemēram, bronzas, dzintara un citām vērtīgām izejvielām (Vasks 1994, 70). Atsevišķos gadījumos ūdeni varēja izmantot kā dabisko aizsardzību pret iebrucējiem, jo dzīvesvietas ierīkotas arī grūti pieejamās vietās. Lagažas apmetne ierīkota divu upīšu satekā. Apmetnes pie upēm ierīkotas arī pie Daugavas (Bērziņš et al. 2013, 65). Līdzīgs izvietojuma modelis atrodas Igaunijā pie Jegalas upes (Vedru 2006, 109).

Bronzas laikmetā viens no galvenajiem izejmateriāliem bija māls, kuru izmantoja celtniecībā, metalurģijā, kā arī ikdienas priekšmetu izgatavošanā (Graudonis 2001, 175). Lubāna līdzenumā māla nogulumi ir plaši izplatīti. Māla atradnes konstatētas Abaines upes krastā pie Aboras I apmetnes, kā arī netālu no Eiņu un Smaudžu apmetnes. Māls iegūts arī Lubāna ezera ZR pie Asnes I apmetnes, Barkavas atradnēs Lisiņas pilskalna tuvumā un pie Īdeņas, blakus zemnieku saimniecībai “Zvejnieki”, kur relatīvi netālu atrodas Sūļagala, Jašubovas un Zvejsalu apmetne (Visocka 2022, 78). Māla slāņi konstatēti arī Lagažas, Ičas I apmetnes un Kvāpānu apmetņu teritorijā (Loze 1968, 1; 2021, 115, 121, sk. 1. att.). Brikuļu pilskalns un Īdeņu apmetne atradās netālu no Kvāpānu apmetņu teritorijas, kas nozīmē, ka māla nogulumi bija pieejami arī šo pilskalnu iedzīvotājiem.

Darbarikus, mājvietas un iedzīves priekšmetus izgatavoja arī no akmens, koka, kaula un raga, tāpēc būtiski bija apmesties vietās, kas nodrošinātu piekļuvi šiem izejmateriāliem. Bronzas laikmetā auga bērzi, priedes, egles, kā arī sastopami varēja būt ozoli. Tie vēl nelielās ataudzēs atrodami Pededzes un Lisiņas upes piekrastē un varētu būt seno ozolmežu relikti (Zunde 1999, 131). Pie Lisiņas upes atradās Lisiņas pilskalns, bet pie Pededzes – relatīvi netālu Aboras I un Lagažas apmetne (sk. 1. att.). Koka izmantošana pilskalna apbūvē konstatēta Brikuļos (Vasks 1994, 9). Lagažas apmetnē labi saglabājušās celtnu stāvkoku paliekas (Loze 2021, 121). Eiņu apmetnes putekšņu–sporu analīzes uzrādīja egles, priedes, bērza un gobas putekšņu sporas (Loze 2015, 270). Savukārt bagātīgas kaulu un raga riku kolekcijas atrastas ne tikai arheoloģisko izrakumu laikā, bet arī savrupatradumos (Loze 2015, 11). Brikuļos atrasti 350 kaula un raga priekšmeti (Vasks 1994, 38).

IZTIKAS STRATĒGIJAS

Bronzas laikmetā pastāvēja divi iztikas stratēģijas modeļi: 1) zveja, medības un augu vākšana, 2) zemkopība un lopkopība (Grasis 2002, 72), kura lielāku nozīmi ieguva vēlajā bronzas laikmetā (Zariņa et al. 2023, 23). Klimata pasliktināšanās nelabvēlīgi ietekmēja iztikas līdzekļu bāzi, samazinājās meža dzīvnieku, zivju un putnu populācija, un rezultātā ezera piekraste vairs netika blīvi apdzīvota (Bērziņš et al. 2013, 64). Iztikas nodrošināšana bija galvenais kritērijs dzīvesvietu ierīkošanai. Aboras I apmetnē lielāko daļu kaulu veidoja zivis un savvaļas dzīvnieki (Zariņa et al. 2023, 12, 14). Lagažas apmetnē 98,1% kaula materiāla sastādīja zivis un nomettie dzīvnieki (Vasks 2024, 7). Dzīvesvietas ierīkoja netālu no ūdens un mežiem, lai varētu zvejot un medīt.

Vēlajā bronzas laikmetā lielāku nozīmi ieguva lopkopība un zemkopība (Zariņa et al. 2023, 23), kuras īstenošanai mitrās un purvainās ezera

piekrastes nebija piemērotas (Bērziņš et al. 2013, 64) (sk. 1. att.). Jaunais saimniecības raksturs ļāva efektīvāk izmantot resursus un nodrošināt stabilus pārtikas krājumus, veicinot pastāvīgu dzīvesvietu izveidi, kā, piemēram, Brikuļu pilskalnā, kur mājlopu kauli veidoja 86,7% no atrastajiem dzīvnieku kauliem (Vasks 1994, 66–68). Brikuļos uzturā lietoja arī zivis, kā arī savvaļas dzīvniekus, lai arī tie sastāda mazāku daļu (Zariņa et al. 2023, 12, 14). Par zemkopību šajā periodā liecības ir vājas. Pagaidām nav pieejami dati par tīrumu atrašanās vietu un to iespējamajiem izmēriem (Vasks 2001, 197). Cilvēki, visticamāk, apmetās sausākās vietās vai sezonāli applūstošās teritorijās, kas bija piemērotas mājlopu turēšanai un tīrumu ierīkošanai. Par zemes apstrādāšanu Lubāna lidzenumā liecina, piemēram, Īdeņu un Asnes I apmetnē, kā arī Brikuļu pilskalnā iegūtie akmens taisn muguras un kātcauruma cirvju fragmenti (Vasks 1994, 34, 59, 68; Mugurēvičs 1978, 2). Liecības par kultivētiem augiem bronzas laikmetā pagaidām nav zināmas. Kultivētus augus neuzrādīja Eiņu un Malmutas upes grīvas apmetnes putekšņu–sporu analīzes (Loze 2015, 274–277), kā arī Aboras I apmetnes makroatlieku analīzes (Zariņa et al. 2023, 14).

DISKUSIJA UN SECINĀJUMI

Atsevišķu dzīvesvietu apdzīvotības ilgumu nav iespējams noteikt precīzi, jo iegūtā keramika izmantota plašā hronoloģiskā diapazonā. Taču tas nenozīmē, ka visas dzīvesvietas apdzīvotas nepārtraukti. Dzīvesvietas varēja izmantot īslaicīgi vai tikai sezonāli. Radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datējumi veikti astoņām dzīvesvietām, un par apdzīvotību konkrētā laika posmā liecina Lagažas, Zvejsalu un Brikuļu rezultāti. Pamatojoties uz iegūto senlietu un keramikas materiālu, agrajā bronzas laikmetā apdzīvotas apmēram 11 apmetnes, bet vēlajā bronzas laikmetā 13 apmetnes un divi pilskalni.

Klimatisko apstākļu dēļ Lubāna ezerā paaugstinājās ūdens līmenis, sasniedzot 95 m v. j. l., tāpēc bronzas laikmetā apdzīvotības blīvums samazinājās, jo apdzīvotas bija tikai tās vietas, kas neatrodas zemāk par ūdens līmeni Lubāna ezerā.

Dzīvesvietas ierīkoja Lubāna ezera krastos un upju ielejās, lai nodrošinātu piekļuvi pārtikas resursiem, atvieglotu pārvietošanos un izmantotu ūdeni kā dabisku aizsardzības barjeru pret iebrucējiem. Visu dzīvesvietu teritorijās vai netālu no tām konstatēti māla nogulumu, jo to kā izejmateriālu plaši izmantoja ikdienas vajadzībām. Dzīvesvietās iegūti arī kaula un raga riki, kā arī liecības par koka izmantošanu apbūvē, kas norāda uz to, ka cilvēki apmetušies arī šo resursu tuvumā.

Izšķirošs faktors dzīvesvietu ierīkošanas izvēlē bija iztikas bāzes nodrošināšana. Svarīgu nozīmi saglabāja zveja un medības, kā arī ieguva lopkopība.

Par zemkopību šajā laikā liecības ir vājas, jo, lai arī iegūtie darbarīki norāda uz zemes apstrādāšanas varbūtību, nav pamata uzskatīt, ka tai bijusi būtiska nozīme iztikas stratēģiju nodrošināšanā. Lubāna ezers un tā upes regulāri applūda un nebija piemērotas zemkopībai.

SAĪSINĀJUMI

LĢIA – Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra

LU AA – LU Akadēmiskais apgāds

LU HZF LVI AMK – Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve

LVIA – Latvijas vēstures institūta apgāds

LVIZ – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls

NKMP PDC – Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

Arheoloģisko pieminekļu un atradumu vietu saraksts. 2001. Apals, J., Atgāzis, M. u. c. *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: LVIA, 378–413.

Atgāzis, M., 1974. Latvijas PSR arheoloģisko pieminekļu un savrupatradumu vietu saraksts.

Apals, J., Atgāzis, M. u. c. *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 324–344.

Brastiņš, E., 1928. *Latvijas pilskalni. Latgale*. 3. sēj. Rīga: Pieminekļu valde.

LĢIA topokarte 1:10 000 ar horizontāles ar augstumu vērtībām.

LĢIA topokarte 1:10 000.

Loze, I., 1964. Pārskats par arheoloģisko izrakumu darbiem Asnes vēlajā neolīta apmetnē 1964. gadā. LU HZF LVI AMK, AA 1:184.

Loze, I., 1966, 1967. Eiņu neolīta apmetnes 1966. un 1967. gada izrakumu pārskats. LU HZF LVI AMK, AA 1:187.

Loze, I., 1968. Arheoloģiskie aizsardzības izrakumi Jašubovas neolīta apmetnē 1968. gadā. LU HZF LVI AMK, AA 1:915.

Loze, I., 1972. Pārskats par arheoloģiskās apzināšanas darbiem Lubānas ezera dienvidaustrumu piekrastē (Malmutas upes grīvā u. c.) 1972. gadā. LU HZF LVI AMK, AA 1:260.

Loze, I., 1973. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Smaudžu apmetnē 1973. gadā. LU HZF LVI AMK, AA 1:286.

Loze, I., 1974. Par arheoloģiskajiem izrakumiem Kvāpānu neolīta un vēlās apmetnes 1974. gadā. LU HZF LVI AMK, AA 1:769.

Loze, I., 1974. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Īdeņas bronzas laikmeta apmetnē 1974. gadā. LU HZF LVI AMK, AA 1:772.

Loze, I., 1976. Par arheoloģiskajiem izrakumiem Kvāpānu II un Kvāpānu III apmetnē 1976. gadā. LU HZF LVI AMK, AA 1:345.

- Loze, I., 1980. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Sūļagala mezolīta apmetnē 1980. gadā. LU HZF LVI AMK, AA 1:439.
- Mugurēvičs, Ē., 1978. *Barkavas senatne*. Stars. LNKMP PDC, AA: 28–46.

LITERATŪRA

- Āboltiņš, O., 2010. *No leduslaikmeta līdz globālajai sasilšanai. Dabas vides pagātne un tagadne Latvijā*. Rīga: LU AP.
- Bērziņš, V. et al., 2013. Latvijas aizvēsture (līdz 800. gadam). Jansone, I. et al. (red.). *Latvija un latvieši*. 1. sēj. Rīga: LZA, 51–83.
- Eberhards, E., 2015. Jauni ģeomorfoloģiskie dati par Lubāna līdzenuma akmens laikmeta apmetnēm. Loze, I. (sast.). *Lubāna mitrāja apdzīvotība akmens laikmetā*. Rīga: Rēzeknes Augstskola.
- Grasis, N., 2002. Žucevas kultūras izcelšanās un attīstība apmetņu kontekstā: retrospektīva un perspektīva. Virse, I. (sast.). *Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas. Latvijas vēstures muzeja raksti*, 8. Rīga: N.I.M.S., 55–83.
- Graudonis, J., 2001. Agro metālu periods. Mugurēvičs, Ē. et al. (red.). *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: LVIA, 116–185.
- Legzdīņa, D. et al., 2022. Arheoloģiskie izrakumi Aboras I apmetnē 2021. gadā. Brūzis, R. et al. (red.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2020. un 2021. gadā*. Rīga: NT KLASIKA, 11–15.
- Loze, I., 1979. *Pozdny neolit i rannaya bronza Lubanskoy ravniny*. Rīga: Zinātne.
- Loze, I., 2008. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*. Rīga: LVIA.
- Loze, I., 2015. *Lubāna mitrāja apdzīvotība akmens laikmetā*. Rīga: Rēzeknes Augstskola.
- Loze, I., 2021. Aboras apmetne. Vasks, A. et al. (red.). *Latvijas Arheoloģijas rokasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 112.
- Loze, I., 2021. Ičas I un II apmetne. Vasks, A. et al. (red.). *Latvijas Arheoloģijas rokasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 115–116.
- Loze, I., 2021. Kvāpānu I, II un III apmetne. Vasks, A. et al. (red.). *Latvijas Arheoloģijas rokasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 121.
- Loze, I., 2021. Lagažas apmetne. Vasks, A. et al. (red.). *Latvijas Arheoloģijas rokasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 121–222.
- Loze, I., 2021. Zvejsalu apmetne. Vasks, A. et al. (red.). *Latvijas Arheoloģijas rokasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 143.
- Loze, I. et al., 2011. Lubāna mitrāja ainava vēlā ledus laikmetā un pēclēdus laikmetā. Cimermanis, S. (sast.). *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: LZAV, 175–199.
- Markots, A., 1995. Lubāna līdzenums. Kavacs, G. (red.). *Enciklopēdija "Latvija un latvieši"*. *Latvijas daba*. 3. sēj. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 159–161.
- Melluma, A., 2011. Latvijas ainavas: pārdomas par vārdiem, pieejām un praksi. Cimermanis, S. (sast.). *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: LZAV, 10–26.
- Newman, C., 2017. Landscape Archaeology: introductory notes. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/321732446_Notes_on_Landscape_Archaeology (skatīts 28.02.2025.).
- Parcero-Oubiña, C. et al., 2020. Landscape Archaeology. Smith, C. (eds.). *Encyclopedia of Global Archaeology*. 2nd ed. Switzerland: Springer, 6421–6431.
- Rieksts, I., 1974. Klimats, tā izmaiņas un varbūtējie ūdens līmeņi Lubānas ezerā. Bielis, V. (sast.). *Lubānas zemienes problēma un tās risinājums*. Rīga: Liesma, 8–12.
- Vasks, A., 1994. *Briķu nocietinātā apmetne. Lubāna zeme vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr. Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams.

- Vasks, A., 2024. *Bronzas un senākais dzelzs laikmets*. Rīga: LU AP.
- Vasks, A., 2001. Agrais dzelzs laikmets. Mugurēvičs, Ē. et al. (red.). *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: LVIA, 187–231.
- Vedru, G., 2006. Prehistoric Human Settlement in the lower reaches of the River Jāgala. Žulkus, V., et al. (eds.). *Archaeologia Baltica 6*. Klaipeda: Klaipeda University Press, 104–111.
- Visocka, V., 2022. *Pottery production, function and meaning during the Bronze and Pre Roman Iron Age in the Eastern Baltic*. Doctoral thesis. University of Latvia.
- Zagorska, I., 2012. *Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- Zariņa, G. et al., 2023. Dietary practices during the Late Neolithic and the Bronze Age in the territory of Latvia: a case study of lake Lubāns Wetland and the lower Daugava. *LVIZ*, 1 (118), 5–28.
- Zunde, M., 1999. Mežs leduslaikmeta beigu posmā un pēcduslaikmetā. Strods, H. (sast.). *Latvijas mežu vēsture līdz 1940. gadam*. Rīga: Pasaules Dabas fonds, 117–140.

DEVELOPMENT OF BRONZE AGE SETTLEMENT LANDSCAPE IN THE LUBĀNA PLAIN (1800–500 BC)

ENIJA ZAĶE

Mg. hist.

E-mail: enija.zaķe@lu.lv

ABSTRACT

The article examines the development of settlement landscapes in the Lubāna Plain during the Bronze Age, based on archaeological material from 15 settlements. The aim of the research is to investigate the conditions of landscape formation by examining the factors that determined the location of settlements in the Bronze Age. Data analysis and statistical methods were used to identify environmental and anthropogenic factors that significantly shaped the landscape. The results indicate that climatic conditions, access to raw materials, and dietary opportunities were the key determinants of settlement location, as evidenced by their distribution and the recovered artifacts, pottery sherds, bones, and wooden materials.

Keywords: Lubāna Plain, Bronze Age, settlement landscape.

SUMMARY

In recent decades, several archaeological studies have focused on the Stone Age and its material evidence. However, less attention has been given to the landscape development during the Bronze Age. The development of settlement landscapes and the criteria for their formation remain insufficiently understood. The aim of the research is to investigate the conditions of landscape formation by examining the factors that determined the location of settlements in the Bronze Age. The study employs data analysis and statistical methods to compile and analyse archaeological material, thus identifying the environmental and anthropogenic factors that contributed to landscape formation. The duration of habitation in individual settlements could not be determined with precision, as the pottery recovered had been used over a wide chronological range. Based on radiocarbon (^{14}C) dating, as well as the analysis of artefacts and pottery fragments, 15 settlements were occupied in the Bronze Age. Population density declined due to climatic conditions. Settlements were established along the shores of Lake Lubāns and in river valleys to ensure access to food resources, exchange networks and use water as a defensive barrier against intruders. People

used stone, clay, wood, and bones in their daily lives, so it was essential to establish settlements near these raw material sources. The most important factor in the selection of a location for a settlement was the assurance of a reliable source of sustenance.

DAŽAS RUSIFIKĀCIJAS POLITIKAS IEZĪMES LATVIJAS TERITORIJAS VĒLĀ DZELZS LAIKMETĀ UN AGRĪNA VIDUSLAIKU PERIODA ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU PĒTNIECĪBĀ UN INTERPRETĀCIJĀ 19. GADSIMTĀ

SOFIJA GASJUĻA

Bc. hist., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes magistrante; Latvijas
Nacionālā arhīva Personāla dokumentu valsts arhīva arhiviste

E-pasts: sofija.gasjula@lu.lv

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir noteikt rusifikācijas politikas ietekmes pakāpi krievu un vācbaltiešu zinātnieku Latvijas teritorijas arheoloģisko pieminekļu un to atradumu pētniecībā un interpretācijā. Rusifikācija ietekmēja veidu, kā tika interpretēti Latvijas teritorijas arheoloģiskie pieminekļi, bet neapturēja no attīstības arheoloģiskās pētniecības metodoloģiju. Sākot ar 19. gs. 70. gadiem, ir ievērojama slavofilu ideju ietekme Latvijas teritorijas arheoloģisko pieminekļu analīzē, ko galvenokārt ietekmēja institūcija, kur pētnieks ieguva akadēmisko izglītību, nevis pētnieka tautiskā piederība.

Atslēgvārdi: arheoloģisko pieminekļu pētniecība, Latvijas arheoloģijas attīstība, rusifikācija.

IEVADS

Rakstā tiek analizēts Latvijas teritorijas arheoloģijas zinātnes sākuma posms, kad tika izstrādātas arheoloģisko pieminekļu pētniecības metodes un arheoloģiskā materiāla analīzes paņēmieni. Latvijas arheoloģija attīstījās pakāpeniski, 19. gadsimtā savu ievērojamo ieguldījumu ieviesa Kurzemes literatūras un mākslas biedrība (*Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*, 1817–1939), Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrība

(*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga*, 1834–1939) (Balodis 1956, 17) un citas zinātniskās organizācijas. 19. gadsimtā Krievijas impērijas zinātni stipri ietekmēja slavofiliskās idejas, kuras piedāvāja idealizētu skatījumu uz krievu tautas pagātni (Brigemans 2019), un Baltijas guberņas senākā vēsture tika uzskatīta par neatņemamu Kijivas Krievzemes mantojuma sastāvdaļu. Baltijas guberņās 19. gs. 30. gados rusifikācijas politikas ietekmē lielākai sabiedrības daļai tika ierobežota iespēja iegūt augstāko izglītību (Švābe 1958), kā arī zinātniekiem tika ierobežotas sadarbības iespējas ar ārvalstu kolēģiem (Vasks 2018, 15).

Tālaika Baltijas guberņu arheoloģijai trūka vienotās zinātniskās metodoloģijas arheoloģisku izrakumu veikšanai: šo trūkumu atzina gan tālaika krievu vēsturnieki (Lyzlov 1886, 87–89), gan Tērbatas Universitātē strādājošie kolēģi (Haruzin 1894, 2), gan vietējie vācbaltiešu arheologi (Boy 1896, 33). 1840. gadā Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrība izdod izrakumu veikšanas metodiku (Balodis 1956), krievu arheologi publicē savu izrakumu metodiku krietni vēlāk (Spicyn 1895). Arheologa Aleksandra Spicina (*Aleksandr Andreevich Spicyn*, 1858–1931) izstrādātā metodika pamatojās uz pieminekļa apsekošanu, pieminekļa veida atpazīšanu un izrakumu kārtības piemērošanu pēc pieminekļa veida, kā arī uz pakāpenisku, secīgu zemes slāņu noņemšanu (Spicyn 1895, 5–14). Tādi krievu arheologi kā Sergejs Bogojavlenskis (*Sergei Konstantinovich Bogoiavlenskii*, 1872–1947), Vladimirs Sizovs (*Vladimir Il'ich Sizov*, 1840–1904) un Jevdokims Romanovs (*Evdokim Romanovich Romanov*, 1855–1922) novēroja minētos izrakumu principus Latvijas teritorijas arheoloģisko pieminekļu pētniecības laikā. Minētie pētnieki mērīja izrakumu laukumus, atzīmēja izrakumu laukuma, apbedījumu vai atrasto senlietu atrašanās debespuses un koordinātas; izrakumus veica, pakāpeniski noņemot zemes slāni pēc slāņa. Tiesa gan, visticamāk, minētie krievu arheologi nesevoja tieši A. Spicina publikācijā minētiem priekšlikumiem, bet šī aprakstītā darba metode tika izmantota krievu arheologu aprindās jau pirms grāmatas izdošanas. 19. gs. 90. gados krievu arheologu izrakumu darba paņēmieni bija līdzīgi vācbaltiešu kolēģu darba standartiem, lielas atšķirības netika novērotas.

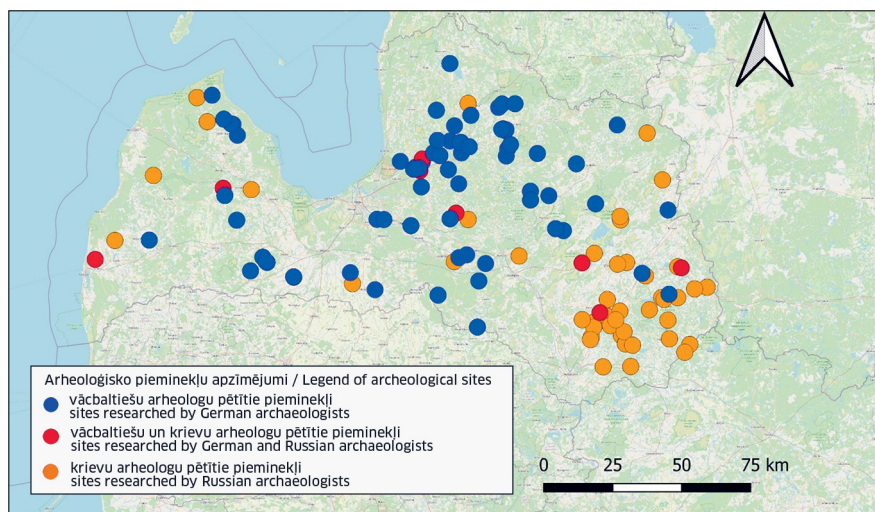
Pievērsoties arheoloģisko pieminekļu un atradumu interpretācijas jautājumam, tas visbiežāk pamatojās uz rakstīto avotu ziņām, tālaika arheologi mēģināja atrast atbildes Indriķa Livonijas hronikā (*Heinrici Cronicon Lyvoniae*), Atskaņu hronikā (*Livländische Reimchronik*) vai citos viduslaiku Livonijas rakstītajos avotos (Spicyn 1904, 63; Bogoiavlenskii 1896, 96; LNA-LVVA, 4038–1–255, 115); šis darba paņemiens ir skaidrojams ar to, ka 19. gadsimtā vēl nebija zināms lielāko daļu senvietu novietojums (Zemītis 2016, 151).

Historiogrāfijā šo vēstures pētniecības posmu sauc par zinātnisko biedrību laiku (Zemītis 2016, 141), dažkārt arī par vācbaltiešu posmu, bet

pētījumā pirmais apzīmējums ir atbilstošāks, jo apskatīta arī citu tautību pārstāvju zinātniskā darbība Latvijas teritorijā. Vērtējums ir mainījies laika gaitā: starpkaru posmā šis pētniecības laiks tika vērtēts augsti, uztverot to kā zinātnisko mantojumu turpmākajām arheologu paaudzēm (Balodis 1956). Padomju okupācijas laikā krievu arheologu darbība 19. gadsimtā beigās tika aprakstīta vai nu neitrāli, vai arī kritizējot to par vienpusīgo skatījumu, jo Latvijas un Igaunijas teritoriju arheoloģisko materiālu apskatīja atsevišķi no citām Krievijas impērijas arheoloģiskajām kultūrām (Apals, Atgāzis, Daiga 1974). Savukārt vācbaltiešu pētnieku darba metodes nosauktas par primitīvām, teorijas – par zinātniski nepamatotām (Apals, Atgāzis, Daiga 1974). Padomju historiogrāfija vērtēja zinātniekus, pamatojoties uz to tautību, nevis uz darbības paņēmieniem, iegūto atziņu zinātniskumu, jo gan vācbaltiešu, gan krievu pētniekiem varēja piemist neprecizitāte un (no mūsdienu skatījuma) kļūdas spriedumos par Latvijas teritorijas arheoloģiskā materiāla analīzi. Iemesls tam ir meklējams faktā, ka 19. gadsimta otrajā pusē bija diezgan maz Latvijas teritorijā iegūta arheoloģiskā materiāla, lai to sekmīgi analizētu, tipoloģizētu un pilnvērtīgi izmantotu.

Līdz šim Latvijas teritorijas arheoloģijas pētniecība 19. gadsimtā tika aplūkota saistībā ar vācbaltiešu arheologu darbību, šiem jautājumiem tika veltīti krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” raksti (Zemītis 2016; Vasks 2018; Zemītis 2018), bet nebija veikti pētījumi, kur būtu aplūkota 19. gadsimta Latvijas teritorijas arheoloģijas zinātne kā kopīgs vācbaltiešu, krievu vai citu tautību darbs: aplūkojot tikai vācbaltiešu pētnieku sasniegumus arheoloģijā, iegūstamā aina ir diezgan vienpusīgs skatījums uz tālaika arheoloģisko pētniecību. Tika secināts, ka vācbaltiešu un krievu pētnieki aktīvi komunicējuši savā starpā par Latvijas teritorijas arheoloģisko pētniecību un kopīgi pētījuši vienus un tos pašus arheoloģiskos pieminekļus (1. att.). Pētījums līdz šim bija daļēji veikts bakalaura darbā “Krievu arheologu pētījumi Latvijas teritorijā 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā” (vienā apakšnodaļā, Gasjuļa 2024), kurš tagad ir papildināts ar jaunu avotu un literatūras klāsta izpēti.

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kā rusifikācijas politika un tai raksturīgās slavofiliskās idejas ietekmēja Latvijas teritorijas arheoloģisko pieminekļu pētniecību laikā no 19. gadsimta otrās puses līdz 1910. gadam, kad krievu arheologu darbība stipri samazinās (3. att.). Rakstā analizēts pārsvarā krievu arheologu pētnieciskais darbs par Latvijas teritorijas arheoloģiskajiem pieminekļiem, kuri hronoloģiski attiecas uz vēlo dzelzs laikmetu (800.–1200. g.) un viduslaikiem (1200.–1600. g.) (Vasks, Zariņa 2021), un mēģināts noteikt iemeslus, kāpēc krievu arheologi bija ieinteresēti šo laikmetu pētniecībā (2. att.). Pētījumā izmantotie avoti galvenokārt sastāv no krievu arheologu komisijas un zinātnisko biedrību – Ķeizariskās arheoloģijas komisijas (*Imperatorskaia arheologicheskaia komissii*), Ķeizariskās

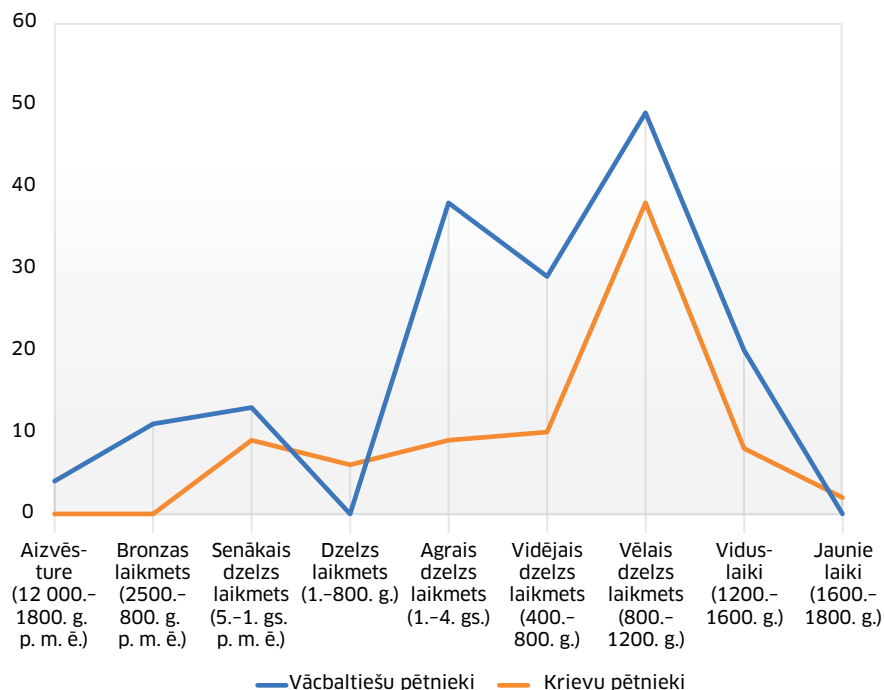
1. attēls. Krievu un vācbaltiešu arheologu pētītie (19. gs. vidus – 1917. g.) arheoloģiskie pieminekļi Latvijas teritorijā (QGIS. OpenStreetMap, 1:25 000. Gasjuļa 2024)

Figure 1. Archaeological sites in the territory of Latvia researched by Russian and Baltic German archaeologists and the locations thereof (The second half of 19th century – 1917) (QGIS. OpenStreetMap, 1:25 000. Gasjuļa 2024)

krievu arheologu biedrības (*Imperatorskoe russkoe arheologicheskoe obshchestvo*) un Maskavas ķeizariskās arheologu biedrības (*Moskovskoe imperatorskoe arheologicheskoe obshchestvo*) – publicētām arheoloģiskām atskaitēm. Iegūtās ziņas no tām papildinātas ar nepublicētu avotu ziņām no Latvijas Nacionāla arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva. Nākotnes uzdevums būtu izpētīt arheoloģiskās atskaites par Latvijas teritorijas arheoloģiskiem pieminekļiem no Krievijas Federācijas arhīvu materiāliem, kuri diemžēl šobrīd nav pieejami pētniekiem no ārvalstīm.

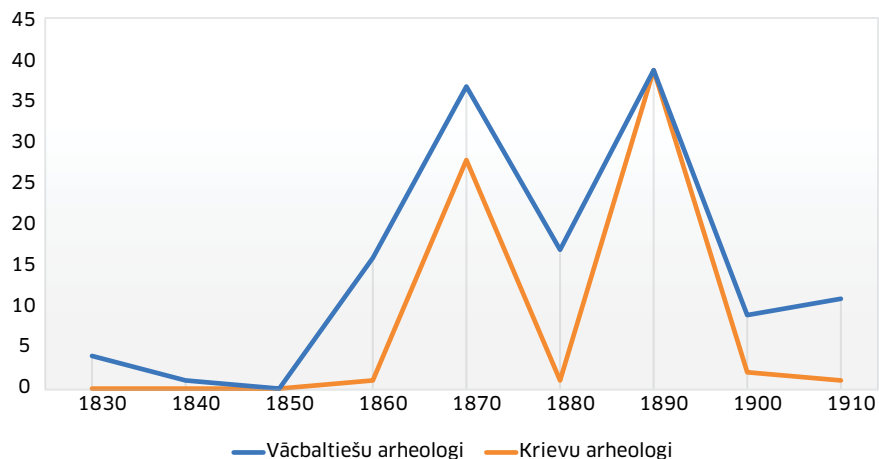
PĒTĪTIE ARHEOLOĢISKIE PIEMINEKĻI

Pētījumā gaitā tika analizēta 51 arheoloģiskā pieminekļa pētniecība. Šos pieminekļus apsekoja krievu arheologi no 19. gadsimta otrās puses līdz 1910. gadam; ziņas par pētītiem pieminekļiem tika ņemtas no mūsdienu Latvijas arheologu ziņām (Ciglis, Rādiņš 2002; Zemītis 2018) un no publicētiem avotiem – Ķeizariskās arheoloģijas komisijas gada atskaitēm, Ķeizariskās krievu arheologu biedrības publikācijām un Maskavas ķeizariskās arheologu biedrības izdotām publikācijām par arheoloģisko kongresu rīkošanu (Sluckii, Uvarova 1896). Nepublicētie avoti no arhīvu materiāliem palīdzēja izprast sagatavošanas darbu gaitu Viskrievijas

2. attēls. Izpētīto arheoloģisko pieminekļu sadalījums pēc piederības Latvijas vēsturiskajiem laikmetiem (Gasjuļa 2025)

Figure 2. Researched archaeological sites according to the historical periods of Latvia (Gasjuļa 2025)

3. attēls. Vācbaltiešu un krievu arheologu pētnieciskās aktivitātes gadi Latvijas teritorijas arheoloģiskajos pieminekļos (Gasjuļa 2025)

Figure 3. Years of Baltic German and Russian archaeologist research activity in the archaeological sites in the territory of Latvia (Gasjuļa 2025)

X arheoloģijas kongresa rīkošanai 1896. gadā (LNA-LVVA, 4038–1–255; LNA-LVVA, 5759–1–82), kas bija krievu arheologu intensīvās zinātniskās aktivitātes iemesls Latvijas teritorijas arheoloģisko pieminekļu pētniecībā 1885.–1895. gadā (3. att.).

Aplūkojot krievu arheologu zinātnisko darbību Latvijas teritorijā un salīdzinot to ar vācbaltiešu kolēģu pētījumiem, ir novērojama krievu arheologu tendence īpaši pievērsties to arheoloģisko pieminekļu pētniecībai, kuri ir datējami ar vēlā dzelzs laikmetu (800.–1200. g.) (2. att.) un kuri atrodas blakus Latvijas teritorijas robežai ar Baltkrievijas un Krievijas Federācijas mūsdienu robežu (1. att.).

ZINĀTNISKĀ SADARBĪBA

Arhīvu dokumentos ir saglabājušās liecības par Kurzemes literatūras un mākslas biedrības un Ķeizarišķās arheoloģijas komisijas zinātniskās literatūras apmaiņu no 1869. gada (LNA-LVVA, 5759–1–63, 8), kura turpinājās līdz pat jaunā gadsimta sākumam. No 19. gs. 70. gadiem ir novērojama vācbaltiešu un krievu pētnieku zinātniskās sadarbības paplašināšanās, laika gaitā palielinās kopīgi pētīto arheoloģisko pieminekļu skaits (1. att.). Šī sadarbība rezultējās Viskrievijas X arheoloģijas kongresa sarīkošanā Rīgā 1896. gadā. Publikācijās, kuras ir saistītas ar kongresa sarīkošanu, ir novērojama pētnieku komunikācija (Boy 1896), zinātnisko teoriju apmaiņa (Bogoiavlenskii 1896, 92–93). Neskatoties uz sadarbību arheoloģisko pieminekļu pētniecībā, izņemot Viskrievijas X arheoloģijas kongresu, notika kopīgas vācbaltiešu un krievu zinātnisko biedrību sanāksmes vai konferences, kuras būtu veltītas Baltijas guberņu arheoloģiskai pētniecībai. Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības biedrs Hermanis Gotfrīds Roberts fon Bruinings (1849–1927) 1893. gada septembra vēstulē atzīst, ka vācbaltiešu pētnieki maz izprot Krievijas arheoloģijas kongresu rīkošanas principus (LNA-LVVA, 4038–1–255, 18–19). Vācbaltiešu un krievu pētnieki, kam bija dažāda ideoloģiskā motivācija, ne tikai rīkoja atsevišķas zinātniskās konferences, bet arī ieguva augstāko izglītību, un tas ietekmēja pētnieku skatījumu uz arheoloģiju.

RUSIFIKĀCIJAS POLITIKAS PAZĪMJU IETEKME UZ 19. GADSIMTA BALTIJAS GUBERŅU ARHEOLOĢIJAS ZINĀTNI

Rusifikācijas ietekmei bija liela loma arheoloģisko pieminekļu un to atradumu interpretācijā: Krievijas impērijas valsts ideologi mēģināja

kontrolēt vietējās vēstures pētniecību (Zemītis 2016, 143). Ir iespējams klasificēt kopīgas vācbaltiešu un krievu arheologu teorijas par Latvijas teritorijas vēlā dzelzs laikmeta arheoloģisko pieminekļu un senlietu izcelsmi:

- 1) skandināvu jeb varjagu izcelsme;
- 2) latgaļu un leišu austrumslāvu saknes.

Nozīmīgo vietu 19. gadsimta Baltijas guberņu arheoloģiskajā pētniecībā ieņēma normaņu jeb varjagu teorija. Saskaņā ar šo teoriju pētnieki meklēja Latvijas teritorijas arheoloģiskajiem pieminekļiem un atrastajām senlietām skandināviskās pazīmes lībiešu (Bähr 1850, 21) un kuršu (Sizov 1896, 5) arheoloģiskajā materiālā. Normaņu teorijas piekritēji interpretēja arheoloģisko materiālu kā skandināviskas, nevis vietējās kultūras produktu, un tiem bija dažādi viedokļi par šo senlietu nonākšanu Baltijas jūras krastos:

- 1) Daugava bija tranzitceļš no Vidusjūras piekrastes uz seno Krievzemi (Sapunov 1893);
- 2) Latvijas teritorijas novietojums varēja liecināt par varjagu nonākšanu šajās zemēs no Dānijas, pa ceļam uz Krievzemi.

Viens no svarīgākiem uzdevumiem Latvijas teritorijas arheoloģisko pieminekļu pētniecībā krievu arheologiem bija atrast senlietas, kuras varētu liecināt par vietējo tautu piederību pareizticībai, kas liecinātu par vietējo tautu radniecību ar seniem austrumslāviem. Par iespējamo liecību tam kļuva krustiņu atradumi lībiešu senkapos (piemēram, Pūteļu senkapos Siguldas novadā): neatkarīgi no tautības arheologi nenasniedza vienprātību šajā jautājumā – izteiksmīgi bija gan argumenti “par” (Spicyn 1904; Ballod” 1910), gan argumenti “pret” (Bogoiavlenskii 1896; Boy 1896) krustiņu interpretāciju kā par kulta priekšmetu un pareizticības apliecinājumu lībiešu, latgaļu kultūru arheoloģiskajā materiālā. Rusifikācija ietekmēja Latvijas teritorijas arheoloģisko pieminekļu izcelsmes noteikšanu, interpretējot tos kā austrumslāvu cilšu un Kijivas kņazu (Rjurikoviču dzimtas un Ivana IV Bargā loma Ludzas pilsētas un citu Latgales dzīvesvietu dibināšanā) mantojumu, bieži vien bez zinātniska pamata (Sapunov 1893; Lyzlov 1886).

ANALĪZE

Pētījuma laikā tika veikta statistika par pētīto arheoloģisko pieminekļu lokāciju Latvijas teritorijā un to piederību vēsturiskam laikmetam (2. att.), par pētniecības laikiem (3. att.) un zinātniskās sadarbības pakāpi starp vācbaltiešu un krievu pētniekiem (1. att.). Lai izprastu, cik nozīmīga bija rusifikācijas ietekme uz Latvijas teritorijas vēstures stāsta veidošanu, tika mēģināts novērtēt arheologu motivāciju pētniecībā – kā viņi to raksturoja zinātniskās publikācijās. Lai sekmīgāk analizētu rusifikācijas ietekmi uz

Baltijas guberņu arheoloģisko pētniecību, būtu nepieciešams izvirzīt kritērijus, pēc kuriem varētu atšķirt pētnieku politisko nostāju no viņu pētniecības objekta interpretācijas.

TOMĒR POLITIKA VAI ZINĀTNE?

Pētījumā gaitā tika noskaidrots, kā rusifikācija ietekmēja arheologu skatījumu uz Latvijas teritorijas arheoloģiskiem pieminekļiem, bet politiskie spriedumi nebija raksturīgi kādas noteiktas tautības pētniekiem. Zinātnisko spriedumu politisko ievirzi lielā mērā noteica pētnieka akadēmiskā *Alma mater*. Slavofilu idejas vairāk bija raksturīgas Sanktpēterburgas Valsts universitātes (tolaik – Ķeizariskā Sanktpēterburgas universitāte) absolventiem un pētniekiem, kuri pēc profesijas nebija arheologi vai kuriem bija maz saistības ar arheoloģijas zinātni (Lyzlov 1886; Sapunov 1893; Sementovskii 1897). Slavofilisku virzienu pārstāvju spriedumus ir iespējams pamatot ar to, ka Krievijas impērija finansēja krievu arheologu zinātnisko darbību Latvijas teritorijā, un vācbaltiešu kolēģiem tas bija iespaidīgs pārsteigums (LNA-LVVA, 4038–1–255, 57), savukārt vācbaltiešu pētnieki mēģināja iztikt paši ar saviem līdzekļiem un ar tiem finansēt izrakumus (Boy 1896).

Vienīgais aspekts, kas izraisa pretrunas, ir vācu valodas aizliegšana zinātniskās publikācijās Krievijas impērijas arheoloģijas kongresos (LNA-LVVA, 4038–1–255, 18–19). Gatavojoties kataloga publikācijai, kas bija velēts aizvadītajam Viskrievijas X arheoloģijas kongresam Rīgā 1896. gadā, vācu katalogu bija plānots iztulkot krieviski (LNA-LVVA, 5759–1–82, 9–10), bet telegramma no Muromas (pilsēta Krievijā, Vladimiras apgabalā) noliedza tulkot Riharda Hausmana (1842–1918) ievadu katalogam, jo tas ir līdzīgs brošūras ievadam (*broshjur*, LNA-LVVA, 4038–1–255, 281), un līdz šai dienai kataloga krievu valodas tulkojumā trūkst R. Hausmana ievada un tas ir tikai vācu valodā (Hausmann 1896). Noteikt teorijās politiskās, zinātniskās saknes ir iespējams, individuāli apskatot pētnieku darbus, izvirzītais jautājums paliek atklāts.

SECINĀJUMI

Pētījuma gaitā tika secināts, ka rusifikācija negatīvi ietekmēja zinātnisko sadarbību starp vācbaltiešu un krievu arheologiem, jo radīja starp pētniekiem valodas un ideoloģiskus šķēršļus. Krievu arheologi interpretēja Latvijas teritoriju, it īpaši Latgali, kā Kijivas Krievzemes bijušo sastāvdaļu un nepamatoti izskaistināja pareizticības ietekmi reģionā. Rusifikācijas politikai bija liela ietekme uz krievu vēsturnieku aprindām, kuri

nodarbojās ar vēsturi, kas balstīta rakstītos avotos. Arheologu vidū rusifikācija ir redzama krietni mazākā pakāpē, jo tie biežāk sadarbojās ar ārvalstu kolēģiem un, neskatoties uz sarežģītiem politiskiem apstākļiem, panāca saprašanos un veiksmīgu sadarbību. Iegūtie rezultāti kopumā ir novatoriski, un tie varētu noderēt, rekonstruējot Baltijas guberņu arheoloģijas zinātnes stāvokli 19. gadsimtā.

SAĪSINĀJUMI

LNA-LVVA – Latvijas Nacionāla arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERĀŅA

NEPUBLIČĒTIE AVOTI

Baltijas vēstures un senatnes pētnieku biedrības sarakste ar Kurzemes literatūras un mākslas biedrību par X arheoloģijas kongresu u. c. [vācu val.], 1895. Latvijas Nacionāla arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA-LVVA), 5759–1–82, 9–10.

Keizarskās arheoloģijas komisijas sarakste ar Kurzemes literatūras un mākslas biedrību par zinātniskās literatūras apmaiņu, Izglītības ministrijas un Kurzemes guberņas valdes ziņojumi biedrībai u. c. [krievu val.], 1869. LNA-LVVA, 5759–1–63, 8.

Lieta par Krievijas X arheoloģijas kongresa organizāciju un b-bas piedalīšanos tā darbā [krievu val., vācu val.], 1893–1897. LNA-LVVA, 4038–1–255, 18–19, 52–58, 95–96, 112, 114–115, 183, 228–229, 281.

PUBLIČĒTIE AVOTI

Bähr, J. K., 1850. *Die Gräber der Liven. Ein Beitrag zur nordischen Alterthumskunde und Geschichte*. Drēzdene: Rudolf Kuntze.

Ballod", F., 1910. *Nekotorye materialy po istorii Latishskago plemeni s" IX po XIII stoletie*. Maskava: Pechatia A. I. Snegirevoi.

Beliashevskii, N., 1895. Materialy po istorii Pribaltiiskogo kraia, hraniashiesia v" arhivah" b. Finansovogo Upravleniia Carstva Pol'skago. Sluckii, S., Uvarova, P. (red.). *Trudy Desiatogo Arheologicheskogo s"ezda v Rige 1896*. Moskva, 1900, tom III, 82.

Bogoiavlenskii, S., 1895. Raskopki v" Lifliandskoi i Kurliandskoi guberniiakh" letom" 1896 goda. Sluckii, S., Uvarova, P. (red.). *Trudy Desiatogo Arheologicheskogo s"ezda v Rige 1896*. Moskva, 1900, tom III, 92–115.

Boy, C., 1896. *Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Zeemalden in Kurland*. Mitava: Druck von J. F. Steffenhagen und Sohn.

Haruzin, N., 1894. *Obzor doistoricheskoi arheologii v Baltiiskih guberniiah. Po trudam mestnih issledovatelei*. Revel': Tipografiia naslednikov Lindforsa.

Hausmann, R., 1896. Einleitung zur Abtheilung Archaeologie. *Katalog der Ausstellung zum X. archaeologischen Kongress in Riga 1896*. Rīga: Druck von W. F. Hacker, 21–60.

Imperatorskaia Arheologicheskaja Kommissia, 1893. *Liucinskii mogil'nik". Materialy po arheologii Rossii izdavaemye Imperatorskoiu Arheologicheskoiu kommissiei*, No. 14, *Drevnosti Severo-Zapadnogo kraia*. Sankt-Peterburg, 1. sēj., 2. laid.

- Lyzlov", V., 1886. *Istoriia zemli varjzhskoi Rusi i bor'by russkago naroda c" latinskoi propagandju v" predelah" eia*. Viļņa: Tipografii M. B. Zhirmunskago.
- Otchet" Imperatorskoi Arheologicheskoi komissii za 1890 god"* (1893). Raskopki v" Severo-zapadnom" krae. V" Vitebskoi gubernii. Sankt-Peterburg, 59–61.
- Otchet" Imperatorskoi Arheologicheskoi komissii za 1892 god"* (1894). Raskopki v" Vitebskoi gubernii. Sankt-Peterburg, 59–65.
- Otchet" Imperatorskoi Arheologicheskoi komissii za 1893 god"* (1895). Vitebskaia guberniia. Sankt-Peterburg, 15–17.
- Sapunov, A., 1893. *Reka Zapadnaia Dvina*. Vitebska: Tipografiia G. A. Malkina.
- Selivanov, A., 1895. O raskopkah Borkovskago mogil'nika. Sluckii, S., Uvarova, P. (red.). *Trudy Deviatago Arheologicheskago s"ezda v Vil'ne 1893*. Moskva, tom I, 82–87.
- Sementovskii, A., 1897. Beloruskii drevnosti. *Zapiski Moskovskago arheologicheskago obschestva*. Novaia Seriia. Sankt-Peterburg, 9. sēj., 1. laid., 12–13, 25–26, 30–31, 37–38, 64–66, 253.
- Sizov, V., 1896. Predvaritel'nyi otchet o poezdke s arkheologicheskoi cel'iu v Kurlandskuii gub. letom 1895. *Ottisk iz "Arkheolog. Izvest. i Zamet."*, № № 2–3, 1–15.
- Spicyn, A., 1904. Lifiandskie kurgany. *Izvestiia Imperatorskoi Arheologicheskoi komissii*. Sankt-Peterburg, 6. laid., 61–64.
- Spicyn, A., 1904. Nahodki na r. Ligate v" Rizhskom" uezde. *Izvestiia Imperatorskoi Arheologicheskoi komissii*. Sankt-Peterburg, 12. laid., 32–35.
- Spicyn, A., 1895. *Proizvodstvo arheologicheskikh raskopok*. Sankt-Peterburg: Tipografiia Glavnogo Upravleniia.
- Spicyn, A., 1903. Vitebskaia gubernia: Svedeniia 1873 goda o gorodischchah i kurganah. *Izvestiia Imperatorskoi Arheologicheskoi komissii*. Sankt-Peterburg, 5. laid., 1–26.

LITERATŪRA

- Apals, G., Zanders, M., 2020. *Latvieši, vācbaltieši un Krievija. Polemiska saruna*. Rīga: Aminori.
- Apals, J., Atgāzis, M., Daiga, J., 1974. *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 10–11.
- Balodis, F., 1956. *Senā Latvija*. Čikāga: Dzimtā Zeme, 17–21.
- Bradley, J., 2008. Pictures at an Exhibition: Science, Patriotism, and Civil Society in Imperial Russia. *Slavic Review*, 67 (4), 936–940.
- Brigemans, K., 2019. "Kā padarīt nekrievu reģionu lojālu caram? Impērijas izaicinājumi Krievijas pierobežas Baltijas provincēs". *Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 47–49, 51.
- Cerūzis, R., 2023. Krievijas Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrība. *Nacionālā enciklopēdija*, 17.10.2023.
- Ciglis, J., Radiņš, A., 2002. *Ludzas Odukalna kapulauka katalogs*. Rīga: Latvijas vēstures muzejs.
- Sommer, U., 2017. Archaeology and nationalism. Moshenska, G. (ed.). *Key Concepts in Public Archaeology*. London: UCL Press, 166–182.
- Švābe, A., 1958. *Latvijas vēsture, 1800–1914*. Stokholma: Daugava.
- Vasks, A., 2018. Krievijas Baltijas provinču arheoloģija Nikolaja Haruzina skatījumā. *Arheoloģija un etnogrāfija, XXX*. Rīga: Zinātne, 13–24.
- Vasks, A., Zariņa, G., 2021. *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 38–53, 95–97.

- Vick, B., 2003. The Origins of the German Volk: Cultural Purity and National Identity in Nineteenth-Century Germany. *German Studies Review*, 26 (2), 241–243.
- Zemītis, G., 2021. Development of archaeology in the Baltic during the age of learned societies (from the first half of the 19th century until the First World War). *Latvian Academy of Sciences Yearbook 2021*. Rīga: Zinātne, 75–79.
- Zemītis, G., 2016. Kurzemes literatūras un mākslas biedrības devums Latvijas arheoloģijas attīstībā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, XXIX. Rīga: Zinātne, 138–159.
- Zemītis, G., 2018. Latvijas arheoloģijas attīstība zinātnisko biedrību laikmetā no to dibināšanas līdz Pirmajam pasaules karam (1815–1915). *Arheoloģija un etnogrāfija*, XXX. Rīga: Zinātne, 24–44.

IMPACT OF RUSSIFICATION POLICY FEATURES ON RESEARCH AND INTERPRETATION OF LATE IRON AGE AND EARLY MIDDLE AGE ARCHAEOLOGICAL SITES IN TERRITORY OF LATVIA IN THE 19TH CENTURY

SOFIJA GASJUĻA

BA in history, MA student at the Faculty of Humanities of University of Latvia;
archivist at State Archive of Personnel Documents of National Archives of Latvia
E-mail: *sofija.gasjula@lu.lv*

ABSTRACT

The purpose of this article is to explore the influence of Russification policy on the research of archaeological sites in the territory of Latvia and interpretation of its artefacts by Russian and Baltic German researchers. The Russification influenced interpretation of archaeological sites in the territory of Latvia. However, it did not preclude archaeological scientific methodology from development. Researchers of archaeology in Latvia in 19th century were influenced by the ideas of Slavophilism and an academic institution, where the respective researcher acquired an education, defined the influence. It was not determined by researcher's nationality.

Keywords: research of archaeological sites, development of archaeology in Latvia, policy of Russification.

SUMMARY

The aim of this article is to explore the effects of Russification policy upon the Baltic German and Russian scientists' research of archaeological sites and the interpretation thereof in the territory of Latvia from the second half of the 19th century to 1910. The purpose of this research was to define theories, which spread in the 19th century archaeological science in the territory of Latvia because of the Russification policy, characterized by the ideas of Slavophilism. The research draws upon the published reports of Russian Archaeological societies and unpublished correspondence of Baltic German learned societies such as the Courland Society for Literature and Art and the Riga Historical and Antiquarian Society. For the creation the most complete and possible picture of archaeological science in the territory of Latvia in 19th century, the author relies on statistics to explain them in 19th century' archaeological science's background. Cartography

methods were used to define the location of researched archaeological sites by Russian archaeologists in the territory of Latvia and to establish the similarities with Baltic German archaeologists within the respective period. In conclusion it was found that the Russification did have a negatively impact and result in the limitation of the possibilities of Russian and Baltic German archaeologists to cooperate scientifically and to create the archaeological excavation methodology and scientific theories about the ancient history of Latvia's territory.

VALSTS UN PAŠVALDĪBU DARBINIEKU CENTRĀLĀS SAVIENĪBAS DARBĪBA VALSTS DARBINIEKU INTEREŠU AIZSTĀVĪBĀ (1926–1934)

HELĒNA EMERBERGA

Mg. hist., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Vēstures un
arheoloģijas programmas doktorante

E-pasts: helena.emerberga@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Valsts darbinieki bija viens no valsts funkcionēšanas pamata balstiem, tādēļ Saeimai, Ministru kabinetam un Valsts un pašvaldību darbinieku centrālajai savienībai bija svarīga viņu finansiālā un sociālā stāvokļa uzlabošana. Raksta mērķis ir konstatēt VPDCS darbības veidus vidējo un zemāko kategoriju valsts darbinieku finansiālo un sociālo problēmjautājumu risināšanā, uzmanību pievēršot algas un pensiju likumiem. Secināts, ka VPDCS izmantoja dažādus darbības veidus, lai panāktu rezultātu. Ikgadēji VPDCS uzmanības lokā bija atalgojumu un pensiju jautājumi, kuri komunikācijā ar Saeimu un Ministru kabinetu tika risināti. Rezultātu sasniegšanu ietekmēja aktīva VPDCS darbība un pamatotas izstrādātas prasības. Vienlaikus no 1929. līdz 1931. gadam Saeimas Sociālās likumdošanas komisijas sastāvā bija VPDCS loceklis un Demokrātiskā centra deputāts K. Kiršteins, kurš varēja ietekmēt procesa gaitu.

Atslēgvārdi: valsts, darbinieki, Valsts un pašvaldību darbinieku centrālā savienība, alga, pensija.

IEVADS

Latvijas Republikas proklamēšana kļuva par pamatu demokrātiskai valsts pārvaldei, tajā skaitā arī valsts ierēdniecības izveidei, vienlaicīgi nodrošinot arī sabiedrības iesaisti politiskajos procesos. To visbiežāk realizēja sabiedriskās organizācijas, kas pēc 1923. gada Saeimas pieņemtā likuma atjaunoja vai uzsāka darbu (Valdības Vēstnesis, 18.07.1923., 1).

Starpkaru periodā konstatējama izteikta sabiedrības politiskā sašķel-tība. Tā novērojama arī darbinieku organizācijās. Sākotnēji lielākās orga-nizāciju apvienības bija Latvijas valsts ierēdņu kooperatīvs (bezpartejisks) un Latvijas arodbiedrību centrālbirojs (sociāldemokrātisks), no kā atdali-jās Rīgas arodbiedrību centrālbirojs (komunistisks). Vēlāk dibināja Valsts darbinieku centrālo savienību (pilsoniska), kura bija Valsts un pašvaldību darbinieku centrālās savienības (turpmāk – VPDCS) priekštece. Darbinieku problēmjautājumu risināšanā biežāk sastopamas ziņas par sociāldemo-krātu ietekmi, kuru nozīme bija būtiska, tomēr šajos procesos piedalījās arī pilsoniskie spēki. Tādēļ, izmantojot VPDCS piemēru, svarīgi aplūkot pilsonisko spēku darbību.

Neatkarības kara posmā valsts iestāžu tīkla un tās ierēdniecības izveide bija lēns un sarežģīts process. 1919. gada otrajā pusē, situācijai stabilizējo-ties, varēja sākt pilnvērtīgu valsts pamata – iestādes, darbinieki un likum-došana – balstu veidošanu. Valsts darbinieks bija persona, kura strādāja jebkurā no ministrijām vai to pakļautajās iestādēs, Saeimā, Valsts presi-denta sekretariātā, Valsts kancelejā vai valsts statistiskajā pārvaldē. Darbi-nieki tika dalīti 20 amatu kategorijās, kuras sīkāk iedalīja trīs grupās: aug-stākā (1.–7.) (ministriju departamentu, virsvalžu un citu iestāžu direktori, priekšsēdētāji, priekšnieki un viņu palīgi); vidējā (8.–14.) (nodaļu vadītāji, pārziņi, sekretāri un citi) un zemākā (15.–20.) (kancelejas ierēdņi, uzraugi, mehāniķi, telefonisti, sargi un citi).

Likumdošanā Civildienesta likums, Darba likums un Noteikumi par valsts dienestā strādājošo personu sadalīšanu amatu kategorijās bija nozi-mīgi, jo tie definēja valsts darbinieka būtību. Svarīgi bija likumi, kuri noteica atalgojumu un pensiju piešķiršanas iespējas, jo tie veidoja dar-binieku pamata ienākumus. Šo likumu pilnveidē aktīvi strādāja VPDCS, kuras mērķis bija darbinieku materiālā stāvokļa uzlabošana. Tādēļ uzmanības lokā bija vidējo un zemāko algu kategoriju valsts darbinieki.

Raksta mērķis ir konstatēt VPDCS darbības veidus vidējo un zemāko kategoriju valsts darbinieku finansiālo un sociālo problēmjautājumu risi-nāšanā, uzmanību pievēršot algas un pensiju likumiem. Raksta galveno avota bāzi veido nepublicētie VPDCS dokumenti (ziņojumi Saeimai un Ministru kabinetam (turpmāk – MK) un savstarpējā VPDCS organizāciju korespondence), kuri glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēs-tures arhīvā (turpmāk – LNA-LVVA). No publicētajiem avotiem izmantoti Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājumi (turpmāk – LK). Pirmā avotu grupa sniedz ziņas par VPDCS darbības veidiem un problēmjautā-jumu risināšanas gaitu, bet otrā – par rezultātiem, kas ļauj konstatēt, vai VPDCS izvirzītie lūgumi Saeimai un MK ņemti vērā.

Darbinieku organizāciju jautājuma izpētē nozīmīgu veikumu devuši tādi vēsturnieki kā Līga Lapa (Lapa 1992), Jānis Bērziņš (Bērziņš 2009)

un Guna Zariņa (Plakane 2020). Pirmie divi pievērsušies organizāciju izveides sākumposmam, savukārt pēdējā – Rīgas arodbiedrību centrālbiroja darbībai. Savukārt par VPDCS, starpkaru perioda lielāko pilsonisko spēku apvienību, nav veikti nozīmīgi pētījumi. Līdzīga situācija vērojama valsts darbinieku jautājuma izpētē. Valters Ščerbinskis (Ekmane et al., 2013) veicis pētījumu par Latvijas ierēdniecības izveides sākuma procesu. Cita starpā atsevišķus sociālos jautājumus pētījusi vēsturniece Elga Zālite (Zālite 1999).

VPDCS DIBINĀŠANA UN SASTĀVS

VPDCS priekštece bija 1924. gadā dibinātā Valsts darbinieku centrālā savienība. Tā vēlējās apvienot pēc iespējas lielāku organizāciju skaitu, tomēr tās reālais biedru skaits nebija liels. 1925. gadā vien 2374 personas no dzelzceļnieku, valsts darbvežu un policijas darbinieku biedrībām (Valsts Darbinieku Balss, 20.05.1926., 9). Pieredzes trūkums un nepietiekamais biedru skaits neveidoja konkurētspējīgu organizāciju apvienību, piemēram, attiecībā pret Latvijas arodbiedrību centrālbiroju. Tādēļ Valsts darbinieku centrālās savienības veiktie soļi darbinieku materiālā stāvokļa uzlabošanā nenodrošināja cerēto. Līdz 1926. gada augustam tika strādāts pie paplašinātās kongresa plānošanas.

Sākotnējais mērķis bija izveidot apolitisku darbinieku organizāciju apvienību. Dibināšanas kongresā 1926. gada 20. augustā konstatēja, ka pilsoniskie un sociāldemokrātiskie spēki nebija spējīgi kopīgai sadarbībai. Problēmas radās jautājumā – atļaut vai neatļaut kongresā piedalīties Skolotāju savienības delegātiem, jo tā nebija paspējusi sagatavot visus nepieciešamos dalības dokumentus. Daļa kongresa locekļu ar Kārli Eihi (Latvijas mežu darbinieku biedrība) priekšgalā nevēlējās minētai savienībai ļaut dalību, jo mazinātos labā spārņa pārstāvniecība. Savukārt otra daļa Jūlija Treimaņa (Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija) vadībā nostājās opozīcijā. Domstarpības noveda pie tā, ka abas puses sašķēlās un turpināja savas sapulces atsevišķi. Neskatoties uz šo faktu, VPDCS tika nodibināta (Emerberga 2024, 38–42). Nesaskaņu dēļ VPDCS kļuva par dominējošo elementu, kas apvienoja pilsoniskās darbinieku organizāciju.

VPDCS organizāciju sastāvs ikgadēji bija nemainīgs: Latvijas dzelzceļnieku biedrība, Latvijas mežkopju un mežu biedrība, Rīgas pilsētas darbinieku biedrība, Latvijas pasta-telegrāfa un telefona darbinieku biedrība, Latvijas pagastu darbvežu biedrība, Pašvaldību darbinieku biedrība, Rīgas pilsētas policijas darbinieku biedrība, Latvijas mežkopju biedrība, Latvijas mērnieku biedrība, Valsts ierēdņu darbvežu biedrība, Valsts un pašvaldību darbinieku biedrība Liepājā, Pilsētas policijas darbinieku biedrība,

Latvijas pensionāru biedrība, Latvijas cietumu darbinieku biedrība, Šoseju un zemes ceļu departamenta darbinieku biedrība.

1926. gadā VPDCS apvienoja apmēram 12 000 personas (LNA-LVVA, 3082-1-3, 19), 1930. gadā – 15 074 personas (LNA-LVVA, 3082-1-6, 242), savukārt 1934. gadā – 17 577 personas (LNA-LVVA, 3082-1-22, 86). Biedru skaita palielināšanos veicināja organizāciju tīkla pilnveidošana un apziņa par nepieciešamību apvienoties, lai veiksmīgāk aizstāvētu savas intereses, īpaši Lielās ekonomiskās krīzes laikā. No valsts iestāžu nodarbinātiem (vidēji gadā 40 000) VPDCS apvienoja 30–40% valsts darbinieku (Valsts statistiskā pārvalde, 1934, 232).

VPDCS DARBĪBAS VEIDI VALSTS DARBINIEKU INTEREŠU AIZSTĀVĒŠANĀ

VPDCS valsts darbinieku interešu aizstāvēšanā izmantoja vairākus veidus, kuru pamats bija sadarbība ar Saeimu un MK. VPDCS augstākajām valsts iestādēm regulāri iesūtīja dažāda satura ziņojumus vai piedalījās to klātienē darbā kā jautājumu lietpratēja. Piemēram, VPDCS apmeklēja Saeimas komisiju sēdes, visbiežāk tā bija Sociālās likumdošanas komisija. Būtiska bija arī komunikācija starp VPDCS ietilpstošajām un citām pilsoniskajām organizācijām.

Informācijas iegūšanai par valsts darbinieku situāciju citās valstīs VPDCS abonēja ārvalstu preses izdevumus, piemēram, “Lietuvas Valdības Vēstnesi”, devās pieredzes apmaiņas braucienos, piedalījās starptautiskos kongresos (valsts un pašvaldību kongresā Manheimā, Vācijā, 1929. gadā un starptautiskajā darba konferencē Ženēvā, Šveicē, 1930. gadā) (LNA-LVVA, 3082-1-4, 426), ar Latvijas sūtniecības palīdzību valstīm izsūtīja anketas par valsts darbinieku situāciju, iekļaujot jautājumus par darbinieku dalījumu kategorijās, algām un sociālām garantijām (LNA-LVVA, 3082-1-4, 420). Atbildes tika saņemtas no ASV, Austrijas, Francijas, Igaunijas, Lielbritānijas, Lietuvas, Norvēģijas, Polijas, Rumānijas un Vācijas (LNA-LVVA, 3082-1-26, 1-10, 13-20, 38-108).

Darbinieku informēšanai VPDCS vēlējās izveidot laikrakstu, apvienojot ietilpstošo organizāciju preses izdevumus. Tomēr ideja netika plaši atbalstīta. Piemēram, Latvijas dzelzceļnieku biedrība uzsvēra, ka tā jau bija izdevusi “Dzelzceļnieku”, tādēļ cits preses izdevums nebija nepieciešams. Turklāt vienots preses izdevums varēja paaugstināt tā cenu, ko biedrība nevēlējās (LNA-LVVA, 3082-1-7, 16). Neskatoties uz biedrību neatsaucību, no 1926. gada decembra līdz 1927. gada aprīlim VPDCS izdeva laikrakstu “Mūsu Dzīve” (LNA-LVVA, 3082-1-3, 15; LNA-LVVA, 3082-1-3, 34 o. p.). Tā mērķis bija izglītēt valsts darbiniekus politikā un kultūrā. Finansiālo

trūkuma dēļ lasītājiem nodeva tikai piecus numurus. Turpmāk VPDCS rakstus publicēja citos preses izdevumos, kā “Jaunākās Ziņas” un “Latvis” (LNA-LVVA, 3082–1–3, 19).

VPDCS DARBĪBA ATALGOJUMA JAUTĀJUMĀ

Komunikācija ar Saeimu un MK galvenokārt izpaudās kā ziņojumu un citu dokumentu iesūtīšana. Visvairāk šāds darbības veids vērojams jautājumā par valsts darbinieku algu, pabalstiem un 13. mēneša algu. 1923. gada pieņemtais algu likums un 1925. gada tā grozījums bija nozīmīgs VPDCS darbībai. 1923. gada likums 1. un 20. amatu kategorijas pirmajai pakāpei noteica algas Ls 360 un 60, kas bija atbilstošas noteiktai algu attiecībai viens pret seši (Nr. 100. Likumu un valdības rīkojumu krājums (turpmāk – LVRK), 10. burt., 1921, 160). 1925. gadā algas paaugstināja līdz desmitajai amatu kategorijai. Rezultātā pirmās kategorijas darbinieki saņēma Ls 600, kas pārkāpa noteikto algu attiecību (Nr. 133. LK, 24. burt., 1925, 566). VPDCS neapmierināja šāda situācija, jo dzīves dārdzība ietekmēja visus valsts iedzīvotājus. Tādēļ tā regulāri Saeimai sūtīja ziņojumus par nepieciešamību izstrādāt jaunu atalgojumu tabulu.

Izmaiņas tika sasniegtas 1929. gadā. VPDCS ietilpstošās organizācijas tika aicinātas iesūtīt ieteikumus par algu grozījumiem. Apkopojot atbildes, izstrādāja vienotu VPDCS ziņojumu. 20. amatu kategorijas pirmajai pakāpei pieprasīja Ls 100. Pēc tam VPDCS pārstāvji piedalījās Saeimas Sociālās likumdošanas komisijas sēdēs, kurās caurskatīja šo jautājumu. Vienlaikus komisijas sastāvā bija Kārlis Kiršteins, VPDCS loceklis. Lai gan Saeima un MK nespēja realizēt prasības, tomēr algu paaugstināšana notika – zemākās kategorijas darbinieki saņēma Ls 84 iepriekšējo Ls 60 vietā (LNA-LVVA, 3082–1–4, 215).

Lielās ekonomiskās krīzes dēļ Latvijas finansiālais stāvoklis pasliktinājās. Tas ietekmēja valsts darbinieku atalgojumu. Nenotika tieša algu samazināšana, bet gan izdienas pakāpju termiņa palielināšana (no trīs līdz četriem gadiem, vēlāk palielināja līdz pieciem gadiem) (Nr. 94. LK, 10. burt., 1931, 436; Nr. 75. LK, 7. burt., 1932, 76–77), tika ieturēti atvilkumi no algām 3–20% apmērā un samazinātas ģimenes piemaksas (Nr. 8. LK, 1. burt., 1932, 6; Nr. 136. LK, 11. burt., 1932, 130; Nr. 116. LK, 6. burt., 1933, 146–147; Nr. 145. LK, 8. burt., 1933, 272; Nr. 151. LK, 7. burt., 1934, 166).

Saprotot nepieciešamību samazināt valsts izdevumus, VPDCS sākumā neprotestēja pret šādiem soļiem. No 1932. gada tās uzskati mainījās, jo iepriekšējā gadā bija vērojams valsts darbinieku skaita samazinājums, sekoja atvilkumi no algām un izdienas pakāpju termiņa palielināšana. Šī iemesla dēļ VPDCS rīkoja protesta sapulces. 1933. gada 27. februāra

sapulcē tā nolēma Saeimai un MK prasīt atteikties no lauksaimniecības produkciju piemaksām un pabalstu novirzīšanas iestādēm un politiskajām partijām, bezdarba novēršanai līdzekļus ņemt no Kultūras fonda, likvidēt visus dubultos amatus, nesamazināt darbinieku skaitu un izvirzīja citas prasības. To nepildīšanas gadījumā VPDCS izsludinātu ekonomisko boikotu, aicinot darbiniekus pirkt tikai nepieciešamākās preces. Neskatoties uz to, ka VPDCS prasības nebija viegli izpildāmas, boikots tika izsludināts. Darbinieku vidū tas neradīja lielu atsaucību, jo viņi uzskatīja, ka boikots nedos rezultātu. Vienlaikus sociāldemokrātiski orientētas organizācijas politiskās sašķeltības dēļ boikotu neatbalstīja (Pašvaldību Darbinieks, 01.05.1933., 105–107).

VPDCS DARBĪBA PENSIJU LIKUMA IZSTRĀDĒ

Veiksmīgāka VPDCS darbība konstatēta pensiju likuma grozīšanā. 1922. gadā pieņemtais likums attiecās tikai uz karavīriem un civildienesta ierēdņiem, tomēr tas bija nepilnīgs. Bija nepieciešama likuma grozīšana, kura process noslēdzās 1931. gadā (Nr. 18. LK, 1. burt., 1922, 14–18). Pensiju sistēmas izveidē un uzturēšanā bija jāpiedalās ne tikai darba devējam un valstij, bet arī darbiniekam. Šo ideju neatbalstīja VPDCS, jo zemāko amatu kategoriju algas bija pārāk mazas šādu iemaksu veikšanai. Tomēr, pieņemot likumu, pensiju līdzekļu bāzi veidoja visas trīs puses (Mūsu Dzīve, 01.03.1927., 111–112).

Pensiju jautājums VPDCS aktuāls bija kopš dibināšanas brīža. No 1928. gada tās pārstāvji kā lietpratēji piedalījās Saeimas Sociālās likumdošanas komisijas sēdēs, kurās pārrunāja šo likumu. Piemēram, tie bija Nikolajs Rozekalns, Juris Bērziņš un Voldemārs Vītiņš. No 1928. līdz 1931. gadam VPDCS pārstāvji regulāri apmeklēja komisijas sēdes, salīdzinot ar citām organizācijām, piemēram, ar Latvijas valsts darbinieku arod biedrību vai Vācu žurnālistu biedrību.

Saeimas Sociālās likumdošanas komisijai 1929. gadā VPDCS vairākkārt sūtīja prasības pensiju jautājumā, galvenokārt skarot četrus jautājumus:

- 1) pensija aprēķināma pēc algas un citām piemaksām, jo iepriekš to veica tikai no algas. Pieņemtais likums noteica, ka pensiju aprēķina no augstākās amatu kategorijas algas, bet ne augstāku par pirmās kategorijas pirmo pakāpi;
- 2) pensijas izdienā ieskaitāms viss nostrādātais laiks, ieskaitot arī Krievijas impērijas periodu. Likums paredzēja, ka darba stāžā ieskaitīja Latvijas teritorijā līdz 1917. gada 7. novembrim nostrādāto laiku, bet ne vairāk par 20 gadiem. Vienlaikus darbinieku nostrādātais laiks tika skaitīts no 18 gadu vecuma (VPDCS 1927. gadā pieprasīja no 17 gadiem);

- 3) pensiju robežu ieviešana no Ls 60 līdz 300. Tā bija svarīga prasība, jo līdz tam 50 no 2139 pensionāriem saņēma Ls 328,60–600, pārējiem pensija svārstījās no Ls 8,21 līdz 40 (LNA-LVVA, 3082–1–4, 148; LNA-LVVA, 3082–1–4, 298–299; Mūsu Dzīve, 01.03.1927., 118). Izmaiņas vērojamas jau gada nogalē, kad pensijas palielināja no 5. līdz 20. kategorijai. Katrai kategorijai paaugstinājums bija dažāds, bet kopumā tas svārstījās no 2 līdz 8,5% (Nr. 246. LK, 20. burt., 1929, 367);
- 4) pensionēšanās vecuma samazināšana no 60 līdz 55 gadiem, ko likumā arī iekļāva. Likums paredzēja arī VPDCS prasīto – ja darbinieks zaudēja darbu iestāžu darba pārtraukšanas gadījumā vai iestāžu reorganizāciju dēļ, bet bija nostrādājis vismaz desmit gadus, persona varēja saņemt pensiju (LNA-LVVA, 3082–1–6, 129–130). Lai gan vairākas prasības likumdevējs ņēma vērā, nenoteica VPDCS izvirzīto pensiju robežu. Daļu prasību realizēja, tomēr nevar apgalvot, ka tas bija tikai VPDCS nopelns.

SECINĀJUMI

Neatkarīgi no iestādes valsts darbinieki bija sadalīti 20 amatu kategorijās un trīs lielās grupās. Šāds dalījums noteica algu un citu piemaksu apmēru. 1925. gadā algas palielināja līdz desmitajai amatu kategorijai, tomēr dzīves dārdzības radītās sekas ietekmēja visus valsts iedzīvotājus. Šī iemesla dēļ VPDCS aktīvi strādāja pie vidējo un zemāko grupu valsts darbinieku finansiālā stāvokļa uzlabošanas. Ikgadēji uzmanības lokā bija atalgojuma jautājums. Pamazām valsts darbiniekiem paaugstināja algu, kas bija atbilstoša dzīves dārdzībai, tomēr process tika apturēts ekonomiskās krīzes dēļ. Veiksmīgāka VPDCS darbība vērojama Pensiju likuma izstrādē.

Mērķu sasniegšanai VPDCS realizēja vairākus darbības veidus – komunikācija un sadarbība ar valsts augstāko iestāžu pārstāvjiem, sapulču organizēšana, preses rakstu un dažāda satura uzsaukumu publicēšana un boikota izsludināšana. Par labāko darbības veidu var uzskatīt komunikāciju ar Saeimu un MK. Valsts augstākās iestādes no VPDCS iesūtītajiem ziņojumiem un klātienes sēžu apmeklējumiem ieguva nepieciešamo informāciju par valsts darbinieku stāvokli, lai tālāk izstrādātu atbilstošos likumprojekta grozījumus, paaugstinātu algas vai veiktu citas darbības. Tomēr salīdzinoši veiksmīgu VPDCS darbību ietekmēja ne tikai pamatoti izstrādātās prasības, bet arī fakts, ka no 1929. līdz 1931. gadam Sociālās likumdošanas komisijas sastāvā bija VPDCS loceklis un Demokrātiskā centra deputāts Kārlis Kiršteins. Kā arī rezultātu, protams, ietekmēja valsts ekonomiskās iespējas. Komunikācija (preses rakstu un dažāda satura uzsaukumu

publicēšana) ar sabiedrību bija mazāk veiksmīga, jo politiskās sašķeltības dēļ tika uzrunāta tikai daļa sabiedrības. Sociāldemokrātiskie un pilsoniskie spēki sekoja atšķirīgām idejām. Tas atspoguļojās, piemēram, brīdī, kad VPDCS izsludināja ekonomisko boikotu, kas plašu atbalstu neguva.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

- Atbildes ziņojumi. LNA-LVVA, 3082-1-26, 1-10, 13-20, 38-108.
- Ekonomiskais boikots. *Pašvaldību Darbinieks*, 01.05.1933., 105-107.
- Iesniegums Iekšlietu ministrijai, 14.12.1926. LNA-LVVA, 3082-1-3, 15.
- Iesniegums Jaunāko Ziņu un Latvis redakcijai, bez datuma. LNA-LVVA, 3082-1-3, 19.
- Iesniegums Ministru prezidentam, 05.1929. LNA-LVVA, 3082-1-4, 215.
- Iesniegums Ministru prezidentam, ministru un valsts kontroliera kungam, 28.05.1929. LNA-LVVA, 3082-1-4, 298-299.
- Iesniegums Saeimas Sociālās likumdošanas komisijai, 04.1929. LNA-LVVA, 3082-1-4, 148.
- Iesniegums VPDCS, 12.04.1930. LNA-LVVA, 3082-1-6, 129-130.
- Latvijas valsts arodniecisk. biedr. nodaļu 1925. g. darbības pārskats. *Valsts Darbinieku Balss*, 20.05.1926., 9.
- Likums par biedrībām, savienībām un politiskajām organizācijām. *Valdības Vēstnesis*, 18.07.1923.
- Nr. 8. Atvilkumi. *LK*, 1. burt., 1932, 6.
- Nr. 18. Noteikumi par karavīru un valsts ierēdņu un kalpotāju pensijām. *LK*, 1. burt., 1922, 14-18.
- Nr. 74. Likums par darba laiku. *LVRK*, 7. burt. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1922, 139-141.
- Nr. 75. Pārgrozījumi un papildinājumi valsts civildienesta nolikumā. *LK*, 7. burt., 1932, 76-77.
- Nr. 94. Pārgrozījumi un papildinājumi noteikumos par valsts darbinieku atalgojumu. *LK*, 10. burt., 1931, 436.
- Nr. 100. Noteikumi par valsts dienestā strādājošo personu sadalīšanu amatu kategorijās. *LVRK*, 10. burt. Rīga: Valsts tipogrāfija, 160.
- Nr. 116. Noteikumi par krīzes laika atvilkumiem no valsts darbinieku un strādnieku atalgojuma un no valsts izmaksātajām pensijām (turpmāk – Atvilkumi). *LK*, 6. burt., 1933, 146.-147.
- Nr. 133. Noteikumi par valsts darbinieku atalgojumu. *LK*, 24. burt., 1925, 566.
- Nr. 136. Atvilkumi. *LK*, 11. burt., 1932, 130.
- Nr. 145. Atvilkumi. *LK*, 8. burt., 1933, 272.
- Nr. 151. Atvilkumi. *LK*, 7. burt., 1934, 166.
- Nr. 246. Papildinājumi noteikumos par karavīru un valsts ierēdņu, un kalpotāju pensijām. *LK*, 20. burt., 1929, 367.
- Par pensijām. *Mūsu Dzīve*, 01.03.1927., 111-112.
- Protokols Nr. 27/12, 13.12.1926. LNA-LVVA, 3082-1-8, 34. o. p.
- Valsts un pašvaldību darbinieku centrālās savienības ietilpstošo organizāciju biedru skaits, 03.10.1930. LNA-LVVA, 3082-1-6, 242.

- Valsts un pašv. d-ku kongresā pieņemtās tēzes. *Mūsu Dzīve*, 01.03.1927., 118.
- VPDCS ietilpstošo biedrību saraksts un to biedru skaits 1934. gada 1. janvārī, 1934. LNA-LVVA, 3082-1-22, 86.
- Ziņojums Latvijas Ministru kabinetam, 07.10.1929. LNA-LVVA, 3082-1-4, 426.
- Ziņojums Latvijas sūtniecībai, 02.10.1929. LNA-LVVA, 3082-1-4, 420.
- Ziņojums Mežu darbinieku b-bai, Dzelzceļnieku b-bai, Mērnieku b-ai, 04.01.1927. LNA-LVVA, 3082-1-7, 7.
- Ziņojums Tautas labklājības ministra kungam, 1930. gada maijs. LNA-LVVA, 3082-1-6, 167.
- Ziņojums Valsts un pašvaldību darbinieku centrālai savienībai, 18.02.1927. LNA-LVVA, 3082-1-7, 16.

LITERATŪRA

- Bērziņš, J., 2009. *Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets 1900–1914*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Ekmane, B., Krūmiņa, L., Peinberga, L., Pētersone, V., Zaļuma, K., Zeibāre, I. (veid.), 2013. *Latvijas Republikas Pagaidu valdības sēžu protokolos, notikumos, atmiņās, 1918–1920: veltījums Latvijas Republikas pasludināšanas 95. gadadienai*. Rīga: Valsts kanceleja.
- Emerberga, H., 2024. *Latvijas Republikas ierēdņu institūts: Valsts un pašvaldību darbinieku centrālā savienība (1926–1934)*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Lapa, L., 1992. Arodorganizāciju pirmsākumi Latvijā 1905. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 89–106.
- Plakane, G., 2020. *Legālo kreiso sabiedrisko organizāciju sociālpolitiskā darbība Latvijā 1920. gados: Rīgas arodbiedrību centrālbiroja piemērs*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Valsts statistiskā pārvalde, 1934. *Latvijas statistiskā gada grāmata*. Rīga: Valters un Rapa.
- Zālite, E., 1999. Sociālā apdrošināšana Latvijā (1920–1940). *Latvijas Arhīvi*, 2, 99–127.

ACTIVITIES OF CENTRAL UNION OF STATE AND MUNICIPAL EMPLOYEES IN DEFENCE OF INTERESTS OF CIVIL EMPLOYEES (1926–1934)

HELĒNA EMERBERGA

Mg. hist., doctoral student at the University of Latvia

E-mail: helena.emerberga@inbox.lv

ABSTRACT

Civil servants were amongst the main pillars of the functioning of the Republic of Latvia. The financial and social situation of civil servants was important to the Parliament of Latvia – *Saeima*, Cabinet of Ministers and Central Union of State and Municipal Employees (CUSME), consequently, they worked together to improve these conditions. The aim of this article is to identify how CUSME worked to address the financial and social concerns of middle- and lower-level civil servants, with a focus on salary and pension laws. It concludes that CUSME used different operational methods to achieve this result. The annual focus of CUSME was on salary and pension law, which were addressed in communications with Parliament and the Cabinet of Ministries. The relative success of CUSME was due to its active work, well-developed demands and the fact that from 1929 to 1931 the Social Legislation Commission was composed of CUSME member and Democratic Centre deputy K. Kiršteins.

Keywords: state, employees, Central Union of State and Municipal Employees, salary, pension.

SUMMARY

Civil servants were amongst the main pillars of the functioning of the Republic of Latvia. The financial and social situation of civil servants was important to *Saeima*, Cabinet of Ministries and Central Union of State and Municipal Employees (CUSME), thus, they worked together to improve these conditions.

The aim of this article is to identify how CUSME worked to address the financial and social concerns of middle- and lower-level civil servants, with a focus on salary and pension laws. The method of historical genesis was used to identify the main problems of civil servants concerning legal and social issues.

CUSME used several forms of action. For many years, CUSME paid attention to civil servant salaries and pension, which were worked on in dialogue with the *Saeima* and the Cabinet of Ministers. CUSME organized meetings,

received information from foreign countries and took other actions. The most successful form of action was communication with the highest authorities in the country. They received the necessary information on the situation of civil servants from the reports sent by CUSME and whilst attending the meetings, in order to further develop the relevant draft law amendments, salary increases or other actions. Although the result depended on the country's economic situation, CUSME submitted realistic requests to the highest state authorities. Communication (press releases and various public statements) with the public was less successful. The political divisions meant that only a part of the public was reached. Social democratic and civic forces pursued different ideas. This was reflected, for example, in the instance when CUSME announced an economic boycott, but did not receive widespread support.

PROKURATŪRAS INSTITŪCIJAS STĀVOKLIS LATVIJĀ (1918–1940): VIEDOKĻI, PROBLĒMAS UN RISINĀJUMI

SAMANTA FIĻIMONOVA

Mg. hist.

E-pasts: sf13030@edu.lv.lv

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir izvērtēt prokuratūras institūcijas attīstību un izaicinājumus laika posmā no 1918. līdz 1940. gadam, analizējot viedokļus par tās nozīmi tiesiskuma nodrošināšanā, identificējot problēmas un iespējamus risinājumus. Prokuratūras iekļaušana tiesu sistēmā bija būtiska, jo tā nodrošināja objektīvās likumības uzraudzību, taču starpkaru Latvijā tās ietekmi ierobežoja pakļautība Tieslietu ministrijai, kā arī pastāvēja citi izaicinājumi. Ir novērojams, ka starpkaru periodā prokuratūras institūcijas attīstība bija stagnējoša galvenokārt normatīvo aktu un to regulējuma trūkuma dēļ.

Atslēgvārdi: prokuratūras institūcijas, tiesu vara, normatīvie akti, regulējums.

IEVADS

Pirmā pasaules kara ietekmē tika izveidotas vairākas jaunas valstis, tai skaitā arī Latvijas Republika. Prioritāte bija starptautiskā integrācija un iekšpolitiskā stabilitāte, kur būtiska nozīme bija tiesu sistēmai. Tiesu sistēmas izveidei bija nepieciešams balstīties uz konkrētu tiesisko pamatu, šajā gadījumā – Latvijas Tautas padomes 1918. gada 6. decembrī pieņemto “Pagaidu nolikumu par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību” (turpmāk – Pagaidu nolikums). Šī nolikuma pamatā bija Krievijas impērijas 1864. gada 20. novembra Tiesu iekārtas likums (turpmāk – TIL) (Uchrezhdeniye sudebnykh ustanovleniy 1864), kas tika integrēts Latvijas tiesību sistēmā.

Latvijas Republikā darbojās trīs instanču tiesu sistēma, kas, ietverot mīrtiesas, apgabaltiesas, tiesu palātas un Senātu, veidoja tiesu hierarhiju.

Prokuratūra bija nevis tiesu instance, bet gan tiesu varai piederīga institūcija (TIL 1936, 7. pants). Tāpat jāuzsver, ka tieslietu ministrs vienlaikus pildīja arī ģenerālprokurora pienākumus (TIL 1936, 65. pants), kas ietekmēja tās darbību. Prokuratūras pastāvēšanas mērķis bija nodrošināt tiesiskumu un likumību, kā arī aizstāvēt personu un valsts tiesības un likumīgās intereses. Analizējot prokuratūras darbību un lomu Latvijas tieslietu sistēmā starpkaru periodā, var izšķirt vairākas būtiskas iezīmes. Pirmkārt, prokuratūras attiecības ar valsts izpildvaru, kas Latvijā bija tiešā pakļautībā Tieslietu ministrijai. Otrkārt, attiecības starp prokuroriem un tiesnešiem, kas kļuva par vienu no galvenajām problēmām, jo prokurori pieprasīja neatkarības garantiju un tiesību vienlīdzību ar tiesnešiem (LNA-LVVA, 2087–1–3, 3; Ūdris 1931, 155–156).

Latvijas historiogrāfijā institūciju vēsturiskai izpētei vēl aizvien nav pievērsta pietiekama uzmanība. Profesors Jānis Lazdiņš pirms 20 gadiem ir norādījis, ka “tiesību vēsture ir viena no tām tiesību zinātnes disciplīnām, kas līdz šim Latvijas Republikā nav pietiekami pētīta” (Lazdiņš 2003, 48), un šī situācija joprojām nav būtiski mainījusies. Prokuratūras institūciju izpēte starpkaru periodā ir īpaši aktuāla, ņemot vērā to nozīmi Latvijas tiesu sistēmā un tās attīstību salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm. Mūsdienu tiesu sistēma ir veidojusies, balstoties uz iegūto pieredzi daudzu gadu garumā, tāpēc starpkaru periodā izveidotās tiesību sistēmas institūcijas, pieņemtie normatīvie akti ir bijuši mūsdienu tiesību sistēmas pamatā. Prokuratūras nozīmi skaidro arī virsprokurora biedrs Teodors Ūdris: “ja nebūtu prokuratūras institūcijas, tad izzustu valsts dzīvē svarīgākais objektīvās likumības uzraudzītājs vispār.” (Ūdris 1931, 501)

Raksta mērķis ir izvērtēt prokuratūras institūcijas attīstību un izaicinājumus laika posmā no 1918. līdz 1940. gadam, analizējot viedokļus par tās nozīmi tiesiskuma nodrošināšanā, identificējot galvenās problēmas un iespējamās risinājumus. Pētījuma avotu bāzi veido tiesu darbību regulējošie normatīvie akti, LNA-LVVA esošie nepublicētie dokumenti, preses materiāli, kā arī kontekstuāla informācija no zinātniskās literatūras. Hronoloģiskie ietvari ir no 1918. līdz 1940. gadam, respektīvi, Latvijas Republikas kā neatkarīgas valsts pastāvēšanas posms.

PROKURATŪRAS TIESISKAIS PAMATS UN FUNKCIJAS

Prokuratūras tiesiskais pamats ietver divus aspektus: institucionālo, kas balstās uz Tiesu iekārtas likumu, un procesuālo, kas balstās uz Kriminālprocesa nolikumu (turpmāk – KPN).

Prokuratūras institūciju likumisko pamatu noteica Pagaidu nolikuma 8. un 9. pants. Novērojams, ka tālaika likumdevējs ir novērtējis vienīgās

kriminālvajāšanas iestādes Latvijā – prokuratūras – nozīmi un autoritāti, nostādīdams to neatkarības garantijas ziņā līdzvērtīgu tiesnešiem (Pagaidu nolikums 1918, 8., 9. pants). Situācija prokuratūras institūciju likumiskajā pamatā mainījās 1922. gada 15. februārī, kad pieņemta Latvijas Republikas Satversme. Tās 82.–86. pantā tika regulēti vispārējie tiesu varas darbības principi, tajā skaitā tiesnešu neatkarība, viņu apstiprināšana amatā, tiesu sistēmas struktūra un tiesu spriešanas kārtība (Latvijas Republikas Satversme 1922). Tomēr šajos pantos nav tiešas atsauces uz prokuratūras institūcijas statusu vai tās funkcijām. Ar 1934. gada 15. maiju Satversmes darbība tika apturēta. Tas nozīmēja, ka prokuratūra faktiski kļuva par vienīgā galvenā politiskā spēka instrumentu.

Pagaidu nolikumā tika reglamentēts, ka Latvijas tiesas un ar tām saistītās iestādes darbojas pēc Krievijas impērijas TIL, kurā tiek norādīts, ka apgabaltiesu prokurori ir pakļauti tiesu palātu prokuroriem un tie, kā arī virsprokurori bija tiešā pakļautībā tieslietu ministram (TIL, 69. pants). To papildināja tas, ka tikai viena prokurora amatpersona varēja brīvprātīgi piedalīties tiesas sēdē, taču viņam nebija tiesību piedalīties tiesnešu apspriedēs par lietas lēmumiem. Tomēr apsūdzības rakstus par lietu un apsūdzēto lietu virzību gatavo attiecīgo tiesu iestāžu prokurori (TIL, 81., 82., 174. pants).

Prokuratūras institūcija tika sadalīta divās nozarēs: vietējā prokuratūra, kas darbojās pie apgabaltiesām un Tiesu palātas, īstenojot apsūdzības varas funkcijas, un virsprokuratūra, kura pildīja likuma pārstāvja funkcijas Senātā. Abas nozares bija atkarīgas no tieslietu ministra, taču bija neatkarīgas viena no otras. Virsprokuratūra varēja ietekmēt vietējās prokuratūras darbību tikai netieši, caur ziņojumiem tieslietu ministram, bez tiesībām mainīt tās lēmumus, kas radīja funkcionālu nošķirtību, nevis tiešu hierarhiju (TIL 1936, 115.–123. pants). Jauna TIL izstrāde, kas bija plānota tā, lai neatbilstu monarhiskajai varai, tika uzsākta 20. gadsimta 30. gadu beigās, taču tā pilnveidi pārtrauca PSRS īstenotā okupācija.

Prokuratūras institūcijas procesuālais tiesiskais pamats balstījās uz KPN. Starpkaru periodā tika izdoti divi KPN – 1926. un 1939. gadā. Tās saturā tika implementēts 1864. gada 20. novembra KPN, kas nozīmēja, ka iepriekšējās izmeklēšanas organizēšana un citi būtiski kriminālprocesa aspekti tika risināti, balstoties uz novecojušiem un doktrināri teorētiskiem, kļūdainiem tiesību avotiem (Rusanovs 2023, 104).

1926. un 1939. gada KPN tika noteikts, ka prokuroru kompetencē ir veikt pirmstiesas izmeklēšanu un apsūdzēšanu (KPN 1926, 4. pants). Tāpat bija jāseko līdzi izmeklēšanas tiesneša darbam, veicot piezīmes vai labojumus, taču nedrīkstēja kavēt izmeklēšanas gaitu. Visas piezīmes bija jāpieraksta atsevišķos protokolos, kuri bija jāiesniedz tieslietu ministram vai tiesnesim (KPN 1926, 313.–322. pants). 1939. gada KPN grozījumos šajā jautājumā

tika veiktas minimālas izmaiņas – prokuroru un viņa biedrus aizstāja ar prokuroru un virsprokuroru, lai ierobežotu biedru kompetenci un nodrošinātu kvalitatīvāku tiesāšanas kārtību (KPN 1939, 313.–322. pants).

Prokuroru darbību ietekmēja neatkarības garantiju trūkums, jo ne Satversmē, ne TIL tās netika noteiktas. Lai gan šajos likumos prokuratūras amatpersonu neatkarība minēta netieši, piemēram, saistībā ar darbību, kas balstīta uz pārliecību un likumu, institucionālā un funkcionālā neatkarība bija ierobežota, jo prokuratūra bija pakļauta tieslietu ministra tiešai pārraudzībai, norādot uz hierarhisku kontroli, kas ietekmēja lēmumu pieņemšanu (Apsītis 1930, 133–134; KPN 1926, 556.–592. pants).

Galvenais akcents likts uz KPN, lai varētu pastiprināt prokuratūras funkcionālo lomu tiesu sistēmā. Ar pieņemtajām jaunajām reformām 1939. gada 1. augustā KPN doktrīnā tika mainīta prokuratūras institūciju loma (Skādulis 1939, 252–254). Svarīgs solis bija arī prokuratūras pilnvaru palielināšana. Līdz šim prokuratūra, kas pārstāvēja apsūdzības varu, bija pakļauta izpildvaras kontrolei (KPN 1926, 556.–592. pants). Pēc reorganizācijas prokuratūras institūcijām bija iespēja pildīt savu oriģinālo uzdevumu – likuma realizētāja funkciju, ciktāl tās nerunāja pretim pastāvošajai valsts kārtībai (KPN 1939, 556.–592. pants).

PROKURATŪRAS INSTITŪCIJAS GALVENIE PROBLĒMJAUTĀJUMI

Prokuratūras institūcijas procesuālo un institucionālo tiesisko pamatu ietekmēja vairākas problēmas, kas saistītas ar tās darbības organizāciju un struktūru. Institūcijas pastāvēšana un neatkarība gan tiešā, gan netiešā veidā bija atkarīga no izpildvaras (LNA-LVVA, 2087–1–4, 3). Pirmkārt, problēmu prokuratūras institūciju darbībā radīja likums, kurš noteica prokuroru darbinieku iecelšanas, atcelšanas un pārcelšanas kārtību. Saskaņā ar TIL prokuratūras amatpersonas amatā iecēla un apstiprināja tieslietu ministrs, kurš pēc savas iniciatīvas varēja mainīt prokuratūras darbinieku kopskaitu, par to iepriekš neinformējot pašus prokurorus (TIL 1936, 66. pants). Neatkarības garantiju trūkums bija viens no sensitīvākiem jautājumiem prokuroru vidū. Situāciju vēl vairāk sarežģīja Satversme, kas nostiprināja tiesnešu neatkarības un neatceļamības garantijas, kā arī amata apstiprināšanas pamatprincipus, taču prokuratūras institūcijas garantijas palika nemainīgas. Prokurori uzskatīja, ka tiesnešiem piešķirtās neatkarības un neatceļamības garantijas būtu piemērojamas arī prokuratūras amatpersonām, pamatojoties uz Pagaidu nolikumu un tajā pausto tiesnešu un prokuroru funkciju kopējo būtību. Šis fakts netika ņemts vērā (Pagaidu nolikums 1918, 9. pants; Rusanovs 2023, 148).

Saprotot, ka tieslietu ministrs mainās regulāri un var pārstāvēt jebkuru politisko koalīciju, kā arī ietekmēt prokuratūras darbību atbilstoši savām personīgajām prioritātēm, prokuratūras darbība varēja kļūt nepastāvīga (Apsītis 1930). Kā norādījis prokurors Hermanis Apsītis, “Daudzām grupām un it sevišķi daudziem atsevišķiem parlamenta locekļiem neatkarīgs, partiju gribu nerespektējošs prokurors var būt pavisam nevēlams” (Apsītis 1933). Tas radīja iekšējās nesaskaņas, kas rezultējās ar prokuroru lēmumu atstāt savu amata vietu, pārejot advokatūrā vai uz kādu citu tiesu instanci, kur darbs bija mierīgāks un neatkarīgāks (Rusanovs 2023, 148). Pēc 15. maija apvērsuma H. Apsītis tika iecelts par tieslietu ministru, kas būtiski mainīja viņa domas. Savas darbības laikā ministrs centās palielināt izpildvaras kompetenci, norādot uz to, ka ir nepieciešamas ciešākas saites starp tiesu un izpildvaru, lai varētu uzlabot to darbību (Apsītis 1939, 1291–1292). Līdzīgu viedokli paudis arī Senāta virsprokurors Fricis Zilberts, norādot, ka tieslietu ministrs ir atbildīgs par visu tiesu sistēmu, nodrošinot tās darbību saskaņā ar likumisko kārtību, un ka likums viņam piešķir tiesības pieprasīt ministram nepieciešamos ziņojumus (Zilberts 1938, 361–362). Šāda viedokļu maiņa ir novērojama pēc apvērsuma vairāku prokuroru vidū, jo pragmatiskas un ideoloģiskas motivācijas dēļ daudzi tiesu darbinieki pieņēma jauno kārtību, uzskatot to par efektīvāku un stabilāku nekā parlamentāro sistēmu (Veitmanis, Mengelsons 1939, 55).

Iepriekš minētā problēma izraisīja jaunus sarežģījumus – darbinieku trūkumu un cīņu par politisko koalīciju labvēlību gan parlamentārā, gan autoritārā valsts pārvaldes sistēmā. Piemēram, Liepājas apgabaltiesas prokurora ziņojumā par 1928./29. budžeta gadu tika norādīts uz kritisko situāciju personālsastāva nokomplektēšanā, kā arī uz risinājuma trūkumu šai problēmai (LNA-LVVA, 2087–1–9, 1). Šāda situācija ir novērojama arī citās apgabaltiesās, īpaši izcēlās gadījumi, kad tieslietu ministrs izdod pavēles par prokuroru un viņu biedru pārcelšanu vai atcelšanu no amatiem. Lai saglabātu amatu, prokurori un to biedri nereti cīnījās par tieslietu ministra labvēlību, radot iekšējo sašķeltību. Piemēram, 1922. gadā Tiesu palātas prokurora biedrs Gavrils Menšikovs iesniedza sūdzību par Tiesu palātas prokuroru Fēliksu Blūmu, norādot, ka F. Blūms komandējuma laikā Alūksnē pārmērīgi lietojis alkoholu un rīkojis publiskus protestus, kuru rezultātā policistiem nācies viņu arestēt (LNA-LVVA, 7432–1–46, 272). G. Menšikovam bija grūtības apgūt latviešu valodu, tādēļ viņa alga bija mazāka un viņš varēja ieņemt tikai prokurora biedra vai palīga amatu. Iespējams, tieši tāpēc viņš meklēja iespēju nosūdzēt kādu, kurš bija augstākā amatā. Šajā gadījumā netika veiktas nekādas izmaiņas amata sadalījumā, jo F. Blūmam bija ietekme politiskajā sfērā (LNA-LVVA, 7432–1–95, 20, 21). Vēl viens piemērs ir no Daugavpils apgabaltiesas, kur virsprokurora amatā bija Konstantīns Gusevs. Tomēr viņa biedrs Kārlis Skādulis

1927. gadā uzrakstīja sūdzību, norādot uz K. Guseva dzirdes problēmām un valodas grūtībām. K. Gusevs tika atcelts no amata mēnesi vēlāk, taču K. Skādulis neieguva tieslietu ministra atbalstu un netika iecelts K. Guseva vietā (LNA-LVVA, 7432–1–63, 84). Šis situācijas atklāj to, ka prokuratūras darbs šajā laikā bija ļoti atkarīgs no politiskajām un iekšējām problēmām, kas ievērojami ierobežoja tās efektivitāti un spēju nodrošināt taisnīgumu.

VIEDOKĻI UN IESPĒJAMIE RISINĀJUMI

Lai varētu uzlabot prokuratūras institūciju darbību un funkcionālo lomu, tiesu sistēmā tika piedāvāti risinājumi. Vairāku gadu garumā izveidojās diskusijas starp tiesu varu un izpildvaru par prokuratūras reorganizēšanu, it īpaši tās pastiprinājās pēc Satversmes pieņemšanas. Tiesnešu biedrība kopā ar prokuroriem izstrādāja variantus likumu grozījumiem Satversmē. Viens no variantiem bija šāds: “Senāta virsprokuroru, Tiesu palātas prokuroru un apgabaltiesu prokuroorus, kā arī virsprokuroorus un prokuroru biedrus, bez lūguma var atlaist no dienesta un pārcelt citā amatā uz Latvijas Republikas Ministra kabineta ierosinājumu ar Senāta augstākās disciplinārās tiesas spriedumu.” (Vikmanis 1933, 70) Saeimas komisija piedāvāto grozījumu atcēla, pamatojoties uz to, ka šis jautājums nav Saeimas kompetencē, jo tā nevarot kontrolēt prokuratūras darbību un esošo personālsastāvu (LNA-LVVA, 2087–1–3, 3). Tas pastiprinājās pēc 1934. gada, jo autoritārais režīms tieši kontrolēja prokuratūras institūciju darbu (Apsītis 1939, 1291–1292; Zilberts 1938, 361–362).

Saprotot, ka Satversme netiks grozīta par labu prokuratūras institūcijām, tika piedāvāts nākamais risinājums grozīt TIL, tātad mainīt instanci, kura iecelš amatos prokuratūras locekļus (LNA-LVVA, 2087–1–4, 3; Ūdris 1931, 501). Izstrādājot Pagaidu nolikumu, bija skaidrs, ka iecelšanas funkciju veic izpildvara, jo tajā brīdī nebija citu valsts varas institūciju, piemēram, Valsts prezidenta, kas varētu veikt šādas darbības. Tomēr līdz ar Satversmes pieņemšanu radās iespēja pārskatīt šo nolikumu un samazināt prokuratūras atkarību no izpildvaras, nodrošinot lielāku neatkarību un tiesisko līdzsvaru (Ūdris 1931, 402). Kā viens no variantiem bija Vācijas un Austrijas piemērs, kur Valsts prezidenta kompetencē bija iecelt, atcelt vai pārcelt prokuroru darbiniekus. Tiesu varai tuvāks bija trešais risinājums – prokuratūras amatpersonas apstiprināšanu amatos nodot Senāta kopsapulcei kā tiesu varas augstākai instancei, jo tai bija neitrāla attieksme pret jebkuru politisko partiju (LNA-LVVA, 2087–1–3, 2–3; Rusanovs 2023, 152). Trešais risinājums tiesu varai 100% nodrošināja neatkarību garantijas.

Prokuratūras reorganizācijas procesā radās papildu viedokļi, respektīvi, Saeimas komisijas sēdē tika uzdots jautājums – vai prokuratūras institūcija

tiesām ir tiesu orgāns? Šis jautājums skaidrots, ņemot vērā divus iespējamus darbības principus: likumības principu, kas raksturīgs tiesām, un lietderības principu, ko parasti piemēro administratīvās iestādes (Linde 1933, 175–176). Prokuratūras funkcijas mēģināja pielīdzināt policijas darbam, tomēr starp šīm institūcijām pastāv būtiska atšķirība. Prokuratūra veic kriminālvajāšanu, pamatojoties uz likumu, savukārt policija ir atbildīga par noziegumu atklāšanu (Ūdris 1931, 500; Rusanovs 2023, 151). Šis problēmjautājums tika ātri atrisināts, skaidrojot, ka prokuratūra ir jauna institūcija, kas ietilpst Tieslietu ministrijas kompetencē, un tās galvenais uzdevums ir veikt kriminālvajāšanu (Ūdris 1931, 500).

Senāta virsprokurors Teodors Ūdris pēc šīm diskusijām izdeva tēzes, kurās norādīja reorganizācijas galvenos virzienus – izmaiņas organizatoriskajā uzbūvē, neatkarības garantiju un neatceļamības principus. Prasība bija arī mainīt KPN doktrīnu, stiprinot prokuratūras funkcijas. Šāds modelis uzlabotā versijā līdz 1931. gadam realizēts Lietuvā, Igaunijā un Polijā. Tas norādīja uz to, ka Latvijas prokuratūras institūcijas atpaliek no kaimiņvalstīm (Ūdris 1932, 158–159).

Ar 1934. gada 15. maiju tika pārtraukta Satversmes darbība, kas apturēja iepriekš piedāvātos grozījumus tās 6. nodaļā. Tomēr līdz tam notikušās diskusijas un piedāvātās reorganizācijas prokuratūras institūciju darbībā ļāva veikt daļējus grozījumus KPN. Tomēr reorganizācijas procesā izskanēja arī iebildumi pret izmaiņām institucionālajos apsektos, piemēram, apgabaltiesas tiesnesis Voldemārs Balodis uzsvēra, ka nav nepieciešams visus apsūdzības rakstus saskaņot ar prokuratūru, jo šis liekais process kavē lietu izskatīšanu un nobeigšanu (Balodis 1937, 338–344). Prokuroru iecelšanas kārtība palika nemainīga, taču tika nodrošināta prokuratūras neatkarība tiesas sprieduma pieņemšanas procesā, ļaujot prokuroriem pieņemt lēmumus bez politiskas vai ārējas ietekmes. Tomēr jāņem vērā, ka autoritārisma posmam bija raksturīga kritiska attieksme pret valsts varas dalīšanas principu.

SECINĀJUMI

Starpkaru periodā Latvijas Republikas prokuratūra bija būtiska tiesiskuma nodrošināšanai, taču tās loma un funkcijas regulētas ar dažādiem normatīvajiem aktiem, kas bieži vien bija neskaidri vai nepilnīgi. Prokuratūras institūcijas bija tiešā tieslietu ministra pakļautībā, kas negatīvi ietekmēja tās darbības neatkarību. Tas radīja vairākas problēmas – politiskās ietekmes un objektivitātes risku, biežas izmaiņas prokuroru amatos un prokuratūras institūciju likvidācijas iespējamību. Prokuratūras institūcijas darbojās kā starpnieks starp tiesu varu un izpildvaru, nodrošinot līdzsvaru un izdevīgumu abām pusēm.

Gan no prokuroru, gan tiesnešu biedrības puses tika ieteiktas vairākas reorganizācijas idejas attiecībā uz nolikumiem, kuri reglamentēja prokuratūras darbību. Pirmkārt, tika pieprasīti grozījumi institucionālajos aspektos. Otrkārt, procesuālajā tiesiskajā pamatā. Šis pārmaiņas bija svarīgas, lai nodrošinātu prokuratūras amatpersonu neatceļamību un stiprinātu apsūdzības principu kriminālprocesā, tādējādi veicinot tiesiskumu un prokuratūras neatkarību no izpildvaras ietekmes.

Prokuratūras institūcijas darbības modelis Latvijā bija balstīts uz Krievijas impērijas tiesību sistēmas pieredzi, taču tika veikti mēģinājumi to mainīt. 30. gados novērojams, ka Latvijas prokuratūras darbība atpalika no vairāku Eiropas valstu prokuratūrām, jo nespēja rast kompromisu starp tiesu un izpildvaru. Latvijas prokurori par piemēru reorganizācijas idejām izmantoja Polijas, Lietuvas, Igaunijas, Vācijas un Austrijas normatīvos regulējumus. No pārņemtajām idejām tika piedāvāti varianti, ka tieslietu ministra pienākumus attiecībā uz prokuratūras institūcijām varētu pārņemt Valsts prezidents vai Senāta kopsapulce. Šāds risinājums būtu izdevīgs prokuratūras institūcijām kā tiesu varas pārstāvēm, tomēr tas radītu pretrunas ar izpildvaras interesēm. Prokuratūras institūciju attīstības procesu starpkaru periodā var raksturot kā stagnējošu, jo tās iekārta tika pārņemta no Krievijas impērijas tiesībām un netika būtiski pārstrādāta.

Lai iegūtu plašākus secinājumus, būtu nepieciešams turpmāk padziļinātāk analizēt ietekmējošos sociālpolitiskos faktorus, respektīvi, izvērtēt tās attīstību pēc sociālā portreta analīzes un izmeklēšanas efektivitātes rādītājiem.

SAĪSINĀJUMI

KPN – Kriminālprocesa nolikums

LNA – Latvijas Nacionālais arhīvs

LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs

TIL – Tiesu iekārtas likums

TMV – Tieslietu Ministrijas Vēstnesis

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NORMATĪVIE AKTI

Kriminālprocesa nolikums, 1926. Rīga: Kodifikācijas nodaļa.

Kriminālprocesa nolikums, 1939. Rīga: Kodifikācijas nodaļa.

Latvijas Republikas Satversme, 1922. *Valdības Vēstnesis*, 141, 30.06.1922.

Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību. *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, 1, 14.12.1918.

Tiesu iekārta, 1936. Rīga: Kodifikācijas nodaļa.

Uchrezhdeniye sudebnykh ustanovleniy ot 20 noyabrya 1864, 1864. Rossiyskaya Imperiya.

ARHĪVA MATERIĀLI

Atzīmes par prokuratūras reorganizāciju. LNA-LVVA, 2087–1–3.

Par Tiesu palātas prokurora biedra Fēliksa Blūma dienestu. LNA-LVVA, 7432–1–95.

Sarakstīšanās par prokuratūras personālu. LNA-LVVA, 7432–1–101.

Tēzes par Latvijas prokuratūras neatkarības nodibināšanu. LNA-LVVA, 2087–1–4.

Tiesu palātas iesniegumi. LNA-LVVA, 2087–1–9.

Uz prokuratūru personālu attiecinotās sarakstīšanās. LNA-LVVA, 7432–1–46.

Uz prokuratūru personālu attiecinotās sarakstīšanās. LNA-LVVA, 7432–1–63.

PRESE

Apsitis, H., 1930. Par prokuratūras stāvokli. *Jurists*, 5, 01.05.1930.

Apsitis, H., 1933. Vēl par prokuratūras stāvokli. *Jurists*, 8–9, 01.11.1933.

Apsitis, H., 1939. Tiesas nedzīvo un nevar dzīvot savrupēju, noslēgtu dzīvi. *TMV*, 5, 01.09.1939.

Balodis, V., 1937. Apsūdzības rakstu apstiprināšana un apsūdzēto nodošana tiesai Krimināl. proc. lik. pārgrozījumu projektā. *TMV*, 2, 01.04.1937.

Linde, L., 1933. Prokurora neatceļamība. *Jurists*, 6, 01.09.1933.

Skādulis, K., 1939. Prokuratūras darbības 1938. gadā. *TMV*, 3, 01.05.1939.

Ūdris, T., 1931. Latvijas prokuratūras reorganizācijas problēma. *TMV*, 10, 01.10.1931.

Ūdris, T., 1931. Latvijas prokuratūras reorganizācijas problēma. *TMV*, 11–12, 01.11.1931.

Ūdris, T., 1932. Latvijas prokuratūras reorganizācijas problēma. *TMV*, 5–6, 01.05.1932.

Vikmanis, K., 1933. Tiesnešu biedrība par prokuratūras neatkarību. *Jurists*, 3, 01.03.1933.

Zilberts, F., 1938. Pie tiesu pārvaldes jautājuma. II. *TMV*, 2, 01.04.1938.

LITERATŪRA

Lazdiņš, J., 2003. *Latvijas privāttiesības*. Raksti. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds.

Rusanovs, E., 2023. *Kriminālprocesa doktrīnas ģenēze un evolūcija Latvijā no valsts dibināšanas līdz atkārtotai padomju okupācijai*. Jelgava: Rusanovs & Partneri ZAB.

Veitmanis, K., Mengelsons, A., 1939. *Tieslietu Ministrijas un tiesu vēsture 1918–1938*. Rīga: Tieslietu ministrija.

THE STATE OF THE PROSECUTOR'S OFFICE IN LATVIA (1918–1940): OPINIONS, PROBLEMS AND SOLUTIONS

SAMANTA FIĻIMONOVA

Mg. hist.

E-mail: sf13030@edu.lu.lv

ABSTRACT

The aim of the article is to evaluate the development and challenges of the institution of the Prosecutor's Office in the period from 1918 to 1940, analysing its importance for ensuring the rule of law, and identifying possible solutions to the problem. The inclusion of the prosecution in the judicial system was essential, as it ensured the supervision of objective legality. However, in interwar Latvia, its influence was limited by its subordination to the Ministry of Justice, along with other challenges. During the interwar period, the development of the Prosecutor's Office was stagnant, mainly due to the lack of regulatory acts and their provisions.

Keywords: Prosecutor's Office, judiciary, legal acts, regulation.

SUMMARY

From 1918 to 1940, the Prosecutor's Office in Latvia faced considerable challenges in attempts to consolidate itself within an independent state. This period, marked by Latvia's transition from empire power to democratic governance and later – to authoritarianism, highlights the complexity of creating a functional and impartial judicial system. The prosecution authorities were under the direct subordination to the Minister for Justice, which negatively affected the independence of its activities, incurring problems like a risk of political influence and frequent changes in prosecutorial positions. This was the main cause of the prosecution's reorganisation problem, which spanned more than 20 years.

Firstly, amendments were requested in the institutional aspects. Secondly, the amendments had to be introduced in the procedural legal framework. These changes were important to ensure the removability of prosecution officers and to strengthen the principle of prosecution in criminal proceedings, thus contributing to the rule of law and the independence of the prosecution from external influence. The institution of the prosecution functioned as an intermediary between the judiciary and the executive,

ensuring balance and mutual benefit for both sides. This intermediary role hindered the prosecution's ability to establish itself as a significant force within the judiciary, as it was constantly monitored and controlled by the executive.

As a result of the reorganisation on 1 August 1939, some of the problems were solved: first of all, the organisational structure of the prosecutors – the hierarchical order was established, secondly, changes were made to the Criminal Procedure Law regarding the participation of prosecutors in the pre-trial decision.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES MĀKSLAS MUZEJA FENOMENS

ILANA PĀRSTRAUTA

Bc. hist., LU Humanitāro zinātņu fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas maģistrante,

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva galvenā arhīviste

E-pasts: ilana.parstrauta@arhivi.gov.lv

ANOTĀCIJA

Latvijas Universitātes Mākslas muzejs dibināts 1937. gadā, un tajā glabāja lielāko antīkās Grieķijas un Romas kolekciju starpkaru Latvijā. Pētījuma mērķis ir izsekot LU Mākslas muzeja darbībai no 1937. līdz 1955. gadam, meklējot nozīmīgus notikumus, personas un pārmaiņas, kas ietekmēja muzeja krājumu, izmantojot Latvijas Nacionālā arhīva un LNMM Zinātnisko dokumentu centra materiālus, kā arī pētījumus par okupāciju varu reorganizācijām muzejos. Okupāciju sekas tieši skāra muzeju. No 1950. līdz 1955. gadam LU Mākslas muzeja kolekcija tika nodota Latvijas PSR Valsts tēlotājas mākslas muzejam. Šis ilgstošais process daudz pastāsta par muzeja raksturu, un fenomens ir saistīts ar to, ka tikai LU Mākslas muzejs paliek Latvijas vēsturē vienīgais augstskolu mākslas vēstures institūts, kurš uzkrājis un vēlāk nodevis valsts muzejam retus un vērtīgus kultūras pieminekļus, tas darbojās kā platforma kultūras mantojuma uzkrāšanai, bet nav pildījis muzeja misiju.

Atslēgvārdi: Latvijas Universitāte, Latvijas Valsts universitāte, mākslas kolekcija, padomju okupācijas sekas, muzeju reorganizācija.

IEVADS

Starpkaru perioda Latvijā bija ap 30 publisku muzeju un pieci ierobežotas pieejamības muzeji (Zelmenis 2012, 64–65), bet šajā skaitā nav iekļauts viens ierobežotas pieejamības muzejs – Latvijas Universitātes (turpmāk – LU) Filoloģijas un filozofijas fakultātes Mākslas muzejs. Šis muzejs nav plaši pazīstams vēstures un mākslas zinātniekiem daļēji tādēļ,

ka tā darbība bija ļoti neilga – to pārtrauca Otrais pasaules karš un tam sekojošās okupācijas varu pārvaldes sekas.

Mākslas muzejs LU struktūrā bijis pētniecības uzmanības centrā LU pirmā vēlēta rektora Ernesta Felsberga (1866–1928) 150 gadu jubilejas kontekstā (Avotiņa 2016) viņa personībai un mantojumam veltītā konferencē un izstādē. E. Felsberga un LU Mākslas vēstures kabineta mantojuma pētniecībai LU bibliotēkas struktūrā pievērsās arī Mārite Saviča (Saviča 2017), tāpat LU mājaslapā pieejams pētījums par E. Felsbergu un daļu no LU Mākslas muzeja (Apele 1994). Latvijas Nacionālā mākslas muzejā (turpmāk – LNMM) līdz šim tika pētītas tikai atsevišķas LU Mākslas muzeja kolekcijas tipoloģiskās grupas – Mākslas muzeja RĪGAS BIRŽA pastāvīgo ekspozīciju vajadzībām (numismātika (Vāveris 2022), tēlniecības ģipša nolējumi u. c.), kā arī rīkota zinātniskā konference “Antīkās mākslas kolekcijas. Veidošanās, izpēte, ietekmes” (2018).

Latvijas Nacionālā arhīva (turpmāk – LNA) Latvijas Valsts vēstures arhīvā un LNA Latvijas Valsts arhīvā, kā arī LNMM Zinātnisko dokumentu centrā (turpmāk – ZDC) saglabājušies avoti, kas nodrošina iespēju ielūkoties LU Mākslas muzeja attīstībā, taču jāatzīmē, ka daudzu avotu trūkst. LNA saglabājušies nepublicētie avoti ir nepilnīgi, un tas ir izskaidrojams arī ar to, ka acīmredzami daļa, piemēram, dažāda līmeņa augstskolas sēžu protokolu, ir zudusi vai iznīcināta. Starpkaru periodā LU periodiski publicētie gada pārskati un statistika (piemēram, Jurevičs 1939) sniedz vispārīgu ieskatu muzeja darbībā un arī to institūciju attīstībā, kas bijuši par pamatu LU Mākslas muzeja kolekcijām.

LU Mākslas muzeja fenomens kā “neparasta, izcila, ārkārtēja parādība” ir uzmanības centrā, jo par LU Mākslas muzeju pagaidām ir zināms ļoti maz un šis ir tikai pirmais solis tā izpētē; ir jāiezīmē tā vieta Latvijas vēsturē, izceļot to, kas šī institūcija ir atstājusi neatsveramu iespaidu uz mūsdienu Latvijas kultūras vēsturi.

MUZEJA SĀKOTNE

Mākslas muzejs LU Filoloģijas un filozofijas fakultātē dibināts 1937. gada 28. aprīlī fakultātes sēdē. Tas veidojies, apvienojot 20. gadsimta 20. gados divus šīs fakultātes institūtus – Mākslas vēstures kabinetu (saukts arī par Mākslas kabinetu) un Austrumu filoloģijas kabinetu. Par muzeja vadītāju tika iecelts mākslas zinātnieks profesors Boriss Vipers (*Boris Vipper*, 1888–1967), bet arheologa un ēģiptologa Franča Baloža (1882–1947) un filologa Ēriha Dīla (*Erich Diehl*, 1890–1952) uzraudzībā (LNA-LVVA, 7427–6–363, 263 o. p.). B. Vipera pārraudzībā nonāca abu kabinetu kolekcijas, kuras bija nepieciešams novietot LU ēkā Baznīcas ielā 5. Par LU Mākslas muzeja

1. attēls. Stikla diapozitīvi no LU Mākslas vēstures kabineta kolekcijas (fotogrāfijas autore I. Pārstrauta)

Figure 1. Glass slides from collections of the Cabinet of Art History of UL (photography by I. Pārstrauta)

asistentu 1937. gada beigās kļuva filologs Pāvils Videvuds Zicāns (1912–1986), kurš muzejā strādājis līdz 1941. gadam (LNA-LVVA, 7427–13–2006, 1 o. p.).

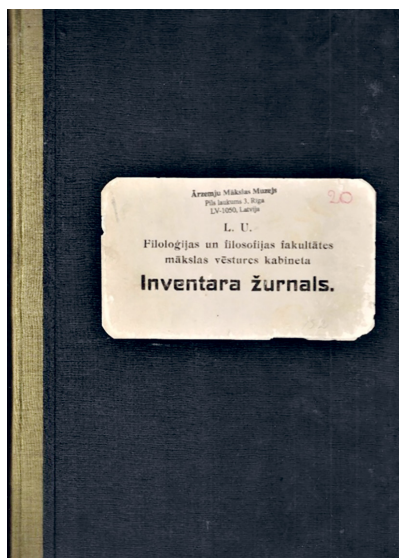
LU Mākslas vēstures kabinets dibināts 1921. gadā, tā dibinātājs bija LU profesors, filologs un mākslas zinātnieks E. Felsbergs, kurš ideju šāda institūta dibināšanai LU ņēma no Tērbatas Universitātes Mākslas muzeja, kurā viņš strādājis par vadītāju no 1911. līdz 1918. gadam (Bērziņa-Felsberga 2004, 51–53). LU Mākslas vēstures kabinetā līdz 1937. gadam tika uzkrāti stikla diapozitīvi mākslas vēsturē (no aizvēstures līdz 20. gadsimta sākumam) (1. att.), antikā keramika un numismātika, ģipša nolējumi no slaveņiem antikās Grieķijas un Romas tēlniecības darbiem, ap 700 specializētās literatūras vienību. Kopā ap 4500 inventāra vienību (LNMM ZDC, ĀMM 989, 23). Par Mākslas vēstures kabineta vadītājiem pēc E. Felsberga nāves kļuva F. Balodis un 1931. gadā – B. Vipers, kurš arī iniciējis literatūras un diapozitīvu nodošanu fakultātes bibliotēkai (LNA-LVVA, 7427–6–363, 181). LU Mākslas vēstures kabineta darbiniece no 1922. gada bijusi topošā mākslas zinātniece, E. Felsberga asistente Olga Rudovska (1893–1963), kura uzraudzījusi kabineta darbību, konsultējusi fakultātes studentus (Augenberga 1963, 6) un pētījusi antikās mākslas kolekcijas artefaktus (piemēram, Rudovska 1939).

Austrumu filoloģijas kabinets (sākotnēji – Ēģiptoloģijas kabinets) tika dibināts 1924. gadā, tajā krāja materiālus par Senās Ēģiptes un Divupes izpēti – vairāk nekā 3300 stikla diapozitīvus, fotogrāfijas, tēlniecības ģipša

nolējumus, literatūru un vairāk nekā 70 Zviedrijas dāvinātos Senās Ēģiptes artefaktu oriģinālus (Uburģe 2014, 16). Tāpat tur uzkrāti ekspedīcijās Latvijā iegūtie arheoloģijas atradumi, uzmērījumi, vācu vēsturnieka un arheologa Maksa Eberta (*Max Ebert*, 1879–1929) diapozitīvi vispārīgajai un Baltijas arheoloģijai u. c. (Latvijas Universitātes pārskats 1928, 180–181). Šis kabinets līdz 1927. gadam atradās Mākslas vēstures kabineta telpās LU galvenajā ēkā Raiņa bulvārī 19 (blakus Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēkai, 46. klausītavā), bet vēlāk krājums pārvietots uz LU Saimniecības padomes un papildu auditoriju ēku Baznīcas ielā 5 (15. un/vai 16. dzīvoklis). Apvienojot abus kabinetus, Latvijas arheoloģijas krājums tika nodots Valsts vēsturiskajam muzejam (LNA-LVVA, 7427–6–363, 263 o. p.).

Pēc kabinetu apvienošanas 1937. gadā faktiski dibinātais LU Mākslas muzejs atradās divās ēkās un abu kolekcijas netika apvienotas vienā. Tika piešķirti finanšu līdzekļi antikās kolekcijas pārvešanai uz Baznīcas ielu, taču nav nekādu liecību, izņemot E. Felsberga meitas Lūcijas Bērziņas (1907–1999) atmiņas (Bērziņa-Felsberga 2004, 60), ka tas būtu izdevies. Nav skaidra arī motivācija LU Mākslas muzeja dibināšanai, jo nav atrasti avoti vai atmiņas, kas rekonstruētu lēmuma pieņemšanas gaitu un iniciatorus. 1937. gada 28. aprīļa LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes sēdes protokols liecina, ka iespējamais faktors bija telpu optimizācija, nevis nepieciešamība muzealizēt krājumu, lai arī abi mākslas kabineti daļēji atbilda muzeja funkcijai.

Nav liecību arī par apvienoto kolekciju inventāra grāmatu. LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes Mākslas vēstures kabineta inventāra žurnāls ir saglabājies (2. att.) un liecina, ka arī pēc 1937. gada 28. aprīļa Mākslas

2. attēls. LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes Mākslas vēstures kabineta inventāra žurnāls. LNMM ZDC, ĀMM 865 (fotogrāfijas autore I. Pārstrauta)

Figure 2. Inventory register of the Cabinet of the Art History of the Faculty of Philology and Philosophy of UL. LNMM ZDC, ĀMM 865 (photography by I. Pārstrauta)

3. attēls. LU Austrumu filoloģijas kabineta inventāra numuru paraugi (fotogrāfijas autore I. Pārstrauta)

Figure 3. Samples of the inventory numbers of the Oriental Philology Cabinet of UL (photography by I. Pārstrauta)

vēstures kabineta krājumā tika pieņemti artefakti un reprodukcijas ar atbilstošiem inventāra numuriem. Austrumu filoloģijas kabineta inventāra grāmata, ņemot vērā, ka uz kolekcijas reprodukcijām ir saglabājušies atbilstoši inventāra numuri ar sarkanu tinti (“AK” uz nolēmumiem un “A[a, b...]” uz stikla diapozitīviem) (3. att.), bija pastāvējusi, bet šobrīd tā nav atrasta.

OKUPĀCIJU PERIODS

Pirmās padomju okupācijas laikā LU Mākslas muzeju skāra lielas pārmaiņas; tika realizēta okupācijai raksturīga izglītības politika – reorganizētas un likvidētas fakultātes un studiju programmas. LU pārdēvēja par Latvijas Valsts universitāti (turpmāk – LVU), Filoloģijas un filozofijas fakultāte pārtapa par Filoloģijas fakultāti, no tās izslēdza Vēstures nodaļu, un dibināja Vēstures fakultāti. LVU Mākslas muzejs palika Filoloģijas fakultātes pakļautībā. Paraleli reorganizācija skāra arī publiskos muzejus visā Latvijas teritorijā, izveidoja arī muzeju reorganizācijas komisiju, kurā darbojies LVU Mākslas muzeja vadītājs B. Vipers (Konstante 2017, 138).

Pateicoties muzeju reorganizācijas komisijai un B. Viperam, 1940. gada beigās LU Mākslas vēstures kabineta inventāra žurnālā iekļauta 1939. gadā likvidētā Kurzemes provinces muzeja (turpmāk – KPM) kolekcija. Nav skaidrs, uz kāda pamata pieņemts šāds lēmums, jo Latvijas Republikas Sabiedrisko lietu ministrija jau 1939. gadā izdeva rīkojumu par kolekcijas nodošanu Valsts vēsturiskajam muzejam (Grase, Valdmane 1992, 16–17). Acīmredzot ir bijuši kādi apstākļi, kas neļāva KPM Likvidācijas komisijai, kurā darbojies arī Valsts vēsturiskā muzeja inspektors Eduards Šturms (1895–1959), šo rīkojumu realizēt.

LVU Mākslas muzeja vadītājs B. Vipers neilgi pirms vācu okupācijas sākuma atgriezās Padomju Krievijā, un līdz pat 1944. gadam nav zināms, kuras personas darbojušās muzejā; pastāv iespēja, ka muzeju vadīja mākslas vēsturnieks un filozofs Jānis Siliņš (1896–1991), kurš devās trimdā 1944. gadā. Tā kā nav pilnu datu par inventarizēto LVU Mākslas muzeja priekšmetu skaitu, grūti spriest, vai vācu okupācija atstāja iespaidu uz muzeja krājumu.

Pēc padomju otrreizējās okupācijas Latvijā 1944. gadā turpinājās darbs pie LVU un valsts muzeju reorganizācijas, piemēram, Valsts mākslas muzejs (Rīgas pili) tika reorganizēts par Valsts Vakareiropas mākslas muzeju (turpmāk – VVMM), un tajā nonāca daļa no Rīgas pilsētas mākslas muzeja krājuma, savukārt visa latviešu un krievu mākslas kolekcija pārvietota uz Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (turpmāk – Latvijas PSR) latviešu un krievu mākslas muzeju (bij. Rīgas pilsētas mākslas muzeju). Tāds bija arī 1941. gada muzeju reorganizācijas komisijas mērķis – specializēt abus šos muzejus (Konstante 2017, 138).

LVU Filoloģijas fakultātē 1947. gadā atvēra Mākslas vēstures katedru un nodaļu, kurā darbojās gan vietējie mācībspēki, gan Padomju Krievijā izraudzītie. Pētījums par LVU Mākslas vēstures nodaļu liecina, ka LVU Mākslas muzeju no 1945. līdz 1948. gadam vadīja filologs Viktors Tretjakovs (1888–1961), kurš arī katalogizēja muzeja tēlniecības nolējumu kolekciju (Kalnačs 2023, 39). Diemžēl citu ziņu par šo katalogu nav, tā melnraksts nav atrasts. Tāpat nav skaidrs, kāda saistība ir starp muzeju un ārsta un kolekcionāra Pētera Sņiķera (1875–1944) kolekciju, kas nonākusi LVU 1948. gadā un tika izsaimniekota (Kalnačs 2017, 266–286).

Jau 1948. gada rudenī presē publicēts raksts, kur Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Etnogrāfijas un folkloras institūta direktora vietnieks zinātniskajā darbā Jānis Niedre (1909–1987) minējis, ka LVU Mākslas muzejs tiks pārcelts kopā ar fakultāti uz Brīvības bulvāra ēku, “tādējādi nodrošinot pilnīgu organiski vienotu darba procesu” (Niedre 1948). Jau 1949. vai 1950. gadā LVU rektors Jānis Jurgens (1900–1983) vērsies pie Latvijas PSR Ministru padomes Mākslas lietu pārvaldes priekšnieka Friča Rokpeļņa (1909–1969) ar lūgumu “sakarā ar mācību programmu izmaiņām un telpu trūkumu” organizēt VVMM seno kultūru – Ēģiptes, Divupes, Grieķijas un Romas – nodaļu, tajā skaitā studentu vajadzībām (LNMM ZDC, ĀMM 12, 1). Jau 1950. gada janvāra beigās tika organizēta LVU Mākslas muzeja inventarizācijas komisija. Tajā darbojās LVU Mākslas vēstures nodaļas vecākā lektore Alise Lāce (1912–?), nodaļas vecākais laborants Ābrams Barmazelis (1909 – pēc 1989), 3. kursa students Arnolds Salenieks (1924–2015) un bibliotēkas nodaļas vecākā laborante V. Freiberga. Iespējams, ka komisijas priekšsēdētājs bija LVU bēdīgi slavenais administratīvi-saimnieciskās daļas prorektors Voldemārs Avens (1900–1967), kurš jau 1951. gada rudenī atgriezās Maskavā bez soda par to, ka viņš “izsaimniekojis arī LVU

muzejiskās vērtības, kuras bija atstājuši K. Morbergs un profesors P. Sņķers” (Strods 1999, 52–53).

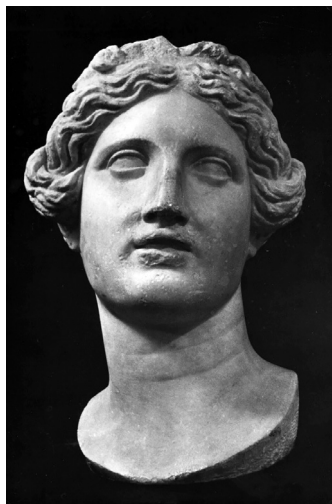
Inventarizācijas komisija sastādīja inventāra sarakstu uz 16 lapām un 1210 vienībām, kas iekļāva vairāk nekā 2500 faktisko vienību. Kolekcijas pārņemšanas process bija sarežģīts, piemēram, 1950. gada vasarā VVMM direktors Jānis Birzgalis (1898–1968) vērsās pie F. Rokpeļņa ar lūgumu “ietekmēt” Filoloģijas fakultātes bibliotēkas vadītāju A. Treiju, jo viņa atteicās atdot piecus tēlniecības nolējumus (Atēnu (ĀMM No-280), Sofoklu (ĀMM No-279), Amazoni (ĀMM No-281), Polikleitu (domāts: Dorifors; skaitāms kā zudis), Romieti (ĀMM No-9) – LNMM krājums) un sengrieķu vāzes, kurās viņa turējusi svaigus ziedus.

KOLEKCIJAS LIKTENIS

Gala pieņemšanas akts parakstīts tikai 1955. gadā, tas bija uz 86 lapām un ar 879 numuriem, kas ietver vairāk nekā 3000 faktisko priekšmetu, neskaitot diapozitīvus un fotogrāfijas. Nezināms skaits diapozitīvu netika iekļauti Latvijas PSR Valsts tēlotājas mākslas muzeja (bijušā VVMM; turpmāk – VTMM) kolekcijā, bet pārvietoti un izmantoti kā mākslas vēstures lekciju paligmateriāli. Pēdējā akta parakstītāju vidū ir trīs LVU Mākslas vēstures nodaļas absolventes – Valija Sproģe (1913–2002), Elēna Kriķe (Robe; 1923–2011) un Marija Kačalova (1927–2022) – Latvijas PSR VTMM zinātniskās darbinieces, LVU pēckara periodā izskoloto speciālistu plejāde, kas ilgus darba gadus veltījušas Latvijas PSR VTMM (vēlāk Aizrobežu (Ārzemju) mākslas muzejam).

Iespaidīgajā Latvijas Valsts universitātes kolekcijā ar aptuveni 15 000 priekšmetu ietilpa:

- vairāk nekā 200 tēlniecības ģipša nolējumu (Senā Ēģipte, Divupe, Grieķija un Roma, viduslaiki un renesanse) no LU Mākslas vēstures kabineta, Austrumu filoloģijas kabineta un likvidētās Teoloģijas fakultātes Reliģijas vēstures muzeja, kā arī no KPM;
- ap 350 antīkās numismātikas vienību (pārsvarā Senās Romas periods), kas nākušas no privātas kolekcijas (Jūstasa Luisa Eskella (*Eustace Lewis Eskill*, 1869–1954)), kuru inventarizēja E. Dīls 1929. gadā (Vāveris 2022, 34–35);
- antīkā laikmeta keramika (ap 130 vienību): 30 no Doma muzeja iegūtie trauki, E. Felsberga pēc Grieķijas ceļojuma 1927. gadā atvestās dažas trauku lauskas, arhitekta un LU Arhitektūras fakultātes profesora Konstantīna Rončevska (1875–1935) kolekcijas sengrieķu vāzes, kas iegūtas pēc viņa nāves; vairāki desmiti Kurzemes provinces muzeja kolekcijas antīkie trauki u. c.;

4. attēls. Sievietes galva. Seno romiešu kopija no LNMM krājuma. ĀMM Sk-93 (fotogrāfijas autore I. Pārstrauta)

Figure 4. Head of a woman. Ancient Roman copy of a Hellenistic original; Collection of the LNMA. ĀMM Sk-93 (photography by I. Pārstrauta)

- ap 10 000 mākslas un arhitektūras vēstures periodus reprezentējošu stikla diapozitīvu un fotoreprodukciju; fotoreprodukcijas palika LVU Filoloģijas fakultātes bibliotēkā un mūsdienās neapstrādātā veidā ir daļa no Latvijas Universitātes bibliotēkas krājuma. Diapozitīvi, kas izgatavoti pēc LU mācībspēku (E. Felsberga, F. Baloža, O. Rudovskas u. c.) pasūtījuma LU fotolaboratorijā, pasūtīti ārzemēs no fotoreprodukciju izgatavotājiem (piemēram, “Institut für wissenschaftliche Projection Dr. Franz Stoedtner” Berlīnē), un vairāk nekā 3200 K. Rončevska arhitektūras diapozitīvu. Līdz mūsdienām saglabājušās 3645 vienības, kuru liktenis mūsdienās nav skaidrs, jo tās nav inventarizētas neviena muzeja krājumā;
- daži antīkā tēlniecības oriģināli, kas nākuši no Kurzemes provinces muzeja kolekcijas, piemēram, “Sievietes galva” (4. att.);
- vairāk nekā 100 oriģinālu Senās Ēģiptes artefaktu (ušebti, skarabeji, vāzes u. c.), kas nākuši no KPM un kā dāvinājums 1931. gadā;
- ap 1200 antīko gemmu krāsainas sēra pastas (un citu materiālu) nolējumu no Kurzemes provinces muzeja u. c. kolekcijām;
- E. Felsberga Atēnās pasūtītās divu Mikēnu dunču un Vafio kausu galvanoskopiskās kopijas no uzņēmuma “E. Gillieron & Son”, kuras ir raksturīgas 20. gadsimta 20. gadu tendencei universāla muzeja kolekciju veidošanā;
- daudzi citi keramikas un dekoratīvi lietišķās mākslas priekšmeti no LVU darbinieku kabinetiem, kas kopā ar LVU Mākslas muzeja krājumu nokļuvuši Latvijas PSR VTMM.

Šis daudzveidīgo priekšmetu krājums nav homogēns, un lielākā daļa šī krājuma ir reprodukcijas, kuru vērtība aktīvi tiek pārvērtēta 21. gadsimtā.

Artefakti un mākslas darbu reprodukcijas bija diezgan neproporcionālā skaitā, taču kopā tie veidoja unikālu sava laika liecību, aptverot laika posmu no aizvēstures līdz 20. gadsimta 20. gadiem. Vairums oriģinālo artefaktu atrodas LNMM ekspozīcijās Mākslas muzejā RĪGAS BIRŽA – Antīkās mākslas kabinetā, Senās Ēģiptes kabinetā – un daļa tēlniecības nolējumu LNMM Antīkās un renesanses tēlniecības nolējumu ekspozīcijā “Skulptūru mežs”.

SECINĀJUMI

LU Mākslas muzeja fenomens lielā mērā ir saistāms ar laiku, kurā tas darbojies. Šis muzejs kļuva par padomju okupācijas istenotās kultūrpolitikas upuri, bet nekļuva arī par izņēmumu. Daudzu muzeju krājumus skāra reorganizācijas okupācijas gados. Tas drīzāk iekļāvās kopīgajā tendencē. Ņemot vērā LVU apstākļus, starpkaru perioda lielākā antīkās mākslas kolekcija nokļuva valsts muzejā un šī kolekciju centralizācija valsts muzejos, iespējams, izglāba to no izsaimniekošanas. Šī muzeja unikālais krājums ir saglabājies un nokļuva zinātniskajā aprītē.

Tomēr LU Mākslas muzejs visā savā darbības laikā bija daļēji atvērts institūts, kas pieejams tikai augstskolas studentiem, muzeja vārds praktiski neparādījās fakultātes, Saimniecības padomes vai fakultāšu dekānu sēdēs, un tas daudz pasaka par šī muzeja raksturu. Zinātniskajā aprītē ienākušie artefakti un reprodukcijas biežāk saistīti ar institūtiem, kas bijuši pirms LU Mākslas muzeja – E. Felsberga dibināto Mākslas vēstures kabinetu un F. Baloža izloloto Austrumu filoloģijas kabinetu.

“Latvijas Universitātes mākslas kolekcija” būtu atbilstošākais apzīmējums šī muzeja kontekstā, jo muzejs paredz zināmas funkcijas – krāt, pētīt, popularizēt. LU Mākslas muzejs bija drīzāk platforma, uz kuras bāzes tika uzkrāti artefakti un reprodukcijas; pirmās okupācijas periodā – starpniekinstitūcija, nevis muzejs, jo artefaktu un reprodukciju iekļaušana krājumā bija nevis mērķtiecīga, bet stihiska un utilitāra. Pētniecība LU Mākslas muzejā notika, un to veica tikai O. Rudovska, kas publicēja pētījumus, un Ē. Dīls, kura specialitāte bija antīkā numismātika, bet antīkais laiks nebija populāra pētniecības tēma tikko nodibinātā nacionālā valstī un, protams, arī Latvijas PSR.

Un tomēr – tas faktiski pastāvēja kā LU Mākslas muzejs, neatkarīgs krājums. Tas ir klasificējams kā universitātes muzejs, un ir pamats to vērtēt kā Latvijas zinātnes mantojumu, kā daļu no kultūras mantojuma. Ir vērts pievērst uzmanību LU Mākslas muzeja unikālajam statusam, tā darbībai; būtiski būtu atrast laikabiedru atmiņas, lai saprastu motivāciju, un pēckara reorganizāciju jūklī atrast to notikumu un lēmumu secību, kas atklātu, kāda ir patiesā LU Mākslas muzeja nozīme kontekstā ar mūsdienām.

SAĪSINĀJUMI

ĀMM – Ārzemju mākslas muzejs

KPM – Kurzemes provinces muzeja

Latvijas PSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

LNA – Latvijas Nacionālais arhīvs

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

LNMM – Latvijas Nacionālais mākslas muzejs

LNMM ZDC – Latvijas Nacionālā mākslas muzeja Zinātnisko dokumentu centrs

LU – Latvijas Universitāte

LVU – Latvijas Valsts universitāte

VTMM – Valsts tēlotājas mākslas muzejs

VVMM – Valsts Vakareiropas mākslas muzejs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Fakultātes padomes protokolu grāmata, 1922–1938. Latvijas Universitāte. LNA-LVVA, 7427–6–363.

L. U. Filoloģijas un filosofijas fakultātes mākslas vēstures kabineta Inventāra žurnāls. 1925–1945. Latvijas Nacionālā mākslas muzeja Zinātnisko dokumentu centrs, ĀMM 989.

Latvijas Valsts Universitātes rektora vēstule Latvijas PSR Ministru padomes Mākslas lietu pārvaldes priekšniekam F. J. Rokpelnim, nedatēta. Latvijas Nacionālā mākslas muzeja Zinātnisko dokumentu centrs, ĀMM 12, 1.

Zicāns Pāvils Videvuds, personas lieta, Latvijas Universitāte. LNA-LVVA, 7427–13–2006.

PUBLICĒTIE AVOTI

Latvijas Universitātes darbības pārskats 1927./28. akad. gads, 1928. Rīga: Latvijas Universitātes izdevums.

LITERATŪRA

Apele, S., 1994. LU pirmais rektors Ernests Felsbergs un viņa Mākslas kabinets. *Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas 470 gadu jubilejas zinātniskā konference*. Rīga, Latvija, 1994. gada 8.–9. marts. *Rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 72–75.

Augenberga, A., 1963. Mākslas vēsturnieces Olgas Rudovskas piemiņai. *Latvija Amerikā*, 34, 6.

Avotiņa, A., 2016. The Art Museum of the University of Latvia: Dedicated to the 150th Anniversary of Professor Ernests Felsbergs. *3rd Conference of Baltic Art Historians. Representing Art History in the Baltic Countries: Experiences and Prospects*, Rīga, 6.–8. oktobris, 2016. Pieejams: https://www.youtube.com/watch?v=tJXwRFRsrE&list=WL&index=1&ab_channel=LatvijasM%C4%81kslasakad%C4%93mija.

Bērziņa-Felsberga, L., 2004. Profesors Ernests Felsbergs. Atmiņas. Ranka, S. (sast.). *Profesors Dr. phil. h. c. Ernests Felsbergs. Dzīve un darbs = Professor Dr. phil. h. c. Ernests Felsbergs. Vita et opera*. Rīga: Latvijas Universitāte, 51–54.

Grase, G., Valdmāne, S., 1992. Kurzemes provinces muzeja lietā. *Māksla*, 5–6, 16–17.

Jurevičs, P., 1939. Filoloģijas un filozofijas fakultāte 1919.–1939. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939. I daļa. Vēsturiskas un statistiskas ziņas par Universitāti un tas fakultātēm*. Rīga: Latvijas Universitāte, 169–300.

- Kalnačs, J., 2017. Rīgas dzīvokļu "likumīgā" izlaupīšana. 1944–1949. Rīga: Neputns.
- Kalnačs, J., 2023. LVU Filoloģijas fakultātes Mākslas zinātņu nodaļa (1944–1951). *Mākslas Vēsture un Teorija*, 27, 36–51.
- Konstante, I., 2017. *Staļina garā ēna Latvijas tēlotājā mākslā. 1940–1956*. Rīga: Neputns.
- Konstants, Z., 1996. Rīgas mākslas muzejs okupāciju gados. *Akadēmiskā Dzīve*, 38, 38–45.
- Niedre, J., 1948. LVU Filoloģijas fakultāte uz jauna darba ceļa. *Literatūra un Māksla*, 39, 2.
- Rudovska, O., 1939. Antikās mākslas pieminekļi Latvijā. *Senatne un Māksla*, 2, 111–119.
- Saviča, M., 2017. Ernesta Felsberga Mākslas kabineta grāmatu kolekcija. *Latvijas Universitātes Bibliotēkas jaunumi*, Nr. 13, 12–15.
- Strods, H. (sast.), 1999. *Latvijas Valsts Universitātes vēsture 1940–1990*. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds.
- Uburģe, B., 2014. LNMM Senās Ēģiptes kolekcija. Vēsture un izpēte. Uburģe, B. (sast.). *Senā Ēģipte. Latvijas Nacionālā mākslas muzeja kolekcija*. Rīga: LNMM.
- Vāveris, M., 2022. Jūstass Luiss Eskells un LU Mākslas kabineta monētu kolekcija. Šnē, A., Guščika, E., Kalniņš, M., Visocka, V. (sast.). *Arheoloģija Baltijā 21. gs. sākumā: jaunākie pētījumi, aktuālās diskusijas un mūsdienu izaicinājumi. Latvijas Universitātes 80. starptautiskās zinātniskās konferences Arheoloģijas sekcijas referātu kopsavilkumi*. Rīga: LU VFF, 34–35.
- Zelmenis, G., 2012. *Latvijas Republikas kultūras politika. 1918.–1934. gads*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

PHENOMENON OF THE ART MUSEUM OF THE UNIVERSITY OF LATVIA

ILANA PĀRSTRAUTA

Bc. hist., MA student at the Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities of the University of Latvia, National Archives of Latvia Latvian State Historical Archive, head archivist

E-mail: ilana.parstrauta@lnmm.gov.lv

ABSTRACT

The Art Museum of the University of Latvia was founded in 1937 and housed the largest collection of ancient Greek and Roman art in interwar Latvia. The aim of the study is to trace the activities of the Art Museum of the UL from 1937 to 1955, searching for significant events, persons and changes that influenced the museum's collection, using materials from the Latvian National Archives and the Scientific Documentation Centre of the LNMA, as well as research on the reorganizations of the occupying powers in museums. The consequences of the occupation directly affected the museum. From 1950 to 1955, the collection of the Art Museum of the UL was transferred to the State Museum of Fine Arts of the Latvian SSR. This long-term process is enlightening as to the nature of the museum, and the phenomenon is related to it – only the Art Museum of the UL remains the only art history institute of higher education institutions in the history of Latvia that has accumulated and later transferred rare and valuable cultural monuments to the state museum; it acted as a platform for the accumulation of cultural heritage, but did not fulfil the mission of the museum.

Keywords: University of Latvia, State University of Latvia, art collection, consequences of soviet occupation, reorganization of museums.

SUMMARY

The Art Museum of the University of Latvia was founded in 1937, and its basis was constituted by two university institutes founded in the 1920s – the Art History Cabinet and the Oriental Philology (and Archaeology) Cabinet. The aim of the study is to trace the activities of the Art Museum of the University of Latvia from 1937 to 1957, identifying significant events, persons and changes that influenced the museum collection, using materials from the National Archives of Latvia and the Scientific Documentation Centre of the Latvian National Museum of Art, as well as researches on occupation reorganizations in the museum sector. After the beginning of World War II, in the aftermath of the occupation, reorganization began

in many areas, including the faculties of the State University of Latvia and public museums. This directly affected the Art Museum of the State University of Latvia. From 1950 to 1955, the collection of the Art Museum of the University of Latvia was transferred to the State Museum of Fine Arts. The museum collection, which in 1955 consisted of diverse objects representing the world art history – antique ceramics and glass, photographs, numismatics, glass slides, plaster casts of famous originals of ancient Egypt, Mesopotamia, Greece and Rome sculpture – which had previously served as study materials, were included in the collection of a public museum to serve the society.

This long-term process is very revealing as to the nature of the museum itself and the phenomenon directly related to it – only the Art Museum of the University of Latvia remained in the history of Latvia as the only institute of art history of universities in Latvia, it accumulated and later transferred rare and valuable cultural monuments to the state museum, and acted as a platform for the accumulation of cultural heritage, but did not fulfil the mission of the museum. However, it is still considered part of the scientific heritage of Latvia and the world.

ALEKSANDRAS ILGAŽAS DARBĪBA LATVIJAS MĀKSLAS VĒSTURĒ 20. GS. 30. UN 40. GADOS

KATRĪNA ŠEIKINA

Bakalaura grāds vizuāli plastiskajā mākslā

E-pasts: katrina.seikina@gmail.com

ANOTĀCIJA

Rakstā aplūkota mākslas vēsturnieces Aleksandras Ilgažas darbība Latvijas mākslas vēsturē 20. gs. 30. un 40. gados. Pētījuma uzmanības lokā ir Ilgažas studijas Latvijas Universitātē, darbība Tēlotājas mākslas kooperatīvā un Valsts Mākslas akadēmijā (tag. Latvijas Mākslas akadēmija). Skatīts viņas veikums mākslas vēstures materiālu sistematizācijā un metodoloģiskajā izstrādē, un pievērsta uzmanība mākslas vēsturnieka Borisa Vīpera ietekmei uz Ilgažas akadēmisko un profesionālo izaugsmi.

Pētījuma rezultātā apzināti un sistematizēti vēsturnieces materiāli, atklājot viņas ieguldījumu mākslas vēstures pētniecībā. Raksta pamatā ir Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva un Latvijas Valsts vēstures arhīva, kā arī Latvijas Mākslas akadēmijas Informācijas centra materiāli.

Atslēgvārdi: Aleksandra Ilgaža, mākslas vēsture, Latvijas Mākslas akadēmija, Tēlotājas mākslas kooperatīvs, Boriss Vipers.

IEVADS

Aleksandras Ilgažas vārds Latvijas mākslas vēstures lapaspusēs parādījies reti, un viņas darbība līdz šim ir maz pētīta. Pirmo reizi Ilgaža plašākā kontekstā tiek minēta mākslas vēsturnieces Ingridas Burānes sastādītajā izdevumā “Latvijas PSR Valsts mākslas akadēmija”, kas izdots 1989. gadā Rīgā, izdevniecībā “Avots”. Šis izdevums veltīts mākslas akadēmijas 70 gadu jubilejai un piedāvā pārskatu par augstskolas pastāvēšanas vēsturi. Grāmatā iekļauta arī Ilgažas biogrāfija un viņas profesionālās darbības raksturojums. Līdz šim tas ir vienīgais izdevums, kur lasāms mākslas vēsturnieces dzīvesgājums. Jāņa Kalnača 2005. gada monogrāfijā “Tēlotājas

mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā. 1941–1945” tiek sniegts plašs pārskats par Latvijas mākslas un kultūras norisēm vācu okupācijas laikā, analizējot mākslinieku darbību un institucionālās struktūras šajā periodā. Šajā kontekstā tiek aplūkots arī Tēlotājas mākslas kooperatīvs. Aleksandras Ilgažas vārds grāmatā parādās fragmentāri, tomēr sniegts būtisks ieskats viņas profesionālajā darbībā vācu okupācijas laikā. Toties Ilzes Konstantes 2017. gada monogrāfijā “Staļina garā ēna Latvijas tēlotājā mākslā. 1940–1956” uzmanība pievērsta mākslas norisēm padomju okupācijā. Ilgaža minēta arī saistībā ar Tēlotājas mākslas kooperatīvu kā viena no personām, kas veidoja šīs organizācijas struktūru.

Neskatoties uz to, ka Ilgažas darbība nav pētīta, pieejamais pirmavotu klāsts ļauj iegūt dziļāku ieskatu viņas dzīvē un darba gaitās, atklājot viņas profesionālās intereses. Visplašākais dokumentu klāsts pieejams Latvijas Mākslas akadēmijas Informācijas centrā (turpmāk – LMA IC), kur atrodas Aleksandras Ilgažas personīgās lietas un plašs fotogrāfiju klāsts. Pieļaujams, ka materiālus viņa pati ir nodevusi akadēmijai glabāšanā, un tie nonākuši LMA IC, kur atrodama informācija par LMA absolventiem un pedagogiem. Ilgažas dokumenti aptver laika posmu no 20. gs. sākuma līdz 50.–60. gadu mijai. Pētniecības gaitā izkristalizējās apjomīgākā kolekcija – Latvijas un Rietumu mākslas vēstures materiāli, kas pēc sistematizēšanas veidoja trīs kastes ar detalizētiem pierakstiem un pētījumiem. Līdztekus tam otro lielāko sadaļu veido studiju materiāli – mākslas vēstures lekciju pieraksti, kur detalizēti atklājas 20. un 30. gadu mākslas izglītības struktūra un metodes. Papildus LMA IC dokumentiem Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA-LVA) satur būtisku informāciju par Ilgažas darbu Mākslas akadēmijā. LNA-LVA 230. un 442. fondā ir darba pieredzes apraksti, dienesta gaitas un dažādas izziņas, kas atspoguļo viņas administratīvo lomu akadēmijā, iekļaujot arī detalizētu procesa aprakstu atstādināšanai no amata 1949. gadā. Savukārt Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk – LNA-LVVA) atrodami materiāli no Ilgažas studijām Latvijas Universitātē un dokumenti no Bestuževa Augstākajiem sieviešu kursiem. Dokumenti palīdz izsekot Ilgažas centieniem iegūt akadēmisko izglītību un kandidāta grādu.

Aleksandra Ilgaža dzīves laikā ir uzrakstījusi trīs autobiogrāfiskus aprakstus, kas sniedz ieskatu gan viņas personīgajā, gan profesionālajā dzīvē. Pirmais no tiem tapis 30. gados, savukārt pārējie divi – 1944. un 1945. gadā. Izklāstos ir vispārējs pārskats par viņas dzīvi, akcentējot galvenos notikumus. Apraksti veido strukturētu pamatu, ko attiecīgi papildina pārējie avoti.

Darba procesā ietverta dokumentu izpēte un to sakārtošana hronoloģiskā secībā, izceļot atsevišķus notikumus un periodus Aleksandras Ilgažas biogrāfijā, lai izprastu viņas vietu un lomu Latvijas mākslas vēstures ainavā. Darbs rosina pārdomāt cilvēka atstāto mantojumu – ko ar to iesākt,

kā par to runāt un kā to pārvaldīt, lai tas būtu pieejams un saprotams nākamajām paaudzēm. Vienlaikus tiek akcentēta dažādu laikmetu un ideoloģiju ietekme. Ilgažas skrupulozā pieeja fotoattēlu atribūtikai – norādot ne tikai vietu un datumu, bet arī attēlotās personas – nodrošina precīzu informāciju, kas veicina pilnīgāku un daudzpusīgāku skatījumu uz attiecīgajiem notikumiem un laikmetu. Viņas rūpīgā attieksme pret dokumentiem liecina par augstu profesionālismu. Rezultātā saglabājušies vairāki vērtīgi materiāli kā laikmeta liecības, kuru izpēte palīdzētu pilnīgāk izprast Latvijas mākslas vēstures vidi 20. gadsimta 30.–40. gados.

ALEKSANDRAS ILGAŽAS CEĻŠ NO DZĪVES LAUKOS LĪDZ AKADĒMISKAJAI VIDEI

Aleksandra Ilgaža dzimusi 1896. gada 11. novembrī (23. novembrī pēc jaunā stila) Vecgulbenes Maderniekos. Viņas tēvs Otto un māte Minna bija evaņģēliski luteriskās draudzes pārstāvji (LNA-LVVA, 7427-1-2517, 22). Aleksandrai Ilgažai bija jaunākā māsa Tatjana, kura dzimusi 1904. gada 9. jūlijā (pēc vecā stila), bet diemžēl viņa mūžībā aizgāja pāragri – 1935. gada 13. maijā Vecgulbenes pagastā (Valdības Vēstnesis, 08.08.1936., 13).

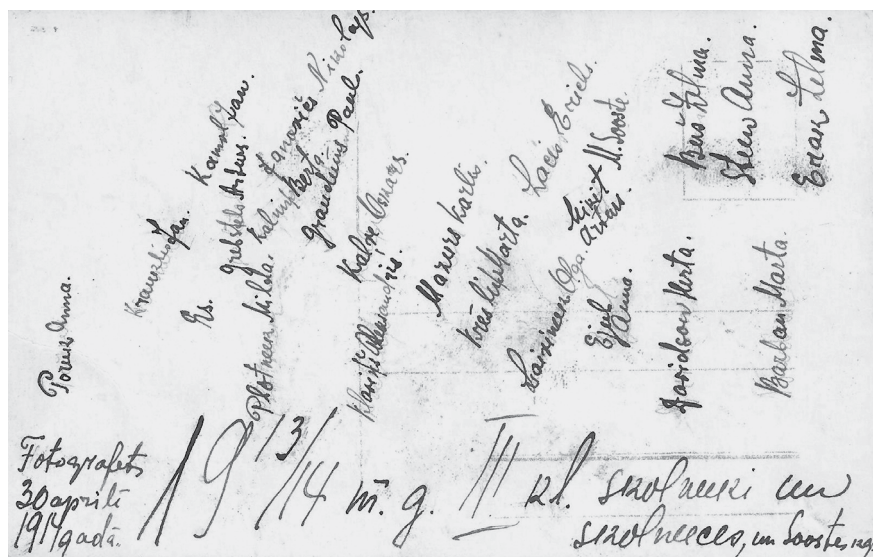
Pēc Aleksandras Ilgažas personīgajiem materiāliem var secināt, ka viņas kaimiņos Vecmadernieku mājās dzīvojusi mākslinieka Jūlija Madernieka ģimene. Madernieku mājas atradās netālu no Pededzes krastiem, un Ilgažas bērnība bija cieši saistīta ar gleznaino upes ainavu. Iespējams, tieši

1. attēls. Pededzes Līčos 1925. gada jūlijā (LMA, Kronvalda bulvāris 4)

Figure 1. In Pededze, homestead “Līči”, July 1925 (LMA, Kronvalda bulvāris 4)

ši dabas tuvība un ainaviskā vide veidoja viņas māksliniecisko pasaules uztveri. Ilgaža ir iemūžināta vairākās fotogrāfijās pie Pededzes upes un plašajās tuvējās pļavās, kur atainota lauku dzīves ikdiena. Attēli atklāj viņas jaunības dienu vidi. Tomēr lauku dzīve atstāja negatīvu iespaidu uz viņas veselību. Ilgaža pati atzīmējusi, ka smagais fiziskais darbs bērnībā nelabvēlīgi ietekmējis viņas turpmāko veselības stāvokli (LNA-LVA, 230–3–530, 4).

2. attēls. 1914. gada 30. aprīlis, skolnieki un skolnieces un [Mārtiņš] Soste. Aleksandra Ilgaža pirmajā rindā otrā no labās puses (LMA, Kronvalda bulvāris 4)

Figure 2. 30 April 1914, schoolboys and schoolgirls, and [Mārtiņš] Soste. Aleksandra Ilgaža, in the front row, second from the right (LMA, Kronvalda bulvāris 4)

Viņas pirmā izglītības iestāde bija Vecgulbenes “Krusta” pagasta skola, bet otrā – Lubānas pilsētas skola, kur Aleksandra Ilgaža mācījās no 1912. līdz 1915. gadam. Aleksandras Ilgažas fotogrāfiju kolekcija no Lubānas skolas laikiem sniedz unikālu ieskatu ne tikai skolas vidē un arhitektūrā, bet arī tālaika izglītības un kultūras dzīves norisēs Lubānā. Kolekcijā ietverti attēli ar skolasbiedriem un pasniedzējiem, un katra fotogrāfija ir rūpīgi anotēta – attēla aizmugurē norādīti personu vārdi un uzvārdi. Detalizētā informācijas fiksācija ļauj izzināt skolas kolektīvu. Pēc Lubānas skolas absolvēšanas Aleksandra Ilgaža mācības turpināja Sanktpēterburgas sieviešu ģimnāzijā, kuru absolvēja 1916. gadā (LMA IC, *Curriculum Vitae*). Tā paša gada rudenī viņa uzsāka studijas Bestuževa Augstākajos sieviešuursos, Juridiskajā fakultātē (LNA-LVVA, 7427–1–2517, 91). 1917. gadā, sākoties Februāra revolūcijai Krievijā, Ilgaža strādāja Kara zaudējumu komisijā Sanktpēterburgā (LNA-LVA, 230–3–530, 4). Tomēr tā paša gada vasarā viņa atgriezās Latvijā. Nestabilās politiskās un sociālās situācija dēļ Ilgaža ieņēma skolotājas amatu Vecgulbenes “Meiša” skolā (LMA IC, *Curriculum Vitae*), lai nodrošinātu sev un vecākiem iztiku. Paraleli darbam viņa palīdzēja vecākiem uzturēt saimniecību Maderniekos. Ilgaža neatgriezās Sanktpēterburgā, lai pabeigtu tur uzsāktās studijas (LNA-LVA, 230–3–530, 4). Tā vietā viņa 1919. gadā pārcēlās uz Rīgu, un jau 1920. gada rudenī viņa tika imatrikulēta kā Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļas studente (LMA IC, *Curriculum Vitae*).

STUDIJAS LATVIJAS UNIVERSITĀTĒ

Aleksandras Ilgažas akadēmiskās izglītības ceļš sākās ar studijām Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē (LMA IC, *Curriculum Vitae*). Tapāt kā citviet Eiropā, arī Latvijas Universitātes Vēstures nodaļā mākslas vēstures kursi tika pasniegti kā palīgdisciplīna (Kalnačs 2005, 69). Ilgaža Latvijas Universitātē apguva mākslas vēsturi pie Filipa Šveinfurta, viduslaiku mākslas vēsturi pie Leonīda Arbuzova, Grieķijas mākslas vēsturi pie Ernesta Felsberga un mākslas pedagoģijas kursu pie Aleksandra Dagues. Viņas akadēmiskās gaitas dalāmas vairākos posmos, un studiju pārtraukumi galvenokārt saistīti ar veselības problēmām (LNA-LVA, 230–3–530, 4). Ilgaža ar neatlaidību pēc pārtraukumiem atgriezās studijās, cenšoties paplašināt savas zināšanas. Oficiāli viņa pabeidza studijas 1930. gadā bez kandidāta grāda (LNA-LVVA, 7427–1–2517, 96). Neskatoties uz to, Ilgaža turpināja apmeklēt lekcijas un seminārus. No 1930. līdz 1936. gadam viņa piedalījās Borisa Vipera lekcijās un nokārtoja sešus seminārus mākslas vēsturē (Nostrādāti semināri mākslas vēsturē. LMA IC). Vipera sniegtās zināšanas papildināja viņas intelektuālo arsenālu. Ilgaža

vairākkārt lūgusi pagarināt kandidāta grāda izstrādes termiņu, tomēr viņai neveicās ar darba izstrādi. Ņemot vērā viņas akadēmiskās intereses, iespējams, Ilgaža vēlējusies rakstīt kandidāta grāda darbu par 19. un 20. gs. mijas latviešu māksliniekiem. Tomēr nav atrasti konkrēti norādījumi, kas apstiprinātu tieši šīs tēmas izvēli. 1939. gadā viņa no jauna iestājās Latvijas Universitātē (Latvijas Universitātes studentu karte. Rīgā, 09.10.1939. LMA, Kronvalda bulvārī 4), visticamāk, lai aizstāvētu kandidāta grāda darbu, taču šis mēģinājums noslēdzās bez rezultāta. LNA-LVVA pēdējie divi dokumenti saistīti ar atkārtotu iestāšanos augstskolā (LNA-LVVA, 7427-1-2517, 21), kur pēdējais ieraksts datēts ar 1941. gada 3. februāri ar paziņojumu par studiju beigšanu bez grāda (LNA-LVVA, 7427-1-2517, 96).

No studiju laika Aleksandra Ilgaža ir saglabājusī ievērojamu daļu lekciju pierakstu, kas sniedz būtisku ieskatu studiju procesā. Pieraksti ietver detalizētus lekciju konspektus un piezīmes, kas viņai bija svarīgs uzziņu avots ne tikai studiju laikā, bet arī vēlāk, pievēršoties pētniecībai. Pieraksti liecina par viņas rūpību un daudzpusību – lekcijas pierakstītas latviešu, krievu un vācu valodā un norāda uz daudzvalodību mācību procesā un Ilgažas valodu prasmi. Vislabāk saglabājušies pieraksti no Roberta Vipera, Borisa Vipera un Filipa Šveinfurta lekcijām, ko Ilgaža sakārtojusi vairākos sējumos.

Studiju gadi Latvijas Universitātē iezīmē nozīmīgu laika posmu viņas dzīvē. Neraugoties uz veselības problēmām un centieniem studijas apvienot ar darbu, Ilgaža teju divas dekādes veltījusi studijām. Boriss Vipers būtiski ietekmēja viņas tālāko nodarbošanos mākslas vēsturē – tieši viņš mudināja Ilgažu uzsākt darba gaitas Tēlotājas mākslas kooperatīvā. Vēsturnieces daudzveidīgās studijas, sistemātiskie pieraksti, iesaiste studiju procesos veidoja pamatu viņas intelektuālajai attīstībai un profesionālajai izaugsmei.

DARBS TĒLOTĀJAS MĀKSLAS KOOPERATĪVĀ (1941-1944)

Paralēli Mākslinieku savienībai Tēlotājas mākslas kooperatīvu izveidoja Latvijas PSR Mākslas lietu pārvalde, tas tika veidots pēc Vissavienības mākslinieku kooperatīva “Vsekhudozhnik” parauga (Cielava 1983, 82). Kooperatīva mērķis bija apvienot atsevišķi darbojošos māksliniekus valsts pasūtījumu izpildīšanai un nodrošināt viņus ar darbu un nepieciešamajiem materiāliem, norādot uz padomju varas centieniem organizēt un kontrolēt mākslinieku darbību un mākslas kvalitāti jeb atbilstību ideoloģijai. Kooperatīva izveides process sākās ar 1941. gada 21. februāri, kad tika sasaukta pirmā sapulce, savukārt statūts apstiprināja 27. martā (Cielava 1983, 82). Kooperatīva plānā bija izveidot savu mākslas salonu mākslas darbu pārdošanai.

3. attēls. Aleksandra Ilgaža, 1944. g. janvāris (LMA, Kronvalda bulvāris 4)

Figure 3. Aleksandra Ilgaža, January 1944 (LMA, Kronvalda bulvāris 4)

Kā kooperatīva centrālās darbības vieta tika izraudzītas telpas Vecrīgā, precīzāk – Vaļņu ielā 9. Tur arī tika plānota salona atrašanās vieta. Jau najās telpās 15. maijā notika dibināšanas sapulce, kurā izskatīja 182 mākslinieku pieteikumus (Cielava 1983, 83). 21. maijā notika kooperatīva pilnsapulce un valdes vēlēšanas, kurās vecākās grāmatvedes-darbvēdes amata uzdevumus uzticēja Aleksandrai Ilgažai, bet par valdes priekšsēdētāju iecēla Jāni Aiženu, viņa vietnieks bija Rūdolfs Alders (Konstante 2017, 69). Šajā periodā Ilgaža kļuva par Latvijas PSR mākslas darbinieku arodbiedrības biedru. Iesākto darbu pie kooperatīva attīstīšanas un izvēršanas apturēja nacistiskās Vācijas iebrukums Latvijas teritorijā. Neskatoties uz vācu okupantu ienākšanu Latvijas teritorijā, Tēlotājas mākslas kooperatīvs nepārtrauca darbību un arī pēc padomju varas atjaunošanas turpināja strādāt, kaut gan tika uzsvērts, ka Tēlotājas mākslas kooperatīvs ir jaunizveidojums, līdz ar to cenšoties to norobežot no iepriekšējā režīma. Vācijas okupācijas laikā kooperatīvs piedzīvoja lielu biedru skaita pieaugumu – apmēram 500 biedri kopumā (Kalnačs 2005, 69). Salīdzinot ar padomju okupācijas laiku, mākslinieku skaits organizācijā ir būtiski lielāks. Padomju varai atjaunojoties, Latvijā 1944. gadā tika nodibināta PSRS Mākslas fonda Latvijas nodaļas organizācijas komiteja, tāpēc nolēma Tēlotājas mākslas kooperatīvu iekļaut ražošanas kombinātā “Māksla” (Cielava 1983, 84). Attiecīgi 1945. gadā Tēlotājas mākslas kooperatīvs tika likvidēts PSRS kultūrpolitikas dēļ, lai apvienotu visas mākslas organizācijas un veidotu saskaņotu pieeju pārraudzībā un ideoloģijas realizācijā. Aleksandra

Ilgaža kooperatīvā sāka strādāt pēc Borisa Vipera norādījumiem. Posms no 1941. gada, kad Aleksandra Ilgaža uzsāka darbu Tēlotājas mākslas kooperatīvā, līdz 1945. gadam, kad kooperatīvu likvidēja, bija gana aktīvs, veicināja viņas profesionālo attīstību. Ilgaža raksta, ka “caur manām rokām izgāja ap četri tūkstoši darbu, kas man, manam mākslas pētniecības darbam deva daudz”. Šajā laikā Aleksandras Ilgažas raksti par māksliniekiem un mākslas dzīvi bija lasāmi laikrakstos. Mākslas vēsturniece publicējās izdevuma “Daugavas Vēstnesis” pielikumā “Māksla – Literatūra – Zinātne” informējot par grafiķu izstādi Rīgā (Ilgaža 1943, 4) un tādiem māksliniekiem kā Vilhelms Purvītis (Ilgaža 1942, 2), Jānis Kalmiņis (Ilgaža 1942, 2), Jānis Plēpis (Ilgaža 1942, 2), Jūlijs Jēgers (Ilgaža 1942, 2), Oskars Norītis (Ilgaža 1942, 2) un mākslinieku pulciņu “Rūķis” (Ilgaža 1945, 537). Pavisam īsu brīdi iznāca laikraksts “Līdums”, tur viņa rakstīja par Kultūras fonda laureātiem tēlotājā mākslā (Kalnačs 2005, 127).

DARBS VALSTS MĀKSLAS AKADEMIJĀ

Pēc Tēlotājas mākslas kooperatīva darbības beigām Aleksandra Ilgaža sāka strādāt Valsts Mākslas akadēmijā (tag. Latvijas Mākslas akadēmija) par zinātniskās bibliotēkas pārzini. Šis darbs ļāva viņai pievērsties mākslas vēstures zinātniskajam darbam. Ilgaža bija akadēmijas bibliotēkas vadītāja no 1945. gada janvāra līdz 1949. gadam, kad viņu atstādināja no amata. Līdztekus bibliotēkas darba pienākumiem viņai tika uzticēts lasīt mākslas vēstures kursu “Vakareiropas māksla no 16. līdz 18. gadsimtam” (LNA-LVA, 230–3–530, 4). Šis uzdevums varētu būt saistīts ar 1945. gada 10. maija padomes sēdi, kurā viens no punktiem, kas tika apspriests, bija mācībspēku trūkums mākslas vēsturē. Viens no piedāvājumiem bija piesaistīt akadēmijas pasniedzējus Kristapu Eliasu, Kārli Brencēnu un Aleksandru Ilgažu, kā arī no Maskavas mēģināt piesaistīt Borisu Vipera (LNA-LVA, 442–3–6, 5). Arhīvu dokumentos Ilgaža parādās ar dažādiem amata nosaukumiem, kas, iespējams, liecina par to, ka viņa vienlaikus ieņēmusi vairākus amatus. Zināms, ka viņa bijusi Mākslas vēstures katedras līdzstrādniece, lektore (LNA-LVA, 442–1–2–87, 17).

Viens no pirmajiem uzdevumiem bija sakārtot kara laikā haotiskā stāvoklī nonākušo bibliotēku (LNA-LVA, 442–3–6, 33). Aleksandrai Ilgažai bija jāizveido detalizēta kartotēka – grāmatu rādītājs un alfabētisks katalogs. Papildus kartotēkas izveidei plānā bija paredzēts iekārtot grafikas kabinetu, kas būtu specializēta telpa grafikas darbu glabāšanai un izpētei. Bibliotēkas rīcībā pieejamās telpās bija jāturpina apskatei izlikt mākslas darbu reprodukcijas – zīmējumus, gleznojumus un darbus dažādās grafikas tehnikās, kā arī jāturpina organizēt izstādes.

4. attēls. 1949. gada 8./9. jūlijs Mākslas akadēmijā. Priekšplānā attēla kreisajā pusē Aleksandra Ilgaža protokolē (LMA, Kronvalda bulvāris 4)

Figure 4. 8 or 9 July 1949 at the Art Academy. In the foreground on the left side of the image, Aleksandra Ilgaža is documenting the meeting (LMA, Kronvalda bulvāris 4)

Varas maiņas laikā vairākus pasniedzējus izskauda no amata, Aleksandra Ilgaža arī bija viens no mācībspēkiem, kas zaudēja darbu. 1948. gadā parādās sūdzības par bibliotēkas darbību un arī par pašu Ilgažu. Galvenais arguments, kas tika izmantots, bija nespēja savest kārtībā bibliotēku (LNA-LVA, 442-1-2-87, 23). Sūdzību kopums beidzās ar Ilgažas atstādināšanu no akadēmijas bibliotēkas vadītājas darba. 1949. gadā prorektors Georgs Kruglovs ziņoja par bibliotēkas nozīmi un nepieciešamību reorganizēt tās darbību (LNA-LVA, 442-1-2-87, 24). Aleksandras Ilgažas darba trūkumi tika izklāstīti detalizētā ziņojumā. Pirmkārt, ziņojumā norādīts, ka bibliotēkā nav kartotēkas, Ilgaža norāda uz materiāla un laika trūkumu kā galveno iemeslu tam. Ilgaža sniedza informāciju par sadarbību ar citām institūcijām un izdevniecībām, uzskaitot vairākus kontaktus: Ļeņingradas Mākslas akadēmijas bibliotēku, Puškina muzeju Maskavā, antikvariātu Blaumaņa ielā 38. Ziņojumā izskatīts jautājums par padomju mākslas propagandēšanu. Ilgaža atzīst, ka ir iegādājusies atsevišķus periodiskos izdevumus, bet neko vairāk, jo bibliotēkai trūkst līdzekļu. Taču novērtētāji šo argumentu uzskatīja par nepatiesu, atzina, ka viņai vairāk jāpievēršas ideoloģijas propagandēšanai ikdienas darba gaitās. Nobeigumā analizētas situācijas, kurās vēsturniecei bijuši konflikti ar bibliotēkas apmeklētājiem. Novērtētāji secina, ka Ilgažas personībā un darba ētikā ir vairāki trūkumi, tostarp politiskā nesagatavotība, nesadarbošanās ar sabiedriskajām

organizācijām, kā arī konfliktu uzsākšana ar studentiem. Papildus iepriekš minētajiem trūkumiem Aleksandras Ilgažas darbā uzsvērta viņas labvēlīgā attieksme un godbijība pret Rietumeiropas mākslu un civilizāciju (LNA-LVA, 442-1-2-87, 24). Novērtējumu sniedza kadru daļas inspektors Aleksandrs Markovs un vecākā laborante Alise Iljina (LNA-LVA, 442-1-2-87, 23). 1949. gada pavēles norakstā Aleksandra Ilgaža atbrīvota no amata un viņas darba uzdevumi tiek nodoti mākslas vēsturniecei Ilzei Blahinai.

Aleksandras Ilgažas dzīvi pēc 1949. gada raksturo nenoteiktība un virkne noslēpumu, fragmentārais materiālu klāsts šo dzīves posmu apgrūtinā atšķetināt. Par turpmāko darbību informācija ir ierobežota. Tomēr zināmi ir apliecinājumi, ka Ilgaža turpinājusi darboties mākslas vēstures laukā, apkopojot informāciju par Latvijas mākslu un māksliniekiem. Mākslas vēsturniece turpināja pārrakstīt studiju laika lekciju pierakstus mašīnrakstā. Piezīmju lapā, kas pievienota mašīnrakstam, Ilgaža rakstījusi: "Varu teikt, ka, pārstudējot šeit teikto, tas sniedz man pamudinājumu jaunām ierosmēm, kādas līdz šim man vēl nebija radušās. Dievs, kaut tas būtu tavs prāts, man risināt tālāk šīs ierosmes, jo es tiešām nezinu, kas man jādara; mana slimošana jau man neļauj neko konsekventi un sistemātiski darīt! Nekur savā ikdienas dzīvē neredzu konkrētības, tādas nav. Bet jāvar pārdzīvot. Kā?!" Šie pieraksti datēti ar 1956. gada 10. janvāri.

NOBEIGUMS

Rakstā tika aplūkota visa autorei zināmā informācija par Aleksandru Ilgažu. Dokumenti bija fragmentāri, dažos gadījumos trūka kontekstuālu detaļu, kas labāk palīdzētu izprast situāciju. Darba izstrādes procesā materiālu klāsts tika rūpīgi sistematizēts, lai to pārskatāmi varētu izmantot arī turpmāk. Ilgažas fotoattēlu kolekcija sadalīta pa vairākiem posmiem, sākot ar sadzīves ainām Maderniekos, studiju gadiem Lubānas skolā un Latvijas Universitātē, kā arī viņas darba pieredzi Tēlotājas mākslas kooperatīvā un Valsts Mākslas akadēmijā. Turklāt sistematizēti arī Ilgažas vāktie materiāli par Latvijas un Rietumu mākslas vēsturi. Materiāli tematiski izdalīti arhitektūras, tēlotājas mākslas un lietišķās mākslas sadaļās. Rietumu mākslas vēsturē materiāli dalīti pa reģioniem un mākslas skolām.

Šajā pētījumā vienkopus skatīta vēsturnieces aktīvā darbība. Caur Ilgažas biogrāfijas prizmu var mēģināt izprast dzīvi 30. un 40. gados. Aleksandras Ilgažas pieredzi var skatīt kā precedentu intelektuālas sievietes dzīvē šajā periodā. Tā atklāj, kā politiskās pārmaiņas var ietekmēt indivīda dzīves gājumu. Aleksandra Ilgaža mācībām veltījusi ļoti ilgu laiku, uzsākusī studijas 1920. gadā, viņa turpināja apmeklēt dažādas lekcijas līdz pat 30. gadu beigām, kad teorētiski viņa jau sen skaitījās absolvējusi Latvijas

Universitāti. Vēsturniece nemitīgi rūpīgi mācījusies, skrupulozi pierakstījusi lekcijas, tad veidojusi konspektus un pārrakstījusi tos mašīnrakstā. Nozīmīgi, ka viņa nav atbrīvojusies no pierakstiem, tos glabājusi un periodiski pārskatījusi. Tagad sakārtotie dokumenti sniedz iespēju ielūkoties gandrīz 100 gadus senā pagātnē un uzzināt dažādu pasniedzēju metodiku, veidoto lekciju struktūru un stilu. Viņas darbības galvenais virziens nebija publikācijas presē. Ilgažu vairāk saistīja sistemātisks darbs ar materiāliem, kas ietver arī iedziļināšanos tēmā, taču viņas darbs nebija vērsts uz jauniem atklājumiem. Balstoties uz Borisa Vipera mācīto, mākslas vēsturniece turpināja viņa pieeju darbā ar šiem materiāliem. Ilgaža koncentrējās uz zināšanu sistematizēšanu, veidojot pamatīgu informācijas bāzi, kas būtu nodarīga arī citiem. Mākslas vēsturnieces vāktie un veidotie studiju materiāli tika izmantoti mākslas vēstures pasniegšanai Mākslas akadēmijā. Tos izmantoja arī citi pedagogi, kas materiālus integrēja savā lekciju saturā.

SAĪSINĀJUMI

LMA IC – Latvijas Mākslas akadēmijas Informācijas centrs

LNA-LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERĀTŪRA

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Bibliotēkas pārzīnes Ilgažas Aleksandras dienesta gaitas Latv. PSR valsts mākslas akadēmijā. LNA-LVA, 442–1–2–87, 17–24.

Curriculum vitae. Aleksandras Ilgažas lieta. LMA IC.

Dzimšanas apliecība (noraksts). LNA-LVVA, 7427–1–2517, 22.

Dzīves apraksts. LNA-LVA, 230–3–530, 4.

Latvijas Universitātes studentu karte. Rīgā, 09.10.1939. LMA, Kronvalda bulvārī 4.

Lūgums Latvijas Universitātes rektora kungam. LNA-LVVA, 7427–1–2517, 21.

Nostrādāti semināri mākslas vēsturē. LMA IC.

Protokols Nr. 3. LNA-LVA, 442–3–6, 5.

Protokols Nr. 9. LNA-LVA, 442–3–6, 33.

Sekmīgi beigusi LU vēstures pilnu kursu ar arodtiesībām, bet bez zinātn. grāda. LNA-LVVA, 7427–1–2517, 96.

Slushatel'nicy petrogradskih" vysshih" zhenskih" kursov" juridicheskago fakul'teta. LNA-LVVA, 7427–1–2517, 91.

PERIODIKA

Ilgaža, A., 1942. Gleznotājs Jānis Kalmīte. *Daugavas Vēstnesis. Māksla – Literatūra – Zinātne*, 5, 2.

Ilgaža, A., 1942. Gleznotājs Jūlijs Jēgers. *Daugavas Vēstnesis. Māksla – Literatūra – Zinātne*, 13, 2.

- Ilgaža, A., 1942. Mākslinieks Jānis Plēpis. *Daugavas Vēstnesis. Māksla – Literatūra – Zinātne*, 7, 2.
- Ilgaža, A., 1942. Oskars Norītis. *Daugavas Vēstnesis. Māksla – Literatūra – Zinātne*, 34, 1.
- Ilgaža, A., 1942. Vilhelma Purviša 70. dzimšanas dienā. *Daugavas Vēstnesis. Māksla – Literatūra – Zinātne*, 3, 2.
- Ilgaža, A., 1943. Grafiķu izstāde Rīgā. *Daugavas Vēstnesis*, 87, 4.
- Ilgaža, A., 1945. II Rūķis. *Karogs*, 5–6, 537–539.
- Tiesu sludinājumi. *Valdības Vēstnesis*, 08.08.1936., 13.

LITERATŪRA

- Cielava, S. (sast.), 1983. *Latviešu tēlotāja māksla*. Rīga: Liesma.
- Eliass, Ģ., 2006. Latvijas PSR Mākslas akadēmijas dibināšanas un 20 gadu darbības atcerei. Lāce, D. (sast.). *Māksla un politiskie konteksti*. Rīga: Neputns, 2006.
- Kalnačs, J., 2005. *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā. 1941–1945*. Rīga: Neputns.
- Kalnačs, J., 2023. LVU Filoloģijas fakultātes Mākslas zinātņu nodaļa (1944–1951). *Mākslas Vēsture un Teorija*, 27, 36–51.
- Konstante, I., 2017. *Staļina garā ēna Latvijas tēlotājā mākslā. 1940–1956*. Rīga: Neputns.

WORK OF ALEKSANDRA ILGAŽA IN LATVIAN ART HISTORY IN THE 1930S AND 1940S

KATRĪNA ŠEIKINA

Bachelor's degree in visual arts

E-mail: *katrina.seikina@gmail.com*

ABSTRACT

The article explores the work of art historian Aleksandra Ilgaža in Latvian art history during the 1930s and 1940s, focusing on her studies at the University of Latvia, her involvement in the Fine Arts Cooperative, and her role at the State Academy of Art (now the Art Academy of Latvia). It examines her contribution to the systematisation and methodological development of art historical materials, and draws attention to the influence of art historian Boriss Vipers on her academic and professional growth. As a result of the research, the materials left by the historian were identified and systematised, revealing her contribution to art history research. The article is based on the materials of the Latvian National Archives Latvian State Archive and Latvian State Historical Archive, as well as the Information Centre of the Art Academy of Latvia.

Keywords: Aleksandra Ilgaža, art history, Art Academy of Latvia, Fine Arts Cooperative, Boriss Vipers.

SUMMARY

The main aim of the research was to explore and reconstruct the biography of art historian Aleksandra Ilgaža in as much detail as possible, while emphasising her role in the history of Latvian art in the 1930s and 1940s. The final work is based on the need to systematise the range of materials left by Ilgaža. The tasks of the research include a chronological outline of the historian's life story, an analysis of her academic and professional activities and the significance of her contribution in the context of Latvian art history. The work is based on documents from the Information Centre of the Art Academy of Latvia, the Latvian State Archives and the Latvian State Historical Archives, while personal documents, lecture notes and photographs of Ilgaža supplemented the range of sources. The available literature on the period was consulted, the life of Aleksandra Ilgaža was studied, the historian's main areas of activity examined, including her work at the Fine Arts Cooperative and the State Academy of Art, and her work in art history research was evaluated.

The work is structured in several chapters, which thematically and chronologically encompass the life of Aleksandra Ilgaža. Her work in Latvian art history reveals a multi-layered and complex cultural and artistic environment in the 1930s and 1940s. As times and societal values change, so does the assessment of the historian's work. In the context of Soviet ideology, she was seen as overly friendly toward Western culture, while from a contemporary perspective, her work seems courageous without being saturated by ideology. The historian's life story also reveals aspects of gender roles and inequality in a historical context, offering a critical perspective and the interaction of social and political structures with the individual circumstances of human life. Her example imparts the ways how these factors shape an individual's life course and professional development.

VISPĀRĒJĀ IZGLĪTĪBA RĒZEKNES APRIŅĶĪ (1944–1949)

LAIMA GRIŠULE

Humanitāro zinātņu akadēmiskā bakalaura grāds vēsturē un arheoloģijā,

Daugavpils Universitātes vēstures maģistra programmas studente

E-pasts: laima_grisule@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Vispārējā izglītība Rēzeknes apriņķī (1944–1949) tika pētīta, lai papildinātu un konkrētizētu historiogrāfijā sniegtos atzinumus par izglītības sovetizāciju. Rakstā dots ieskats skolu materiālo apstākļu sakārtošanā pēc Otrā pasaules kara, atklājot, ka varas deklarācijas par bezmaksas izglītību kontrastēja ar ikdienas realitāti. Aplūkoti skolēnu un skolotāju ideoloģiskās pakļaušanas mehānismi, pievēršot uzmanību Latvijas iedzīvotāju adaptācijas un pretestības stratēģijām jaunos apstākļos.

Atslēgvārdi: vispārējā izglītība, Rēzeknes apriņķis, sovetizācija, apriņķa partijas komiteja, apriņķa padomes izpildkomiteja.

IEVADS

Pēc Otrā pasaules kara, Latvijas teritorijai atkārtoti nonākot PSRS sastāvā, strauji tika veikta vispārējās izglītības¹ sovetizācija, jo tai bija jākļūst par instrumentu totalitārajam režimam pakļāvīgas sabiedrības audzināšanā (Saleniece 2003, 197). Izglītības sovetizācijas izpēte sākās īsi pēc Latvijas Republikas valstiskuma atjaunošanas (Bērziņa 1992) un tiek turpināta mūsdienu historiogrāfijā. D. Bleiere aplūko institucionālās pārmaiņas, amatpersonu nomaļņu izglītības sistēmā, pedagoģisko kadru politiku, obligātās septiņgadīgās izglītības ieviešanu (Bleiere 2012), skolēnu komunistiskās audzināšanas paņēmienus (Bleiere 2013a), kā arī N. Hruščova vadībā veiktas reformas (Bleiere 2013b). I. Saleniece pēta mazākumtautību skolu likvidēšanu (Saleniece 2007), jauniešu adaptāciju

komunistiskajam režīmam (Saleniece, Sveins 2011), pedagoģisko kadru politiku un skolotāju lomu sovietizācijā (Rahi-Tamm, Saleniece 2016; Saleniece 2003).

Pētījumi par izglītības sovietizāciju LPSR reģionos veikti epizodiski (Stapķeviča 2011; Grišule 2024). Padomju skola vēl ir salīdzinoši nesena pagātne, un vajag klievēt par to pastāvošos mītus. Raksta mērķis ir integrēt konkrētu norišu izpēti historiogrāfijas sniegtajos plašākajos atzinumos par izglītības sovietizāciju LPSR, kā piemēru izmantojot Rēzeknes apriņķi², jo tā bija viena no visagrāk reokupētajām Latvijas teritorijām 1944. gadā. LPSR administratīvais dalījums apriņķos pastāvēja līdz 1949. gadam – tas noteica pētījuma hronoloģiskos ietvarus.

PĒTĪJUMA AVOTU BĀZE

Par galveno sovietizācijas virzītāju reģionos kļuva apriņķu un pagastu partijas komitejas (Bleiere et al. 2005, 307). Rēzeknes apriņķa LK(b)P komitejas dokumenti (LNA-LVA, PA-124) sniedz ieskatu vispārējās izglītības īstenošanas dažādos aspektos. Rēzeknes apriņķa darbaļaužu deputātu padomes apspriesto vispārējās izglītības jautājumu tematiskais loks salīdzinoši ir šaurāks (LNA-RZVA, 2). Informācijas papildināšanai tika pētīti arī cita veida vēstures avoti. Reģionālā laikraksta “Pa Staļina Ceļu” raksti detalizētāk atklāj varas nostāju, savukārt mutvārdu vēstures avoti – Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra krājumā esošie Rēzeknes apriņķa skolēnu un skolotāju dzīvesstāsti – ļauj ielūkoties pagātnē parastā cilvēka acīm un iepazīt vēstures procesa subjektīvo pusi.

MATERIĀLIE APSTĀKĻI RĒZEKNES APRIŅĶA SKOLĀS

Rēzeknes apriņķa LK(b)P komiteja pirmoreiz ar vispārējo izglītību saistītus jautājumus skatīja 1944. gada 18. septembrī, konstatējot, ka no 172 skolām³ uzņemot skolēnus gatava tikai 91 skola, jo 26 kara laikā ir pilnībā nopostītas, vairākās izvietoti militārie objekti un hospitāļi (LNA-LVA, PA-124–3–1, 80). Turklāt LPSR Izglītības ministrija finansējumu piešķīra novēloti, un pēc tā izdalīšanas atklājās, ka visiem paredzētajiem darbiem naudas nepietiek (LNA-RZVA, 2–1–61, 25). Darbinieki reizēm nezināja, kādi pienākumi ir to kompetencē. Piemēram, Rēzeknes krievu vidusskolas direktors sūdzējās: “Apriņķa tautas izglītības nodaļā saka, ka nauda remontiem saņemta pagasta izpildkomitejā. Pagasta izpildkomiteja sūta uz apriņķa finanšu nodaļu. Pēdējā neatsaka līdzekļus izsniegt, bet arī neizsniedz tos.” (Čerņjakovs 1947, 2)

Partijas komiteja aicināja organizēt skolēnu vecākus, skolēnus un skolotājus skolu ēku un inventāra remontdarbu veikšanai, kurināmā sagādāšanai (LNA-LVA, PA-124-3-1, 80). Šī ideja tika aktīvi popularizēta presē, izceļot tās mācību iestādes, kur materiāltehniskos jautājumus vietējie atrisinājuši saviem spēkiem (Seļavins 1947, 2). Lai arī oficiāli izglītība skaitījās bezmaksas, tās īstenošana prasīja būtisku sabiedrības iesaistišanos un materiālo līdzekļu ieguldīšanu. 1948. gada 10. decembrī Rēzeknes apriņķa LK(b)P komitejas konferencē tika piedāvāts paplašināt skolu materiālo bāzi, tām piešķirot “kulaku” mājas (LNA-LVA, PA-124-6-1, 46-47). 26. jūnijā izpildkomiteja izstrādāja plānu “Par bezsaimnieku, kulaku māju un ēku atdošanu klases telpām, internātiem un skolotāju dzīvokļiem” (LNA-RZVA, 2-1-101, 43-44). Salīdzinot plānu ar deportēto un VDK notiesāto iedzīvotāju sarakstiem (Pelkaus et al. 2007; Viksne, Kangeris, 1999), izdevās noskaidrot, ka vairākām Rēzeknes apriņķa skolām tika piešķirti represēto personu īpašumi. Laikrakstā “Pa Staļina Ceļu” bija lasāms: “Skolām mūsu apriņķī tiek veltīta liela gādība un pastāvīga vērība. Šovasar vien skolu ēkām un skolotāju dzīvokļiem iedalītas vairāk nekā 70 mājas.” (Pa Staļina Ceļu, 01.09.1949., 2)

Mācību procesa norisei trūka atbilstošu mācību grāmatu un kancelejas preču (Stapķeviča 2011, 288): “tinte – tas bija sodrēji. Sarkanā no tām tur ogām dzērveņu taisijām. Ar brāli vienmēr likām tos sodrējus melnos, ar ūdeni [šķaidījām] – tā bija melnā tinte.” Burtnīcu vietā skolēni rakstīja uz avižu maliņām (DU MV 145). Galvenais iemesls, kādēļ liels skaits bērnu neapmeklēja skolu, bija apavu un apģērba trūkums (LNA-LVA, PA-124-3-8, 25-26; DU MV 145). Lai gan apriņķa LK(b)P komiteja pieņēma vairākus lēmumus par materiālo palīdzību skolēniem, citos avotos nav atrodamas liecības par to realizēšanu.

Vara noliedza sadzīves apstākļu ietekmi uz mācību rezultātiem, tomēr gan tie, gan krasās izmaiņas mācību saturā varēja būt cēlonis zemajām sekmēm (Bleiere 2012, 109; Stapķeviča 2011, 289). Iesaistīt izglītošanās procesā pēc iespējas vairāk bērnu bija svarīgi gan izglītības līmeņa celšanai, gan arī lielāka cilvēku skaita audzināšanai komunisma garā.

SKOLĒNU SOVETIZĀCIJAS PAŅĒMIENI

Cerības gūt ātrākus panākumus sabiedrības sovetizācijā deva mērķtiecīga iedarbība uz jaunākajām paaudzēm (Saleniece 2003, 197). Situācijas izpēte Rēzeknes apriņķī padziļina zināšanas par ideoloģiskās audzināšanas paņēmieniem LPSR skolās.

Partijas komiteja daudz uzmanības pievērsa militārās mācības ieviešanai. Par vienu no vispārējās izglītības uzdevumiem kļuva zēnu sagatavošana obligātajam dienestam armijā (Vecgailis 1945, 68). Jau 1944. gada

septembrī Rēzeknes apriņķa LK(b)P komitejas militārajai nodaļai tika uzdots sameklēt un iecelt militārās apmācības vadītājus (LNA-LVA, PA-124-3-1, 80). Bieži vien ieceltajiem vadītājiem trūka atbilstošas izglītības. Situācijas uzlabošanai tika rīkoti metodiskie semināri un cita veida mācības (LNA-LVA, PA-124-3-7, 4; LNA-LVA, PA-124-5-18, 12). Militārās apmācības ieviešanu kavēja arī materiāltehnikas problēmas (LNA-LVA, PA-124-3-8, 77). Tika konstatēts, ka skolēnu fiziskā sagatavotība ir vāja. Lai to novērstu, katrā skolā bija paredzēts izveidot Sarkanā Krusta pirmorganizācijas, katrā pagastā – fiziskās audzināšanas grupas, kā arī popularizēt sportu (LNA-LVA, PA-124-3-8, 77; LNA-LVA, PA-124-5-18, 94).

Skolēnu indoktrinēšanā liela nozīme tika piešķirta pionieru un komjauniešu organizācijām (Bleiere 2013a, 117). Rēzeknes apriņķa LK(b)P komitejas sanāsmēs paustas bažas par maza skolēnu skaita iesaistīšanos tajās (LNA-LVA, PA-124-3-8, 34; LNA-LVA, PA-124-5-299, 139). Pirmajos pēckara gados iestāšanās pionieros un komjauniešos visā Latvijā tika uzskatīta par “līdzī skriešanu” represīvajam režīmam (Saleniece, Sveins 2011, 276). Partijas komiteja vajadzību iesaistīt pēc iespējas vairāk skolēnu pamatoja ar to, ka šo organizāciju biedriem jārada priekšzīme mācībās un uzvedībā (LNA-LVA, PA-124-3-8, 34). Tomēr kā oficiālajos dokumentos, tā presē tika atzīts, ka komjauniešu un pionieru vidū teicamnieku skaits ir niecīgs (Kumpāns 1947, 2; LNA-LVA, PA-124-6-5, 155). Organizāciju nostiprināšanai pieprasīja lekciju lasīšanu par politiskām tēmām un “augsta ideoloģiskā limeņa” sapulču rīkošanu skolās (LNA-LVA, PA-124-6-5, 155). Kādas pionieru vadītājas atmiņas liecina, ka reizēm ideoloģiskais diktāts tika pildīts vien formāli: “Man direktors un mācību pārzinis teica tā: neuztraucies, uztaisi sarkanu lozungu, pieliec pie sienas, bet jūs dariet to, kas bērniem patīk.” (DU MV 142)

Domājams, dalībā pionieru un komjauniešu organizācijā, tāpat kā mičuriniešu⁴ pulciņos vērtīgākais jauniešiem bija iespēja pavadīt laiku kopā un praktiski darboties. Mičuriniešu kustība daļēji varēja asociēties ar starpkaru posmā populāro mazpulku organizāciju. Savukārt padomju vara mičuriniešu aktivitātēs izcēla “skolu sakaru ar kolhoziem nostiprināšanu” (Eļnis 1949, 1). No pašiem kolektīvizācijas pirmsākumiem skolēni tika iesaistīti lauksaimniecības arteļu darbos (Tichomirovs 1948, 2; Sokolovs 1949, 1).

Arī svētki bija viens no skolēnu komunistiskās audzināšanas līdzekļiem. Lai gan valstī tika atzīmēti atklāti ideoloģiski svētki – Staļina konstitūcijas diena, Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadiena u. c., komunisti saskatīja iespēju savas idejas sekmīgāk translēt caur 31. decembra atzīmēšanu (Grišule 2024, 73). Visvairāk uzmanības veltīts Jaunā gada svinēšanai, domājams, tāpēc, ka bija jāizskauž Ziemassvētku kristīgās tradīcijas. Jaunā gada skolu pasākumu plānos sportiskas aktivitātes, kinoteātru un citu pasākumu apmeklēšana mijas ar pagastu izpildkomiteju un partijas pirmorganizāciju pārstāvju lasītām lekcijām “Ko padomju vara deva

bērniem” un “Staļina rūpes par bērniem”, skolēnu tikšanos ar Otrā pasaules kara veterāniem (LNA-LVA, PA-124-3-1, 54; LNA-LVA, PA-124-3-9, 158; LNA-LVA, PA-124-5-19, 191). Tomēr jautājums par šo plānu realizēšanu paliek atklāts, jo izpildkomitejas sēdēs “eglišu” organizēšana netika apspriesta un arī vietējā presē nebija nevienas reportāžas par to norisi. E. P., kurš mācības Ezernieku vidusskolā beidza 1949. gadā, atcerējās, ka “krievu laikā tad nebija nekādu eglišu” (DU MV 621). Savukārt partijas komitejas dokumentos minēts, ka dažas Rēzeknes apriņķa skolas nedarbojās 1947. gada Ziemassvētku laikā (LNA-LVA, PA-124-6-5, 40).

SKOLOTĀJI PĒC OTRĀ PASAULES KARA

Pēc Otrā pasaules kara LPSR skolās bija akūts kadru trūkums (Bleiere 2012, 123). Lai gan Rēzeknes apriņķī skolotāju skaitu izdevās palielināt (1945. g. – 595 skolotāji; 1947. g. – 905), visas štata vietas aizpildīt neizdevās (LNA-LVA, PA-124-3-8, 125; LNA-LVA, PA-124-5-299, 136). 1946. gadā no 715 skolotājiem 517 nebija pedagoģiskās izglītības, tikai 24 bija augstākā izglītība⁵ (LNA-LVA, PA-124-5-19, 58). Lai ilustrētu situācijas nopietnību, Rēzeknes apriņķa LK(b)P komitejas konferencē tika pieminēts, ka Bukmuižā skolotājs ar septiņgadīgo izglītību māca ģeogrāfiju 8. un 9. klasē. Tomēr 1944. un 1945. gadā skolotāju kvalifikācijas celšana bija atstāta otrajā plānā, Rēzeknes apriņķa LK(b)P rosināja vispirms nodarboties ar skolotāju ideoloģisko audzināšanu. Sākot ar 1947. gadu, izglītības iestādes absolvēja pirmie “padomju skolotāji”, un apriņķa komitejas sēdēs tieši šajā periodā sāka skanēt izglītības kvalitātes kritika, ieganstu saskatot skolotāju nepietiekamajā izglītībā (LNA-LVA, PA-124-5-301, 6; LNA-LVA, PA-124-6-5, 40). Tā bija iespēja ar jauniem kadriem aizstāt arī ideoloģiski nepiemērotos skolotājus (Bleiere 2012, 125–126).

1945. gada janvārī, apspriežot Rēzeknes apriņķa skolu darba rezultātus, kā trūkums tika atzīts, ka “dažas skolas aizsērējušas ar buržuāziski nacionālistiskiem elementiem”, un pieņemts lēmums “padziļināti izvērst darbu pie mācībspēku izpēti, izslēdzot no skolas buržuāziskos latviešu nacionālistu atbalstītājus” (LNA-LVA, PA-124-3-8, 25). Prasības veikt tīrīšanas Rēzeknes apriņķa LK(b)P komitejas sēdēs izskanēja visā pētāmajā periodā, tika kritizēta TIN par to nepildīšanu vai daļēju pildīšanu (1946. gadā no 11 skolotājiem, kurus bija paredzēts atlaist nekavējoties, tika atlaisti 4, no 19, kuri pakāpeniski jāaizvieto, netika atlaists neviens) (LVA-LNA PA-124-5-19, 58–59). 1947. gada sēdē ieskanējās stingrāks tonis – TIN veikt pedagoģisko kolektīvu tīrīšanas ar Valsts drošības ministrijas vietējās nodaļas priekšnieka palīdzību (LNA-LVA, PA-124-5-299, 138). 1948. gada beigās, kad “izņemti 87 svešie elementi”, atzīmēts, ka kadru tīrīšana jāturpina (LNA-LVA, PA-124-6-1, 34–35).

Skolotāju pāraudzināšana bija svarīga tāpēc, ka nesen okupēto teritoriju iedzīvotāju vērtību sistēma krasi atšķīrās no padomju sabiedrībā pastāvošās, un, lai panāktu, ka skolotāji darbojas kā sovetizācijas aģenti, vispirms bija jāpārveido viņu pašu uzskati. Šis izglītības sovetizācijas aspekts historiogrāfijā jau ir aplūkots (Rahi-Tamm, Saleniece 2016), bet situācijas izpēte Rēzeknes apriņķī ļauj precizēt, ar kādiem paņēmieniem tika īstenots šis uzdevums. Jau 1944. gadā partijas komitejas propagandas un aģitācijas nodaļas vadītājam uzdeva rīkot Staļina grāmatas “Par Padomju Savienības Lielo Tēvijas karu” studēšanu (LNA-LVA, PA-124–3–1, 14). Tika sagaidīts arī, ka skolotāji “paši strādās pie sava politiskā līmeņa celšanas” (Barlovskis 1949, 2). Tomēr komunisti visai bieži secināja, ka skolotāji nesaprot lasītā jēgu vai pašizglītošanos neveic. Piemēram, 1946. gadā apriņķa LK(b)P komiteja atzīmēja, ka vairāki skolotāji pat nelasa avīzes, un nosauca personvārdus, kas var liecināt, ka partijas komiteja ievākusi informāciju par konkrētiem skolotājiem (LVA-LNA, PA-124–5–18, 134). Rēzeknes apriņķa avīzē, līdzīgi kā tajā laikā citos laikrakstos (Saleniece 2007, 303), kaunināti skolotāji par reliģijas praktizēšanu: “Maldās skolotāja Viļume. Kļanišanās baznīcas un tumsonības priekšā ir apkaunojoša jebkuram kulturālam padomju cilvēkam un nekādā gadījumā nav savienojama ar padomju skolotāja nosaukumu” (Barlovskis 1949, 2), jo skolotājiem bija jādemonstrē ateistiska nostāja (Saleniece 2003, 198).

1946. gada konferencē skolotājs Tučs mēģināja pretoties sovetizācijai, sakot: “latviešu bērniem ir grūti piesavināt tagadējo skolas programmu.” Presē tika asi kritizēts ne vien Tuča izteikums, bet arī Rēzeknes latviešu vidusskola, kurā viņš strādāja (Čerberde 1948, 2). Tika sekots arī pedagoga partejiskajai piederībai, cenšoties palielināt komjauniešu un komunistu skaitu, kā arī pēc iespējas vairāk skolotāju iesaistīt aģitācijas darbā (LNA-LVA, PA-124–5–299, 136). Pirmajos pēckara gados tas bija svarīgi, jo trūka padomju funkcionāru ar labu izglītību (Bleiere et al. 2005, 312). Skolotājiem bija paredzēta virkne sabiedrisko pienākumu: lekciju un referātu lasīšana tautas namos, sarkanajos stūrīšos u. c., likumu izskaidrošana, krievu valodas pulciņu vadīšana, padomju literatūras popularizēšana (Grišule 2024, 58–60). Tomēr, kā liecina Greivuļu ciema iedzīvotājas teiktais: “Es – skolotāja. Vairāk neko citu nezinu”, notika arī pretošanās šim komunistu iecerēm (Barlovskis 1949, 2).

SECINĀJUMI

Situācijas izpēte Rēzeknes apriņķī (1944–1949) papildina un konkretizē historiogrāfijā esošos atzinumus par vispārējās izglītības sovetizāciju LPSR. Rēzeknes apriņķa partijas komitejas arhīva fondā ir liels skaits dokumentu

par vispārējās izglītības īstenošanas dažādiem aspektiem, savukārt Rēzeknes apriņķa izpildkomitejas fondā materiālu par šo tēmu ir daudz mazāk un tikai par materiālā nodrošinājuma jautājumiem. Tas vēlreiz apstiprina faktu, ka galvenā loma izglītības sovietizācijas īstenošanā piederēja Komunistiskajai partijai, bet padomēm piešķirtā vara bija samērā formāla.

Komunistiskais režims sevi pozicionēja kā LPSR iedzīvotāju interešu aizstāvi, kas gādā par bērnu izglītošanu un nodrošina bezmaksas vispārējo izglītību. Taču pēckara skolu materiālo apstākļu sakārtošanu zināmā mērā kavēja padomju birokrātija. Uzlabojumi Rēzeknes apriņķa skolās notika lēni un pateicoties vietējās sabiedrības iesaistei un represēto pilsoņu mantas piesavināšanai skolu vajadzībām.

Skolēnu sovietizācijas aizsākumi Rēzeknes apriņķī saistīti ar pionieru un komjauniešu organizāciju darbību, militārās apmācības un mičuriniešu pulciņu ieviešanu. Tomēr ideoloģiskajai audzināšanai trūka piemērotas materiālās bāzes un atbilstošu kadru, kuri apzinīgi pildītu uzticētos pienākumus. Par skolēnu pretestību liecina atteikumi stāties pionieru vai komjauniešu organizācijā un kristīgās tradīcijas ievērošana.

Rēzeknes apriņķa partijas komiteja prasīja skolotāju lojalitāti. Tika veiktas kadru tīrīšanas, un, lai panāktu, ka skolā palikušie darbotos kā sovietizācijas aģenti, notika skolotāju ideoloģiskā “pāraudzināšana” un brīvprātīga/piespiedu iesaistīšanās sabiedriski politiskajās aktivitātēs.

SAĪSINĀJUMI

DU MVC – Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centrs

LK(b)P – Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija

LNA-LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

LNA-RZVA – Latvijas Nacionālā arhīva Rēzeknes Zonālais valsts arhīvs

LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

TIN – (Rēzeknes apriņķa Darbaļaužu deputātu padomes) Tautas izglītības nodaļa

VDK – Valsts drošības komiteja

VK(b)P – Vissavienības Komunistiskā (boļševiku) partija

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

Ar jaunīm spākim pi mōceibom. *Pa Staļina Ceļu*, 01.09.1949., 2.

Barlovskis, J., 1949. Kū losa lauku školōtōjs. *Pa Staļina Ceļu*, 13.02.1949., 2.

- Čerberde, A., 1948. Bezidejiskums un buržuazisku ideologijas ieviešana. *Pa Staļina Ceļu*, 06.02.1948., 2.
- Čerņakovs, P., 1947. Sagatavot šolas jaunajam mācību gadam. *Pa Staļina Ceļu*, 22.06.1947., 2.
- DU MV 142: dzīvesstāstu ierakstija L. Siliņa Madonas raj., Mētrienas pag. 17.01.2004., ieraksts 40 min., latg. val.
- DU MV 145: dzīvesstāstu ierakstija I. Johansone Valmierā 01.04.2004., ieraksts 65 min., latv. val.
- DU MV 621: dzīvesstāstu ierakstija I. Bogdanoviča Krāslavā 11.07.2009., ieraksts 150 min., latv. val., glabājas DU MVC krājumā.
- Eļnis, J., 1949. Kolnazaru šolas jaunie naturalisti. *Pa Staļina Ceļu*, 23.04.1949., 1.
- Kumpāns, M., 1947. Augstoku limeni komjaunotnes dorbam skolās. *Pa Staļina Ceļu*, 20.03.1947., 2.
- Rēzeknes apriņķa darbaļaužu deputātu padomes izpildkomitejas sēdes protokoli [krievu val.], 21.04.1948. (Rīga, turpmāk – LNA-RZVA), 2–1–61.
- Tas pats, 26.06.1949. LNA-RZVA, 2–1–101.
- Rēzeknes apriņķa LK(b)P komitejas biroja sēžu protokoli [krievu val.], 11.08.1944.–30.19.1944. (Rīga, turpmāk: LNA-LVA), PA-124–3–1.
- Tas pats, 02.01.1945.–30.07.1945. LNA-LVA, PA-124–3–8.
- Tas pats, 02.08.1945.–31.12.1945. LNA-LVA, PA-124–3–9.
- Tas pats, 09.01.1946.–05.06.1946. LNA-LVA, PA-124–5–18.
- Tas pats 06.09.1946.–27.12.1946. LNA-LVA, PA-124–5–19.
- Tas pats, 07.01.1947.–22.04.1947. LNA-LVA, PA-124–5–299.
- Tas pats, 12.11.1947.–01.12.1947. LNA-LVA, PA-124–5–301.
- Tas pats, 09.01.1948.–06.04.1948. LNA-LVA, PA-124–6–5.
- Rēzeknes apriņķa LK(b)P komitejas konferenču un plēnumu protokoli [krievu val.], 05.12.1945. LNA-LVA, PA-124–3–7.
- Seļavins, A., 1947. Škola gotova mācību gadam. *Pa Staļina Ceļu*, 28.08.1947., 2.
- Sokolovs, S., 1949. Školānu paleidzeiba. *Pa Staļina Ceļu*, 17.09.1949., 1.
- Tichomirovs, P., 1948. Školāni paleidzā lauksaimniecības kooperatīvajai sabiedrībai. *Pa Staļina Ceļu*, 19.10.1948., 2.
- Trešās Rēzeknes apriņķa partijas konferences protokoli [krievu val.], 10.12.1948. LNA-LVA, PA-124–6–1.
- Vecgailis, A., 1945. *Padomju Latvijas skola I: Izglītības Tautas komisariāta rakstu krājums*. Rīga: Laikrakstu un žurnālu apgādniecība, 01.03.1945., 68–69.

LITERATŪRA

- Bērziņa, I., 1992. Latvijas skola staļinisma represiju dzirnavās. Šneidere, I. (sast.). *Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā: Konferenču materiāli*. Rīga: Zinātne, 99–107.
- Bleiere, D., 2012. Vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā: vēsturiskais konteksts, institucionālās vadības sistēma un kadru politika (1944–1964). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4 (85), 105–137.
- Bleiere, D., 2013a. Vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā: padomju cilvēka veidošana mācību procesā (1944–1964). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (86), 103–137.
- Bleiere, D., 2013b. Ņikitas Hruščova izglītības reformas un vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3 (88), 105–136.

- Bleiere, D. et al., 2005. *Latvijas vēsture: 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.
- Bleiere, D. et al., 2022. *20. gadsimta Latvijas vēsture. IV: 1944/1945–1964*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Grišule, L., 2024. *Izglītības sovetizācija Rēzeknes apriņķī (1944–1949)*. Bakalaura darbs. Zin. vad. I. Saleniece. Daugavpils Universitāte.
- Pelkaus, E. et al. (red.), 2007. *Aizvestie: 1949. gada 25. marts*. II. Rīga: Latvijas Valsts arhivs.
- Rahi-Tamm, A., Saleniece, I., 2016. Re-education teachers: ways and consequences of Sovietization in Estonia and Latvia (1940–1960) from the biographical perspective. *Journal of Baltic studies*, 47 (4), 451–472.
- Saleniece, I., 2003. Teachers as the Object and Subject of Sovietization in Latvia: Daugavpils (1944–1953). Mertelsmann, O. (ed.). *The sovietization of the Baltic states, 1940–1956*. Tartu: Ajalookirjanduse Sihtasutus Kleio, 197–206.
- Saleniece, I. 2007. Dažu padomju skolu politikas aspektu realizācija Daugavpilī: 1944.–1953. gadā. Šķiņķe, I. (sast.). *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas: Starptautiskās konferences referāti, 2002. gada 13.–14. jūnijs. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti*, 9. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 299–310.
- Saleniece, I., Sveins, Dž., 2011. Sovietizācija latgal'skoj molodezhi: sistema obrazovaniya i komsomol (1944–1945). Saleniece, I. (atb. red.). *Vēsture: avoti un cilvēki. XX zinātniskie lasījumi. Vēsture XIV*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 272–284.
- Stapķeviča, Z., 2011. Septiņgadīgās izglītības ieviešana Latgales skolās: vēlamais un esošais (1944–1959). Saleniece, I. (atb. red.). *Vēsture: avoti un cilvēki. XX zinātniskie lasījumi. Vēsture XIV*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 284–295.
- Vīksne, R., Kangeris, K. (red.), 1999. *No NKVD līdz KGB: politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ 1944.–1949. gadā LPSR pastāvēja divu pakāpju vispārīzglītojošo skolu sistēma: 1) pamatizglītība (1.–7. klase, obligāta) un 2) vidusskola (8.–12. klase, līdz 1956. gadam par maksu).
- ² Rēzeknes apriņķī (platība 4253,1 km²) ietilpa Rēzeknes, Varakļānu un Viļānu pilsēta un 20 pagasti. 1947. gadā tika izveidots Viļānu apriņķis, Rēzeknes apriņķa teritoriju samazinot.
- ³ 1944. gadā no 172 Rēzeknes apriņķa skolām 104 bija sākumskolas, 65 septiņgadīgās pamatskolas un 3 vidusskolas. Obligātās septiņgadīgās izglītības ieviešanas vajadzībām un lauksaimniecības kolektivizācijas plānu ietekmē tika palielināts septiņgadīgo skolu skaits, paplašinot vai apvienojot sākumskolas. 1947. gada sākumā no 166 apriņķa skolām 50 bija sākumskolas, 110 – septiņgadīgās skolas un 6 vidusskolas. Pēc 1947. gada administratīvajām izmaiņām Rēzeknes apriņķa skolu skaits bija 118 (LNA-LVA, PA-124–3–1, 80; LNA-LVA, PA-124–6–1, 46).
- ⁴ Mičurinieši – selekcionāri, kas strādā pēc padomju varas atzinību ieguvušā agronoma I. Mičurina (1855–1935) metodēm.
- ⁵ 1945./1946. m. g. LPSR lielākajai daļai skolotāju nebija pedagoģiskās izglītības, bez vidējās izglītības strādāja 11% skolotāju, augstākā izglītība bija 9,9% skolotāju (Bleiere et al. 2022, 401–402).

GENERAL EDUCATION IN RĒZEKNE DISTRICT (1944–1949)

LAIMA GRIŠULE

Bachelor of Humanities in History and Archaeology, student of the master's programme in history at Daugavpils University

E-mail: *laima_grisule@inbox.lv*

ABSTRACT

The general education in the Rēzekne district (1944–1949) was studied in order to supplement and concretise the findings of historiography about the sovietisation of education. The article provides an insight into the arrangement of the material conditions of schools after the Second World War. It reveals that the Soviet declarations about free education contrasted with everyday reality. The author views the mechanisms of ideological subjugation of both students and teachers, dedicating particular attention to the adaptation and resistance strategies of Latvian people in the new conditions.

Keywords: general education, Rēzekne district, sovietisation, district party's committee, district council's executive committee.

SUMMARY

There are several studies on the sovietisation of education in Latvian historiography. This topic should be consistently researched, because the Soviet school is a relatively recent past and the society still retains various myths thereof. The aim of the paper is to concretise the findings of the historiography in Rēzekne district, because it underwent reoccupation the soonest. The study of the archive documents of the Rēzekne District Communist Party Committee and the Rēzekne District Executive Committee confirmed the known fact that the main role in the sovietisation of education was played by the Communist Party, while the Executive Committee's power was quite formal. In the archival fund of the Party Committee, the number of documents on education is greater, and the committee gave instructions on all aspects of school life. The Executive Committee made decisions only about the material basis of schools. The analysis of the sources showed that the Soviet declarations about free general education contrasted with everyday reality – the improvement of material conditions in schools was slow and often hindered by the Soviet bureaucracy. To function, the schools required a lot of support from the local society. The article provides an insight into

the introduction of the law on compulsory 7-year education and the activities of school Pioneer and Komsomol organizations. The author discusses military education and training for the Soviet army, the introduction of Michurinian groups and the involvement of schoolchildren in collective farm work. These are the aspects of the ideological education of schoolchildren that are rarely mentioned in historiography. In order to ensure the teaching staff's complete loyalty to the regime, "cleaning" was carried out, as well as ideological "re-education" of teachers, and voluntary/forced involvement in social and political activities. Cases of resistance to sovietisation have been identified – sometimes teachers carried out the ideological education of students only formally, and tried to eschew public duties outside the school. The students avoided involvement in the Pioneers and Komsomol organization or were only passive members, in several instances continuing to adhere to the Christian faith.

LATVIJAS ARMIJAS KARAGŪSTEKŅU NOPRATINĀŠANAS PROTOKOLI KĀ VĒSTURES AVOTS: VIDZEMES–LATGALES GŪSTEKŅU NOMETNES (1919–1921) PIEMĒRS

DANIELA RIHTERE

Bakalaura grāds vēsturē un arheoloģijā, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūts, eksperte

E-pasts: *daniela.rihtere@gmail.com*

ANOTĀCIJA

Pētījuma mērķis ir analizēt dezertēšanas iemeslus, kurus atklāj Sarkanās armijas karavīru nopratināšanas protokoli. Pētījumā aplūkoti nopratināšanas norises apstākļi, kā arī šo dokumentu problemātika, kas saistāma ar avota ticamību un interpretācijas iespējām. Tiek konstatēts, ka Sarkanās armijas dezertieru motivācija pārnākt Latvijas pusē nav vērtējama viennozīmīgi un ietver virkni faktoru: sadzīves, politiskos un personīgos apstākļus. Pētījums norāda uz nepieciešamību pēc padziļinātas avotu analīzes.

Atslēgvārdi: Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne, nopratināšanas protokoli, Sarkanā armija, Latvijas armija, Latvijas Neatkarības karš.

IEVADS

Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne tika izveidota Latvijas Neatkarības kara laikā 1919. gada 5. jūnijā un darbojās līdz 1921. gada 28. maijam. Tās darbība raksturo sarežģītu, taču nozīmīgu posmu Latvijas vēsturē – Latvijas Neatkarības kara otro pusi. Šajā laikā tika izveidota Latvijas armija, okupētās Latvijas teritorijas tika atbrīvotas no pretinieka karaspēka, valstī sāka atgriezties Pirmā pasaules kara bēgļi un noritēja darbs pie valsts aparāta darbības nostabilizēšanas. Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne nodarbojās ar Latvijas valstij lojālo karagūstekņu

integrēšanu Latvijas armijā, ar nelojālo personu nodarbināšanu valsts un privātpersonu (lauksaimnieku) labā, bēgļu un citu personu lietu izmeklēšanu, arestēto personu izmitināšanu u. tml. uzdevumu veikšanu. Kopā Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē nonāca aptuveni 13 000 cilvēku: karagūstekņi, pār fronti pārbēgušie, bēgļi, politiski neuzticamas un aizturētas personas. Skaitliski lielākā grupa bija militārpersonas (karagūstekņi un pretinieka karaspēka dezertieri, kas pārbēguši pār fronti), no kurām vismaz 49% bija Sarkanās armijas karavīri (Rihtere 2024, 68).

Nonākot nometnē, minētās personas tika nopratinātas, lai noskaidrotu (pārbaudītu) to personību un politisko uzticamību. Šo nopratināšanu liecības – nopratināšanas protokoli – ir saglabājušies Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnes fondā (Nr. 3280) Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk – LNA-LVVA) un līdz šim nav pētīti. Sarkanās armijas karavīru dezertēšana un pārnākšana Latvijas pusē zinātniskajā literatūrā ir skatīta maz un fragmentāri (galvenokārt latviešu sarkano strēlnieku relokācijas tēmas ietvaros); savukārt dezertēšanas motīvi līdz šim ir raksturoti ļoti vispārīgi, iezīmējot vien vispārīgās tendences (Bērziņš 1995, 191–193; Šiliņš 2010, 38–39) vai raksturojot atsevišķas personības (Jēkabsons 2024). Nometnē nonākušo karagūstekņu un Sarkanās armijas dezertieru nopratināšanas protokoli ir unikālas liecības par karavīru individuālās kara pieredzes sarežģītību un sniedz iespēju paraudzīties uz sarkanarmiešu pārbēgšanu Latvijas pusē no jauna – indivīda – skatpunkta. Tie ļauj uzdot jautājumus: kādi apstākļi veicināja Sarkanās armijas karavīru pārnākšanu Latvijas pusē? Kāda bija viņu individuālā motivācija dezertēt? Cik lielā mērā (un vai vispār) viņu vēlme karot Latvijas pusē balstās nacionālā pašapziņā? Šī pētījuma mērķis ir analizēt dezertēšanas iemeslus, kurus atklāj Sarkanās armijas karavīru nopratināšanas protokoli.

NOPRATINĀŠANAS NORISE

Nonākot nometnē, karagūstekņi tika nopratināti, pārsvarā tas notika nometnes kancelejas telpās (Rihtere 2024, 33). Taču vairākās lietās ir atrodamī arī noraksti no protokoliem, kas sastādīti citās Latvijas armijas iestādēs vai armijas daļās. Tas pārsvarā attiecas uz personām, kas aizturētas pie frontes pēc dezertēšanas no Sarkanās armijas. Diemžēl daudzos gadījumos protokola izcelsmes vietu, laiku, pratinātāja personību u. tml. apstākļus nav iespējams noteikt, jo tie protokola lapā netiek fiksēti. Protokoli varēja būt sastādīti kā latviešu, tā krievu valodā.

Pratināšanas mērķis bija noskaidrot aizturētā vārdu, uzvārdu, dzimšanas datus vai vecumu, tautību, dzimšanas vietu un/vai dzīvesvietu, pilsonību, nodarbošanos, daudzos gadījumos tika fiksēts arī laulību statuss,

ticība, retāk – izglītības līmenis (prasme rakstīt un lasīt vai analfabētisms). Tāpat pratināšanas gaitā biogrāfiska pārskata veidā tika fiksētas gūstekņa gaitas kara laikā līdz aizturēšanas brīdim un no tām izrietošā politiskā pārliecība. Nereti šo pārstāstu trūkst vai tie ir pārāk isi, lai sniegtu ieskatu personas pieredzē un uzskatos, taču daudzos gadījumos tieši biogrāfiskie pārskati sniedz ļoti vērtīgu informāciju par kara gaitu, tostarp arī krišanu gūstā. Piemēram, Eduarda Berga nopratināšanas protokols uzbūvē visai spilgtu sarkanarmiešu sagūstīšanas ainu. Eduards Bergs sagūstīšanas brīdī dienēja Latviešu strēlnieku divīzijas 1. pulkā, kas atradās Latgales frontē. E. Bergs tika sagūstīts 1919. gada jūlija beigās. Nonākšanu gūstā viņš raksturo šādi: “1. augustā mūs mūsu priekšnieks izsauca uz izlūkošanu bez rindas visu komandu. Kādēļ tas tiek darīts – viņš mums neteica. Sataisījušies, gājām uz Turku ciema pusi caur Skrebeļu ciemu. Nonākuši līdz Zvirbuļu mājām, griežāmies atpakaļ pa to pašu ceļu. Uz mūsu, sarkano, pusi no Skrebeļu meža mūs pārsteidza flinšu uguns. Visa komanda sabēdza pa krūmiem. Es ar citiem 4 biedriem skrējām, nezinādami uz kurieni. Flinšu uguns mūs ļoti pārbiedēja. Labu gabalu skrējuši, mēs uzdūrāmies atkal uz balto posteņiem, kuri mums uzsauca, lai nome[ta]m ieročus [...]. Mēs nometām flintes un padevāmies.” (LNA-LVVA, 3280–1–1307) Pēc aizturēšanas Bergs ar citiem sagūstītajiem tika nosūtīts uz nometni.

Informācija par to, kādos apstākļos notikušas šīs pratināšanas, ir ļoti fragmentāra. No pratināšanu mērķa (iegūt iespējami uzticamāku informāciju par pratināmā biogrāfiju) izriet, ka tām būtu jānotiek miermīlīgi, taču jāņem vērā, ka 1919. gada otrajā pusē un 1920. gada sākumā Latvijas armijas iestādēs pastāvēja bažas par lielinieku propagandas izplatīšanos, līdz ar to nav izslēgts, ka karavīri varētu izturēties agresīvi pret pratināmajiem, kas tika turēti aizdomās kā potenciāli spiegi vai aģitatori. Zināms, ka jebkāda veida pratināmo fiziska iespaidošana un spīdzināšana bija aizliegta. Vidzemes–Latgales rajona komandants savā 1919. gada 20. septembra pavēlē Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnei norādīja, ka “tādi paņēmieni ir necilvēciski un pretīgi mūsu valdības programmai un bez tam ar varu izspiestam apvainošanas materiālam nav nekādas nozīmes” (LNA-LVVA, 3280–1–1, 137). Varētu pieņemt: ja reiz radās nepieciešamība šādu pavēli izdot, realitātē vardarbības klātesamība pratināšanās varēja būt sastopama.

Papildu ziņas par gūstekņiem tika ievāktas no to dzīvesvietu pašpārvaldēm, kā arī no iepriekšējiem darba devējiem. Tāpat nometnes kanceleja bieži saņēma lūgumrakstus no nometnē turēto personu tuviniekiem. Tajos tika sniegtas ziņas par aizturēto dzīvesgājumu un politisko uzticamību.

Gadījumā, ja karagūstekņi, kas izrādījās Latvijas pilsoņi, tika atzīti par politiski uzticamiem, tos drīkstēja atbrīvot no nometnes un nosūtīt uz dzīvesvietu vai iekļaut Latvijas armijas karaspēka vienībās (LNA-LVVA,

3280–1–21, 98). Zīmīgi, ka 1919. gada augustā 4. Siguldas pulka komandieris izteica sūdzību armijas virspavēlniekam par to, ka karaspēkā tiek iekļauti bijušie sarkanarmieši, kas nometnē pavadījuši vien dažas dienas. Kopš tā laika nometnes vadībai tika pavēlēts sekot līdzī tam, lai jaunformējamās spēkos tiktu iekļauti tikai tie, kas to vēlas. Pārējos gūstekņus–sarkanarmiešus bija paredzēts paturēt nometnē (LNA-LVVA, 3280–1–21, 13).

NOPRATINĀŠANAS PROTOKOLU INTERPRETĀCIJAS IZAICINĀJUMI

Analizējot Sarkanās armijas dezertieru motivāciju, ir būtiski ņemt vērā nopratināšanas protokolu kā vēstures avotu ierobežojumus. To ticamību var ietekmēt ne tikai pratināmo sniegtās informācijas patiesums, bet arī tas, kādos apstākļos tā tika pierakstīta un interpretēta.

Viena no galvenajām problēmām ir saistāma ar nopratināmo lasītprasmi vai tās trūkumu. Nopratināšanas protokoli ir nopratināšanas procesa pieraksts tekstā. Teorētiski tam būtu jāatspoguļo visas ziņas, kuras sniedz nopratināmais, turklāt iespējami korekti, taču no dažādiem piemēriem vēsturē ir zināms, ka tā gluži vienkārši ne vienmēr ir realitāte. Labākajā gadījumā (nometnes darbības kontekstā) protokolā tiek fiksēti nepieciešamie dati un pat saglabāti diezgan specifiski, tēlaini pratināmā izteikumi, pēc kuriem iespējams pieņemt, ka pieraksts ir iespējami autentisks. Sliktākajā gadījumā pratināmā sniegtās ziņas var tikt pierakstītas aplami – vai nu netišām, vai ar nolūku. Pratināšanas noslēgumā pratināmajam ir jāapliecina protokola satura atbilstība ar savu parakstu, taču viņš to ir spējīgs pārbaudīt vien tad, ja prot lasīt. Pārskatot simtiem nopratināšanas protokolu, man ir nācies konstatēt, ka liela daļa (vismaz 30–40%) ir parakstīti ar “+”, kas liecina par nopratināmā analfabētismu.

Otra problēma, kas atklājas, salīdzinot vairākus protokolus, ir aizdomīgi līdzīgi vai pat vienādi izteikumi. Piemēram, nometnē bija nonākuši Dominiks (mobilizēts 25.09.1919.) un Jānis (06.10.1919.) Apšenieki. Abu kopīgais uzvārds, visticamāk, ir sakritība, jo viņu radniecība, pretēji tam, kā tas ir novērojams citos gadījumos, netiek fiksēta. Abi dezertēja un pārbēga pār fronti kopā ar citiem “krievu pulka kareivjiem”. Savu motivāciju abi raksturo ļoti līdzīgi:

Dominiks: “Nācu tamdēļ pāri [frontei], ka negribu kalpot komunistu bandās, bet gribu kalpot Latvijas Brīvvalsts armijā.”
(LNA-LVVA, 3280–1–460, 2)

Jānis: “Nācu uz Latviju tamdēļ, ka negribu komunistiem kalpot, bet gribu kalpot Latvijas Brīvvalsts armijā.” (LNA-LVVA, 3280–1–461, 2)

Dominiks Apšenieks parakstās normāli, savukārt Jānis Apšenieks parakstās ar “+ + +”, kas liecina par viņa lasīt neprasmī. Savukārt tas, ka abi snieguši ļoti līdzīgas liecības, varētu būt skaidrojams dažādi. No vienas puses, vairākas personas patiešām varētu teikt vienu un to pašu (ja ne izteiksmes ziņā, tad vismaz saturiski) – galu galā, ja *cilvēks vēlas karot Latvijas pusē un nevēlas karot Krievijas* (“sarkano”, “komunistu” u. tml.) *pusē*, tad ir skaidrs, ka to nemaz nevar izteikt daudz dažādos veidos. Tāpat nav noliedzams, ka daudzu karavīru pārliecība tiešām bija ļoti emocionāli patriotiska. Taču, no otras puses, nav noliedzama iespējamība, ka, pirmkārt, protokolētāji varēja pārspilēt karavīru patriotismu un lietot šablonfrāzes, un, otrkārt, paši karavīri varēja paust tendenciozus apgalvojumus un paši pārspilēt, piemēram, patriotisma lomu savā motivācijā karot Latvijas pusē.

Pārspilētu patriotismu un degsmi stāties Latvijas armijas rindās labi ilustrē 27 gadus vecā Krišjāņa Baumaņa piemērs. Viņš, nonākdams nometnē, izrādīja īpašu vēlmi dienēt Latvijas armijā un 1920. gada 15. februārī rakstīja lūgumrakstu nometnes priekšniekam: “Ļoti lūdzu Jūs, Priekšnieka Kungs, pieņemt mani aktīvā Latvijas armijā, lai arī es varētu kopā ar pārējiem Latvijas brīvības aizstāvjiem cīnīties pret komunisma verdzību. Ar lielāko nepacietību gaidīju to momentu kad man izdevās pārnākt savā[s mājās], .. bet nu mana karstākā vēlēšanās piepildīsies, ja Jūs, Cienijamais Priekšnieka Kungs, pieņemsiet mani aktīvā Latvijas armijā, lai arī man būtu iespēja kopā ar pārējiem Latvijas brīvības aizstāvjiem cīnīties pret komunisma verdzību un komisāru kundzību.” (LNA-LVVA, 3280–1–1002)

Krišjāņa Baumaņa piemērs izgaismo otru potenciālo problēmu, ar ko jāsaskaras, izvērtējot informāciju, kuru sniedz nopratināšanas protokoli, – nepieciešamību pēc karavīru paustās motivācijas kontekstualizācijas. Piemēram, meklējot atbildi uz jautājumu, kādēļ Sarkanās armijas karavīri dezertēja un vēlējās karot Latvijas pusē un cik lielā mērā šī vēlme balstās nacionālajā pašapziņā, jāņem vērā, ka, balstoties vienīgi tādās liecībās kā K. Baumaņa nopratināšanas protokols, netiek gūts vispusīgs priekšstats par situāciju frontē un nometnē.

Viens no iemesliem, kādēļ gūstekņi varēja tik dedzīgi paust vēlmi dienēt Latvijas armijā, varētu būt sliktie sadzīves apstākļi nometnē. Tie bija nelabvēlīgi – trūka apģērba, daudzi staigāja basām kājām, izplatījās slimības, daudzi bija pat par vāju, lai strādātu (Rihtere 2024, 41). Tā kā nopratināšana ne vienmēr notika uzreiz (personai ierodoties nometnē), pastāv iespēja, ka karagūstekņi un dezertieri pastiprināti izrādīja vēlmi dienēt

Latvijas armijā, cerēdami uz labāku uzturu un apgādi un kopumā labākiem sadzīves apstākļiem.

SARKANĀS ARMIJAS KARAVĪRU DEZERTĒŠANAS IEMESLI

Sarkanarmiešu nopratināšanas protokoli atklāj vairākus dezertēšanas iemeslus. Primārais ir smagie dzīves apstākļi Sarkanajā armijā. Vairāki pārbēdzēji norāda, ka karaspēkā valdījis bads: “Krievijā nebija ko ēst” (LNA-LVVA, 3280–1–758), “man tur nepatīk, jo tur ir pilnīgs bads un kareivji iet noplisuši basām kājām” (LNA-LVVA, 3280–1–261), “stāvot rezervē, no apģērba mums neizdeva neko. Maizi deva 1½ par dienu, drusku zupu un vairāk neko” (LNA-LVVA, 3280–1–842). Ar to saistāma arī slimību izplatība karaspēkā – vairāki pārbēdzēji norāda, ka bijuši slimi ar tifu, cingu un citām slimībām, piemēram, Valdemārs Bormanis, dienējis Padomju Latvijas armijas 1. strēlnieku divīzijas 8. (bij. Valmieras) strēlnieku pulkā, atzīst: “Man vispārīgi dienēt pie lieliniekiem apnīka un mani kā slimu ar “cingu” [...] neatlaida, es ar savu biedri Ēriku Grinbergu devos pāri pār fronti.” (LNA-LVVA, 3280–1–1127)

Otrs būtiskākais faktors ir komunisma ideoloģijas izplatība karaspēkā. Daudzi karavīri kā dezertēšanas iemeslu min apstākļu kopu, kas vienkāršoti varētu tikt dēvēta kā *nepatika pret komunistiem*. Protokolos ir sastopami tādi izteikumi kā, piemēram, “[Sarkanajā armijā] zaldāti pret komandējošo sastāvu nemierīgi, jo pēdējie par lielāku daļu komunisti” (LNA-LVVA, 3280–1–842), “negribu kalpot komunistu bandās” (LNA-LVVA, 3280–1–460) u. tml. Vairāki nometnē nonākušie ziņoja, ka tika spiesti iestāties Komunistiskajā partijā, pretējā gadījumā riskējot nesaņemt pārtiku vai tikt nosūtītiem uz fronti. Piemēram, Josifs Brakovskis izvēli dezertēt raksturo šādi: “Uz šejieni pārnācu tādēļ, ka apstākļi Sarkanajā armijā nekomunistiem bija nepanesami, bet, galvenais, tamdēļ, ka pēc pārliecības esmu pret “komunu”, tad režīms bija jo grūti panesams, kādēļ vēlējos atgriezties uz Latviju un pie savējiem, kuri dzīvo Rīgā.” (LNA-LVVA, 3280–1–1207) Bija arī cilvēki, kas spiedienam pakļāvās – kā pār fronti pārnākušais Vasīlijs Bondarevs, kurš tika tiesāts par piederību Komunistiskajai partijai. To viņš skaidro šādi: “Tiku spiests pierakstīties [partijā], tā kā partijas biedriem tika apsolīts dot vairāk maizes un tāpat tika apsolīts dot atvaļinājumus uz mājām.” (LNA-LVVA, 3280–1–1003) Pakļaušanās mobilizācijai vai iestāšanās partijā “piespiedu kārtā”, protams, ir diskusijai atvērts jautājums, taču jāņem vērā, ka daudziem cilvēkiem šādu lēmumu pieņemšana bieži vien bija izdzīvošanas jautājums. Redzams arī, ka *nepatika pret komunistiem* nav tikai politiska rakstura – primāri tā ir saistāma ar pārtikas un citām sadzīvīskām problēmām.

Cita iemeslu grupa ir saistāma ar vēlmi nokļūt Latvijā. Kādam tā bija vēlme nokļūt dzimtenē (LNA-LVVA, 3280–1–261; LNA-LVVA,

3280–1–758) – daudzi Latvijas, īpaši Latgales, iedzīvotāji pakļāvās mobilizācijai Sarkanajā armijā, apstākļu spiesti (LNA-LVVA, 3280–1–488, 1233) vai pret pašu gribu (LNA-LVVA, 3280–1–487, 598, 880, 886, 954, 977, 1056), un meklēja iespēju pārnākt pār fronti atpakaļ uz mājām. Ir zināmi arī vairāki gadījumi, kad pratināmie, kas nebija Latvijas valstspiederīgie, pauda vēlmi iegūt uzturēšanās atļauju vai Latvijas pilsonību (LNA-LVVA, 3280–1–447, 795). Piemēram, Aleksejs Aleksandrovs, Sarkanajai armijai atkāpjoties, dezertēja, taču nevēlējās palikt Lietuvā, kur atradās viņa karaspēka daļa, jo “viņi sūtot izbēgušos sarkanarmiešus atpakaļ uz Krieviju”. (LNA-LVVA, 3280–1–277) Tādēļ viņš izteica vēlmi palikt Latvijā “un dabūt kādu nodarbošanos”. Pavalstniecības piešķiršana bieži bija atkarīga no tā, vai personai Latvijā ir kādi radnieki vai paziņas, kas par viņu varētu galvot. Pretējā gadījumā process ievilkās, piemēram, Roberts Apše bija spiests rakstīt Rīgas etapa komandantam lūgumu: “Esmu klidis pasaulē no 1917. gada. Šobrīd esmu rakstījis vairākas vēstules, bet nevaru savākt nekādas ziņas no piederīgiem, un cerēt uz kaut kādiem kontaktiem [...] es nevaru, jo nezinu, [vai] ir pat pie dzīvajiem mani piederīgi, tāpēc laipni lūdzu atsvabināt no nomettes un pieskaitīt pie brīvās Latvijas [pilsoņiem].” (LNA-LVVA, 3280–1–445)

SECINĀJUMI

Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē nonākušo Sarkanās armijas dezertieru nopratināšanas protokoli sniedz ieskatu līdz šim maz pētītā tēmā – Sarkanās armijas karavīru motivācijā dezertēt un pārnākt Latvijas pusē 1919.–1920. gadā. To piedāvātā individuālās pieredzes prizma ļauj izveidot kompleksu dezertēšanas motivācijas ainu, atklājot dažādu individuālo un strukturālo faktoru ietekmi uz lēmuma pieņemšanu. Veiktā analīze rāda, ka dezertēšanas iemesli nav reducējami uz vienu konkrētu faktoru – karavīru lēmumus ietekmēja gan sadzīves apstākļi, gan attieksme pret dienestu, gan centieni nodrošināt izdzīvošanu.

Nopratināšanas protokolos fiksētās ziņas rāda, ka biežākie dezertēšanas iemesli bija sliktie dzīves un apgādes apstākļi Sarkanajā armijā, pārtikas trūkums, slimību izplatība, piespiedu mobilizācija un vēlme atgriezties dzimtenē. Daļa dezertieru savu lēmumu saistīja ar neapmierinātību ar Sarkanās armijas disciplīnu un komandējošo sastāvu, savukārt citi centās izvairīties no karošanas frontē vai pievienoties Latvijas armijai cīņā par Latvijas neatkarību.

Lai gan šie dokumenti ļauj izprast dezertēšanas iemeslus individuālā līmenī, to interpretācija prasa kritisku pieeju. Nopratināšanas apstākļi, pratināmo lasītprasmes trūkums un iespējamie tendenciozie pieraksti var būtiski ietekmēt sniegto liecību precizitāti. Padziļinātāka, sistemātiska nopratināšanas protokolu izpēte varētu radīt jaunas zināšanas par Latvijas

armijas iestāžu attieksmi pret karagūstekņiem, jaunformējamo spēku veidošanu, karavīru (kā Krievijas, tā Latvijas valstspiederīgo) dezertēšanas iemesliem un apstākļiem, Latvijas valstspiederīgo motivāciju karot Latvijas pusē un šīs motivācijas daudzpusību. Vidzemes–Latgales gūstekņu nomettes fondā ir atrodamī arī civilpersonu (bēgļu, arestēto u. c.) nopratināšanas protokoli – arī tie gaida pilnvērtīgu izpēti.

PATEICĪBA

Pētījums tika sagatavots ar Latvijas Zinātnes padomes finansējumu, projekts “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi”, projekta Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

Alekseja Aleksandrova nopratināšanas protokols, 15.09.1920. LNA-LVVA, 3280–1–277, 4.
Dominika Apšenieka nopratināšanas protokols, 16.12.1919. LNA-LVVA, 3280–1–460, 2.
Eduarda Berga nopratināšanas protokols, 01.08.1919. LNA-LVVA, 3280–1–1307.
Instrukciju Vidzemes–Latgales gūstekņu nomette projekts [bez datuma]. LNA-LVVA, 3280–1–21, 17–18.
Izziņa sarkanarmieša Augustova Jāņa Osipa d. pār robežu pārnākšanas lietā [bez datuma]. LNA-LVVA, 3280–1–261, 22.
Jāņa Apšenieka nopratināšanas protokols, 16.12.1919. LNA-LVVA, 3280–1–461, 2.
Jozepa Brakovska vēstule tuviniekiem, 20.02.1920. LNA-LVVA, 3280–1–1207.
Krišjāņa Baumaņa lūgumraksts Vidzemes–Latgales gūstekņu nomettes priekšniekam, 15.02.1919. LNA-LVVA, 3280–1–1002, 6.
Pētera Babkova nopratināšanas protokols, 29.03.1920. LNA-LVVA, 3280–1–758.
Pētera Bijeviča nopratināšanas protokols, 28.06.1920. LNA-LVVA, 3280–1–842.
Roberta Apšes lūgumraksts Rīgas Etapa komandantam. 14.02.1921. LNA-LVVA, 3280–1–445, 4.
Vasilija Bondareva nopratināšanas protokols, 05.02.1920. LNA-LVVA, 3280–1–1003, 7.
Vidzemes–Latgales rajona komandanta pavēle, 20.09.1919. LNA-LVVA, 3280–1–1, 137.
Voldemāra Bormaņa nopratināšanas protokols, 06.08.1919. LNA-LVVA, 3280–1–1127.

LITERATŪRA

Bērziņš, V., 1995. *Latviešu strēlnieki: drāma un traģēdija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
Jēkabsons, Ē., 2024. Gustavs Magnulis. *Nacionālā enciklopēdija*, 2024. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/242546-Gustavs-Mangulis> (skatīts 03.03.2025.).
Rihtere, D., 2024. Vidzemes–Latgales gūstekņu nomette. *Nacionālā enciklopēdija*, 2024. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/242398-Vidzemes-Latgales-gusteknu-nometne> (skatīts 03.03.2025.).
Rihtere, D., 2024. *Vidzemes–Latgales gūstekņu nomette Latvijas Neatkarības karā 1919.–1920. gadā: ieslodzīto sociālais portrets*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
Šiliņš, J., 2010. Padomju Latvijas armijas skaitliskais sastāvs un tā izmaiņas no 1919. gada janvāra līdz jūnijam. Ciganovs, J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata, XI*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 29–39.

INTERROGATION PROTOCOLS OF LATVIAN ARMY PRISONERS OF WAR AS A HISTORICAL SOURCE: THE CASE OF THE VIDZEME-LATGALE POW CAMP (1919–1921)

DANIELA RIHTERE

Bachelor's degree in history and archaeology, expert, Institute of Latvian History, Faculty of Humanities, University of Latvia

E-mail: daniela.rihtere@gmail.com

ABSTRACT

The aim of the study is to analyse the reasons for desertion as revealed by the interrogation protocols of Red Army soldiers. The study examines the conditions under which interrogations took place, as well as the issues related to the reliability and interpretative possibilities of these documents. Research suggests that the motivation of Red Army deserters to defect to the Latvian side cannot be assessed unequivocally and encompasses various factors, including living conditions, political circumstances, and personal considerations. The study highlights the need for further in-depth analysis of these sources.

Keywords: Vidzeme–Latgale POW camp, interrogation protocols, Red Army, Latvian Army, Latvian War of Independence.

SUMMARY

This study examines the reasons for desertion among Red Army soldiers based on interrogation protocols from the Vidzeme–Latgale POW camp, which operated during the Latvian War of Independence (1919–1921). The research focuses on the conditions under which these interrogations took place, the content of the protocols, and their reliability as historical sources. Special attention is given to the challenges of interpreting these documents, including the literacy level of the interrogated individuals, potential biases in recorded testimonies, and the broader political and military context influencing both the deserters and those conducting the interrogations.

The study is based on archival material from the Latvian State Historical Archives, primarily the preserved interrogation protocols of Red Army soldiers who defected to the Latvian side. Using qualitative document analysis, the research identifies main themes in the deserters' testimonies and evaluates how these sources contribute to understanding desertion motives.

The analysis reveals that soldiers' decisions to defect were shaped by a combination of factors, including poor living conditions, lack of supplies, political pressures, and personal reasons. While the protocols provide valuable insights into individual wartime experiences, they also highlight the need for a critical approach when using them as historical evidence.

The findings suggest that desertion was not driven by a single dominant factor but rather by a complex interplay of material hardships, political constraints, and personal choices. The study emphasizes the necessity of further systematic research on these documents to refine historical narratives regarding prisoner treatment, military desertion, and the broader context of the Latvian War of Independence.

ACKNOWLEDGMENT

This research is funded by the Latvian Council of Science, project "Navigating the Latvian History of the 20th–21st Century: Social Morphogenesis, Legacy and Challenges" (No. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003).

AIZSARGU ORGANIZĀCIJAS LIKVIDĀCIJA 1940. GADĀ: PRAKTISKIE ASPEKTI

KASPARS LĪCĪTIS

Mg. sc. comm., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

E-pasts: kaspars.licitis@gmail.com

ANOTĀCIJA

Latvijas Aizsargu organizācija (LAO) bija valsts līdzfinansēta paramilitāra sabiedriskā organizācija, ko 1919. gada 21. martā dibināja Latvijas Pagaidu valdība. Aizsargiem bija būtiska loma valsts iekšējās drošības veicināšanā. LAO tika likvidēta 1940. gadā pēc Padomju Savienības īstenotās Latvijas Republikas okupācijas un aneksijas.

Pētījuma mērķis – skaidrot LAO likvidācijas praktiskos aspektus, koncentrējoties uz būtiskāko – aizsargu rīcībā esošo šaujamieroču nodošanu. Lai to sasniegtu, veikta ar LAO saistītās historiogrāfijas, arhīvā pieejamo dokumentu, aculiecinieku atmiņu un tālaika periodikas analīze. Secināts, ka nozīmīgākais pasākums, likvidējot LAO, bija centralizēta trīs dienu ilga aizsargu atbruņošanas kampaņa, mazinot iespējas pretoties okupācijas režīmam. LAO likvidācija noslēdzās, pieņemot attiecīgu likumu.

Atslēgvārdi: aizsargi, Latvijas Aizsargu organizācija, ieroči, okupācija.

IEVADS

Starpkaru periodā Latvijas Aizsargu organizācija (LAO) bija valsts līdzfinansēta paramilitāra sabiedriskā organizācija Latvijā. Pēc PSRS īstenotās Latvijas aneksijas un okupācijas 1940. gadā LAO tika likvidēta. Vērā ņemamu ieguldījumu LAO izpētē devis Ilgvars Butulis, kurš sistemātiski publicējis pētījumus par LAO darbības dažādiem aspektiem, tomēr vairums Latvijas un trimdas autoru tās darbību atspoguļo kā daļu no Latvijas bruņoto spēku vēstures, piemēram, Daina Bleiere, Edgars Andersons. LAO likvidācija līdz šim ir atspoguļota vispārīgi, nav atbildēta virkne būtisku jautājumu, tostarp, vai atbruņošanas gaitā tika nodoti visi aizsargiem uzticētie ieroči. Lielāku skaidrību var viest LAO dokumentu (pavēļu, atskaišu, ieroču

sarakstu u. c.) analīze – gan atsevišķu apakšvienību, gan štāba līmenī. Plašāk būtu jāizvērtē arī Latvijas armijas (LA) vienību un štāba dokumenti.

Pētījuma mērķis ir skaidrot LAO likvidācijas praktiskos aspektus, koncentrējoties uz aizsargu atbrūnošanu. Darba pamatā ir arhīvos pieejamie dokumenti (t. sk. pavēles, ieroču saraksti, lietvedības materiāli), aculiecinieku atmiņas, tālaika periodika, kā arī pieejamā historiogrāfija. Pētījuma objekts ir LAO likvidācijas norise 1940. gada vasarā, savukārt priekšmets – aizsargu atbrūnošanas praktiskā organizācija. Šāda izpēte ir būtiska, lai pilnīgāk izprastu, kā okupācijas vara sistemātiski demontēja Latvijas valsts aizsardzības struktūras un mazināja bruņotas pretošanās potenciālu.

LATVIJAS AIZSARGU ORGANIZĀCIJA

LAO 1919. gada 21. martā dibināja Latvijas Pagaidu valdība, lai nodrošinātu sabiedrisko kārtību un mazinātu noziedzību ārpus pilsētām. Līdz 1921. gadam dienests bija “klausu kārtā”, iesaistot 18–60 gadus vecus vīriešus (Andersons 1983, 421). Sākumā LAO pamatuzdevums bija sniegt policijai atbalstu noziedzības mazināšanā, vēlāk pastiprināta uzmanība tika pievērsta LAO militāro spēju attīstībai. Laika gaitā LAO kļuva par skaitliski lielāko organizāciju un tai bija būtiska loma Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē, turklāt LAO veidoja Latvijas armijas rezervi. 1940. gada 1. janvārī LAO darbojās 31 874 aizsargi, 14 810 aizsardzes un aptuveni 14 tūkst. jaunsargu (Andersons 1984, 426). Regulārās armijas karavīru skaits tolaik bija ap 18,5 tūkst. (Bleiere et al. 2008, 92).

Raksturojot LAO militāro potenciālu, to veidoja 19 teritoriālie aizsargu pulki un specializētās vienības – Aizsargu aviācijas pulks, Dzelzceļa aizsargu pulks, kā arī jūras aizsargu rotas. Teritoriālajos pulkos līdztekus kājnieku vienībām tika saformēti kavalērijas eskadroni. Katrā pulkā bija 2–5 bataljoni un 1–3 kavalērijas eskadroni. 1940. gadā kopā bija 52 bataljoni (Bleiere et al. 2008, 91). Pulki bija sadalīti militārās vienībās – bataljonos, rotās, vados, nodaļās un grupās (Rozenšteins 1940, 428). 1926. gadā LAO iekļāva sievietes – aizsardzes, bet 1939. gadā izveidoja aizsargu jaunatnes organizāciju – jaunsardzi.

Līdz 1937. gadam LAO atradās Iekšlietu ministrijas pakļautībā, pēc tam to savā pārziņā pārņēma Sabiedrisko lietu ministrija. Kara ministrija pārziņāja aizsargu apbruņojumu un militāro apmācību, LAO tiešais vadītājs bija aizsargu priekšnieks (Bērziņš 2003, 512). Organizācijas militāri operatīvo vadību veidoja 150 LAO piekomandēti profesionāli LA virsnieki, apmācību procesā bija iesaistīti ap 100 armijas instruktoru (Butulis 2011, 28). No 1934. gada aizsargu apmācība veikta pēc LA rezervistu apmācībai atbilstošas programmas (Bērziņš 2003, 512).

Aizsargi tika apbruņoti ar strēlnieku ieročiem, galvenokārt šautenēm, kas bija aizsargu pastāvīgā lietošanā. Iekļaujoties Latvijas aizsardzības sistēmā, tika izmantotas tādas pašas ieroču sistēmas kā LA (Andersons 1983, 430).

LAO 1940. GADĀ

30. gadu beigās aizsargi bija izveidojušies par apmācītu un mobilu LA rezervi, tā tolaik bija politiski droša un izteikti nacionāli noskaņota organizācija (Bleiere et al. 2008, 91). Reaģējot uz PSRS iebrukumu Polijā un pieaugošo spiedienu pret Baltijas valstīm, 1939. gada septembra beigās tiek uzsāktas straujas pārmaiņas LA aizsardzības plānos, mainot karaspēka daļu dislokāciju un pārstrādājot mobilizācijas plānus. No 1940. gada janvāra īstenots 5. mobilizācijas sadalījums principiāli mainīja LA mobilizācijas kārtību, pārejot uz teritoriālo komplektēšanas principu. Līdz ar jauno kārtību LAO faktiski zaudētu savu militāro nozīmi kā vienota organizācija, tā pārvērstos par atsevišķu kategoriju LA rezervistu apmācīšanas iestādi, kurā apmācība notiktu armijas virsnieku tiešā vadībā (Kuzmins 2011, 280).

AIZSARGU ATBRUŅOŠANAS IZSLUDINĀŠANA

Pēc PSRS iebrukuma Latvijā 1940. gada 17. jūnijā līdz ar citu valstisku struktūru pārkārtošanu tika uzsākta aizsargu atbrūņošana un LAO likvidācija. 1940. gada 20. jūnijā darbu uzsāka PSRS kontrolētā Augusta Kirhenšteina valdība. Jau nākamajā dienā tika uzsākta faktiska LAO atbrūņošana – krievu tanki aplenca Aizsargu namu Rīgā, kur atradās LAO štābs. Karavīri namā esošos 200 aizsargus atbrūņoja un izlaida tikai vakarā (Dunsdorfs 1978, 497). Štābā konfiscēja ieročus – 20 patšautenes, 1000 šautenes, vairākus desmitus tūkstošus patronu, 50 dažāda kalibra un sistēmu pistoles ar munīciju, ap 60 mazkalibra ieroču un 200 000 patronu. Ieroči ar munīciju vēlāk nogādāti uz LA galvenajām artilērijas noliktavām, kur atradās arī pārējais LAO bruņojums – vairāki tūkstoši šauteņu un vairāki miljoni patronu, kas arī nodotas LA. Štābā esošo LAO lietvedību – štāba personāla lietas, komandieru un aizsargu sarakstus, ieroču grāmatas, štāba slepenos dokumentus – esot pārņēmušas padomju drošības iestādes (Bangerskis 1959, 228).

22. jūnijā Latvijas Komunistiskā partija (LKP) jaunajai valdībai izvirzīja virkni prasību, kas tiek publicētas laikrakstos. Viena no prasībām ir atbrūņot un likvidēt LAO (Cīņa, 22.06.1940., 1).

Jau 1940. gada 23. jūnijā tika izdota sabiedrisko lietu ministra Pētera Blaua un aizsargu priekšnieka ģen. Kārļa Praula pavēle, kurā pavēlēts trīs

dienu laikā nodot ieročus. Par ieroču nenodošanu bija paredzēts sods – gads cietumsoda vai Ls 5000 (Valdības Vēstnesis, 25.06.1940., 2). Vienlaicīgi laikrakstos tika publicēta arī LA komandiera ģen. Roberta Kļaviņa pavēle, kurā karavīri tika iedrošināti uzticēties un sadarboties ar PSRS karavīriem (Daugavas Vēstnesis, 25.06.1940., 2).

Balstoties uz 1940. gada 23. jūnija MK lēmumu, tika izdota kara ministra ģen. Roberta Dambīša instrukcija par ieroču nodošanu. Tā noteica, ka aizsargiem bija jānodod gan LAO piederošie visu veidu ieroči un munīcija, gan personīgie ieroči – šaujamieroči un aukstie ieroči, izņemot bises un mazkalibra šautenes. Ieroči bija jānodod arī civiliedzīvotājiem. Ieroči un pārējā manta, kurai bija kāda militāra nozīme, pilsētās bija jānodod policijas iecirkņos, ārpus tām – vietējās pagastu valdēs. Ieroču nodošana bija jāuzsāk 25. jūnijā. Ņemot vērā, ka valdības lēmums par ieroču nodošanu daudziem iedzīvotājiem, sevišķi reģionos, kļuva zināms tikai 26. jūnijā un faktiskais termiņš bija tikai divas dienas, valdība nolēma ieroču nodošanas termiņu pagarināt par vienu dienu – līdz 28. jūnijam (Daugavas Vēstnesis, 25.06.1940., 2). 9. jūlijā izdots papildinājums instrukcijā, nosakot, ka par valdības lēmuma neizpildīšanu un pārkāpšanu vainīgos var sodīt arī iekšlietu ministra pilnvarotas personas (Valdības Vēstnesis, 15.07.1940., 1).

Tālaika laikrakstos atrodamas vairāk nekā 10 publikācijas par personām, kas sodītas par ieroču nenodošanu. Arī vēlāk presē publicēti atgādinājumi, kas var liecināt, ka ieroču nodošanas aktivitāte bija nepietiekama. Dažos avotos minēts, ka daudzi iedzīvotāji tomēr savus ieročus nenodeva, bet paslēpa, jo domāja, ka tie kādreiz vēl var noderēt (Kažociņš 1999, 49).

IEROČU NODOŠANAS PROCESS

Vērienīgā ieroču akcija tika organizēta šādi: gan aizsargiem, gan arī iedzīvotājiem ieroči un munīcija bija jānogādā savu pagastu valdēs, kur tie tika attiecīgi reģistrēti (LNA-LVA, 1273–1–12, 1). Arhīvā esošie nodoto ieroču saraksti liecina, ka gan aizsargu, gan arī privātpersonu rīcībā bija plašs un daudzveidīgs šaujamieroču un auksto ieroču arsenāls (LNA-LVA, 1263–1–18, 3–7).

Daugavpili izvietotā LA Zemgales divīzijas štāba priekšnieks pulkv. Artūrs Silgailis atminas, ka LAO atbrūošana bija jāuzsāk 25. jūlijā. Saziņā ar Daugavpils garnizona apgabalā ietilpstošo apriņķu priekšniekiem tika izstrādāts detalizēts ieroču nodošanas plāns, ieceļot katrā pagastā sevišķu ieroču pieņemšanas komisiju, jo bijis stingrs norādījums pārliecināties, lai aizsargi nodod visus ieročus un munīciju (Freivalds 1970, 134).

Redzams, ka ieroču uzskaitē veikta rūpīgi. Privātpersonu rīcībā esošo ieroču nodošanas dokumentācijā fiksēti ieroču īpašnieki, ieroču markas,

sērijas numuri un atļaujas numuri, kā arī savākto ieroču kastes numurs. LAO ieroči tika savākti apakšvienību līmenī – pa aizsargu nodaļām, fikšējot tos sarakstos. Aizsargu dienesta apliecībās tika piefiksēts ieroču nodošanas datums. Apliecības pēc LAO likvidēšanas vēlāk tika savāktas centralizēti.

Ieroču reģistrēšanai centralizēti tika sagatavotas trīs atšķirīgas veidlapas: (1) LAO ieročiem; (2) pilsoņu ieročiem; (3) ieročiem ar muzejisku vai piemiņas nozīmi. Šādi ieroči tika atstāti civiliedzīvotāju rīcībā, visbiežāk tie bija aukstie ieroči (LNA-LVA, 1206–1–8, 19–24). Nodoto ieroču saraksti bija sastādāmi četros eksemplāros, no kuriem vienam jāpaliek pagasta valdē, resp., policijas iecirknī, vienam armijas noliktavā vai karaspēka daļā, viens nododams Kara ministrijai un viens – Sabiedrisko lietu ministrijai. Atsevišķi uzskaitīti bija ieroči, kas atradās ieroču tirgotavās. Pārējais LAO inventārs visbiežāk tika nodots pagastu valdēm (LNA-LVA, 659–1–9, 1, 60).

Lai kontrolētu procesu, ieroču nodošanā laukos bija jāpiedalās pagasta valdes pārstāvim, aizsargu nodaļas priekšniekam un policijas pārstāvim. Ieroču nodošanas kontrole pilsētās tika uzticēta aizsargu nodaļu vai vienību komandieriem, kā arī policijas pārstāvim. Kad ieroči tika savākti, tos pārņēma LA karaspēka daļas vai armijas vienības pilnvarotas personas. Tos pieņēma pēc skaita, parakstoties sarakstos, atzīmējot tajos ieroču īpašnieka vārdu un uzvārdu, ieroča marku un numuru, kā arī ieroču atļaujas numuru un iesaiņojuma (kastes) numuru (LNA-LVA, 383–1–12, 30–38).

Dobeles garnizona Jelgavas apriņķa III iecirkņa aizsargu un privāto pilsoņu nodoto ieroču lietā redzams, ka LA 21. noliktavai tika nosūtīta LAO piederoša 421 šautene, 112 karabīnes, 471 durklis, 38 dažādu sistēmu šautenes, 52 pistoles un revolveri, divi Vikersa ložmetēji un cits ar ieročiem saistīts ekipējums. Tāpat tika nodotas 73 312 šauteņu un ložmetēju patronas utt. Ieroči un municija bija sanumurēti un salikti kastēs, sarakstā ir skaidri saprotams, kuri ieroči kurā kastē atrodas. Ieročus pieņēma 3. ložmetēju rotas komandieris. Atsevišķs saraksts ir mazkalibra šautenēm (LNA-LVVA, 1742–1–103).

Nodotie ieroči bija jānogādā armijas noliktavās vai karaspēka daļās jau 24 stundu laikā pēc ieroču pieņemšanas beigām. Ir fiksēts vismaz viens gadījums, kad Sarkanās armijas (SA) karavīri mēģina ieročus piesavināties, pirms tie nogādāti karaspēka daļā. A. Silgailis atminas, ka divīzijas ieroču pieņemšanas komisijas nebija paspējušas 25. jūnija rītā ierasties savās darba vietās, kad okupācijas varas pārstāvji sākuši aizsargu atbrūnošanu un ieroču piesavināšanos. Bija pat gadījumi, kad patvarīgie ieroču atņēmeji lietoja varu, ja kāds aizsargs negribēja viņiem labprātīgi savu ieroci atdot (Freivalds 1970, 133). Dažos pagastos konstatēti jaunās varas atbalstītāju mēģinājumi transportēšanas laikā piesavināties ieročus, ko savākusi

komisija. Tas izdevies Ilūkstes apriņķa Demenes pagastā. Savāktie ieroči ar visu transportu nogādāti SA korpusa štābā. Patruļas komandieris atbrīvots no apcietinājuma tikai pēc vairākām dienām (Freivalds 1970, 134).

Konstatēti gadījumi, kad, pārkāpjot valdības izdoto instrukciju, ieroču savākšanu uzņēmās arī dažādas privātpersonas, šajā nolūkā ierodoties svešos dzīvokļos. Reaģējot valdība laikrakstos publicēja brīdinājumu, ka vainīgās personas sauks pie atbildības (Valdības Vēstnesis, 26.06.1940., 1).

Karaspēka daļās netika nogādāti visi LAO ieroči – neliela daļa no nodotajām pistolēm un revolveriem tika nodoti policijas palīgdienesta jeb palīgpolicijas darbiniekiem (LNA-LVA, 383–1–12, 30–38). Dienests tika izveidots 1940. gada jūnijā ar iekšlietu ministra Viļa Lāča rīkojumu. Algota policijas palīgdienesta darbinieka uzdevums bija sniegt atbalstu policijai iekšējās kārtības nodrošināšanā. Tātad palīgpolicija pārņēma daļu LAO funkciju (Valdības Vēstnesis, 29.06.1940., 2).

Detalizētas atmiņas par LAO likvidēšanu ir atstājis arī ģen. Rūdolfs Bangerskis, kurš atminas, ka LAO praktisko likvidēšanu un procesa pārraudzību veica sabiedrisko lietu ministra P. Blaua un kara ministra ģen. R. Dambiša iecelta LAO likvidācijas komisija piecu personu sastāvā. To vadīja LKP biedrs Andrejs Ābele, tajā bijuši pārstāvji no abām atbildīgajām ministrijām. Komisija piedalījās likvidācijas darbos, vienīgi parakstot jau iepriekš sagatavotus protokolus (Bangerskis 1959, 228).

LAO teritoriālos pulkus likvidēja vietēja līmeņa apakškomisijas, kuras divu līdz trīs personu sastāvā bija iecēlis centrālās komisijas priekšsēdis A. Ābele. Visa pulku manta un naudas līdzekļi sadalīti saskaņā ar 1940. gada 8. jūlijā MK izdoto likumu “Par Aizsargu organizācijas likvidāciju” (Bangerskis 1959, 228).

Rūpējoties par drošību, Aizsargu aviācijas pulka 26 lidmašīnas okupācijas brīdī atradušās Valmieras aerodromā, kur vēlāk nodotas krievu kara aviācijas pārstāvjiem. Visus pulka īpašumus un remontā esošās lidmašīnas pārņēmis Spilves aerodromā novietotās SA aviācijas apakšvienības komandieris. Pēc Aizsargu štāba pārņemšanas daļa inventāra tika nogādāta Ārlietu ministrijā, daļa tika nodota okupācijas režīma militārajām iestādēm. Atlikušais inventārs pārvietots uz štāba pagaidu telpām Stabu ielā 10, vēlāk tas sadalīts dažādām partijas iestādēm un uzņēmumiem (Bangerskis 1959, 228).

LAO juridiskā likvidācija noslēdzās ar likumu “Par Aizsargu organizācijas likvidāciju”, kas paredzēja: (1) visus kara dienestam derīgos aizsargus pārskaitīt armijas rezervē; (2) pārējos aizsargus pārskaitīt zemessargos; (3) likvidēt LAO, uzticot to sabiedrisko lietu ministram un kara ministram; (4) atcelt 1936. gada “Likumu par Aizsargu organizāciju”. Likums noteica, ka LAO ieroči, apbruņojums, manta un īpašumi, kam ir militārā nozīme, bija jānodod Kara ministrijai, pārējo kustamo un nekustamo mantu

pārņem Sabiedrisko lietu ministrija. Aizsargu organizācijas naudas līdzekļi nododami Kara ministrijai un Sabiedrisko lietu ministrijai – abu šo ministriju kulturālām vajadzībām. Kara ministrijai nododama 1/3, Sabiedrisko lietu ministrijai – 2/3 līdzekļu.

Kopumā LAO tika likvidēta bez lieliem starpgadījumiem tāpēc, ka aizsargi bija raduši klausīt pavēlēm, turklāt sabiedrisko lietu ministrs P. Blaus bija pazīstams aizsargu virsnieks, bet pavēli par ieroču nodošanu parakstīja aizsargu priekšnieks ģen. K. Prauls (Butulis 2011, 83).

Pēc aizsargu atbruņošanas un LAO likvidācijas tika uzsākta aizsargu komandieru apcietināšana un represijas pret aizsargiem. Aizsargu militārās zināšanas un iemaņas bija noderīgas, veidojoties pretestības grupām 1940.–1941. gadā, pildot dienestu Vācijas okupācijas režīma Kārtības palīgpolicijā, brīvprātīgi vai piespiedu kārtā karojot Latviešu leģionā un vēlāk iesaistoties nacionālo partizānu kustībā.

SECINĀJUMI

Pēc PSRS īstenotās Latvijas okupācijas Latvijā 1940. gada 17. jūnijā līdz ar citu valstisku struktūru pārkārtošanu tika uzsākta strauja LAO likvidācija. Pirmais solis tika sperts nākamajā dienā pēc A. Kirhenšteina marionešu valdības apstiprināšanas – negaidot formālu valdības lēmumu, 1940. gada 21. jūnijā tika atbruņoti aizsargi Aizsargu namā, izņemti LAO štāba dokumenti, konfiscēti namā glabātie LAO ieroči un munīcija.

Atšķirībā no LA karavīriem aizsargi ieročus glabāja dzīvesvietās. Tas nozīmēja, ka vairāk nekā 30 tūkst. apbruņotu aizsargu potenciāli varēja izmantot gan ieročus, gan militārās prasmes, gan arī jau esošas struktūras, lai īstenotu organizētu bruņotu pretošanos pēc savas iniciatīvas, apejot LAO militāro vadību un komandķēdi. Tāpēc okupācijas varai bija nepieciešama centralizēta, visaptveroša ieroču nodošanas akcija.

Mazāk zināms ir fakts, ka okupācijas vara centās sagatavot augsni gaidāmajiem lēmumiem par ieroču nodošanu un LAO likvidāciju, radot iespaidu, ka šādus lēmumus ar LKP starpniecību pieprasījusi tauta. LKP prasības tika publicētas laikrakstos, laikabiedru atmiņās ir liecības par līdzīgām prasībām LKP organizētajās demonstrācijās.

Lai nodrošinātu LA iesaisti un resursus aizsargu un iedzīvotāju atbruņošanai, tika izdota kara ministra ģen. R. Dambiša instrukcija, kas publicēta medijos un apkārtraksta formā izplatīta visām iesaistītajām pusēm. Instrukcija paredzēja arī policijas un pagastu valžu iesaisti, kas okupācijas varai atviegloja aizsargu un civiliedzīvotāju atbruņošanu. Otrs apsvēruma – šādā veidā tika mazināts risks, ka aizsargi vai iedzīvotāji pretotos ieroču nodošanai. Kopumā LAO atbruņošana tika organizēta veiksmīgi

un noritēja operatīvi, vienīgie incidenti bija saistīti ar okupācijas varas atbalstītāju mēģinājumiem piesavināties jau savāktos ieročus. Konstatēti arī gadījumi, kad civiliedzīvotāju ieroči netika nodoti vispār vai ārpus noteiktā termiņa, par ko vainīgie administratīvi sodīti.

SAĪSINĀJUMI

LA – Latvijas armija

LAO – Latvijas Aizsargu organizācija

LKP – Latvijas Komunistiskā partija

MK – Ministru kabinets

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

SA – Sarkanā armija

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Bārbeles pagasta Pagaidu izpildu komiteja. Bauskas apriņķis, Latvijas PSR. Aizsargu nodoto ieroču saraksti. 1940. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVA), 1263–1–18.

Dobeles garnizonam nodoto aizsargu un privātpersonu ieroču saraksti, 1940. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 1742–1–103.

Lādes pagasta Pagaidu izpildu komiteja, Valmieras apriņķis. Latvijas PSR. Materiāli (lēmumi, instrukcija, saraksts, ziņojumi) par aizsargu organizācijas un pilsoņu personīgo ieroču nodošanu, 1940. LNA-LVA, 1273–1–12.

Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta Strādnieku zemnieku milicijas pārvaldes Tukuma apriņķa nodaļa. Pavēles un rīkojumi; materiāli par pagaidu apliecību izsniegšanu. Saraksti par ieroču saņemšanu un nodošanu milicijā, 1940. LNA-LVA, 383–1–12.

Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta Strādnieku zemnieku milicijas pārvaldes Tukuma apriņķa nodaļa. Saraksti par ieroču saņemšanu un nodošanu milicijā, 1940. LNA-LVA, 1206–1–8.

Svētes pagasta Pagaidu izpildu komiteja. Jelgavas apriņķis, Latvijas PSR. Akti par aizsargu un pārējo pilsoņu nodotajiem ieročiem, 1940. LNA-LVA, 659–1–9.

PUBLICĒTIE AVOTI

Raksti rakstu krājumos

Kuzmins, V., 2011. Latvijas bruņoto spēku mobilizācijas plāni 1939. gada beigās – 1940. gada sākumā. *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas. 20. gadsimta 40.–60. gadi. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti.* 27. sēj. Rīga, 269–286.

Publikācijas periodikā

Iekšlietu ministrija. Noteikumi par Policijas palīgdienestu. *Valdības Vēstnesis*, 144, 29.06.1940., 2.

Instrukcija aizsargu organizācijas un pilsoņu ieroču nodošanai. *Valdības Vēstnesis*, 140, 25.06.1940., 2.

Latvijas Komunistiskās partijas prasības Latvijas jaunajai valdībai. *Cīņa*, 7, 22.06.1940.
Latvijas Komunistiskās partijas prasības Latvijas jaunajai valdībai. *Daugavas Vēstnesis*, 25.06.1940., 2.

Likums par Aizsargu organizācijas likvidāciju. *Likumu un Ministru Kabineta Noteikumu Krājums*, 08.07.1940.

Likums par valsts aizsardzību. *Likumu un Ministru Kabineta Noteikumu Krājums*, 9, 10.1940.

Papildinājums instrukcijā aizsargu organizācijas un pilsoņu ieroču nodošanai. *Valdības Vēstnesis*, 157, 15.07.1940., 1.

Šodien pēdējā diena ieroču nodošanai. *Daugavas Vēstnesis*, 146, 28.06.1940., 3.

Valdības uzaicinājums. *Valdības Vēstnesis*, 141, 26.06.1940.

LITERATŪRA

Andersons, E., 1983. *Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture*. Toronto: Daugavas Vanagu apgāds.

Bangerskis, R., 1959. *Mana mūža atmiņas*. II sēj. Imanta.

Bērziņš, V., Bambals, A., 1991. *Latvijas armija*. Rīga: Zinātne.

Bērziņš, V. (red.), 2003. *20. gadsimta Latvijas vēsture. II sēj.: Neatkarīgā valsts 1918–1940*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.

Bleiere, D. et al., 2008. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava.

Butulis, I., 2011. *Sveiki, aizsargi! Aizsargu organizācija Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē 1919.–1940. gadā*. Rīga: Jumava.

Dunsdorfs, E., 1978. *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politikis. Diktators. Moceklis*. Tumba: Daugava.

Freivalds, O. (red.), 1970. *Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: dokumentu un atmiņu krājums. I: No 1939. gada septembra līdz 1941. gada jūnijam*. Daugavas Vanagu Centrālā valde.

Kažociņš, I., 1999. *Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940.–1945*. Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds.

Rozenšteins, H. (red.), 1940. *Latvijas armija 20 gadus*. Rīga: Armijas Štāba Apmācības daļa.

LIQUIDATION OF LATVIA'S *AIZSARGI* ORGANISATION IN 1940: PRACTICAL ASPECTS

KASPARS LĪCĪTIS

Mg. sc. comm., Faculty of Humanities of the University of Latvia

E-mail: kaspars.licitis@gmail.com

ABSTRACT

Latvia's *Aizsargi* Organisation (LAO) was a paramilitary public organisation co-funded by the state, founded on 21 March 1919 by the Provisional Government of Latvia. The *Aizsargi* played a key role in promoting the internal security of the country. LAO was liquidated in 1940 following the occupation and annexation of the Republic of Latvia by the Soviet Union.

The aim of the study is to explain the practical aspects of the liquidation of LAO, focusing on the most important aspect – the transfer of firearms held by the *Aizsargi*. To achieve it, an analysis of LAO-related historiography, archival documents, eyewitness memoirs and periodicals of the time was carried out. It is concluded that the most important measure in the liquidation of LAO was a centralised three-day campaign to disarm the *Aizsargi*, reducing their chances of resisting the occupation regime. The liquidation of LAO was completed by the adoption of a relevant law.

Keywords: *Aizsargi*, Latvia's *Aizsargi* Organization, weapons, occupation.

SUMMARY

After the occupation of Latvia by the USSR on 17 June 1940, the rapid liquidation of LAO was initiated along with the reorganisation of other state structures. Unlike the Latvian Army soldiers, the *Aizsargi* kept their weapons in their places of residence. This meant that there were 30 000 armed members of *Aizsargi* who could potentially use their weapons, military skills and existing structures to carry out organised armed resistance on their own initiative, bypassing LAO's military leadership and chain of command. The occupying power therefore needed a centralised, comprehensive arms transfer.

Less well known is the fact that the occupation authorities sought to “prepare the ground” for the forthcoming decisions on the transfer of arms and the liquidation of LAO by giving the impression that such decisions

were demanded by the people through the Latvian Communist Party (LCP). The demands of LCP were published in newspapers, and there is evidence in the memoirs of contemporaries about similar demands at manifestations organised by LCP.

On 23 June 1940, the Minister of Public Affairs, Pēteris Blaus, and the Chief of the *Aizsargi*, Gen. Kārlis Prauls issued an order to the *Aizsargi* to transfer weapons within three days. The weapons were to be surrendered both by the *Aizsargi* and the civilian population. Failure to surrender the weapons was punishable. In order to ensure the commitment and resources of the Latvian army to disarm the *Aizsargi* and the population, an instruction was issued by the Minister of War, Gen. R. Dambītis, which was published in the media and distributed in the form of a circular to all parties involved. The instruction also provided for the involvement of the police and municipal administrations, which considerably reduced the resources of the occupying power needed to disarm the *Aizsargi* and the civilian population.

Overall, the disarmament of LAO was organised successfully and proceeded quickly, with the only incidents involving attempts by supporters of the occupying power to appropriate weapons already collected. There were also cases where civilians' weapons were not handed over at all or outside the deadline, for which the perpetrators were administratively sanctioned. The liquidation of LAO was concluded.

The legal liquidation of LAO was completed by the Law on the Liquidation of the *Aizsargi* Organisation, which provided for all *Aizsargi* fit for military service to be transferred to the army reserve, and the remaining *Aizsargi* to be transferred to the Home Guard.

JĀZEPA FRIČA NACIONĀLO PARTIZĀNU GRUPAS CĪŅAS METODES (1947)

HARALDS BRUŅINIEKS

Mg. hist., doktora grāda pretendents, Daugavpils Universitāte

E-pasts: haraldsbruninieks@gmail.com

ANOTĀCIJA

Raksts sniedz ieskatu par latviešu–lietuviešu apvienoto Jāzepa Friča nacionālo partizānu grupas cīņas metodēm, uzmanība pievērsta Ilūkstes MGB OBB priekšnieka majora Matveja Buņina iznīcināšanai. Friča partizānu grupas cīņas metodes gan iekļaujas līdzšinējā pētniecībā aprobētajos priekšstatos par Latvijas nacionālo partizānu cīņas metodēm, gan arī atklāj jaunu, šai grupai raksturīgu cīņas metodi, kas izpaudās, atstājot brīdinājumu MGB. Tas bija psiholoģisks trieciens padomju varai un parādīja, ka viņu kontrole nav pilnīga un pretošanās turpināsies. Spiegu pratināšanas dokumentēšana un akcijas dalībnieku fotografēšana bija centieni iemūžināt savu cīņu, lai nākamās paaudzes zinātu bruņotās pretošanās vēsturi.

Atslēgvārdi: Buņins, Fričs, partizānu cīņas metodes.

IEVADS

Latvijas historiogrāfijā ir identificētas vairākas nacionālo partizānu cīņas metodes. Piemēram vēsturnieks Heinrihs Strods, aprakstot cīņas metodes, tās klasificējis, nosaucot par akcijām. Viens akciju veids bija brīdinājuma izteikšanu miličiem, izpildkomiteju priekšsēdētājiem, tos piekaujot, atņemot ieročus. Otrais akciju veids – padomju aktīvistu un IB kaujinieku sodīšana. Trešais – nošaušana, ja ignorēja partizānu brīdinājumus (Strods 2012, 106). 1945. gadā partizānu uzbrukumus okupācijas varas orgānu pārstāvjiem – NKVD un MGB darbiniekiem, izpildkomitejām, saimnieciskajiem objektiem – H. Strods nosaucis par partizānu karu. Tāpat autors minējis partizānu cīņas ar karaspēku partizānu apmetnēs un jaunatnes nevardarbīgo pretošanos (Strods 1996, 397, 398, 407–408, 443, 544).

Līdzīgi kā Strods, arī raksta autors nosaucis Sēlijas partizānu cīņas metodes par uzbrukumiem okupācijas varas orgānu pārstāvjiem un saimnieciskiem objektiem. Izcēlis kolaborantu sodīšanu un tos civiliedzīvotājus, kuri sadarbojās ar okupācijas varu, kaujas ar karaspēka vienībām nosaucot par frontālajām sadursmēm (Bruņinieks 2022, 77–232).

Identiski cīņas metodes Ziemeļvidzemes un Ziemeļlatgales novadā raksturojis vēsturnieks Zigmārs Turčinskis: uzbrukumi pagastu centriem, vēlēšanu boikotēšana un sodu izpilde ar lauka kara tiesas spriedumiem kolaborantiem, MGB un NKVD pārstāvjiem. Autors analizējis arī jaunatnes pretošanās cīņas metodes Ziemeļlatgalē (Turčinskis 2011, 70–71, 100, 105; Turčinskis 2021, 91, 188–207, 265).

Vēsturnieki Ēriks Jēkabsons un Reinis Ratnieks partizānu cīņas metodes nosaukuši par bruņotām akcijām pret okupācijas režīmu, kuru laikā tika iznīcinātas MGB amatpersonas, sarkanarmijas virsnieki un pagasta izpildkomitejas un partijas darbinieki (Jēkabsons, Ratnieks 2019, 100, 146).

Nacionālo partizānu cīņas metodes tika lietotas gan okupācijas varas iestādēs, gan saimnieciskajās struktūrās, veidojot aģentūras (Bruņinieks 2022, 260–262). Tas palīdzēja nacionālajiem partizāniem izvairīties no MGB karaspēka sadursmēm, uzzināt karaspēka dislokācijas vietas, kā arī noskaidrot objektus, kur var veikt pārtikas un preču rekvizīcijas. Okupācijas vara nepārzināja vietējos apstākļus, bija slikti sagatavota, bieži ar vājām uzvedības normām (Turčinskis 2011, 30–31; Bruņinieks 2022, 97). Lai mazinātu etnisko spriedzi, okupācijas vara centās atbildīgos amatos iecelt Padomju Krievijas latviešus (Turčinskis 2011, 29). Šie apstākļi kalpoja par labu nacionālajiem partizāniem, lai ar dubultaģentūras palīdzību veiktu pretdarbību, kas bija izplatīta cīņas metode (Strods 1996, 282, 287; Turčinskis 2021, 263; Bruņinieks 2022, 109–258). Tas nozīmēja, ka personas, kuras bija savervējusi MGB, dažādu apstākļu dēļ varēja kalpot arī partizāniem.

Vēsturnieks Jānis Viļums ir aplūkojis katoļu priesteru, LTS(p)A priekšsēdētāja Antona Juhņeviča darbību (Viļums 2022, 69–86). Pavēles, kuras pienāca no LTS(p)A štāba, tiešā veidā ietekmēja Jāzepa Friča grupas cīņas metožu lietojumu un izvēli. Vēsturnieks Ritvars Jansons norādījis, ka, analizējot nacionālo partizānu grupu darbību, ir būtiski aplūkot “SS Jagdverband” grupas dalībniekus un to ieguldījumu, jo tas cieši saistīts ar Friča grupas cīņas metodēm (Jansons 2003, 197).

“20. gadsimta Latvijas vēstures” 4. sējumā atrodama informācija par nacionālo partizānu grupu cīņas metodēm, kuras iesākās ar izvairīšanos no mobilizācijas un turpinājās ar kara laika metodēm. 1947. gadā, sākoties partizānu grupu cīņas otrajam posmam, partizāni sāka sodīt ar nāvi IB kaujiniekus, MGB amatpersonas un padomju varas aktivistus. 1949. gadā partizānu grupas papildināja tie, kas bija izbēguši no deportācijām, aktīvākās

grupas izvēlējās jaunu atriebības cīņas metodi, uzbrūkot vainīgajiem, kuri bija piedalījušies deportācijās. Meža apstākļos partizānu cīņas metodes raksturojas ar nepārtrauktu manevrēšanu, partizānu uzbrukumi kļuva retāki, bet ar īpašu nāvei nolemto likteni viņi pieņēma kaujas iznākumu. Paralēli vardarbīgajai pretošanās kustībai notika nevardarbīgā pretošanās, liela ietekme bija pretpadomju propagandai. Īpaša loma bija LCP, kura mēģināja uzņemt sakarus ar partizāniem, bet nopietna sadarbība neizdevās. Tāpat MGB izlūkdienests bija spējis iefiltrēties LCP un Rietumu izlūkdienestā, plānotās cīņas metodes ar Rietumu palīdzību faktiski tika sagrautas (Bleiere et al. 2022, 239–263). Aplūkotā sadaļa sniedz vispārēju priekšstatu, kas palīdz izveidot pamatu tālākai izpētei par partizānu lietotajām cīņas metodēm visā Latvijas teritorijā, izceļot atsevišķus bruņotās kustības posmus, kas raksturojas ar atšķirīgu cīņas taktiku un lietotajām metodēm.

Uz tēmas historiogrāfijas analīzi pretendējošos darbos vēsturnieks R. Ratnieks uzsvēris, ka partizānu darbība reģionos, partizānu organizāciju izpētes līmenis pētījumos ir krasi atšķirīgs, līdz ar to tas apgrūtina izdarīt apkopojušus secinājumus par nacionālo partizānu cīņas metodēm plašākā Latvijas teritorijā. Tāpat autors pieminējis terminoloģijas lietojuma problemātiku (Ratnieks 2023, 133). Var piekrist autoram par izvirzīto problemātiku, daudzos gadījumos viena darbība var tikt interpretēta gan kā uzbrukums, gan kā akcija. Tāpat šī motīvu daudzveidība apgrūtina vienošanas terminoloģijas un kategorizācijas sistēmas izveidi.

Līdzīgas cīņas metodes bija sastopamas arī lietuviešu partizānu darbībā, konkrēti – Roķišķos, kur ar konspiratīvām metodēm veica atriebības akcijas (Uzdila 2007, 109–111). Lietuvā bija izteiktāka un masveidīgāka bruņotā kustība un līdz ar to cīņas metožu skaits daudzveidīgāks: mēģinājumi izjaukt vēlēšanas, gatavošanās mobilizācijai, pretošanās zemnieku terorizācijai, cīņa pret kolhozu veidošanu, kā arī padomju amatpersonu un spiegu apkarošana (Gaiškaite 1996, 23–37). Jāzepa Friča grupa sastāvēja no latviešu un lietuviešu partizāniem. Latvijas historiogrāfijā maz pētīta Baltijas tautu partizānu sadarbība, kā arī to cīņas metodes, kas izstrādātas, balstoties uz Vācijas okupācijas militārajos dienestos gūtajām iemaņām, īpaši “SS Jagdverband” apmācību.

Pētījuma mērķis ir ar Friča partizānu grupas darbības piemēru atklāt nacionālo partizānu cīņas metodes.

Galveno avotu bāzi veido Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva, Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva, Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas arhīva, Lietuvas speciālā arhīva materiāli un mutvārdu avoti. Avotu analīzē izmantota avotpētniecības metode, ar kuras palīdzību veikta avotu ārējā un iekšējā kritika, konfrontējot dažādu avotu veidu sniegto informāciju.

MGB IZLŪKDIENTESTA ATKLĀŠANA

Pētījumā uzmanība pievērsta Jāzepa Friča (1920–1947) cīņas metodēm, kas tika izmantotas, lai iznīcinātu Ilūkstes MGB OBB priekšnieku majoru Matveju Buņinu. Ilūkstes apriņķa MGB OBB priekšnieks majors Buņins bija savervējis Eduardu Plēpu (1927–1993) par MGB aģentu ar segvārdu “Lapiņš”. 1947. gada 9. augustā Plēpam un MGB spiegam Jānim Auzānam (iespējams, čekas dots segvārds) ar izdomātu leģendu tika dots uzdevums iefiltrēties nacionālo partizānu grupā, lai tos likvidētu (LNA-LVA, 1986–1–29095–1, 50 o. p. – 58 o. p.).

Nonākdami Jēkabpils apriņķa Slates pagasta “Ļucānos” (1. att.), abi spiegi lūdz Valentīnai Ruzgai (1928–1948) palīdzēt sameklēt latviešu mežabrāļus, kuri pirms sadursmes ar MGB karaspēku atradušies lietuviešu grupā. Šī ziņa tika nodota Fričam, kas tobrīd atradies “Ļucānos” kopā ar lietuviešu partizāniem, kuri “Ļucānu” mājas šķūnī bija ierīkojuši ziemas bunkuru. Lietuviešu partizānu komandieris Jozs Streiks (1923–1962) bija nesen atgriezies no Prodes meža un zināja, ka Auzāns ar Plēpu lietuviešu partizānu grupā nebija atradušies. Partizāni nekavējoties atbrūņojuši Auzānu un Plēpu un sākuši tos pratināt (LSA, K-1–58–1–47200/3, 77 o. p, 78; LNA-LVA, 1986–1–2887–1, 19–19 o. p.; turpat, 2887–3, 10).

1. attēls. Jēkabpils novads, Slates pagasts, “Ļucāni” 2024. gadā (fotogrāfijas autors H. Bruņinieks)

Figure 1. Jēkabpils region, Slate parish, “Ļucāni” homestead in 2024 (photography by H. Bruņinieks)

Friča grupa pratināšanā lietojusi vardarbīgas metodes, abi spiegi atzinušies sadarbībā ar MGB. Fričs labi pārvaldīja konspirāciju, jo bija dienējis “SS Jagdverband” vienībā un apguvis ciņas metodes pretinieka aizmugurē: diversiju veikšanu; pretpadomju propagandu; spiegošanu; dzelzceļu, tiltu, kara materiālu noliktavu spridzināšanu (LNA-LVA, 1986–1–295–1, 20, 26 o. p., 46, 52). Fričam bija labi zināmas arī metodes, kā nopratināt aizdomās turamās personas. No abiem spiegiem tika iegūta informācija par MGB izlūkdienesta aģentūru, tikuši nosaukti vairāki spiegi. Tāpat Auzāns ar Plēpu atzinušies, ka tie varot izsaukt uz tikšanos Ilūkstes apriņķa MGB OBB priekšnieku majoru Buņinu. Fričs nolēma Plēpu izmantot tālākām operācijām, bet Auzānu nošaut. Raksturīgi, ka pratināšanā izmantota rakstiska protokolēta spiegu iztaujāšana un pasludinātais spriedums, kas līdzinās lauka kara tiesas lēmumam (LNA-LVA, 1986–1–2887–3, 10; LNA-LVA, 1986–1–40629–2, 160, 163).

BUŅINA IZNĪCINĀŠANAS AKCIJA

Pēc informācijas iegūšanas Friča grupa 1947. gada 13. augustā devās izlūkošanā uz Asares MZIP, lai Plēps mēģinātu izsaukt uz tikšanos Buņinu, sazinoties pa telefonu. Akcija nav sanākusi, tika saņemta ziņa, ka Buņins izbraucis uz Rīgu (LNA-LVA, 1986–1–2887–3, 11). Izlūkošana bija viena no nacionālo partizānu ciņas metodēm pārliecināties par operācijas iespējamību un drošumu. Līdzīgas ciņas metodes, izmantojot izlūkošanu, Sēlijas nacionālie partizāni lietoja arī vēlāk citās grupās un epizodēs, piemēram, uzbrūkot padomju varas aktīvam Lietuvā, kur tikušas noskaidrotas tās personas, kuras sadarbojās ar padomju varu (Bruņinieks 2022, 101).

1947. gada 16. augusta vakarā nacionālie partizāni devušies uz Vilkupes pienotavu, lai atkārtoti izsauktu Buņinu (LNA-LVA, 1986–1–29095–1, 47 o. p. – 48 o. p.). Buņina akcijas dalībnieku skaits minēts pretrunīgi. Uzbrukuma dalībnieks Aļģirts Makutens (1925) min Jāzepu Friču, Jozu Streiku, Izidoru Streiku (1927–2000), Jāni Ruzgi (1924–1948), Jonu Baški (1921–1948), Voldemāru Drozdovski (1924–1948), Ādolfu Vārnu (1926–1948), Pēteri Klimani (1915–1949) un Eduardu Plēpu (LSA, K-1-58-3-47200/3, 324). Plēps sarakstu papildina ar Jāzepu Kūdrīņu (1914–1948) un Jāni Baltmani (1922–1949) (LSA, K-1-58-4-47200/3, 18) (2. att.). Iespējams, nopratinātie nav spējuši atcerēties visus akcijas dalībniekus. Nacionālie partizāni Buņina iznīcināšanā izmantoja savas apgūtās iemaņas un pieredzi vācu militārajos formējumos. Fričs 1942. gadā bija devies kā brīvprātīgais uz fronti un piedalījies karadarbībā (Blūzma 1997, 309). Streiks vācu okupācijas laikā par varonību kaujās saņēmis apbalvojumu – kājnieku trieciennozīmi ozollapu vainagā (LSA, K-1-58-1-47200/3, 51, 72).

2. attēls. Alģirts Makutens. LNA-LVA, 1986–1–2887–novērošanas lieta, 199; Edgars Freimanis. LNA-LVA, 1986–1–28594–novērošanas lieta, 481; Gunāra Blūzmas arhīvs; Edgara Kursiša arhīvs; Judītes Grugules arhīvs; Dručkus 2011, 86. Vertikāli uz leju: Izidors Streiks, Jānis Ruzgis, Jāzepts Kūdrīņš, Jānis Baltmanis, Pēteris Klimanis. Pirmajā rindā no kreisās: Jozs Streiks, Eduards Plēps, Alģirts Makutens. Otrajā rindā no kreisās: Voldemārs Drozdovskis, Ādolfs Vārna, Jāzepts Fričs, Jons Bašķis

Figure 2. Algirtas Makutenas. LNA-LVA, 1986–1–2887–observation case, 199; Edgars Freimanis. LNA-LVA, 1986–1–28594–observation case, 481; archive of Gunārs Blūzma; archive of Edgars Kursišs; archive of Judīte Grugule; Dručkus 2011, 86. Vertically down: Izidorius Streikus, Jānis Ruzgis, Jāzepts Kūdrīņš, Jānis Baltmanis, Pēteris Klimanis. First row from left: Juozas Streikus, Eduards Pleps, Algirtas Makutenas. Second row from left: Voldemārs Drozdovskis, Ādolfs Vārna, Jāzepts Fričs, Jonas Bašķis

Apmēram 1,5 km attālumā no pienotavas – Bebreņu ceļa kreisajā pusē, kartupeļu lauka uzkalniņā, 5–7 metru attālumā no šosejas – Friča grupa ierīkoja slēpni (LNA-LVA, 1986–1–29095–1, 78 o. p.; M. Vītolas stāsts; LSA, K-1-58–4–47200/3, 37). Pirms uzbrukuma Fričs instruējis grupu un katram ierādījis savu vietu un pienākumus (LSA, K-1-58–3–47200/3, 324).

Buņins uzticējās savai aģentūrai un bija pārliecināts, ka Plēps būs izpildījis uzdevumu. Operācijas izpildei Buņins nokomplektē tikai trīs kaujiniekus (LNA-LVA, 1986–1–2887–3, 4). Buņins bija ieradies no Krievijas, kur ieguvis gan militāri politisko izglītību, gan beidzis NKVD skolu ar saīsinātām apmācības programmām. No 1945. gada nosūtīts priekšnieka amatā uz LPSR Ilūkstes apriņķa MGB OBB (LNA-LVA, PA-117–5–161, 1, 3). Pildot savus dienesta pienākumus Ilūkstes apriņķī, veicis koruptīvas darbības (LR Iekšl. min., 37981–1–arhīva lieta, 82).

Šajā epizodē saskatāma padomju varas drošības orgānu vājā profesionālā sagatavotība un ētisko normu sabrukums, vietējo apstākļu nepārziņāšana, nespēja savervēt uzticamu izlūkošanas dienestu. Šie apstākļi ir kalpojuši par labu nacionālajiem partizāniem, kuri spējuši izmantot Plēpu kā dubultaģentu.

Nacionālie partizāni postenī atradās apmēram divas stundas, kad vienos nakti parādījās Ilūkstes apriņķa MGB automašīna, kuru Plēps atpazīna. MGB automašīnai, braucot no kalna lejā, vajadzēja samazināt ātrumu, ceļš pie avotiņa bija sašaurināts, tajā brīdī tika atklāta ieroču uguns. Makutens ar Streiku šāva no franču ložmetējiem. MGB automašīna pilnā ātrumā nobrauca vēl 20 metrus, tad ieskrēja pretējā ceļa posma grāvī. Pēc pirmās apšaudes Makutenam tika pavēlēts palikt pie ieroča, pārējie partizāni, pārscrienot ceļa pretējā pusē, atklāja uguni, pavisam automašīnas sānos un aizmugurē bija trāpījušas 22 lodes. Visi automašīnas sānu stikli, durvis, riteņi tika cauršauti (LSA, K-1–58–3–47200/3, 324, 325; LSA, K-1–58–4–47200/3, 17, 25, 50; LNA-LVA, 1986–1–2887–1, 4, 58 o. p., 68; M. Dzelmē stāsts).

Šī bija viena no izplatītākajām nacionālo partizānu cīņas metodēm – izmantojot dubultaģentūru, ievilināt pretinieku slazdā un aukstasinīgi iznīcināt. Redzams, ka uzbrukumu vadījis Fričs, izvēloties slēpnim piemērotu vietu augstienē. Atstājot rakstisku paziņojumu, šī cīņas metode bija kā brīdinājums, ka bruņotā pretošanās neapstāsies un MGB aģentūra ir cietusi neveiksmi (LNA-LVA, 1986–1–29095–1, 77). Uzbrukuma rezultātā partizāni ieguva ieročus, tai skaitā franču sistēmas “Šateleru” ložmetēju, ko Plēps saņēma kā atalgojumu par uzdevuma izpildi (LSA, K-1–58–4–47200/3, 27). Friča grupa pēc veiksmīgā uzbrukuma Buņinam ir fotografējusi akcijas dalībniekus, redzams, ka vidū atrodas Plēps ar trofejas ložmetēju. Padomju varas uzdevums bija padarīt nacionālo partizānu bruņoto kustību par noziedzīgu, jo tajā darbojoties laupītāji un morāli degradētas personas (Bruņinieks 2022, 441). Līdzīgi 1949. gadā nacionālie partizāni ievilināja slēpnī un likvidēja Jēkabpils MGB priekšnieku majoru Nikolaju Sokolovu ar atgādinājumu, ka viņu cīņa ir balstīta uz politiskiem motīviem, lai atjaunotu Latvijas valstiskumu (Bruņinieks 2022, 111). Friča grupas sastāvā bija vairāki Latvijas pierobežā dzīvojošie lietuvieši, kuru bruņotās kustības

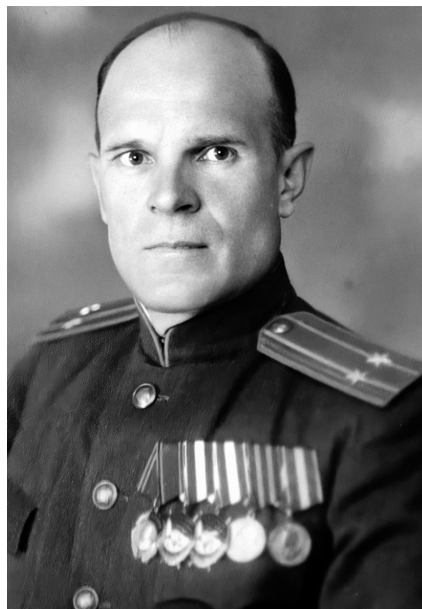
dalībniekus dēvēja par Lietuvas brīvības cīnītājiem (Bruņinieks 2022, 58). Kaut arī bez kopējas virsvadības, sadrumstalota, tomēr tā bija Baltijas tautu pretošanās okupācijas režīmam, Friča grupas cīņas metodes skaidri parādīja kaimiņu tautu kopīgo mērķi – atjaunot valstiskumu.

Neskatoties uz partizānu militāro pieredzi, akcijā saskatāmas arī nacionālo partizānu neveiksmes. Netika ņemts vērā apkārtnes reljefs ar nogāzes slīpumu, nebija laicīgi nodrošināta ieroču uguns ceļa pretējā pusē, nebija izvērtēta augusta nakts redzamība. Kopumā tas deva iespēju paglābties diviem kaujiniekiem. Zinot, ka Buņins MGB spieģus sūtīja, lai iznīcinātu partizānus, šī cīņas metode raksturīga ar īpašu atriebības un vardarbības izpausmi. Nacionālie partizāni, ieraugot pie automašīnas smagi ievainoto Buņinu, stiprā psihiskā uzbudinājuma stāvoklī metās nogalināt Buņinu ar ieroču laidnēm (LNA-LVA, 1986–1–2887–3, 12).

Nacionālie partizāni ir vairākkārtīgi lietojuši īpašu vardarbību pret tiem, kas mēģinājuši tos izsekot, sagūstīt un iznīcināt. Friča grupas partizāni bez Buņina iznīcināšanas bija veikuši vēl vairākas pretpadomju akcijas, nogalinot padomju varas pārstāvjus – Rubeņu pagasta partorgu Ādolfu Leitlandu, Grīvas pilsētas izpildu komitejas darbinieku Kožemjakinu, IB kaujinieku vada komandieri Jāni Zviedrānu un citus, tāpat veikuši virkni saimnieciska rakstura preču rekvizīcijas (LNA-LVA, 1986–1–40629–2, 155; LNA-LVA, 1986–1–28594–3, 14; Cīņa, 01.06.1983., 124). 1947. gada augusta beigās Daugavā noslīcināja sagādes aģenti Lienī Ostrovsku, kura bija uzrādījusi MGB partizānu apmetni (LNA-LVA, 1986–1–28594–1, 31, 102–103; LNA-LVA, 1986–1–28594–3, 171). Nacionālie partizāni nežēloja nevienu, kas stājās viņu priekšā kā drauds un apkarotājs, tā bija izteikti vardarbīga cīņas metode.

GATAVOŠANĀS UZBRUKT NĀKAMAJĀM MGB AMATPERSONĀM

Friča grupas partizānu uzbrukums Ilūkstes apriņķa MGB OBB priekšniekam nebija pēdējais uzdevums. Partizāni gatavojās likvidēt Jēkabpils apriņķa MGB nodaļas vietnieku Nikolaju Mamontovu un Ilūkstes apriņķa MGB priekšnieku apakšpulkvedi Janu Mozžuhinu (3. att.); LNA-LVA, 1986–1–40629–2, 133, 134, 138). Mozžuhinam un Mamontovam, pildot dienesta pienākumus, ir bijuši disciplīnas pārkāpumi, viņu morāli bija apšaubījuši pat padomju MGB orgāni (LR Iekšl. min., 37981–1–pers. lieta, 23, 30; LR Iekšl. min., arhīva lieta, 28, 31, 81–83; LNA-LVA, 1986–1–553–nov. lieta., 272 o. p.).¹ Tas deva nacionālajiem partizāniem iespējas vieglāk veidot aģentūras, jo pastāvēja iedzīvotāju naidis pret okupācijas varu un veiktajām represijām. Cīņas metožu izvēle balstījās uz partizānu aģentūru,

3. attēls. Apakšpulkvedis Jans Mozzuhins, Ilūkstes MGB priekšnieks. LR Iekšlietu ministrijas arhīvs, personas lieta Nr. 37981

Figure 3. Lieutenant Colonel Jan Mozzuhin, Head of the Ilūkste District MGB. Archive of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Latvia, personal file No. 37981

4. attēls. Antonija Medika (fotogrāfijas autors E. Kursišs)

Figure 4. Antonija Medika (Photography by E. Kursiss)

ar kuras palīdzību tika plānotas akcijas. Nacionālais partizāns Kūdrīņš ar savas māsas Antonijas Medikas (4. att.) palīdzību noskaidroja, ka Mozzuhins bieži bija ieradies viņas mājās Bebrene pagastā. Medika strādāja Ilūkstes apriņķa Bebrene pagasta Kaldabruņas ciema padomē par priekšsēdētāju. Kūdrīņš deva uzdevumu paziņot, kad ieradīsies Mozzuhins, lai varētu veikt atriebības aktu (LNA-LVA, 1986–1–40629–2, 139). Likvidēt Mamontovu un Mozzuhinu neizdevās, jo pēc Plēpa aresta tika atklāta nacionālo partizānu aģentūra. Tas liek secināt, ka MGB vadība nebija spējusi uzzināt radniecību, uzticoties padomju varas darbiniekiem.

Nacionālie partizāni bieži savas aģentūras veidoja saimnieciskajās struktūrās. Piemēram, Aknīstes pagasta Molotova vārdā nosauktā kolhoza priekšsēdētājs Pēteris Mazurevičs sniedza informāciju mežabraļiem par personām, kas sadarbojās ar MGB. Partizānu aģentūras atradās arī padomju partijas aktīva rindās, savervēts tika Susējas pagasta partorgs Josifs Romanovskis, bija sakari ar Elkšņu pagasta partijas nodaļas darbiniekiem (Bruņinieks 2022, 260–262).

SECINĀJUMI

Friča grupas darbības analīze ļauj apstiprināt, ka pret okupācijas varu tika izmantotas gan Otrā pasaules kara frontē, gan “Meža kaķu” “SS Jagdvergband” diversantu grupā apgūtās iemaņas cīņai pretinieka aizmugurē. Friča grupa bija spējusi veiksmīgi identificēt iesūtītos MGB spieģus, ar pratināšanas palīdzību noskaidrojot MGB izlūkdienesta aģentūru un tās uzdevumu. Pret darbības akts pret Ilūkstes apriņķa MGB OBB priekšnieku majoru Buņinu bija daļa no bruņotās kustības cīņas metodēm pret padomju okupāciju. Tas parādīja, ka pret represīvo režīmu bija iespējams veikt efektīvu pret darbību, izmantojot viltību un izlūkošanu. Ierīkoto slēpni pie ložmetējiem atradās lietuviešu partizāni, viens no viņiem J. Streiks, kurš bija piedalījies kara darbībā, arī pārējie partizāni bija ar militāro pieredzi. Tomēr uzbrukuma akcijā saskatāmas arī nacionālo partizānu neveiksmes. Nav ņemta vērā apkārtnes specifika, nav tikusi laicīgi nodrošināta ieroču uguns ceļa pretējā pusē, nav izvērtēta redzamība. Tas deva iespējas paglābties diviem kaujiniekiem.

Friča grupa ir lietojusi vardarbīgas cīņas metodes pret tiem, kas centās tos apkarot. Visa apgāde bija pašu partizānu rokās, tāpēc cīņas turpināšanai partizāni veica pārtikas un preču rekvizīcijas, kas līdzinājās kara laika apstākļiem un pieskaitāmas pie cīņas metodēm. Partizānu apkarošanā MGB amatpersonas bijušas ar vāju sagatavotību un zemām uzvedības normām. Nacionālajiem partizāniem tas deva iespējas veidot aģentūru padomju okupācijas izpildinstitūcijā un veikt izlūkošanu, lai turpinātu bruņoto kustību. Ne vienmēr partizāni spēja realizēt mērķus, Mozžuhinu un Mamontovu iznīcināt neizdevās. Taču bruņotās kustības cīņas metodes saglabājās turpmākajā nacionālo partizānu bruņotajā kustībā. Pētījumā iegūtos rezultātus var izmantot, lai turpmāk veiktu plašākus salīdzinošus pētījumus par latviešu–lietuviešu partizānu sadarbību un lietotajām cīņas metodēm. Identificētās Friča partizānu grupas cīņas metodes gan iekļaujas līdzšinējā pētniecībā apstiprinātajos priekšstatos par Latvijas nacionālo partizānu cīņas metodēm, gan arī atklāj jaunu, šai grupai raksturīgu cīņas metodi, kas izpaudās, atstājot brīdinājumu MGB.

Tas bija psiholoģisks trieciens padomju varai, parādot, ka viņu kontrole nav pilnīga un pretošanās turpināsies. Spieģu pratināšanas dokumentēšana un akcijas dalībnieku fotografēšana bija centieni iemūžināt savu cīņu, lai nākamās paaudzes zinātu bruņotās pretošanās vēsturi.

SAĪSINĀJUMI

IB – Iznīcinātāju bataljons

LCP – Latvijas Centrālā padome

LNA-LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs
LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs
LPSR – Latvijas Padomju Sociālistā Republika
LR Iekšl. min. – Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija
LSA – Lietuvas speciālais arhīvs
LTS(p)A – Latvijas Tēvzemes sargu partizānu apvienība
MGB (*Ministerstvo gosudarstvennoi bezopasnoti*) – Valsts drošības ministrija
MVD (*Ministerstvo vnutrennih del*) – Iekšlietu ministrija
MZIP – Mašīnu un zirgu iznomāšanas punkts
NKVD (*Narodnij komissariat vnutrennih del*) – Iekšlietu tautas komisariāts
OBB (*Otdel po borbe s banditizmom*) – bandītisma apkarošanas nodaļa

AVOTI

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA-LVA)

Alģirts Makutenas. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA-LVA), 1986–1–2887–1, LNA-LVA, 1986–1–2887–3.

Ansis Domburs. LNA-LVA, 1986–1–295–1.

Arvids Biltāurs. LNA-LVA, 1986–1–40629–1; 1986–1–40629–2.

Censonis Silaraups. LNA-LVA, 1986–1–553, novērošanas lieta.

Edgars Freimanis. LNA-LVA, 1986–1–28594–1.

Eduards Plēps. LNA-LVA, 1986–1–29095–1.

Kārlis Apinis. LNA-LVA, 1986–1–40397–1.

Matvejs Buņins. LNA-LVA, PA-117–5–161.

Nikolajs Mamontovs. LNA-LVA, PA-118–3–64.

LPSR Iekšlietu ministrijas informācijas kopsavilkums par bandītisma darbību un rezultātiem. LNA-LVA, 270–1–C–370.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA-LVVA)

Jānis Baltmanis. LNA-LVVA, 3236–15, 92.

Lašu pagasta personu dokumenti.

LR Iekšlietu ministrijas arhīvs

Jans Mozžuhins. LR Iekšl. min. arhīvs, 37981–1–personas lieta, turpat, arhīva lieta.

Lietuvas speciālais arhīvs

Juozs Streikus. LSA, K-1–58–1–47200/3, turpat, K-1–58–3–47200/3, turpat, K-1–58–4–47200/3, turpat, K-1–58–5–47200/3.

Privātie arhīvi

Gunāra Blūzmas privātais arhīvs.

Judītes Grugules privātais arhīvs.

Edgara Kursiša privātais arhīvs.

Mutvārdu avoti

Margaritas Šķēles stāstījums, ierakstījis H. Bruņinieks, Madonas novads, Cesvaine, 09.06.2024. (6 min. latv. val.). Autora arhīvs.

Margas Dzemes stāstījums, E. Kursišs, Jēkabpils novads, Vilkupe, 09.06.2024. (10 min. latv. val.). E. Kursiša arhīvs.

Mirdzas Ārijas Vītolas stāstījums, ierakstījis H. Bruņinieks, Madonas novads, Kusa, 09.06.2024. (7 min. latv. val.). Autora arhīvs.

PUBLICĒTIE AVOTI

Riekstiņš, J. Ādolfs Leitlands – aktieris, karavīrs, partorgs. *Cīņa*, 124, 01.06.1983.

LITERATŪRA

- Bleiere, D., Turčinskis, Z. et al., 2022. *20. gadsimta Latvijas vēsture. 4. sēj.: 1944/1945–1964*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Blūzma, G., 1997. Nacionālo partizānu karš Sēlijā. *Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā: atmiņās un dokumentos no 1941. līdz 1956. gadam*. Rīga: Solvita.
- Bruņinieks, H., 2022. *Nāvi mānot*. Rīga: Latvijas Mediji.
- Driskius, K., Dručkus, G., 2011. *Sutemų keleiviai. Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Lokio rinktinė 1944–1958 m.* Vilnius: Tautos Paveldo Tyrimai.
- Gaškaitė, N. et al., 1996. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* Kaunas: Lietuvos politinių kalinių.
- Jansons, R., 2003. Bruņotās pretošanās kustības Latvijā 1944.–1956. gadā: vēstures izpētes stāvoklis un tālākie pētniecības virzieni. *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti*, 9. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Jēkabsons, Ē., Ratnieks, R., 2019. *Latviešu karavīra stāsts: Roberts Dāvids Timermanis (1909–1945)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Ratnieks, R., 2023. Latvijas nacionālo partizānu darbība 1944. gadā – 50. gados: atspoguļojums Latvijas historiogrāfijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 120–139.
- Strods, H., 2012. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944–1956*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Strods, H., 1996. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944–1956*. Rīga: Preses nams.
- Turčinskis, Z., 2011. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Pretošanās padomju okupācijai, 1944.–1953. gads*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Turčinskis, Z., 2021. *Ziemeļlatgales Neatkarības vienība. Pretošanās padomju okupācijai, 1944.–1954. gads*. Rīga: Latvijas Mediji.
- Uzdila, J. V., 2007. *Rokiškėnų Gandis: monografija* [apie Rokiškio krašto partizanus ir jų vadą Alfonsą Gasiūną-Gandį]. Vilnius: VĮ Mokslotyros Inst.
- Viļums, J., 2022. Katolu priesterā Antona Juhņeviča darbība un loma pretošanās kustībā PSRS okupētajā Latvijā 1944.–1945. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 1.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Mozžuhins nav izcēlies ar priekšzīmīgu pienākuma veikšanu, svarīgu lēmumu pieņemšanā izrādījis glēvulību. Viņa organizatoriskās spējas ir bijušas vājas, raksturs nelīdzsvarots. Savu uzvārdu Kivlenieks bija nomainījis pret Mozžuhins.

PATEICĪBA

Izsaku pateicību Edgaram Kursiņam, kurš nodrošināja ekspedīcijas. Tas ļāva raksta sagatavošanā nokļūt notikumu vietās, iegūt mutvārdu liecības un vizuālos avotus.

Zinātniskā publikācija “Jāzepa Friča nacionālo partizānu grupas cīņas metodes (1947)” tiek īstenota ar Latvijas Zinātnes padomes finansējumu, projekts “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi”, projekta Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003.

FIGHTING METHODS OF THE NATIONAL PARTISAN GROUP OF JĀZEPS FRIČS (1947)

HARALDS BRUŅINIEKS

Mg. hist., PhD cand., Daugavpils University

E-mail: haraldsbruninieks@gmail.com

ABSTRACT

The article provides an insight into the combat methods of the Latvian-Lithuanian joint national partisan group of Jāzepe Fričs, focusing on the elimination of Major Matvej Bunin, Ilūkste district head of the Ministry of State Security (MGB) Department for Combating Banditry (OBB). The identified fighting methods of the Fričs partisan group correspond to the concepts confirmed in previous research regarding the fighting methods of Latvian national partisans, and, furthermore, reveal a new combat method characteristic of this group, which manifested itself in leaving a warning to MGB. This method served as a psychological blow to the Soviet government, showing that their control was not complete and that the resistance would continue. Documenting the interrogation of the spies and photographing the participants of the action were efforts to immortalize their fight to ensure that the future generations would know the history of armed resistance.

Keywords: Bunin, Fričs, fighting methods of partisan armed movement.

SUMMARY

The armed movement of national partisans played a significant role in the efforts to restore Latvian statehood after World War II. One of its tasks was to destroy Soviet party assets and personnel of the Ministry of State Security (MGB) of the Latvian SSR. The aim of the study is to explore the methods of national partisan warfare, as revealed by the example of the activities of the joint Latvian-Lithuanian partisan group of Jāzepe Fričs. The current study was conducted by analysing the materials of the Latvian National Archives, the Latvian State Archives, the Latvian National Archives, the Latvian Ministry of Internal Affairs Archive, the Lithuanian Special Archive, and oral sources.

The analysed sources reveal the planned actions of the national partisans in eliminating the head of the Ilūkste District MGB Department for Combating Banditry (OBB) Major Matvej Bunin and the preparation to attack the head of the Jēkabpils District MGB OBB Nikolaj Mamontov and the head of the Ilūkste District MGB Jan Mozzuhin.

The identified fighting methods of the Fričs partisan group correspond to the concepts confirmed in previous studies about the combat methods of the Latvian national partisans, and, furthermore, reveal a new combat method characteristic of this group – they left a warning to MGB. This method served as a psychological blow to the Soviet authorities, showing that their control was not complete and that resistance would continue.

Documenting the interrogation of spies and photographing the participants of the action were efforts to immortalize their fight to ensure that the future generations would know the history of armed resistance.

ACKNOWLEDGMENT

This research is funded by the Latvian Council of Science, project “Navigating the Latvian History of the 20th–21st Century: Social Morphogenesis, Legacy and Challenges” (No. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003).

FOTOGRĀFIJA VĒSTURES NARATĪVĀ: VIESĪTES PILSĒTAS PIEMĒRS 20. GS. 50. GADOS

MADARA PAKALNĪTE

Bc. hist., RTU Liepājas Humanitāro un mākslas zinātņu centra zinātniskā asistente (p. i.)

E-pasts: madara.pakalnite@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Pētījumā dokumentētas Viesītes senioru mutvārdu vēstures liecības korelācijā ar Viesītē uzņemtām 20. gs. 50. gadu fotogrāfijām. Pētījuma mērķis ir apzināt konkrētas pilsētas fotogrāfiju potenciālu vēstures naratīva veidošanā, balstoties uz vietējo iedzīvotāju atmiņām un vēstures faktiem. Ja arī attēlotam notikumam teicējs nav aculiecinieks, fotogrāfija veido asociācijas un atklāj iepriekš nedokumentētus vēstures faktus.

Atslēgvārdi: Viesīte, fotogrāfija, mutvārdu vēsture, Sēlijas šaursliežu dzelzceļš, Staļins.

IEVADS

Fotogrāfija ir spēcīgs vizuāls uzskates materiāls, kuru var izmantot vēstures naratīva veidošanā un kultūras mantojuma popularizēšanā. Atmiņu institūcijās ir ļoti daudz vēsturisku fotogrāfiju, bet bez attiecīga konteksta nav iespējams spriest par tajā ietvertā vēstījuma atbilstību vēsturiskajam notikumam. Par fotogrāfijā iemūžināto notikumu eventuāli iespējams iegūt liecinieku atmiņas, kas papildina informāciju un var sniegt atbildes uz jautājumiem par iespējamo fotogrāfijas izveides mērķi, ideoloģisko, politisko, kultūras kontekstu, manipulatīvajiem aspektiem u. c. Tāpēc ir nozīmīgi pētīt fotogrāfijas potenciālu vēstures naratīva veidošanā, jo īpaši korelācijā ar atmiņu stāstījumiem. Mutvārdu vēsture daudzviet ir neaizstājama, un viens no tādiem virzieniem ir pagasta vai nelielas kopienas vēstures pētījumi (Zirnīte et al. 2014, 15). Pētot Latvijas 20. gs. vēsturi, fotogrāfijas var būt lielisks palīgs, tām ir arī dokumentāla nozīme. Tomēr okupācijas laikā

veidotās fotogrāfijas ir jāuzlūko īpaši uzmanīgi, jo pēc Otrā pasaules kara tās ieguva lielu ideoloģisku nozīmi.

Fotogrāfs ir iemūžinātā notikuma pirmais aculiecinieks. Kā fotogrāfija var kļūt par vēstures notikuma liecinieci, kā to izmantot vēstures stāstījumā? Vēstures naratīva veidošanas metodes mainās, kas arī rosina pētniekus pievērst uzmanību fotogrāfiju izmantošanai historiogrāfijā (Tucker 2009, 1). Fotogrāfija ir un nav valoda (Mitchell 1995, 281). Attiecības starp fotogrāfiju un valodu ir cīņa par realitātes attēlojumu (Mitchell 1995, 282). Ja arī fotogrāfijai nav nekāda paraksta, tā tik un tā iesaista valodu caur atmiņām un asociācijām, kas nepārtraukti mainās (Mitchell 1995, 282). Valoda un reprezentācija mijiedarbojas (Mitchell 1995, 283). Liela loma ir vērtībām, kuras tiek reprezentētas fotogrāfijas tapšanas laikā un brīdī, kad mēs uz tām skatāmies. Izvēloties mērķi, kādam mēs lietosim fotogrāfiju, iezīmējas arī tās pētnieciskie apvāršņi. Fotogrāfijas analīzei nepieciešams ievērot arī estētisku un ētisku pieeju.

Viesīte ir viena no Latvijas mazpilsētām. Pēc statistikas datiem, 2024. gadā to apdzīvoja pusotrs tūkstotis iedzīvotāju. Tā atrodas Sēlijas kultūrvēsturiskā novada vidienē un ir Jēkabpils novada administratīvajā teritorijā. Tās muzeja “Sēlija” krājumā ir ap 2000 fotogrāfiju, kas datējamās ar laiku no 19. gs. beigām līdz mūsdienām. Šobrīd muzejam ir divas nodaļas (“Paula Stradiņa skola” un “Mazā Bāniša parks”), bet 2010. gadā muzejam tika pievienots 1986. gadā atklātais “Mārtiņa Buclera fotogrāfiju kabinets” Lonē (Saukas pagastā), kurš kopš 2020. gada oktobra ir slēgts, bet visi tā krājumā esošie materiāli atrodas muzeja “Sēlija” krājuma glabātuvē. Nākotnē muzejā ir plānots veidot jaunas pastāvīgās un mainīgās fotogrāfiju izstādes, izmantojot dažāda laika posma fotogrāfijas. Šajā pētījumā muzeja krājumā esošais materiāls noder kā gadījuma izpētes objekts.

Fotogrāfiju atlasē izvēlēts noteikts laika posms – 20. gs. 50. gadi, kas ir agrākais periods, par kuru var iegūt atmiņu liecības, kā arī tāpēc, ka padomju okupācijas laiks Latvijas iedzīvotāju apziņā kā postkoloniālā sabiedrībā ir kontroversiāls. 20. gs. 50. gados māksla un literatūra tika masveidā pakļauta ideoloģijai, tādēļ tālaika fotogrāfijas var būt izteikti manipulativas, kaut ir ļoti daudz amatieru fotogrāfiju, kuras atspoguļo reālo situāciju. Pētījuma laikā tika izmantotas septiņas muzeja “Sēlija” krājumā esošas fotogrāfijas, kuras iepriekš nav publicētas. Publikācijas ierobežotā apjoma dēļ šajā rakstā tiks iekļauta tikai viena fotogrāfija kā pētījuma avots un vēl viena fotogrāfija kā papildavots pirmās fotogrāfijas izpētes gadījumam. Pētījuma mērķis ir apzināt konkrētas pilsētas fotogrāfiju potenciālu vēstures naratīva veidošanā, balstoties uz vietējo iedzīvotāju atmiņām un vēstures faktiem.

PĒTĪJUMA GAITA

Pētījuma laikā darba autore muzejā atlasīja fotogrāfijas, kas bija saistītas ar vietējo iedzīvotāju piedāvātiem teicējiem, kuri varētu atklāt jaunu informāciju par izvēlēto laika posmu. Šajā pētījumā visas teicējas ir sievietes. Tas nebija pētījumā apzināts uzdevums, bet gan apstākļu sakritība, jo, pirmkārt, vīriešu, kuri vēl ir dzīvi un atcerētos izvēlēto laika posmu, Viesītē ir ļoti maz, otrkārt, uzrunātie atteicās no intervijas sliktas veselības stāvokļa dēļ. Pētījuma rezultātus tas būtiski neietekmē, jo Latvijā 20. gs. 50. gados sievietes netika izolētas no sabiedriskās dzīves, tāpēc varēja būt liecinieces jebkuram notikumam, kas atspoguļots autores izvēlētajās fotogrāfijās. Tāpat arī teicēju atmiņas ir vērtīgas no atmiņu veidojošo asociāciju viedokļa. Intervētāja ir šī darba autore. Darbā tika intervētas piecas seniores. Kopējais interviju garums ir sešas stundas un 16 minūtes. Vienā gadījumā intervijā piedalījās divas seniores vienlaikus, pārējos gadījumos intervija notika starp intervētāju un teicēju divatā. Ziņojumā izmantoti tikai četru teicēju komentāri, jo vienas teicējas veselības stāvoklis neļāva fotogrāfijas aplūkot, bet ir iegūts viņas dzīvesstāsts, kam ir kontekstuāli papildinoša nozīme turpmākajos pētījumos. Kundzes intervijas brīdī bija vecumā no 83 līdz 92 gadiem. Visas teicējas ir dzimušas Viesītes apkārtnē un dzīvojušas vai strādājušas Viesītē, arī pašlaik ir šīs pilsētas iedzīvotājas. Iegūtās intervijas autore ir izmantojusi pētnieciskos nolūkos, un tās ir pieejamas turpmākiem pētījumiem. Lai arī teicējas ir rakstiski piekritušas savu personas datu publicēšanai, darba autore ir izvēlējusies tās pseidonimizēt.

Intervijas laikā vispirms tika iegūts dzīvesstāsts, bet pēc tam sekoja fotogrāfiju apskate ar teicējas komentāriem. Mutvārdu vēstures iegūšanai, uzglabāšanai un apstrādāšanai darba autore ievēroja LU Filozofijas un socioloģijas institūta Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas “Dzīvesstāsts” sniegtās vadlīnijas, kuras pieejamas digitāli tiešsaistē (Zirnīte et al. 2014).

Vadlīnijās norādīts: “Dzīvesstāsta intervijas mērķis ir iegūt cilvēka paša stāstu” (Zirnīte et al. 2014, 18), bet “mutvārdu vēstures interviju veido pilnīgi vai daļēji strukturēta saruna par pētnieka izvēlētiem tematiem, priekšmetiem, stāstītāja pieredzēm un vērojumiem” (Zirnīte et al. 2014, 19). Dzīvesstāsta intervijas norisinājās, teicējām brīvi stāstot par savu dzīves pieredzi, tikai ar nelieliem intervētājas sarunu uzvedinošiem jautājumiem, bet mutvārdu vēstures intervijās stāstījuma saturu noteica redzamā fotogrāfija. Līdz ar to var nodalīt abus interviju veidus – dzīvesstāsta un mutvārdu intervija. Šajā pētījumā tās darbojas korelācijā.

Teicējas dzīvesstāstam fotogrāfiju aprakstā ir kontekstuāla nozīme, jo tas palīdz noteikt teicējas stāstījuma iespējamo ticamību. Pētījumam ir reģionāla nozīme, un tam ir starpdisciplinārs raksturs. Raksta tapšanā izmantotas vizuālās pētniecības, semiotikas, vēsturiskā un mutvārdu vēstures metode.

Pētījumu veido:

1. Muzeja krājumā esošās ziņas par fotogrāfiju.
2. Darba autores komentārs.
3. Citāti no intervijām, kur izcelta katra teicēja atsevišķi. Nodalīts tieši uz fotogrāfiju attiecināmais stāstījums no stāstījuma, kas saistīts ar asociācijām. Citātos treknrakstā norādīts autores komentārs vai jautājums intervijas laikā. Citāti ir transkripcijas materiāls no audio formātā iegūtām intervijām. Teksta labskanībai transkripcija vietām uzrādīta literārā atšifrējuma veidā, bet pamatā saglabātas teicējas valodas īpatnības. Tad seko darba autores komentāri par citātiem.
4. Autores komentārs un papildus iegūtā informācija par to, kas aplūkojams attēlā, un/vai par teicēju pausto notikumu un fotogrāfijas interpretēšanas iespējām vēstures naratīvā.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI

Muzeja krājumā pieejamā informācija par fotogrāfiju (1. att.): “Uz sliedēm šaursliežu dzelzceļa lokomotīve ar pasažieru vagoniem. Priekšplānā pulcējušies dzelzceļnieki un pasažieri. Ar ziediem izrotāts Staļina portrets un lozungs krievu valodā. Kreisajā malā vīrs tur rokās karogu. Pirmajā rindā pa vidu vīrs ar bungām. Foto: Alfrēds Godiņš. Datēta ar 1950. gadiem. Oriģināls, izmērs 12 × 17,5 cm.” (SeM 2786)

1. attēls. Viesītes muzeja “Sēlija” krājums Nr. SeM 2786 (fotogrāfs A. Godiņš)

Figure 1. Collection of Viesīte Museum “Selonia” SeM 2786 (photography by A. Godiņš)

Alfrēds Godiņš (1924–2014) bija Viesītes šaursliežu dzelzceļa depo darbinieks, kurš brīvajā laikā nodarbojās ar mākslu (muzejs “Sēlija”, 27.05.2018). Pēc profesijas bija virpotājs, metinātājs, nodarbojās ar metālkalšanu, kokgriešanu, bija kamīnmeistars, izgatavoja mākslas priekšmetus no dzintara (muzejs “Sēlija”, Alfrēds Godiņš). Daļa no viņa izgatavotajiem koka un metāla darinājumiem vēl šodien ir aplūkojami atpūtas bāzē “Pērlīte” (Viesītes nov.), A. Žilinska (1905–1993) dzimtajās mājās “Lejas Arendzāni” (Saukas pag.), Viesītes Brīvības baznīcā un glabājas Viesītes muzejā “Sēlija” (muzejs “Sēlija”, Alfrēds Godiņš). Jaunībā nodarbojās ar svarcelšanu, bija Viesītes svarcelšanas sekcijas dibinātājs un treneris (muzejs “Sēlija”, Alfrēds Godiņš).

Teicējas Nr. 1 tieši attiecināmais uz fotogrāfiju:

“O, šitāda pielikta. Staļins. Bet tie vajag būt ļoti veci svētki. Krievu laikā, krievu laikā nebija.

Kādā ziņā krievu laikā nebija?

Tāda Staļina nebija, bides netika rādītas. Nu, tas ir pie vilciena. Jā, bet es nevienu cilvēku pazīt nevaru (smejas), tikai Staļinu. Viņš nomira piecdesmitrešajā. Nu, piektais decembris bija Staļina konstitūcijas diena. Jā. To no skolas laikiem es atceros. Un varbūt, ka viņu godināja... Nu jā, bet tie ir piecdesmitie gadi un tā ir vecā lokomotīve, kura gāja Latvijas laikā. Jā, jā. Tā bija savādāka nekā tagad, kas vagonšķūni [domāts Viesītes muzejā], mazāka.

Kā var pateikt? Tu redzi atšķirību, ka viņa ir mazāka?

Īsāka.

Tātad šī lokomotīve ir no trīsdesmitajiem gadiem?

Jā, jā no tiem gadiem. Tad jau viņš [Staļins] ir pielikts. Ja jau viņš būtu miris, tad jau viņu vairs tā neliktu klāt. Es domāju, ka tie ir kaut kādi... vienīgi... tā ir kā ziema, vai ne?

Nu izskatās, ka mēteļi. Varbūt pavasaris?

Lakati galvā. Tas ir vai nu pavasaris. Nu, viņš martā mira. Staļins. Piektajā martā. [Izskatās] pēc svētkiem. Nu, konstitūcijas diena, varētu... Tas jau, ja viņu piemin, tā ir viņa godināšana. Vai tad nu bēres stāvēs mierīgi? Bet lentes nekur, nekā nav... Kādā stūrītī, vai kaut kur. Jā, Staļins mira piektajā decembrī [pārteicās, domāja 5. martu], manā braucienā.” (Pakalnīte, Teicēja Nr. 1, 22.10.2024.2.)

Tālāk teicēja atceras jau pirms brīža izstāstīto stāstu par savu braucienu Staļina nāves dienā (Pakalnīte, Teicēja Nr. 1, 22.10.2024.1), viņa izvēlas atkārtoti to nestāstīt, bet atgādina par to, jo teicējai tas ir svarīgi, tāpēc tas tālāk ir iekļauts kā asociācijas.

Šeit ir vērts atzīmēt, ka Teicējas Nr. 1 pirmā patstāvīgā darbavieta no 16 gadu vecuma bija Viesītes šaursliežu dzelzceļā, kur viņa strādāja par pasažieru vagonu pavadoni līdz pat Viesītes šaursliežu dzelzceļa likvidēšanai 1972. gadā (Pakalnīte, Teicēja Nr. 1, 22.10.2024.1.), kopā 20 gadus. Viņas komentārs par lokomotīvi, kura tika izmantota vēl pirms Latvijas okupācijas, ir visnotaļ ticams. Mūsdienās ir veikti vairāki nozīmīgi pētījumi, kuros var iepazīties ar šaursliežu dzelzceļa vēsturi Sēlijā (Neija 2022 un Neija 2024) un lokomotīvu daudzveidību dažādos Latvijas reģionos atšķirīgos periodos (Altbergs et al. 2017). Šie pētījumi apliecina teicējas izteikumu, ka lokomotīves bija atšķirīgas. Muzejā atrodas 1918. gadā Vācijā izgatavota M1 sērijas lokomotive, kura Viesītē darbojās līdz 1972. gadam. Ir zināmas, ka M1 lokomotīves bija ar atšķirīgu riteņpāru skaitu, kas ietekmēja to garumu, kā arī ir bijušas T1 sērijas lokomotīves (Altbergs et al. 2017, 167–170). Vizuāli aplūkojot lokomotīvi muzejā un salīdzinot to ar fotogrāfijā redzamo, darba autore varētu piekrist, ka pēc garuma lokomotīves atšķiras, bet fotogrāfija vizuāli var maldināt.

Teicējas Nr. 1 asociācijas:

“Staļins. Ar to Staļinu bija drausmīgi (smagnēji, izteikti), es atceros kā šodien, kā man bija ar to Staļinu. Es gandrīz darbu *čutne* pazaudēju. Viņš mira piektā martā piecdesmit trešā gadā. Es braucu uz Jēkabpili. Tagad izbraucam no Viesītes. Konduktors tagad saka, zini ko, šodien ir jāizdara braucot līdz Jēkabpilij tāda lieta, ka jāiet pa vagoniem un jābrīdina pasažieri, kad iebruksim Jēkabpili, lai nekāpj ārā no vagona neviens. Staļins ir miris. [...] Bet, ja mēs ieslēgsim tos vagonus, seši septiņi vagoni, es saku, bet kā tu vari ieslēgt? Labi, vienas durvis no iekšpuses [aizslēgsim], pārēj pāri [izej cauri vagonam], [otrā pusē] cilvēki.

Kāpēc vajadzēja aizslēgt vagonus?

Lai viņi neiet. Jābūt klusuma brīdim. Krustpili. Sākas ar to, mēs izejam cauri, sakām, mīlie pasažieri, kad iebruksim Jēkabpili, mazliet uzgaidiet, tāda un tāda lieta. Nu, viens otrs kā lauku cilvēki, viņi steidzas uz tirgu. Viņi pilnīgi steidzas, kaut ko pārdot, viņiem kas ir līdz. Jā, nu tā kā apsolīja. Mēs iebruca tagad Jēkabpili, priekšnieks sagaida mūs un visi kā skrēja, visas durvis vaļā, un tie cilvēki jūk, un tur aiz Jēkabpils stacijas prom, uz pilsētu iekšā, uz to tirgu. A mēs stāvam. Ne jā, ne nē. Bet, ko priekšniecība tagad teiks, ka mēs neizpildījām? Toreiz ar to Staļinu jau šausmīgi bija (satraukti, nopietni), tajā padomju laikā bija. Komjaunietes, komjaunietes, i pionieres biju (skumīgi). [...] Nu, mēs nevarējām noturēt [pasažierus]. Ejām uz atpūtas telpām līdz pēcpusdienai, kamēr brauksim atpakaļ. Ko tagad teiks

Viesītē? Klusi un mierīgi. Tas Jēkabpils priekšnieks [...] saka, ja viņi zvanīs, prasīs kā izdevās, kas te notika, es pateikšu – klusi un mierīgi. Pateiksim tā, ka pa mūsu pusei. [...] Tā arī nezināja (ar atvieglojumu). [...] Un Krustpili sāka pūst [lokomotīvu taures]! Kā pūta lielās lokomotīves pāri Daugavai, visu varēja dzirdēt. Un tad sāka pūst mūsu mazās lokomotīves. Sēras. Ai, kā spērās [domā, kā skanēja]. Pa priekšu taisni atceros, ka Daugavai pāri tā skaņa, pretī tā stacija Jēkabpils, bet ļoti labi varēja dzirdēt. Un tad arī sāka mūsu bānītis, nodeva savu to [tauri]. [...] A kas tad tiem lauku cilvēkiem tas Staļins? Viņiem..., viņiem, ka tik izpārdot savas mantas. Krējumus un tādas lietas. Vagoni pārpildīti bija. Trešdien un piektdien tirgoja, tirgus dienas. Ai, dieniņ! [...]” (Pakalnīte, Teicēja Nr. 1, 22.10.2024.1.)

Oficiāli Staļina nāves diena ir 1953. gada 5. marts (ceturtdiena), un 6. martā (piektdienā) publiski tika paziņots par viņa nāvi. Kā teicēja stāstīja, tirgus dienas Jēkabpili bijušas trešdienas un piektdienas (Pakalnīte, Teicēja Nr. 1, 22.10.2024.1.), un piektdiena sakrīt ar 6. martu. Teicēja tālāk ļoti smalki atcerējās daudz sīku detaļu par braucienu (biļetes, cilvēku skaitu braucienā tirgus dienās, naudas izmēru, maršruta laiku u. c.), kas liek domāt par emocionāli nozīmīgu atgadījumu.

Teicējas Nr. 2 tieši attiecināmais uz fotogrāfiju:

“Es domāju, ka tā bilde ir vienkārši tā pielikta klāt. [...] Ar puķēm apkārt? Nu bet, kas tur no tiem dzelzceļniekiem ir pazīstams? Vienīgais [...] Guntis tas varētu būt. Ēvalds varbūt tas ir?” (Pakalnīte, Teicēja Nr. 2, Teicēja Nr. 3, 06.11.2024.2.)

Teicēja Nr. 2 vairākus gadus ir strādājusi par dzelzceļa pārtikas vagona pārdevēju Viesītes šaursliežu dzelzceļā, pēc tam par dzelzceļa veikala pārdevēju Viesītē (Pakalnīte, Teicēja Nr. 2, Teicēja Nr. 3, 06.11.2024.1.). Teicēja uzreiz identificē, ka fotogrāfijā ir dzelzceļnieki, jo atpazīst formas tērpus, kas teicējai ir pašsaprotami.

Teicējas Nr. 2 asociācijas:

“Man jaunākais brāļuks vienmēr teica: “Man ar Staļinu vienā dienā ir dzimšanas diena.” Bet kurā, es paša nezinu (smejas).” (Pakalnīte, Teicēja Nr. 2, Teicēja Nr. 3, 06.11.2024.2.)

Teicējas Nr. 3 tieši attiecināmais uz fotogrāfiju:

“Tie ir laikam dzelzceļnieki. Nu bānis ir, tad jau laikam. Var jau būt, ka tur ir kāds pazīstamais. Tad ir jāskatās. Gan jau kāda Staļina dzimšanas diena. Kad viņam bija dzimšanas diena?” (Pakalnīte, Teicēja Nr. 2, Teicēja Nr. 3, 06.11.2024.2.)

Teicējai Nr. 3 ir vairāk nekā 40 gadus gara darba pieredze Viesītē, no tiem 12 gadus strādājusi Viesītes “Rīgas modē” un 24 gadus Viesītes “Latvenergo” (Pakalnīte, Teicēja Nr. 2, Teicēja Nr. 3, 06.11.2024.1.). Ir sabiedriski aktīva, labi pazīst un atceras vietējos iedzīvotājus (Pakalnīte, Teicēja Nr. 2, Teicēja Nr. 3, 06.11.2024.1.).

Teicējas Nr. 3 asociācijas:

“Es gāju ceturtā, piektā klasē [tajā laikā].” (Pakalnīte, Teicēja Nr. 2, Teicēja Nr. 3, 06.11.2024.2.)

Teicējas Nr. 4 tieši attiecināmais uz fotogrāfiju:

“Neatceros.” (Pakalnīte, Teicēja Nr. 4, 30.10.2024.1.)

Teicējas Nr. 4 asociācijas:

“Kad bija pirmais maijs, tad, kad bija pirmais maijs, tad mūs visus dzina. Nu jāiet bija, gribi vai negribi, jāiet bija gājienā (nopūšas). Visi sveikt to 1. maiju. Parasti no darba vietas jāiet bija. Es vairāk piedalījos dziedāšanā. Vienmēr mums bija koris. Tad mēs dziedājām. Neretā pat bija dziesmu svētki. Tur mēs vienmēr braucām dziedāt. Ekskursijās vienmēr kaut kur braucām. Bet par tādu politisko līniju es neko nezinu, neko neatceros. Varbūt, ka es arī tur biju, bet atcerēties neko neatceros.” (Pakalnīte, Teicēja Nr. 4, 30.10.2024.1.)

Fotogrāfijas datējums ir 20. gs. piecdesmitie gadi. Ir redzami Staļina portreti un cilvēki padomju laika dzelzceļnieku formas tērpos, kur vīriešiem cepurēs pieres daļā ir redzams PSRS dzelzceļnieku tehniskais simbols – sakrustots āmurs un bīdatslēga/stellatslēga, kuru PSRS Latvijā izmantoja četrdesmitajos gados (Dzelzceļa muzejs, priekšmets). Salīdzināšanai ir pievienota fotogrāfija (2. att.), kurā redzami dzelzceļnieki formas tērpos 20. gs. 20.–30. gados, tātad pirms okupācijas. Šajā fotogrāfijā dzelzceļnieku cepures rotā 20. gs. 20.–30. gadu kokarde (metāla emblēma), kur attēlots Latvijas valsts ģerbonis ozollapu apvijā, bet virs tā – otra, mazāka emblēma – dzelzceļu spārnota ritenis (Pētersone). Pētāmā fotogrāfijā iedzīvotāju apģērbs atbilst laika posmam.

Teicējas atmiņās palikusi Staļina konstitūcijas diena. Šai dienai bija liela ideoloģiska nozīme, par to liecina tālaika preses avoti, piemēram, raksts laikrakstā “Padomju Karogs” (Padomju Karogs, 05.12.1950.). Tikai, ņemot vērā, ka 5. decembris Latvijā ir ziemas mēnesis, bet attēlā ir redzami rotājumi ar ziediem un augu lapām, iespējams, ka tas tomēr ir pavasara laiks. Uz viena no Staļina attēliem var salasīt vārdu “Da zdravstvujet” (kr. val. “lai dzīvo” vai “sveicināts”). Pasažieru vagonus rotā mazi karodziņi, krāsu nevar noteikt. Divi iedzīvotāji tur divus karogu mastus ar lieliem

2. attēls. Viesītes muzeja "Sēlija" krājums Nr. SeM 323 (fotogrāfs nav zināms)

Figure 2. Collection of Viesīte Museum "Selonia" SeM 323 (photographer unknown)

karogiem, bet karogus nevar identificēt. Staļina laikā 1. maija svētki bija obligāti – kā cīņa par darbaļaužu solidaritāti. Interesanti, ka teicēja, kura par fotogrāfiju nevarēja neko pastāstīt, iespējams, asociācijās netieši norādīja uz patieso notikuma laiku.

Aplūkojot fotogrāfiju un nepievēršot nozīmi Staļinam kā personai, staļinisma kultam, piecdesmito gadu Viesītes ekonomiskai un politiskai situācijai, attēls ir ērti manipulējams. Izmantojot šādu fotogrāfiju vēstures naratīva veidošanā, būtiski ir komentēt Staļina valdīšanas laiku, viņa kultu, ideoloģiskos mērķus okupētajās teritorijās un skaidrot, kādi svētki un ar kādu ideoloģisku nozīmi tika uzspiesti vietējiem iedzīvotājiem. To labi apliecina teicēju atmiņas. Attēls parāda PSRS ietekmi uz Latvijas dzelzceļnieku formas tērpu izmaiņām, jo var identificēt padomju simboliku. Viena no teicējām atpazīst lokomotīvi, kas tika izmantota vēl pirms Latvijas okupācijas. Tā pati teicēja, apskatot citu fotogrāfiju, norādījusi, ka cilvēkiem tajā laikā vienkārši esot patīcis fotografēties pie vilciena (Pakalnīte, Teicēja Nr. 1, 22.10.2024.2.).

SECINĀJUMI

Neviena no teicējām nespēja apliecināt, ka būtu notikuma aculieciniece, bet asociācijas veidojās neatkarīgi no tā. 1. attēlā ir vairāki pētāmā laika posma ideoloģijā balstīti simboli: Staļina portreti, karogs, dzelzceļnieki formas tērpos, iedzīvotāji, tai skaitā bērni, rotājumi, lozungi krievu valodā, bungas un vilciens uz dzelzceļa sliedēm. Teicējām, aplūkojot fotogrāfiju, asociācijas galvenokārt saistījās ar vilcienu, dzelzceļniekiem un Staļina portretu. Ar šo simbolu palīdzību teicējas atcerējas tāds publiskuss un kolektīvus pasākumus kā kora braucieni, 1. maija svētki, Staļina konstitūcijas diena, Staļina nāves diena. Atmiņu stāsti veidojās emocionāli, jo skāra katras teicējas personīgo pieredzi. Atmiņas atklāj tāds faktus, kuri nav iepriekš dokumentēti, kā arī faktus, kuri ir agrāk slēpti, piemēram, Teicējas Nr. 1 pieredzi darba braucienā, kad bija jāgodina Staļina piemiņa, bet sabiedrībai tas nerūpēja, kaut oficiāli to atzīt bija bīstami.

Starp atmiņām, fotogrāfiju un vēstures faktiem veidojas savstarpēja saikne, kur teicējas stāsts un asociācijas papildina ziņas par laikmetu. Dzīvesstāsti papildina kontekstu. Šo fotogrāfiju piemērs rāda, ka šajā gadījumā ir būtisks konteksts, kas slēpjas vēstures notikumos un fotogrāfijās ir noklusēts. Fotogrāfiju izraisītās emocijas iesaistās vēstures notikumu pārrakstīšanā, jo vizuāli uztvertā informācija ir tiešāka, it kā skaidrāka, nereti atmiņās noturīgāka. Šajā gadījumā vislielākie riski uztvert fotogrāfiju kā patiesību attēlojošu elementu ir tai paaudzei, kurai ar laika posmu un attēloto situāciju nav nekādu kopīgu atmiņu. Fotogrāfijas var izmantot, lai atsauktu atmiņās senus, arī noklusētus notikumus, kas papildina kontekstu par attēlu un laikmetu.

Pētījuma laikā konstatēju: ja pētījumā tiek iesaistīti vietējie iedzīvotāji, uz kuriem attiecas pētījums, tad interese par vēsturi un pētījuma rezultātu pieaug gan intervēto cilvēku vidū, gan viņu paziņu lokā.

PATEICĪBA

Autore izsaka pateicību Viesītes muzeja "Sēlija" kolektīvam par sniegto atbalstu un atļauju izmantot muzeja krājuma materiālus!

Pētījums tiek īstenots ar Latvijas Zinātnes padomes finansējumu, projekts "Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi", projekta Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003.

AVOTI

Teicēja Nr. 1, intervējusi Madara Pakalnīte Viesītē 22.10.2024.1. Madaras Pakalnītes privātais krājums.

Teicēja Nr. 1, intervējusi Madara Pakalnīte Viesītē 22.10.2024.2. Madaras Pakalnītes privātais krājums.

Teicēja Nr. 2, Teicēja Nr. 3, intervējusi Madara Pakalnīte Viesītē 06.11.2024.1. Madaras Pakalnītes privātais krājums.

Teicēja Nr. 2, Teicēja Nr. 3, intervējusi Madara Pakalnīte Viesītē 06.11.2024.2. Madaras Pakalnītes privātais krājums.

Teicēja Nr. 4, intervējusi Madara Pakalnīte Viesītē 06.11.2024.1. Madaras Pakalnītes privātais krājums.

Viesītes muzejs "Sēlija", krājuma apraksta kartīte Nr. SeM 323.

Viesītes muzejs "Sēlija", krājuma apraksta kartīte Nr. SeM 2786.

Viesītes muzejs "Sēlija", krājuma materiāli "Lietišķās mākslas meistars un gleznotājs Alfrēds Godiņš (18.03.1924.–26.02.2014.)".

Viesītes muzejs "Sēlija", krājums Nr. Sem 323.

Viesītes muzejs "Sēlija", krājums Nr. Sem 2786.

LITERATŪRA

5. XII. Staļina Konstitūcijas diena. *Padomju Karogs*, 05.12.1950. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/file/24678598.pdf> (skatīts 08.10.2024.)

Altbergs, T., Biedriņš, A., Punculs, D., Tukišs, A., 2017. *Lauku platuma dzelzceļi. Mazbānītis de facto*. Ventspils muzejs.

Dzelzceļa tehniskā zīme formas tērpam. *Dzelzceļa muzejs*. Pieejams: <https://www.railwaymuseum.lv/lv/collection-online/prieksmets-dzelzcela-tehniska-zime-formas-terpam> (skatīts 24.11.2024.)

Mēneša priekšmets Alfrēda Godiņa glezna (5, 2018). *Viesītes muzejs Sēlija*. 2018. gada 17. maijs. Pieejams: https://muzejsselija.lv/godina_glezna/ (skatīts 24.11.2024.)

Mitchell, W. J. T., 1995. *Picture Theory. Essays on Verbal and Visual Representation*. London: University of Chicago Press.

Neija, A. (sast.), 2022. *600 mm dzelzceļš Sēlijā I pasaules kara laikā – būvniecība, mērķi, ietekme*. Rīga: biedrība "Sēlijas kultūras projekti".

Neija, A. (sast.), 2024. *Militārie dzelzceļi Latvijā 1915–1920*. Rīga: biedrība "Sēlijas kultūras projekti".

Pētersone, I. Latvijas valsts dzelzceļu formastērpam 100! *Dzelzceļa muzejs*. Pieejams: <https://www.railwaymuseum.lv/lv/content/latvijas-valsts-dzelzcelu-formasterpam-100> (skatīts 12.02.2025.)

Tucker, J. (ed.), 2009. Entwined practices: Engagements with photography in historical inquiry. Tucker, J. in collaboration with Campt, T. *History and Theory*, 48 (4); *Photography and Historical Interpretation*. Wiley for Wesleyan University, 1– 8.

Zirnīte, M., Garda-Rozenberga, I. (red.), 2014. *Mutvārdu vēsture un dzīvesstāsti. Vadlīnijas intervētājiem un atmiņu rakstītājiem*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

PHOTOGRAPHY IN THE NARRATIVE OF HISTORY: EXAMPLE OF THE TOWN OF VIESĪTE IN THE 1950S

MADARA PAKALNĪTE

Bc. hist., research assistant, RTU Liepaja Centre for Humanities and Art

E-mail: *madara.pakalnite@inbox.lv*

ABSTRACT

The research involved documenting the oral history testimonies of senior citizens of Viesīte in correlation with photographs taken in Viesīte in the 1950s. The aim of the current report is to identify the potential of photographs of a specific city in creating a historical narrative, based on the memories of local residents and historical facts. Even if the narrator is not an eyewitness to the depicted event, the photograph creates associations and reveals previously undocumented historical facts.

Keywords: Viesīte, photography, oral history, Selonia narrow-gauge railway, Stalin.

SUMMARY

Photography is a powerful visual material that can be used in the creation of a historical narrative and the popularization of cultural heritage. In this paper, the collection of the Viesīte Museum “Selonia” serves as a case study. A specific time period was chosen for the selection of photographs – the 1950s, which is the earliest period for which memory evidence can be obtained. Similarly, the period of Soviet occupation in the consciousness of the inhabitants of Latvia, as in a postcolonial society, is controversial. The aim of the report is to identify the potential of photographs of a specific city in the creation of a historical narrative, based on the memories of local residents and historical facts. Through the symbols seen in the photograph, the narrator recalls public and collective events such as choir trips, May Day celebrations, Stalin’s Constitution Day, and Stalin’s death. Memories, photographs and historical facts form a mutual connection. The report was written using visual research, semiotics, historical and oral history methods.

This research is funded by the Latvian Council of Science, project “Navigating the Latvian History of the 20th–21st Century: Social Morphogenesis, Legacy and Challenges” (No. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003).

**LATVIJAS
VĒSTURES
INSTITŪTS**
HUMANITĀRO ZINĀTŅU
FAKULTĀTE

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE*

“Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi X”

Valmieras muzejs, 2024. gada 28.–29. novembris

INTERNATIONAL CONFERENCE**

“Scholarly Readings of Young Historians X”

Valmiera Museum, 28–29 November 2024

Ceturtdiena, 28. novembris / Thursday, 28 November

First day of the conference will be held in English

- 9.30 Dalībnieku reģistrācija / Registration**
- 10.00 Konferences atklāšana / Conference opening**
Rakstu krājuma *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IX*: starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē (2023) atvēršana / Opening of collection of articles *The Scholarly Readings of Young Historians IX*, 2023
- 10.30 Dr. philol. Ieva Garda–Rozenberga**
Embracing Environmental, Social, and Cultural Perspectives in History Research: Landscapes of Latvian Roma Identities
- 11.10 Kafijas pauze / Coffee Break**

* Starptautisko konferenci “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi X” 2024. gada 28.–29. novembrī rīko Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūts un Valmieras muzejs sadarbībā ar Vītauta Dižā Universitāti Kauņā, Lietuvas Vēstures institūtu un Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūtu. Konferenci atbalsta Valsts pētījumu programmas projekts “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi” (projekta Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003).

** The Scholarly Readings of Young Historians X will be held on 28th–29th November 2024 and are organised by the Institute of Latvian History of the Faculty of Humanities, University of Latvia and Valmiera Museum, in co-operation with Vytautas Magnus University in Kaunas, the Lithuanian History Institute and the Institute of History and Archaeology of Tartu University. The conference is supported by the Latvian state research program, the project “Navigating the Latvian History of the 20th–21st Century: Social Morphogenesis, Legacy and Challenges” (No. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003).

Session Chair / Sesiju vada: Ph. D. Kristīne Beķere

- 11.30 Edvards Seliška**
The First Steps of the Infantians in Foreign Policy – Example of the Plater Family (1677–1700)
- 11.50 Kristiāna Beļska**
Relations between Latvia and the Soviet Russia, 1920–1922
- 12.10 Katariina Sofia Päts**
From Public Squares to Parliament: Canadian Estonians' Advocacy for the Restoration of Estonia's Independence
- 12.30 Pusdienas / Lunch**

Session Chair / Sesiju vada: Ph. D. cand. Ginta Ieva Bikše

- 13.30 Nadīna Rode**
Coverage of the Boxer Rebellion in China by the Newspaper "Dienas Lapa" in 1900
- 13.50 Rachid Touaoula**
Challenges Faced by the Governor-General of Indochina Jules Brévié (1936–1939)
- 14.10 Gabrieliūs Sužiedėlis**
Ideological Reflection of the Republican Faction of the Spanish Civil War in Periodicals of Left-Wing Political Parties of the Republic of Lithuania from 1936 to 1939
- 14.30 Kafijas pauze / Coffee break**

**Session Chairs / Sesiju vada: Mg. hist. Liene Rokpelne,
Ph. D. cand. Mārcis Kalniņš**

- 14.50 Rūta Bruževica**
Floral Motifs in the Tile Decor of Art Nouveau Period Interiors in Rīga
- 15.10 Agnese Tambaka**
Formation of the Lithuanian-Polish Border in the Interwar Period: A Landscape Study
- 15.30 Irma Žasytienė**
Shrove Tuesday Carnival in Samogitia (Lithuania) at the End of the 20th Century
- 15.50 Pārtraukums / Break**

Session Chair / Sesiju vada: Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova

- 16.00 Lembi Anepaio**
Midwives in Dorpat (Jurjev) University
- 16.20 Marilyn Māgi**
“The Life Stories of Women Have Always Been Difficult”: Work and Family Balance in the Life Stories of Estonian Women in 20th Century
- 16.40 Anta Veismane**
Gustavs Tūrs’ Efforts to Preserve the Evangelical Lutheran Church under the Conditions of Total Sovietisation in Latvia
- 17.00 Noslēguma diskusija / Discussion**

Piektdiena, 29. novembris / Friday, 29 November

- 9.30 Reģistrācija / Registration**
- 9.50 Konferences otrās dienas atklāšana**

Sesija I

**Sesiju vada: Ph. D. cand. Mārcis Kalniņš,
Mg. art. Iveta Berga-Muižniece**

- 10.00 Enija Zaķe**
Bronzas laikmeta ainavas veidošanās Lubāna līdzenumā (1800.–500. g. p. m. ē.)
- 10.20 Baiba Lūsiņa**
Valmieras viduslaiku pils teritorijā arheoloģiski iegūto keramikas trauku izpētes potenciāls
- 10.40 Sofija Gasjuļa**
Rusifikācijas politikas ietekme uz Latvijas teritorijas vēlā dzelzs laikmeta un agrīno viduslaiku perioda arheoloģisko pieminekļu pētniecību un interpretāciju 19. gadsimtā

Sesija II

Sesiju vada: Ph. D. cand. Aiga Bērziņa-Kite

- 10.00 Kaspars Strods**
Centrālās Kriminālpolicijas Kriminālās pārvaldes darbība (1924. gada maijs – 1929. gada decembris)
- 10.20 Helēna Emerberga**
Valsts un pašvaldību darbinieku centrālās savienības darbība valsts darbinieku interešu aizstāvībā (1926–1934)

- 10.40 Samanta Fiļimonova**
Prokuratūras institūcijas stāvoklis Latvijā (1918–1940): viedokļi, problēmas un risinājumi

- 11.00 Kafijas pauze / Coffee break**

Sesija III

Sesiju vada: *Dr. hist.* Anita Čerpinska,

Mg. hist. Liene Rokpelne

- 11.20 Vitālijs Varnakovs**
Zviedrijas armijas skaitliskais sastāvs un materiāli tehniskais stāvoklis Vidzemē 1656. gadā krievu-zviedru kara sākumposmā
- 11.40 Karīna Janova**
Ģenealoģija kā vēstures izpētes metode: jauni skatpunkti Latvijas vēstures izziņāšanā
- 12.00 Germans Ļebezovs**
Valmieras pilsētas attīstības problēmas 19. gadsimta 40. gados
- 12.20 Anna Dārta Sika**
1935. gada tautas skaitīšanas dati: Viļķenes pagasta iedzīvotāju sociālais portrets

Sesija IV

Sesiju vada: *Ph. D.* Klāvs Zariņš

- 11.20 Daniela Rihtere**
Latvijas armijas karagūstekņu nopratināšanas protokoli kā vēstures avots: Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnes (1919–1921) piemērs
- 11.40 Demurs Harebovs**
Armijas komandiera štāba Operatīvās daļas īstenotie komunisma ietekmes apkarošanas pasākumi Latvijas armijā (1924–1929)
- 12.00 Kaspars Licītis**
Aizsargu organizācijas likvidācija 1940. gadā
- 12.20 Dainis Rižkins**
Latvijas bruņoto spēku karavīru ikdiena: dienests 3. Latgales kājnieku divīzijā 1934.–1940. gadā
- 13.00 Pusdienas**

Sesija V**Sesiju vada: Ph. D. cand. Alberts Rokpelnis,****Dr. hist. Jānis Ķeruss**

- 14.00 Ilana Pārstraute**
Latvijas Universitātes Mākslas muzeja fenomens
- 14.20 Katrīna Šeikina**
Aleksandras Ilgažas darbība Latvijas mākslas vēsturē 20. gs. 30. un 40. gados. Biogrāfijas rekonstrukcija
- 14.40 Laima Grišule**
Vispārējā izglītība Rēzeknes apriņķī (1944–1949)
- 15.00 Žanete Gabranova**
Latgales iedzīvotāju reliģiskā dzīve sovietizācijas ietekmē: Ludzas rajona piemērs (1944–1985)

Sesija VI**Sesiju vada: Dr. hist. Uldis Neiburgs,****Dr. hist. Kaspars Zellis**

- 14.00 Aigars Urtāns**
Zināmais un nezināmais par ieroču lietošanu ebreju slepkavošanā Latvijas provincē (1941)
- 14.20 Paula Sekača**
Atbrīvotāji un apspiedēji: nacistiskās Vācijas tēla spodrināšana un ienaidnieka meklējumi žurnālos “Laikmets” un “Latvju Mēnešraksts”
- 14.40 Haralds Bruņinieks**
Jāzepa Friča nacionālo partizānu grupas cīņas metodes (1947)
- 15.00 Sergejs Kuzmins**
Latvijas PSR strādnieka tēls presē (1946–1950)
- 15.20 Madara Pakalnīte**
Fotogrāfija vēstures naratīvā: Viesītes pilsētas piemērs 20. gs. 50. gadi
- 15.40 Konferences noslēgums**

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi X
The Scholarly Readings of Young Historians X

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
www.apgads.lu.lv

Interneta grāmatnīca: www.gramatas.lu.lv